ใบรับรองวิทยานิพนธ์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์)

ปริญญา

ประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์

สาขา **ภาควิชา**

เรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และสังคมของเมืองตะกั่วป่า พ.ศ. 2434-2475

The Economic, Political and Social Change of Takuapa, A.D.1891-1932

นามผู้วิจัย นางสาวนันทยา ศรีวารินทร์

ได้พิจารณาเห็นชอบโดย

ประธานกรรมการ .....

(ศาสตราจารย์ภูวดล ทรงประเสริฐ, Ph.D.)

กรรมการ .....

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ศุภกาญจน์ พงศ์ยี่หล้า, Ph.D.)

กรรมการ .....

(ศาสตราจารย์อนุสรณ์ ลิ่มมณี, Ph.D.)

หัวหน้าภาควิชา .....

(รองศาสตราจารย์พรภิรมณ์ เชียงกูล, M.S.)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์รับรองแล้ว

.....

(รองศาสตราจารย์กัญจนา ธีระกุล, D.Agr.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ ..... **เดือน** ..... **พ.ศ.** .....

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และสังคมของเมืองตะกั่วป่า พ.ศ. 2434-2475

The Economic, Political and Social Change of Takuapa, A.D.1891-1932

โดย

นางสาวนันทยา ศรีวารินทร์

เสนอ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
เพื่อความสมบูรณ์แห่งปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์)
พ.ศ. 2552

นันทยา ศรีวารินทร์ 2552: การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และสังคมของเมืองตะกั่วป่า พ.ศ. 2434-2475 ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ ประธานกรรมการที่ปรึกษา: ศาสตราจารย์ภูวดล ทรงประเสริฐ, Ph.D. 254 หน้า

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมืองการปกครองและสังคมของเมืองตะกั่วป่า ระหว่างปี พ.ศ.2434-2475 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสภาพสังคมเศรษฐกิจและการเมืองการปกครองของเมืองตะกั่วป่าก่อน พ.ศ.2434 2) วิเคราะห์สาเหตุ และปัญหาของการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจของตะกั่วป่าตั้งแต่ พ.ศ.2434-2475 3) วิเคราะห์นโยบายเศรษฐกิจและการปกครองของรัฐบาล รวมทั้งผลกระทบที่มีต่อสังคมและการปกครองท้องถิ่นในเมืองตะกั่วป่า

วิธีการศึกษาใช้ระเบียบวิจัยทางประวัติศาสตร์ โดยอาศัยเอกสารและหลักฐานชั้นต้น ร่วมสมัย เอกสารชั้นรอง หนังสือ และวิทยานิพนธ์

ผลของการศึกษาสรุปได้ว่า สภาพภูมิศาสตร์ของเมืองตะกั่วป่ามีส่วนเอื้ออำนวยต่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ปัจจัยสำคัญที่สุดที่ทำให้ภาวะเศรษฐกิจเมืองตะกั่วป่าขยายตัวคือปัจจัยจากภายนอกประเทศ เนื่องจากผลของการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป ทำให้ความต้องการแร่ดีบุกในตลาดโลกมีมากขึ้น ตะกั่วป่าจึงมีความสำคัญขึ้น นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของตะกั่วป่ายังได้ส่งผลกระทบต่อการเมืองการปกครองและสังคม แต่เมื่อเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ทั่วโลกและราคาดีบุกในตลาดโลกลดต่ำลงอย่างต่อเนื่องในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ย่อมส่งผลกระทบต่อภาวะเศรษฐกิจภายในประเทศอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้นรัฐบาลจึงหาวิธีลดภาระด้านการเงิน ประกอบกับพื้นฐานทางเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่าขึ้นอยู่กับอุตสาหกรรมเหมืองแร่เป็นสำคัญโดยไม่มีอาชีพอื่นมารองรับ เมื่อเกิดปัญหาเช่นนี้เมืองตะกั่วป่าจึงถูกยุบรวมเข้ากับจังหวัดพังงาดังปัจจุบัน

_____ _____ ___ / ___ / ___

ลายมือชื่อนิสิต ลายมือชื่อประธานกรรมการ

Nuntaya Srewarin 2009: The Economic, Political and Social Change of Takuapa, A.D.1891-1932. Master of Arts (History), Major Field: History, Department of History. Thesis Advisor: Professor Phuwadol Songprasert, Ph.D. 254 pages.

The objectives of this research are included with 1) to study the social, economic and political background of Takuapa before A.D.1891. 2) To analyze causes and problems of the economic change of Takuapa during A.D.1891-1932. 3) To analyze the economic and government policy including the impact to social and local government in Takuapa.

The author used a historical analysis approach utilizing contemporary documents, primary sources, historical texts and researches.

The study found that the essential factors of Takuapa's economic expansion were its geography and external change, particularly from the Industrial Revolution in Europe. The increasing demand of tin in the world market made Takuapa more important than before. The result of economic expansion had high impacts to political and social change in the study area. However, during the Great Depression in the reign of King Prajatipok and the sudden decreasing of tin demand in the world market reduced the importance of Takuapa. This resulted to the Thai government's decision to annex Takuapa to Phang-nga province from that time to the present.

_____ _____ ___ / ___ / ___

Student's signature Thesis Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยความช่วยเหลือจากหลายฝ่าย ผู้เขียนขอขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ทุกท่าน โดยเฉพาะ ศ.ดร.ภูวดล ทรงประเสริฐ ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่ให้คำแนะนำและช่วยเหลือข้าพเจ้าเสมอมา ผศ.ดร.ศุภกาญจน์ พงศ์ยี่หล้า กรรมการวิชาเอก ที่กรุณาให้แนวคิดใหม่ๆ ในการค้นคว้างานวิจัยแก่ข้าพเจ้า ศ.ดร.อนุสรณ์ ลิ่มมณี กรรมการวิชารอง ผู้ตรวจทานและแก้ไขวิทยานิพนธ์จนสำเร็จลุล่วงลงได้ รศ.สุภัทรา นีลวัชระ วรรณพิณ ที่ให้คำแนะนำและกำลังใจแก่ข้าพเจ้าเสมอมาและขอขอบพระคุณคณาจารย์ทุกท่านที่ได้ให้การอบรมสั่งสอนวิชาความรู้และให้คำปรึกษาในด้านต่างๆ แก่ข้าพเจ้าตลอดมา

ขอขอบพระคุณ การบริการเอกสารในการวิจัยจากเจ้าหน้าที่ในสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ หอจดหมายเหตุจังหวัดตรัง หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศิลปากร หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ห้องสมุดศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดภูเก็ต หอสมุดประชาชนจังหวัดภูเก็ต ห้องสมุดประชาชนอำเภอตะกั่วป่า ที่ให้บริการและช่วยเหลือเป็นอย่างดี

ขอขอบคุณ คุณนุกูล คุณนิรัชน์ คุณดุสิดา คุณลลิดา คุณลัดดาวัลย์ คุณกัณฐิกา รุ่นพี่รุ่นน้องและเพื่อนๆ นิสิตปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ทุกท่าน ที่เป็นกำลังใจและช่วยเหลือข้าพเจ้าจนประสบผลสำเร็จในการทำงานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ขอขอบคุณ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ที่ให้ทุนสนับสนุนการวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา เป็นจำนวนเงิน 30,000 บาท และวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะไม่สามารถสำเร็จลงได้ถ้าไม่ได้รับความรัก ความเข้าใจ และความช่วยเหลือในด้านเงินทุนจากบุคคลอันเป็นที่รักในครอบครัวของข้าพเจ้า กราบขอบพระคุณ คุณพ่อชำนาญ ศรีวารินทร์ คุณแม่ลำใย ศรีวารินทร์ ผู้ที่ให้การสนับสนุนในทุกๆ ด้าน โดยเฉพาะด้านการศึกษาแก่ข้าพเจ้าเสมอมา และขอขอบพระคุณทุกๆ ท่านที่ไม่ได้กล่าวนามที่ได้ช่วยให้วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จเรียบร้อย

นันทยา ศรีวารินทร์

เมษายน 2552

สารบัญ

หน้า

สารบัญตาราง (4)

บทที่ 1 บทนำ 1
ความสำคัญของปัญหา 1
วัตถุประสงค์ในการวิจัย 4
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ 5
การตรวจเอกสาร 5
วิธีการวิจัย 9
ขอบเขตการวิจัย 10
บทที่ 2 สภาพทั่วไปและภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ 11
สภาพทั่วไปในปัจจุบัน 12
สภาพทั่วไปทางภูมิศาสตร์ 13
การเมืองการปกครอง 16
สภาพการคมนาคม 16
ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ 17
ตะกั่วป่าก่อนประวัติศาสตร์ 18
ตะกั่วป่าสมัยอาณาจักรของคนไทย 27
เศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่าก่อนปี พ.ศ.2434 41
เศรษฐกิจเมืองท่า 41
เศรษฐกิจดีบุก 45
บทที่ 3 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่า ภายใต้การปกครอง
มณฑลเทศาภิบาล พ.ศ.2434-2453 54
ตะกั่วป่าภายใต้การปกครองมณฑลเทศาภิบาล 54
สาเหตุการรวมตะกั่วป่าเข้ากับมณฑลภูเก็ต 55
การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองของตะกั่วป่า 72

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่า พ.ศ.2434-2453 74
การปรับปรุงการเก็บภาษี 75
การแก้ปัญหาเรื่องเลกส่วย 80
การส่งเสริมการทำเหมืองแร่ 81
การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่า 91
การทำเหมืองแร่ดีบุก 91
การเกษตรกรรม 102
บทที่ 4 เศรษฐกิจของตะกั่วป่า พ.ศ.2454-2475 107
เศรษฐกิจเหมืองแร่ตะกั่วป่า 107
สถานการณ์ระหว่าง พ.ศ.2454-2463 108
ความเปลี่ยนแปลงของธุรกิจเหมืองแร่ พ.ศ.2464-2475 118
ปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจเหมืองแร่ 121
อุปสรรคต่อการพัฒนาธุรกิจเหมืองแร่ 133
การเกษตรกรรม 149
การทำนา 149
การทำสวน 151
การเลี้ยงสัตว์ 155
ธุรกิจการค้าเมืองตะกั่วป่า 158
การค้าภายในเมือง 158
การค้ากับต่างประเทศ 160
บทที่ 5 ผลจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่มีต่อการเมืองการปกครอง
และสังคมของตะกั่วป่า พ.ศ.2434-2475 164
ผลกระทบทางด้านการเมืองการปกครอง 164
บทบาททางด้านการเมืองการปกครองก่อนการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล 165
การเมืองการปกครองช่วงมณฑลเทศาภิบาล 167
การรวมจังหวัดตะกั่วป่าเข้ากับจังหวัดพังงา 180

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรม 185
สภาพสังคมเมืองตะกั่วป่า 185
ประเพณีและการผสมผสานทางวัฒนธรรม 193
การพัฒนาด้านการศึกษา 195
การจัดการด้านสาธารณูปโภค 199
บทที่ 6 บทสรุป 207

เอกสารและสิ่งอ้างอิง 212

ภาคผนวก 239
ภาคผนวก ก แผนที่รอบอ่าวบ้านดอน และเส้นทางข้ามแหลมจาก ตะกั่วป่ามายังไชยา 240
ภาคผนวก ข ภาพพระนารายณ์และเทพบริวารที่บ้านเหล อำเภอกะปง จังหวัดพังงา 242
ภาคผนวก ค แผนที่อำเภอตะกั่วป่า 244
ภาคผนวก ง แผนที่แหล่งเหมืองแร่ในจังหวัดตะกั่วป่าและแผนที่จังหวัดพังงา 246
ภาคผนวก จ หนังสือกราบบังคมทูลของ เจ้าฟ้ามหามาลาฯ กราบบังคมทูล เรื่องการพระราชทานยศข้าราชการและยกเมืองพังงา ตะกั่วป่า และอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องให้สูงขึ้น 249
ภาคผนวก ฉ กงสุลสยาม ณ เมืองปีนัง แจ้งความมายังเจ้าพระยาภานุวงษ์ เรื่องการสิ้นชีวิตของเจ้าเมืองตะกั่วป่า 251

ประวัติการศึกษา และการทำงาน 253

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	พื้นที่และประชากรของอำเภอตะกั่วป่า พ.ศ. 2541	13
2	เปรียบเทียบรายได้หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกระหว่าง พ.ศ.2418 กับ พ.ศ. 2422	61
3	บัญชีเงินภาษีอากรค้างพระยาเสนานุชิตผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า	62
4	เงินภาษีอากรค้างส่งตามเมืองต่างๆ ในหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก	76
5	รายได้รับผูกขาดภาษีตั้งแต่วันที่ 1 กันยายน ถึง วันที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2435	78
6	แสดงผู้ขอประทานบัตรทำเหมืองแร่เฉพาะที่เมืองตะกั่วป่า ร.ศ.123-126	98
7	ผลผลิตของแร่ดีบุกรายมณฑล พ.ศ.2450-2475	113
8	อนุญาตประทานบัตรทำเหมืองแร่ดีบุกจังหวัดตะกั่วป่าบริษัทตะวันตก พ.ศ. 2454-2463	116
9	บัญชีทางหลวงของจังหวัดตะกั่วป่า มณฑลภูเก็ต พ.ศ.2463	124
10	เปรียบเทียบจำนวนแร่กับค่าภาคหลวง พ.ศ.2470-2472	131
11	เงินพิเศษที่เรียกเก็บจากนายเหมือง พ.ศ.2468-2472	144
12	เปรียบเทียบสินค้ายางขาออกตั้งแต่ พ.ศ.2465-2474	153

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
13	บัญชีสัตว์พาหนะของเมืองตะกั่วป่า พ.ศ.2455-2456	156
14	บัญชีจำนวนสัตว์พาหนะจังหวัดตะกั่วป่า พ.ศ.2462	157
15	สินค้าขาเข้าของเมืองตะกั่วป่าในปี พ.ศ.2430	161
16	สินค้าออกเมืองตะกั่วป่า เดือน 7 พ.ศ.2430	162
17	รายงานเหตุโจรผู้ร้ายในจังหวัดตะกั่วป่า พ.ศ.2465-2466	172
18	ทะเบียนศาลเจ้าจังหวัดตะกั่วป่า พ.ศ.2475	192

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

เมืองตะกั่วป่า เมืองตะโกละหรือเมืองตะโกลา เคยเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจมาตั้งแต่โบราณกาล สร้างขึ้นในสมัยที่ชาวอินเดียจากแคว้นกลิงคราฐอพยพหลบภัยสงครามสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชในปี พ.ศ.270 มาอยู่ในแหลมมลายู และคงสร้างขึ้นก่อนเมืองครหิหรือไชยาและเมืองตามพรลิงค์ หรือนครศรีธรรมราช ในคัมภีร์มหานิทเทสภาษาบาลี กล่าวถึงชื่อเมืองตะโกละซึ่งแปลว่า “กระวาน” และในหนังสือภูมิศาสตร์โลกของปโตเลมี กล่าวตรงกับหนังสือมิลินทปัญหาของอินเดียว่า เมืองตะโกละเป็นศูนย์กลางการค้าขาย (สุนัย ราชภัณฑารักษ์, 2518: 39) พื้นที่ตั้งเมืองตะโกละโบราณนั้น ปัจจุบันเป็นเกาะ เรียกว่าเกาะคอเขา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกว่า เกาะคอขาว (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2506: 59-60) และที่ตั้งเมืองตั้งอยู่ตรงที่เรียกว่า ทุ่งตึก ตั้งอยู่ทางตอนใต้ของเกาะด้านใน บริเวณนี้เป็นที่ติดต่อค้าขายของคนหลากหลายเชื้อชาติเช่น กรีก โรมัน จีน อินเดีย เปอร์เซีย และอาหรับ จึงมีการขุดค้นพบเศษชิ้นส่วนเครื่องประดับมากมาย เช่น ลูกปัดสีต่างๆ ชิ้นส่วนของกำไลข้อมือแบบอินเดีย ต่อมากลางพุทธศตวรรษที่ 8 อาณาจักรฟูนันได้มีอำนาจเหนือแหลมมลายู เมืองตะโกละคงตกอยู่ในอำนาจของอาณาจักรนี้ด้วย เพราะปรากฏชื่อว่าเป็นอาณาจักรหนึ่งที่ถูกปราบปราม ต้นพุทธศตวรรษที่ 9

เมืองตะโกละถูกรวมเข้ากับอาณาจักรตามพรลิงค์ซึ่งตั้งตัวเป็นอิสระจากอาณาจักรฟูนัน นับว่าเป็นอาณาจักรไทยอาณาจักรแรกบนแหลมมลายู ก่อนตกอยู่ภายใต้อาณาจักรศรีวิชัยพร้อมกับอาณาจักรตามพรลิงค์ในพุทธศตวรรษที่ 13 ต่อมาปลายพุทธศตวรรษที่ 18 จักรวรรดิศรีวิชัยสิ้นอำนาจลง อาณาจักรตามพรลิงค์ขึ้นมามีอำนาจใหม่ และเปลี่ยนชื่อเรียกว่า อาณาจักรศิริธรรมนคร ตะโกละเป็นเมืองขึ้นอาณาจักรใหม่นี้ด้วย โดยปรากฏชื่อในตำนานเมืองนครศรีธรรมราช เรียกว่าเมืองตะกั่วถลาง (ปรีชา นุ่นสุข, 2544: 431-432) ภายหลังเมื่ออาณาจักรศิริธรรมนครถูกรวมเข้ากับอาณาจักรสุโขทัย ตะโกละก็ได้รวมกับอาณาจักรไทยตลอดมา

ในสมัยสุโขทัยนี้ เมืองตะกั่วป่าคงมีฐานะเป็นเมืองขึ้นของเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งมีฐานะเป็นแคว้นหนึ่งของอาณาจักรสุโขทัย และเป็นเช่นนี้ตลอดมาจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา ในสมัยของสมเด็จพระเอกาทศรถจึงปรากฏชื่อเมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองถลาง เป็นหัวเมืองขึ้นฝ่ายกลาโหมทั้งสามเมือง (เสึง วิรยศิริ, พระยามหาอำมาตยาธิบดี, 2505: 66) คงเป็นเพราะสมัยนี้เริ่มทำการค้ากับต่างชาติมากขึ้น หัวเมืองชายทะเลตะวันตกซึ่งมีแร่ดีบุกจึงมีความสำคัญยิ่ง เพราะเป็นสินค้าที่ต่างประเทศต้องการ ตะกั่วป่าอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรไทยเรื่อยมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) พม่ายกทัพมาตีเมืองไทย 5 ทาง ครั้งนั้นทางปักษ์ใต้พม่าตีได้เมืองชุมพร เมืองไชยา และเมืองนครศรีธรรมราช ทางฝ่ายตะวันตก เมืองตะกั่วป่า และเมืองตะกั่วทุ่งก็เสียแก่พม่า ถูกพม่ากวาดต้อนทรัพย์จับผู้คนไปเป็นเชลย เมื่อเสร็จสงครามจึงมีการทะนุบำรุงหัวเมืองฝ่ายตะวันตก มีการโอนเมืองตะกั่วป่า และเมืองอื่นๆ ไปขึ้นกับเมืองถลางตั้งแต่นั้นมา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) พม่ายกกองทัพมาตีเมืองไทยในแหลมมลายูอีกครั้งในปี พ.ศ. 2352 ทางฝ่ายทะเลตะวันตกเสียเมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง และเมืองถลาง บ้านเมืองยับเยินอีกครั้งถึงกับเป็นเมืองร้าง เมื่อเสร็จศึกพม่าครั้งนั้นจึงมีการทำนุบำรุงหัวเมืองฝ่ายตะวันตก ตั้งเมืองพังงา เมืองตะกั่วทุ่ง และเมืองตะกั่วป่าเป็นหัวเมืองขึ้นกับกรุงเทพ เนื่องจากหัวเมืองเหล่านี้มีแร่ดีบุกมาก มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ และเมื่อพม่าเสียเมืองให้แก่อังกฤษ ไม่อาจมาตีเมืองไทยได้อีก จึงมีคนไปตั้งชุมชน และค้าแร่ดีบุกตามหัวเมืองเหล่านี้มากขึ้นตามลำดับ (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2533: 9-11)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ได้ทรงให้บุตรเจ้าพระยานคร (น้อย) 2 คน เข้ามาปกครองหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก โดยพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) ผู้เป็นพี่ชายครองเมืองพังงา และพระยาเสนานุชิต น้องชายครองเมืองตะกั่วป่า ส่งผลให้ตระกูล ณ นคร เข้ามามีบทบาทในหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก ครั้นต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ฐานะของเมืองตะกั่วป่ามีความสำคัญมากขึ้นเพราะได้ขึ้นเป็นเมืองชั้นโท ดูแลปกครองหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกแทนเมืองพังงา เนื่องจากพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) ถึงแก่กรรมลง

ฐานะของเมืองตะกั่วป่าได้ถูกเปลี่ยนแปลงหลายครั้งอันเนื่องมาจากความสำคัญทางเศรษฐกิจและจากการเป็นเมืองท่าที่สำคัญ เมืองตะกั่วป่าเป็นเมืองราชทรัพย์ที่สำคัญของราชธานี ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) เนื่องจากรัฐบาลต้องการรายได้เพิ่มขึ้นสำหรับการพัฒนาประเทศ ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องดึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเข้าสู่

ส่วนกลางเพื่อใช้ในกิจการต่างๆ สำหรับรัฐ แต่การปกครองแบบเดิมให้อำนาจเจ้าเมืองในการเก็บภาษี และส่งส่วยสาอากรแก่รัฐในระบบเหมาเมือง มีความหละหลวม เจ้าเมืองทั้งหลายกอบโกยผลประโยชน์แต่เพียงฝ่ายเดียว เนื่องจากมีอำนาจผูกขาดทางด้านเศรษฐกิจ รัฐบาลสูญเสียรายได้เป็นจำนวนมหาศาล (สุนทร หิรัญวงศ์, 2518: 86-90) และในขณะนั้น อังกฤษได้แผ่ขยายอิทธิพลเข้ามาทางเมืองประเทศราชมลายู ตลาดการค้าในคาบสมุทรมลายูมีความเปลี่ยนแปลง ความต้องการดีบุกของตลาดโลกเพิ่มสูงขึ้น บรรดาหัวเมืองฝั่งตะวันตกรวมทั้งเมืองตะกั่วป่าเป็นแหล่งแร่ดีบุกที่สำคัญ นอกจากนี้ ยังมีปัญหาอั้งยี่ซึ่งเป็นสมาคมลับของชาวจีน ชาวจีนได้อพยพมาอยู่ในเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกเป็นจำนวนมากเนื่องจากการขยายตัวของกิจการเหมืองแร่ดีบุกในชายฝั่งทะเลตะวันตก เป็นสาเหตุสำคัญให้ชาวจีนอพยพเข้ามาทำงานตามเหมืองต่างๆ จนทำให้ชาวจีนแถบนี้มีมากกว่าคนไทย และก่อเหตุวิวาทวุ่นวายหลายครั้ง

ปัจจัยเหล่านี้ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปรับเปลี่ยนการปกครองโดยจัดการปกครองแบบใหม่ ให้เมืองขึ้นอยู่กับมณฑลในระบบมณฑลเทศาภิบาล (วชิรวรรณ, 2521: 36-39) แต่ละมณฑลมีสมุหเทศาภิบาลเป็นผู้ปกครองดูแล เมืองตะกั่วป่า เมืองระนอง เมืองภูเก็ต เมืองพังงา และเมืองตรัง ถูกรวมเข้ากับมณฑลภูเก็ตในปี พ.ศ. 2438 และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงตราพระราชบัญญัติการปกครองท้องที่แบ่งการปกครองออกเป็นมณฑล จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน เมืองตะกั่วป่าจึงเปลี่ยนฐานะเป็นจังหวัดตะกั่วป่าอยู่ภายใต้การปกครองของมณฑลภูเก็ตเรื่อยมา

เมืองตะกั่วป่ามีการย้ายที่ตั้งหลายครั้งเพื่อให้สะดวกต่อการคมนาคมติดต่อซื้อขายกับปีนังและเมืองท่าอื่นๆ ในมหาสมุทรอินเดีย ประกอบกับที่ตั้งของเมืองเดิม บางครั้งเกิดการตื้นเขินของแม่น้ำ เรือใหญ่เข้ามาลำบากเพราะมีทรายจากการทำเหมืองแร่มาทับถมอยู่มาก การย้ายเมืองก็เพื่อให้เกิดความสะดวกแก่การเป็นเมืองท่า (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2506: 59-60) จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่7) ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ขึ้นกับเมืองตะกั่วป่า คือ ในช่วงปี พ.ศ.2475 ได้เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในประเทศต่างๆ ทั่วโลก รวมทั้งไทย ประกอบกับ ปัญหาการใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือยจนเกินดุลของทางราชสำนักซึ่งมีมาตั้งแต่ครั้งสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีนโยบายที่จะลดจังหวัดในมณฑลภูเก็ตลง 1 จังหวัด เพื่อลดค่าใช้จ่ายของทางราชการ บรรดาเมืองภายใต้การปกครองของมณฑลภูเก็ต มีเมืองพังงา และเมืองตะกั่วป่า ที่ทางรัฐบาลคาดหมายจะลดฐานะลง ซึ่งท้ายสุดแล้ว จังหวัดตะกั่วป่าก็ถูกยุบ และลดฐานะลงเป็นอำเภอ

ขึ้นกับจังหวัดพังงาตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2475 และคงมีฐานะเป็นอำเภอตะกั่วป่าขึ้นกับจังหวัดพังงาจวบจนปัจจุบัน (สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดพังงา, 2520: 86)

กระบวนการปรับเปลี่ยนของเมืองตะกั่วป่า และปฏิกิริยาของเจ้าเมืองเดิมซึ่งเคยมีอำนาจสูงสุดในเมือง ก่อนที่เมืองตะกั่วป่าจะถูกกลืนกลายเข้าสู่ระบบมณฑลเทศาภิบาล ปัจจัยที่เป็นตัวตัดสินในการลดบทบาทลงของเมืองตะกั่วป่าในสมัยต่อมา ตลอดจนบทบาทและความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่า ปัญหาอั้งยี่ซึ่งเป็นกลุ่มคนจีนที่มีจำนวนมากในเมืองตะกั่วป่าเป็นแรงงานและจักรกลสำคัญที่ทำให้เมืองตะกั่วป่ามีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ สภาพสังคมเศรษฐกิจในการอยู่ร่วมกันของชาวจีนและชาวไทย นโยบายที่รัฐมีต่อตะกั่วป่า ตลอดจนปฏิสัมพันธ์ต่างๆ อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และทางการเมืองของเมืองตะกั่วป่าตลอดช่วงปี พ.ศ.2437-2475 จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษาเป็นอย่างมาก

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของเมืองตะกั่วป่าก่อน พ.ศ. 2434

2. เพื่อวิเคราะห์สาเหตุ และปัญหาของการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่า ตั้งแต่ พ.ศ.2434-2475

3. เพื่อศึกษาบทบาทของเศรษฐกิจเหมืองแร่ (Mining economy) ที่มีต่อสังคมและการเมืองของตะกั่วป่า ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา

4. เพื่อวิเคราะห์นโยบายเศรษฐกิจ และการปกครองของรัฐบาล รวมทั้งผลกระทบของนโยบายการปฏิรูปการปกครองที่มีต่อสังคมเหมืองแร่ตะกั่วป่าตลอดช่วง พ.ศ. 2434-2475

5. เพื่อศึกษาถึงผลกระทบของภาวะเศรษฐกิจโลกที่มีต่อวิถีชีวิต สังคม และการปกครองท้องถิ่นในเมืองตะกั่วป่า จนสิ้นสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้พัฒนาองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่า ระหว่าง พ.ศ. 2437-2475 อย่างรอบด้าน และลึกซึ้งมากขึ้นกว่าที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน

2. องค์ความรู้ทางสังคมและเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่าในอดีต จะเป็นประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจวิถีชีวิต สังคม และการเมืองท้องถิ่นของจังหวัดชายฝั่งทะเลตะวันตกในปัจจุบันมากขึ้น

3. ข้อเท็จจริงและการตีความทางประวัติศาสตร์ครั้งนี้จะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาองค์ความรู้ในมิติใหม่อื่นๆ ทางสังคมศาสตร์สำหรับเมืองตะกั่วป่า และจังหวัดชายฝั่งทะเลอันดามันทั่วไปทั้งในปัจจุบันและอนาคต

การตรวจเอกสาร

การศึกษาประเด็นที่เกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมืองการปกครองและสังคมของเมืองตะกั่วป่า พ.ศ. 2434-2475 จากการสำรวจวิทยานิพนธ์ งานวิจัย และเอกสารประกอบการสัมมนา ผู้วิจัยพบว่าไม่ใคร่มีผู้สนใจศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับเมืองตะกั่วป่าในช่วงสมัยนี้ ส่วนใหญ่มักจะเน้นเรื่องของเมืองโบราณ เมืองท่าในอดีต เป็นเรื่องราวที่ค่อนข้างศึกษาไปในแง่ของทางโบราณคดี เรื่องราวที่ศึกษาในแง่ของประวัติศาสตร์ยังขาดแคลน งานวิจัยส่วนใหญ่ที่เกี่ยวกับเมืองตะกั่วป่า จะถูกพาดพิงเชื่อมโยงอยู่กับเรื่องราวของเมืองนครศรีธรรมราช เมืองภูเก็ต มณฑลภูเก็ต และหัวเมืองบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันตก ส่วนเอกสารที่เขียนเกี่ยวกับเรื่องราวของเมืองตะกั่วป่าอย่างแท้จริงนั้นหาได้น้อยมาก

งานวิจัยของต่างชาติที่ทำการศึกษาเรื่องเมืองตะกั่วป่า เช่นงานของ James Low (2542) เรื่อง Lieutenant James Low's Journal of a Public Mission to Ligor ซึ่งกรมศิลปากรได้จัดแปลเป็นภาษาไทย สำหรับเมืองตะกั่วป่า ให้ความสำคัญในแง่ที่มีดีบุกมาก และเป็นเมืองโบราณที่สำคัญ หากแต่ไม่ได้กล่าวถึงสภาพสังคม และรายละเอียดเกี่ยวกับบทบาททางเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่า ปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนไทยและคนจีนที่อาศัยอยู่ร่วมกัน เช่นเดียวกับงานของ Wolf Donner (1978) เรื่อง The Five Faces of Thailand:An Economic Geography ซึ่งเขียนเรื่องของประเทศไทยในด้านต่างๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และผู้คนในทุกภาคของประเทศไทย ถือเป็นงานที่สะท้อนความเป็น

ประเทศไทยในสายตาชาวต่างชาติ สำหรับเมืองตะกั่วป่า Wolf Donner ไม่ได้ให้รายละเอียดเท่าใดนัก จะมองภาพรวมของเมืองไทย ไม่อาจตอบคำถามเกี่ยวกับวิวัฒนาการทางเศรษฐกิจ การเมือง การปกครองและสังคมของเมืองตะกั่วป่าในช่วงดั่งกล่าวได้ หรืองานของ Gerini, John Carrington and W Walter Burke (1986) ซึ่งร่วมกันเขียนหนังสือเรื่อง Old Phuket: Historical Retrospect of Junkceylon Island เน้นเกี่ยวกับเมืองภูเก็ต เหตุการณ์สำคัญต่างๆ ที่เกิดขึ้นในเมืองนี้ ฐานะ บทบาท และความสำคัญของเมืองตะกั่วป่าซึ่งเป็นเมืองในการปกครองของเมืองภูเก็ต ความสำคัญทางเศรษฐกิจอันเป็นเมืองที่มีแร่ดีบุกมาก งานเหล่านี้เป็นเพียงเอกสารประกอบการศึกษาที่ให้ความรู้เบื้องต้นในส่วนของประวัติความเป็นมาของเมืองตะกั่วป่า บทบาททางเศรษฐกิจที่มีมาในสมัยโบราณ ยังขาดรายละเอียด การกล่าวถึงปัญหา และที่มาของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่าที่เกิดในช่วงเวลาต่อมา ผู้วิจัยสนใจจะศึกษาในอีกหลายๆ ด้าน

ส่วนการศึกษาเรื่องราวของเมืองตะกั่วป่า ที่เป็นงานวิจัยของคนไทย เช่น งานวิจัยของสุนทร หิรัญวงศ์ (2518) ซึ่งศึกษาค้นคว้าถึงสภาพการปกครอง และเศรษฐกิจของมณฑลภูเก็ต ตั้งแต่สมัยเริ่มแรก จนถึงสมัยการปฏิรูปการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ยังขาดประเด็นทางด้านสังคม และวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปของเมืองตะกั่วป่า อีกทั้งการศึกษาอยู่ในวงกว้างไม่เจาะลึกในเมืองต่างๆ ที่อยู่ในมณฑลภูเก็ต ทำให้ไม่เห็นภาพความเปลี่ยนแปลงที่เกิดได้ชัดเจนนัก บทบาทของชาวจีนที่อาศัยในเมืองตะกั่วป่านี้ มีกล่าวเพียงเล็กน้อยในเรื่องการก่อความวุ่นวาย เป็นผลทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเมืองนี้ไม่สมบูรณ์ เน้นนโยบายของรัฐมากเกินไป จนขาดบริบทเกี่ยวกับท้องถิ่น ทำให้งานขาดความน่าสนใจ เช่นเดียวกับงานของสุรีย์ เลียงแสงทอง (2523) ที่ศึกษาเรื่องของมณฑลภูเก็ตในช่วงเวลาปี พ.ศ. 2396-2575 ซึ่งครอบคลุมระยะเวลาเกือบ 80 ปี ได้เน้นศึกษาเฉพาะวิวัฒนาการของเมืองภูเก็ตเป็นสำคัญ ส่วนบทบาททางด้านเศรษฐกิจ และสังคมโดยรวมของเมืองอื่นๆ ในมณฑลนี้ มีกล่าวถึงเพียงเล็กน้อย ไม่สามารถให้ภาพเกี่ยวกับเมืองตะกั่วป่าได้ชัดเจนอีกเช่นกัน ส่วนบทบาททางด้านเศรษฐกิจที่เกี่ยวกับแร่ดีบุก สุรีย์เน้นวิธีการผลิตดีบุกมากจนไม่น่าสนใจ ขณะที่บทบาทของชาวจีน ซึ่งเป็นผู้มีส่วนสำคัญในการผลักดันให้มณฑลแห่งนี้ มีความสำคัญทางด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมในเวลาต่อมา มีกล่าวเพียงเล็กน้อย งานนี้จึงขาดความสมบูรณ์ในการเสนอประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองภูเก็ต

งานของพรรณี อวนสกุล (2522) ศึกษาถึงการขยายตัวของกิจการเหมืองแร่ดีบุกในภาคใต้ รวมทั้งการประกอบกิจการเหมืองแร่ของต่างชาติคือ ชาวจีน และชาวตะวันตก เน้นประเด็นเกี่ยวกับกิจการเหมืองแร่ บทบาทชาวจีนในกิจการเหมืองแร่เป็นสำคัญ ขาดการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับ

การเมืองการปกครองท้องถิ่น การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม และเศรษฐกิจในเมืองต่างๆ ภายใต้การปกครองของมณฑลภูเก็ตได้รับผลกระทบอย่างไร เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่นำมาใช้ในการขุดหาแร่ดีบุก และมีข้อดีข้อเสียอย่างไร ทำให้งานชิ้นนี้ไม่สมบูรณ์ ขณะที่ดรุณี แก้วม่วง (2526) ศึกษาประวัติและผลงานของพระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดี (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) ซึ่งเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลคนหนึ่งของมณฑลภูเก็ต การศึกษาจำกัดเฉพาะบทบาทของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ เพียงคนเดียว ทำให้มองข้ามความสำคัญของโครงสร้างสังคม และเศรษฐกิจที่มีผลต่อนโยบายของรัฐ จนต้องมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และส่งข้าหลวงมาดูแลแทนเจ้าเมือง เจ้าภาษีแบบเดิม รวมทั้งประเด็นการเปลี่ยนแปลงอื่นๆ ที่แปรเปลี่ยนไป อันเป็นผลต่อนโยบายเหล่านั้นส่งผลอย่างไรต่อเมืองตะกั่วป่า งานวิจัยไม่ได้กล่าวถึงแต่อย่างใด

งานของอุษณีย์ ฉวีกุลรัตน์ (2529) และงานของวชิราวรรณ ตัณฑะหงษ์ (2521) งานทั้งสองชิ้นนี้ ศึกษาเรื่องของหัวเมืองฝั่งตะวันตก งานของอุษณีย์มุ่งศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับระบบเหมาเมือง วิธีการ ความสำคัญ ปัญหา และอุปสรรค ตลอดจนบทบาทความสำคัญของเจ้าเมือง ผู้ทำหน้าที่ปกครอง งานชิ้นนี้ให้ความสำคัญกับส่วนกลางมากกว่าส่วนท้องถิ่น ทำให้ไม่เห็นภาพของสังคมที่ถูกปกครองอยู่ในระบบนี้ว่ามีลักษณะอย่างไร ประชาชนมีส่วนร่วมมากน้อยแค่ไหน ขณะที่งานของวชิราวรรณได้วิเคราะห์นโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาลสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อมณฑลภูเก็ต ทำให้เห็นกรอบของนโยบายที่รัฐมีต่อภาคใต้รวมทั้งเมืองตะกั่วป่า ช่วยปูพื้นฐานให้เข้าใจ แต่ยังขาดประเด็นเกี่ยวกับผลกระทบที่มีต่อดินแดนนี้ แรงต่อต้านของประชาชนที่มีต่อนโยบายของรัฐ กลุ่มอำนาจเก่าที่ถูกลดบทบาทลงได้แสดงปฏิกิริยาต่อต้านอย่างไร กลุ่มผลประโยชน์ใหม่ได้รับอานิสงส์จากการปฏิรูปการปกครองอย่างไรบ้าง เป็นต้น ทั้งที่การมองให้รอบด้านเช่นนี้ ช่วยให้เราเข้าใจสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นได้อย่างชัดเจน งานชิ้นนี้จึงไม่อาจตอบคำถามหลายอย่างเหล่านี้ได้

นิวัตร ตันไพศาล (2534) และศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล (2524) ศึกษาเรื่องราวของชาวจีนในชายฝั่งทะเลตะวันตก บทบาททางด้านเศรษฐกิจของชาวจีน ซึ่งเป็นตัวจักรที่สำคัญของการผลักดันให้ดินแดนแถบนี้ มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ นิวัตรและศุภรัตน์ให้ความสำคัญกับบทบาทของชาวจีนมากจนละเลยประเด็นทางด้านการเมือง และสังคม นโยบายของรัฐที่มีต่อชาวจีนเหล่านี้ รวมทั้งบทบาทของคนในท้องถิ่น ปัญหาที่เกิดกับเมืองตะกั่วป่า ซึ่งเป็นที่รวมตัวของชาวจีนจำนวนมาก ส่งผลอย่างไรต่อบริเวณนี้ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม รวมถึงนโยบาย มาตรการต่างๆ ของรัฐในการควบคุม พวงร้อย กล่อมเอี้ยง (2524) เน้นนโยบายของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในการที่ทรงมีพระบรมราโชบายเกี่ยวกับการแก้ปัญหาชาวจีนในเมืองไทย เน้นกระบวนการจำกัดอิทธิพลของกลุ่มชาวจีนซึ่งก่อปัญหาให้กับสังคมไทยหลายด้าน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองการปกครอง เพราะชาวจีนมีบทบาทมากในประเทศไทย หากแต่ขาดประเด็นทางด้านบทบาทของเหมืองแร่ดีบุกที่มีต่อเศรษฐกิจ ทำให้ชาวจีนเหล่านี้ต้องอพยพเข้ามา เป็นผลให้รัฐต้องออกนโยบายควบคุม อีกทั้งนโยบายของรัฐบาลที่มีต่อหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก เปิดโอกาสให้ชาวจีนเข้ามาตั้งรกรากในฐานะกุลี แรงงานในเหมืองแร่ ซึ่งงานของพวงร้อยไม่ได้กล่าวถึง

พวงทิพย์ เกียรติสหกุล (2534) เน้นบทบาทของชาวจีน และชาวตะวันตก ในการนำเอาปัจจัยการผลิต ตลอดจนเทคนิคการทำเหมืองที่ทันสมัยเข้ามา ส่งผลให้กิจการเหมืองแร่ของมณฑลภูเก็ตพัฒนาไปสู่อุตสาหกรรมการทำเหมืองแร่แบบใหม่ งานวิจัยนี้ยังขาดข้อมูลของท้องถิ่น ข้อมูลส่วนใหญ่ได้จากส่วนกลาง ซึ่งไม่อาจจะวิเคราะห์สภาพที่แท้จริงของดินแดนนี้ได้ การมองจากส่วนกลางซึ่งเป็นผู้กำหนดนโยบาย ไม่ได้วิเคราะห์ข้อมูลส่วนท้องถิ่นซึ่งเป็นผู้ได้รับผลกระทบโดยตรง งานวิจัยชิ้นนี้จึงได้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์แก่ส่วนกลางเพียงฝ่ายเดียว

กล่าวโดยสรุป งานวิจัยเหล่านี้ไม่สามารถตอบคำถามเรื่องราวเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมืองการปกครองและสังคมของเมืองตะกั่วป่าได้อย่างชัดเจน ต่างมุ่งเน้นให้ความสำคัญกับนโยบายของรัฐบาลที่มีต่อหัวเมืองไทยชายฝั่งทะเลตะวันตก ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการศึกษาพลวัตทางเศรษฐกิจ และผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้คนที่อยู่ภายใต้การปกครองที่แปรเปลี่ยนไป ทั้งที่เมื่อรัฐรวบอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางนั้น จะส่งผลกระทบต่อเศรษฐศาสตร์การเมืองตะกั่วป่ารอบด้านยิ่งกว่าในยุคเหมาเมืองอย่างแน่นอน อีกทั้งงานวิจัยเหล่านี้ ยังไม่ได้เจาะลึกรายละเอียดของหัวเมืองภายใต้การปกครอง แต่จะมองภาพกว้างในระดับมณฑล หัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก การวิจัยที่กำหนดขอบข่ายที่กว้างขวางมากนั้น ทำให้ง่ายต่อการค้นคว้าหาหลักฐานมาอ้างอิง แต่เกิดข้อเสียคือไม่สามารถศึกษาได้อย่างละเอียดลึกซึ้งเพราะขอบข่ายที่กว้างจนเกินไป

ดังนั้นการหันกลับมาให้ความสำคัญกับการศึกษาเมืองตะกั่วป่าอย่างจริงจังและรอบด้านครั้งนี้ จึงเป็นการเปิดประเด็นใหม่ในการศึกษาวิเคราะห์ ซึ่งจะทำให้เห็นแง่มุมใหม่ๆ ของเมืองตะกั่วป่า บทบาทความสำคัญในเรื่องอื่นๆ มิใช่มีความสำคัญเฉพาะเมืองท่าโบราณเท่านั้น แต่ยังมีความสำคัญในเรื่องเศรษฐกิจ การเมืองการปกครองและสังคมซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมโดยรอบ ทำให้เมืองตะกั่วป่าต้องปรับเปลี่ยนไปตามสภาพการณ์เหล่านั้น ผู้วิจัยสนใจใคร่ศึกษาในประเด็นดังกล่าวให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในระหว่างช่วงปี พ.ศ. 2434-2475

ซึ่งเป็นช่วงของการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ของเมืองตะกั่วป่ามากที่สุดช่วงหนึ่ง บทบาทของเมืองตะกั่วป่าช่วงนี้เด่นชัดในฐานะเมืองราชทรัพย์ที่สำคัญของราชสำนักไทย ราชธานีได้พยายามจัดหาวิธีการปกครองที่จะสามารถดึงผลประโยชน์จากเมืองตะกั่วป่าเข้าสู่ส่วนกลางให้ได้มากที่สุด จัดการปกครองในระบบมณฑลเทศาภิบาลจึงเกิดขึ้น และได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองการปกครองและสังคมแก่เมืองตะกั่วป่า ซึ่งจะมีรายละเอียดอย่างไรบ้างนั้น เป็นสิ่งที่น่าศึกษาอย่างยิ่ง และหากทำการศึกษาโดยละเอียดแล้ว เชื่อว่าจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยเฉพาะที่เกี่ยวกับเมืองตะกั่วป่า และประวัติศาสตร์ไทยโดยรวมต่อไปอย่างแน่นอน

วิธีการวิจัย

จะเน้นการศึกษาวิจัยในเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยวิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) และการประยุกต์ใช้องค์ความรู้อื่นๆ ทางสังคมศาสตร์ในลักษณะสหวิทยาการ (Inter-disciplinary Approach) เพื่อประกอบการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) ข้อเท็จจริงและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ต่างๆ ต่อไปคือ

1. หลักฐานชั้นต้น (Primary Sources) ได้แก่ เอกสารทางราชการไทยจากกองจดหมายเหตุแห่งชาติ กองหอสมุดแห่งชาติ เช่น จดหมายเหตุของรัชกาลต่างๆ รายงานของกระทรวง ทบวง กรม และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

2. เอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) ได้แก่ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ บทความทางวิชาการและสิ่งพิมพ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษจากแหล่งข้อมูลต่างๆ ในประเทศไทย เช่น หอสมุดแห่งชาติ หอสมุดมหาวิทยาลัย และวิทยาลัยต่างๆ สถาบันทักษิณคดีศึกษา จังหวัดสงขลา ห้องสมุดประชาชน อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา เป็นต้น

3. การสัมภาษณ์ (Interviews) สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ นักวิชาการและผู้รู้เรื่องราวต่างๆ ของเมืองตะกั่วป่า

ขอบเขตของการวิจัย

ในการทำวิจัยเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมืองการปกครองและสังคมของเมืองตะกั่วป่า ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการศึกษา ดังนี้

1. ศึกษาภูมิหลังทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการปกครองของเมืองตะกั่วป่าช่วงก่อนปี พ.ศ. 2434

2. ศึกษากระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจ และการปกครองของรัฐบาลที่มีต่อเมืองตะกั่วป่า ระหว่างปี พ.ศ.2434-2475

3. ศึกษาผลกระทบต่างๆ ที่มีต่อเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองท้องถิ่นของตะกั่วป่าตลอดช่วงปี พ.ศ.2434-2475

4. สรุปการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ และผลกระทบอื่นๆ ที่มีต่อเมืองตะกั่วป่าทั้งในช่วงเวลาที่ศึกษาและช่วงเวลาถัดมา

บทที่ 2

สภาพทั่วไปและภูมิหลังทางประวัติศาสตร์

ตะโกลา ดินแดนโบราณซึ่งมีประวัติความเป็นมาน่าสนใจ ถูกกล่าวถึงมาอย่างยาวนานหลายศตวรรษในเอกสารหลากหลายแหล่ง ไม่ว่าจะเป็นเอกสารของชาวต่างประเทศหรือเอกสารจากชาวไทย แต่ยังไม่มีผู้ใดทราบเรื่องราวของเมืองนี้อย่างเด่นชัด กล่าวกันว่าเมืองตะโกลาหรือเมืองตะกั่วป่าร่ำรวยด้วยทรัพยากรอันมีค่า เป็นที่ปรารถนาของรัฐทั้งหลายที่อยากมีไว้ในครอบครอง นั่นก็คือแร่ดีบุก อีกทั้งทำเลที่ตั้งเหมาะแก่การเป็นเมืองท่าติดต่อค้าขายกับชาวต่างชาติ ประวัติศาสตร์การเข้ายึดครองดินแดนนี้จึงมีมาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่อาณาจักรฟูนัน อาณาจักรศรีวิชัย อาณาจักรตามพรลิงค์ จนท้ายที่สุดเมืองตะกั่วป่าได้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรไทยเรื่อยมาจวบจนปัจจุบัน

ตะกั่วป่าเป็นชุมชนที่มีการผสมผสานจากหลากหลายวัฒนธรรมตามลักษณะโดยทั่วไปของดินแดนคาบสมุทรไทย ซึ่งมีดินแดนติดต่อกับคาบสมุทรมลายู อีกทั้งยังอยู่ในทำเลเส้นทางการค้าผู้คนสามารถเดินทางติดต่อค้าขาย และแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมของกันและกัน ดินแดนนี้จึงมีวัฒนธรรมทั้งของคนไทยพุทธ คนจีน และคนไทยมุสลิม แต่ทั้งหมดสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข ตะกั่วป่าตั้งอยู่บริเวณคาบสมุทรภาคใต้ฝั่งตะวันตกของประเทศไทย ในอดีตเมืองนี้จัดเป็นเมืองราชทรัพย์ที่สำคัญของทางราชสำนัก และเป็นเมืองหนึ่งในมณฑลภูเก็ตซึ่งเป็นแหล่งรายได้หลักที่ช่วยให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) มีรายได้ที่จะใช้จ่ายในการปฏิรูปประเทศในปี พ.ศ.2435 เมื่อภัยจากการคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกเริ่มคืบคลานเข้าสู่สยาม

บทบาทของเมืองตะกั่วป่าเริ่มหมดความสำคัญลงในเวลาต่อมา เมื่อแร่ดีบุกเริ่มหมดความสำคัญลง ฐานะของเมืองตะกั่วป่าก็ถูกลดต่ำลงไปด้วย หลังเกิดปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจตกต่ำอันเป็นผลจากสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) มีการใช้จ่ายเงินในราชสำนักค่อนข้างสูง ประกอบกับการเข้าร่วมรบในสงครามโลกครั้งที่ 1 แม้ประ เทศไทยจะชนะสงครามเช่นเดียวกับประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรอื่นๆ แต่ก็ได้รับผลกระทบเช่นเดียวกับประเทศอื่นๆ เช่นกัน นั่นคือ ฐานะการเงินลดต่ำลง เนื่องจากเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก แม้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) จะทรงพยายามลดทอนค่าใช้จ่ายต่างๆ ลง แต่ไม่สามารถแก้วิกฤติครั้งนี้ได้ จึงมีการแก้ปัญหาโดยการยุบหัวเมืองในมณฑลภูเก็ต

เพื่อลดทอนค่าใช้จ่าย จังหวัดตะกั่วป่าจึงถูกลดฐานะลงเป็นเพียงอำเภอหนึ่งขึ้นกับจังหวัดพังงา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 แต่ความสำคัญของเมืองตะกั่วป่าไม่ได้หมดไปพร้อมๆ กับการลดฐานะของเมือง ปัจจุบันอำเภอตะกั่วป่ากลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของภาคใต้ฝั่งตะวันตก เนื่องจากอำเภอตะกั่วป่ามีที่ตั้งติดต่อกับจังหวัดภูเก็ต และอยู่ทางชายฝั่งทะเลตะวันตกเช่นเดียวกัน ประกอบกับมีสภาพทางภูมิศาสตร์ และแหล่งท่องเที่ยวคล้ายๆ กัน จึงไม่น่าแปลกใจที่เมืองนี้จะกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่น่าสนใจแทนที่จังหวัดภูเก็ตในอนาคต แต่แล้วเหตุการณ์ที่น่าสลดใจได้เกิดขึ้นในวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2547 ได้เกิดโศกนาฏกรรมครั้งใหญ่แก่ประเทศไทย เมื่อคลื่นยักษ์สึนามิได้พัดโหมกระหน่ำเข้าสู่ 6 จังหวัดชายฝั่งอันดามันอันได้แก่ ภูเก็ต พังงา ระนอง กระบี่ ตรัง และสตูล สร้างความเสียหายให้แก่ชีวิตและทรัพย์สิน หลายครอบครัวบ้านเรือนพังทลาย ญาติพี่น้องบาดเจ็บล้มตายและสูญหาย บริเวณที่ได้รับความเสียหายไม่น้อยกว่าที่อื่น หรือบางทีอาจจะมากกว่าที่อื่นหลายเท่า เนื่องจากเป็นจุดที่มีชายทะเลทอดยาวรับแรงปะทะจากคลื่นเต็มที่โดยไม่มีสิ่งกีดขวางใดๆ คือ อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

สภาพทั่วไปในปัจจุบัน

ในปัจจุบัน “ตะกั่วป่า” เป็นอำเภอหนึ่งขึ้นอยู่กับจังหวัดพังงา ที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ที่ตำบลตะกั่วป่า อยู่ห่างจากจังหวัดพังงาประมาณ 58 กิโลเมตร การคมนาคมติดต่อจากจังหวัดพังงาไปยังอำเภอตะกั่วป่า สามารถเดินทางได้โดยใช้ทางหลวงแผ่นดินสายหมายเลข 4 (ถนนเพชรเกษม) พังงา-ตะกั่วป่า มีระยะทางประมาณ 130 กิโลเมตร ตะกั่วป่าตั้งอยู่ประมาณเส้นรุ้งที่ 9 องศาเหนือ และเส้นแวงที่ 98 องศาตะวันออก มีเนื้อที่โดยประมาณ 552.019 ตารางกิโลเมตร หรือ 34,501.875 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 13.24 ของพื้นที่จังหวัดพังงา แบ่งพื้นที่ออกเป็นรายตำบล ดังนี้

ตารางที่ 1 พื้นที่และประชากรของอำเภอตะกั่วป่า พ.ศ.2541

ตำบล	พื้นที่		ร้อยละ	จำนวนราษฎร		
	ตร.กม.	ไร่		ชาย	หญิง	รวม
1.ตะกั่วป่า[1]	3.019	1,886.875	0.55	4,336	4,196	8,532
2.บางนายสี	135	89.575	24.46	4,650	4,550	9,200
3.บางม่วง	62	58.750	11.23	4,671	4,534	9,205
4.คึกคัก	114	73.750	21.38	1,692	2,558	4,520
5.โคกเคียน	72	45.000	13.04	2,786	2,715	5,501
6.บางไทร	63	59.375	11.41	1,319	1,316	2,635
7.ตำตัว	36	22.500	6.52	829	789	1,618
8.เกาะคอเขา	63	59.375	11.41	431	423	854
รวม 8 ตำบล	552.019	34,501.875	100.00	20,984	21,081	42,065

ที่มา: ที่ทำการปกครองอำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา (2541: 3)

อาณาเขตอำเภอตะกั่วป่า มีพื้นที่ติดต่อกับดินแดนอื่นๆ ดังนี้คือ ทางทิศเหนือมีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอกะเปอร์ จังหวัดระนอง ส่วนทางด้านทิศใต้ติดต่อกับอำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา ทิศตะวันออกติดต่อกับอำเภอกะปง จังหวัดพังงา และทิศตะวันตกติดต่อกับทะเลอันดามัน

สภาพทั่วไปทางภูมิศาสตร์

สภาพภูมิประเทศ พื้นที่ในอำเภอตะกั่วป่ามีภูมิประเทศสลับซับซ้อน พื้นที่มีลักษณะเป็นที่สูงสลับกับเนินเขา และมีภูเขากระจายอยู่ทั่วไป มีที่ราบเป็นส่วนน้อยใช้เป็นที่เพาะปลูกได้บ้าง เช่น บริเวณที่ราบชายฝั่งทะเลซึ่งเป็นที่ราบแคบๆ ระหว่างเนินเขากับชายฝั่งทะเล เกิดจากการกระทำของคลื่นลมในทะเล หรือจากการทับถมของดินตะกอน สภาพดินเป็นดินปนทรายเหมาะสำหรับปลูกมะพร้าวมากที่สุด ที่ราบชายฝั่งทะเลนี้อยู่ทางทิศตะวันตกของจังหวัดพังงา มีพื้นที่ติดต่อกับทะเลอันดามัน มีชายฝั่งทะเลยาวเหยียดตั้งแต่เขตอำเภอคุระบุรี อำเภอตะกั่วป่า อำเภอท้ายเหมือง อำเภอตะกั่วทุ่ง อำเภอเมือง และอำเภอทับปุด รวมระยะทางยาวประมาณ 240 กิโลเมตร นอกจากนี้ยังมีที่

[1] ตำบลตะกั่วป่าอยู่ในเขตเทศบาลเมืองตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่า

ราบบริเวณปากแม่น้ำ เป็นที่ราบที่เกิดจากดินตะกอนของแม่น้ำที่พัดพามาทับถมในระหว่างที่น้ำท่วม สภาพดินเป็นดินตะกอน เหมาะสำหรับปลูกพืชเกือบทุกชนิด ส่วนบริเวณปากน้ำที่น้ำทะเลท่วมถึง มีป่าชายเลนขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น ที่ราบปากแม่น้ำที่สำคัญคือ ที่ราบปากแม่น้ำตะกั่วป่า

การที่พื้นที่เป็นดินกรวดทรายเหมาะแก่การกสิกรรมเพียงบางส่วน อาจเนื่องมาจากการทำเหมืองแร่ ทำให้ทรายไหลไปท่วมที่ดิน เป็นเหตุให้ขาดแคลนพื้นที่ในการเพาะปลูก ประกอบกับดินเป็นดินกรวดทรายไม่เหมาะแก่การเพาะปลูกก็เป็นได้ จึงทำให้อำเภอตะกั่วป่าสามารถทำการเกษตรได้ค่อนข้างน้อย ดังจดหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ ร.ศ.128 ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (2506: 67) ได้กล่าวถึงสภาพพื้นที่ของเมืองตะกั่วป่าว่า

> …ข้ามคลองหลายแห่ง แต่ล้วนตันเสียเพราะทรายเหมืองไหลลงมาเต็มเสียหมด การทลายเขาลงมาเพื่อทำเหมืองขุดแร่นี้ ทำให้เสียประโยชน์มาก ตามริมน้ำตะกั่วป่าเดิมเคยมีบ้านคนอยู่รายๆ ไป และทราบว่าทำนาทำไร่ทำสวนได้ดี บัดนี้ทรายไหลลงมาถมคลองตัดทางน้ำเดินเสียหมด แล้วยังไหลท่วมที่นา ที่สวน ทำการเพาะปลูกไม่ได้…

แม้ปัจจุบัน อำเภอตะกั่วป่าจะเลิกการทำเหมืองแร่ไปแล้วก็ตาม แต่ยังมีปัญหาที่ส่งผลจากการทำเหมืองแร่ในอดีตที่ไม่เอื้อประโยชน์ต่อการทำการเกษตรของราษฎรคือ แม่น้ำของอำเภอตะกั่วป่าตื้นเขิน ในท้องแม่น้ำเต็มไปด้วยทราย และยังมีปัญหาน้ำท่วมเป็นประจำทุกปีเมื่อถึงฤดูฝน โดยเฉพาะแม่น้ำตะกั่วป่า สร้างความเสียหายแก่ชีวิตและทรัพย์สินของประชาชนเป็นอย่างมาก

ลักษณะภูมิอากาศ พื้นที่ส่วนใหญ่ของอำเภอตะกั่วป่า ทางทิศตะวันตกติดต่อกับทะเลอันดามัน จึงได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้อย่างเต็มที่ ทำให้มีฝนตกชุกเกือบตลอดปี (ฤดูฝนประมาณ 6-8 เดือน) สภาพดินฟ้าอากาศแบ่งออกได้เพียง 2 ฤดูเท่านั้นคือ ฤดูฝน จะเริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม ลักษณะอากาศโดยทั่วไปในช่วงฤดูฝน ฝนจะตกชุก อากาศค่อนข้างชุ่มชื้น ส่วนในฤดูร้อนจะเริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงเดือนเมษายน อากาศอบอุ่น ไม่ร้อนจัดหรือหนาวจัด และมีฝนตกบ้างแต่ไม่ชุกเท่าฤดูฝน อุณหภูมิในเขตอำเภอตะกั่วป่าไม่แตกต่างกันมากนัก ส่วนใหญ่จะอยู่ระหว่าง 20-28 องศาเซลเซียส

ทรัพยากรธรรมชาติสำคัญ อำเภอตะกั่วป่ามีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญที่สุดคือ แร่ดีบุก จากสถิติของทรัพยากรธรณีอำเภอตะกั่วป่า ปรากฏว่า การผลิตแร่ดีบุกของอำเภอตะกั่วป่ามีปริมาณสูงสุดในจังหวัดพังงา แต่ปัจจุบันอุตสาหกรรมเหมืองแร่ซบเซา บรรดาบริษัทต่างๆ ได้เลิกกิจการไป สำหรับทรัพยากรป่าไม้ อำเภอตะกั่วป่ามีป่าสงวนแห่งชาติอยู่บริเวณตอนเหนือ ได้แก่ ป่าเทือกเขานมสาว และป่าบางแก้ว ป่าเขาตอนกลางของอำเภอ มีป่าเขาหลักลำแก่น ส่วนบริเวณตอนใต้ริมฝั่งทะเลอันดามัน มีป่าชายเลนโครงการ และป่าชายเลนคลองบางปอน พื้นที่ป่าชายเลนเหล่านี้ทางอำเภอได้ช่วยกันอนุรักษ์และฟื้นฟูเพื่อเป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำ และเพื่อเพิ่มปริมาณสัตว์น้ำในทะเล อีกทั้งยังเป็นปราการป้องกันคลื่นลมจากในทะเลที่อาจสร้างความเสียหายให้กับราษฎรที่ตั้งบ้านเรือนแถบชายฝั่งทะเล

แม่น้ำสำคัญของอำเภอตะกั่วป่ามีเพียงสายเดียวคือ แม่น้ำตะกั่วป่า แม่น้ำสายนี้เกิดจากเทือกเขาภูเก็ตในเขตอำเภอกะปง จังหวัดพังงา ไหลผ่านตำบลตำตัว ตำบลบางไทร ตำบลโคกเคียน ตำบลตะกั่วป่า ในอำเภอตะกั่วป่า แล้วไหลลงทะเลอันดามันในเขตตำบลบางนายสี อำเภอเดียวกัน แม่น้ำสายนี้มีความกว้าง 40 เมตร ความยาวประมาณ 52 กิโลเมตร และตอนตั้งแต่ที่ไหลผ่านที่ว่าการอำเภอตะกั่วป่าไปถึงเกาะคอเขา อำเภอคุระบุรี จังหวัดพังงา ซึ่งเป็นปากน้ำนั้น เรือกลไฟและเรือใบสามารถเดินได้ทุกฤดูกาล แต่หากเดินไปทางเขตอำเภอกะปง เดินทางได้ไม่สะดวก (ราชบัณฑิตยสถาน, 2507: 382) แม่น้ำตะกั่วป่าเป็นแม่น้ำสำคัญของเมืองตะกั่วป่า เกิดจากแม่น้ำสามสายคือ สายแรกได้แก่ คลองรมณีย์ ซึ่งเกิดจากเขาสก (สูง 500 เมตร) อยู่ทางทิศตะวันออกไหลลงใต้มายังบ้านปากคลองเหล ที่ด้านใต้ของเขาเวียง เขตอำเภอกะปง สายที่สอง ได้แก่คลองเหล เกิดจากเขาปลายพนม (สูง 400 เมตร) ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของอำเภอกะปง ไหลมาทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ถึงปากคลองเหลมาบรรจบกับคลองรมณีย์เป็นแม่น้ำตะกั่วป่า และสายที่สาม ได้แก่ คลองกะปง เกิดจากเขาปลายบางโต๊ะ (สูง 700 เมตร) ไหลขึ้นทางเหนือ ผ่านที่ว่าการอำเภอกะปงไปลงรวมกับแม่น้ำตะกั่วป่าที่เชิงเขาเวียง ชาวบ้านเรียกบริเวณนี้ว่า “ปากเวียง” “ที่เวียง” หรือ “วังเวียง” เป็นบริเวณปากน้ำสามแพรกกว้างใหญ่ ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลเหล อำเภอกะปง จังหวัดพังงา ในสมัยโบราณแม่น้ำสายนี้มีความสำคัญมาก ชาวอินเดียเคยใช้เป็นเส้นทางลัดข้ามไปยังชายฝั่งทะเลตะวันออก เรือสามารถแล่นเข้าไปได้ถึงต้นน้ำ (มานิต วัลลิโภดม, 2525: 71) แต่ปัจจุบันตื้นเขินมาก ใช้เป็นเส้นทางคมนาคมได้เฉพาะในฤดูฝน ไม่สามารถใช้ในการเกษตรและบริโภคได้ เพราะน้ำขุ่นข้นเนื่องจากดินตะกอนจากการทำเหมืองแร่ไหลลงมาทับถมตลอดปี

การเมืองการปกครอง

ส่วนการปกครองท้องถิ่น อำเภอตะกั่วป่าแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 7 ตำบล 51 หมู่บ้าน ดังนี้ 1.ตำบลบางนายสี แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 9 หมู่บ้าน 2.ตำบลบางม่วงมี 8 หมู่บ้าน 3.ตำบลคึกคัก จัดการปกครองออกเป็น 7 หมู่บ้าน 4.ตำบลโคกเคียน แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 9 หมู่บ้าน 5.ตำบลบางไทร มี 7 หมู่บ้าน 6.ตำบลตำตัว แบ่งการปกครองออกเป็น 6 หมู่บ้าน และ 7.ตำบลเกาะคอเขา แบ่งการปกครองออกเป็น 5 หมู่บ้าน

นอกจากนี้อำเภอตะกั่วป่า มีการจัดการบริหารในรูปเทศบาล 1 แห่ง คือ เทศบาลเมืองตะกั่วป่า และมีองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) 7 แห่ง สถิติจำนวนประชากรที่ปรากฏตามทะเบียนราษฎร์เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2547 มีทั้งสิ้น 43,010 คน เป็นชาย 21,468 คน เป็นหญิง 22,528 คน เฉลี่ยความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่คือ 72 คน/ตารางกิโลเมตร

สภาพการคมนาคม

สำหรับเส้นทางการคมนาคมของอำเภอตะกั่วป่า สามารถเดินทางได้เฉพาะทางบกเท่านั้น จึงจะสามารถเข้าถึงอำเภอได้ โดยใช้เส้นทางถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 4 เส้นทางสายเพชรเกษม โดยเป็นเส้นทางจากจังหวัดระนองเข้าเขตอำเภอตะกั่วป่า ผ่านอำเภอคุระบุรี นอกจากนี้ยังสามารถติดต่อกับอำเภอตะกั่วป่าได้ โดยใช้เส้นทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 401 ซึ่งเส้นทางนี้แยกจากทางหลวงจังหวัดหมายเลข 4090 โดยมีจุดแยกที่อำเภอกะปง แล้วเข้าสู่เขตอำเภอตะกั่วป่าผ่านตำบลตำตัวและตำบลโคกเคียน สภาพถนนเป็นถนนลาดยาง บางตอนจะเป็นหลุม เป็นบ่อ มีสภาพชำรุด และมีการซ่อมแซมเสมอๆ

สำหรับการติดต่อภายในอำเภอมีเส้นทางที่สำคัญ คือ

1. ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 4 (ถนนสายเพชรเกษม) โดยผ่านชุมชนตั้งแต่อำเภอคุระบุรี ผ่านหน้าที่ว่าการอำเภอตะกั่วป่า ผ่านเทศบาลเมืองตะกั่วป่า และผ่านตำบลบางม่วง ตำบลคึกคัก ตำบลบางนายสี

2. ทางหลวงจังหวัดหมายเลข 4032 เป็นเส้นทางที่ไปยังจังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยผ่านตำบลบางไทร ตำบลตำตัว

3. ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 401 เป็นเส้นทางไปยังจังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยผ่านตำบลโคกเคียน ตำบลตำตัว

ส่วนการคมนาคมติดต่อระหว่างอำเภอ มีเส้นทางที่สำคัญ คือ

1. ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 4 (ถนนสายเพชรเกษม) ติดต่อกับอำเภอคุระบุรี ซึ่งอยู่ทางเหนือของอำเภอตะกั่วป่า และติดต่อกับอำเภอท้ายเหมือง ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอตะกั่วป่า

2. ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 401 ซึ่งเป็นเส้นทางไปยังจังหวัดสุราษฎร์ธานี ติดต่อกับอำเภอกะปง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของอำเภอตะกั่วป่า โดยผ่านตำบลโคกเคียน

สภาพถนนส่วนใหญ่ยังคงเป็นถนนลาดยาง มีสภาพทรุดโทรม จึงต้องมีการซ่อมแซมอยู่บ่อยครั้ง ในช่วงฤดูฝนจะมีน้ำท่วมขัง ทำให้การเดินทางยากลำบากมากขึ้น

ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์

ตะกั่วป่า เป็นเมืองที่มีอดีตความเป็นมาที่ยาวนาน เรื่องราวของเมืองตะกั่วป่ามีความเกี่ยวข้องผูกพันกับเรื่องราวของอาณาจักรโบราณในภาคพื้นทวีป และภาคพื้นคาบสมุทรของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลายอาณาจักรอันได้แก่ อาณาจักรฟูนัน อาณาจักรศรีวิชัย และอาณาจักรตามพรลิงค์ (นครศรีธรรมราช) เป็นต้น รวมทั้งรัฐไทยในเวลาต่อมาคือ สุโขทัย อยุธยา ธนบุรีและรัตนโกสินทร์ หลักฐานที่ปรากฏออกมายืนยันได้แก่ เศษซากของโบราณสถานและโบราณวัตถุที่เราค้นพบในเวลานี้ ดังนั้นหากกล่าวถึงความสำคัญของเมืองตะกั่วป่า ความสำคัญนั้นเริ่มขึ้นตั้งแต่เริ่มแรกที่มีการก่อตั้ง

ตะกั่วป่าก่อนประวัติศาสตร์

เมืองตะกั่วป่า เป็นชุมชนโบราณซึ่งมีมาก่อนกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี เรื่องราวของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในบริเวณตะกั่วป่านั้น จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่า ดินแดนนี้มีการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ยุคหินใหม่มาไม่ต่ำกว่า 5,000 ปีมาแล้ว[2]

หลักฐานก่อนประวัติศาสตร์สมัยหินใหม่ที่พบในบริเวณอำเภอตะกั่วป่านั้น ส่วนใหญ่เป็นขวานหินขัดคล้ายรูปร่างสี่เหลี่ยมคางหมู หรือสี่เหลี่ยมผืนผ้า เป็นเครื่องมือสำหรับสับ ตัด นอกจากนี้ ยังมีผู้พบเครื่องประดับที่ทำด้วยเปลือกหอยในถ้ำสุวรรณคูหา อำเภอตะกั่วทุ่ง จังหวัดพังงา แต่กลับไม่มีการค้นพบเครื่องปั้นดินเผา กระดูกสัตว์ และเปลือกหอย ซึ่งสาเหตุคงมาจากการทำลายหน้าดินจากการทำเหมืองแร่ ทั้งเหมืองสูบฉีด เหมืองเรือขุดและเหมืองแล่น ที่มีทั้งถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย บริเวณที่มีการค้นพบเครื่องมือหินขัดในบริเวณอำเภอตะกั่วป่า ส่วนมากจะเป็นบริเวณเชิงเขาที่น้ำท่วมไม่ถึง หรืออยู่ใกล้ๆ ลำธาร เช่น บริเวณทิวเขาหางเต่า ส้มนาว บางม่วง หรือหาดแหลมป้อม บางหลุด บริเวณทิวเขาบ้านตำตัว บริเวณทิวเขาขมังม้า บางเต่า บริเวณเชิงเขาตะหละ บ้านตะหละ และบริเวณหมู่บ้านน้ำเค็ม ซึ่งพบในทะเลจากการดูดแร่ เป็นต้น (เทศบาลเมืองตะกั่วป่า, ม.ป.ป.: 47) ตัวอย่างเหล่านี้ เป็นข้อพิสูจน์ให้เห็นว่ามนุษย์ยุคหินใหม่ ได้เข้ามาอาศัยในบริเวณเมืองตะกั่วป่ามานานหลายศตวรรษแล้ว

หลังจากหมดอารยธรรมยุคหินใหม่ ตะกั่วป่าเข้าสู่ยุคโลหะ ซึ่งหลักฐานยุคโลหะแถบตะกั่วป่าไม่สามารถรวบรวมไว้ได้ ทั้งนี้คงเนื่องจากเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น คือผลจากการทำเหมืองแร่ที่ได้ทำลายหน้าดินไป จนกระทั่งประมาณพุทธศตวรรษที่ 6 (คริสต์ศตวรรษที่ 1) ได้มีการอพยพครั้งยิ่งใหญ่ของชาวอินเดียจากแคว้นกลิงคราช เนื่องจากหลบหนีภาวะสงครามในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ประกอบกับพระเจ้าอเล็กซานเดอร์แห่งมาซีโดเนีย (โรมาเนีย) ได้ยึดแคว้นต่างๆ แถบลุ่มแม่น้ำสินธุ ทำให้เส้นทางการค้าทางตะวันตกเฉียงเหนือขาดความสะดวก รวมทั้งขณะนั้นศาสนาพุทธเริ่มแพร่หลายในอินเดีย ซึ่งหลักของศาสนาพุทธไม่มีการแบ่งชนชั้นวรรณะ ทำให้ชาวอินเดียลดความรังเกียจในการเดินทางออกนอกประเทศ เพราะแต่เดิมชาวอินเดียมีความเชื่อว่าวรรณะของตนสูงกว่าชนชาติอื่นๆ

---

[2] รายละเอียดเพิ่มเติมใน Tarling, Nicholas (ed.).1992. **The Cambridge History of Southeast Asia**, Vol.I New York: Cambridge University Press.

เริ่มแรกชาวอินเดียได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ตามที่ต่างๆ บนคาบสมุทรมาเลย์ส่วนที่เป็นภาคใต้ปัจจุบันนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อทำการค้าขายกับชาวพื้นเมือง แต่เมื่อเห็นว่าคาบสมุทรแห่งนี้มีแหล่งสินค้า และทรัพยากรธรรมชาติมากมาย จึงเป็นเหตุให้พ่อค้าชาวอินเดียเข้ามาอาศัยในภูมิภาคนี้มากขึ้น ขยายออกไปจนมีหัวหน้าเป็นกษัตริย์ปกครอง ทั้งยังนำเอาศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธเข้ามาเผยแผ่ในหมู่ชาวพื้นเมือง ในสมัยนั้น คาบสมุทรมาเลย์กลายเป็นที่ตั้งของเมือง เช่น อาณาจักรลังกาสุกะ ตามพรลิงค์ (นครศรีธรรมราช) การาหิ (ครหิงห์ หรือไชยา) และตักโกลา (ตะโกลา)

การยกทัพมาปราบแคว้นกลิงคราชในอินเดียตะวันออกเฉียงใต้ของพระเจ้าอโศกมหาราช ทำให้ชาวกลิงคราชบางส่วน อพยพหลบภัยจากถิ่นฐานมาขึ้นที่เมืองตะกั่วป่า และเมืองใกล้เคียง เช่น เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองถลาง เป็นต้น ชาวกลิงคราชเหล่านี้ได้นำอาจารย์ที่มีความรู้ด้านต่างๆ มาเผยแพร่ในดินแดนแถบนี้ ดังปรากฏฝีมือในทางช่างไว้เป็นหลักฐานคือ มีการขุดพบศิลาจารึกอักษรทมิฬ และได้หลักฐานเป็นเทวรูป 3 องค์ที่ปากเวียง[3] มีผู้ให้ความเห็นยืนยันว่าเทวรูปองค์หนึ่งเป็นรูปพระศิวะ ส่วนอีกสององค์ไม่มีนักโบราณคดีวินิจฉัยว่ามีความหมายอย่างใด แต่ประชาชนเรียกเทวรูปทั้งสามองค์นี้ว่า พระนารายณ์ พระลักษณ์ และนางสีดา (ที่ว่าการปกครองอำเภอตะกั่วป่า, 2541: 1) ปัจจุบันมีการจำลองเทวรูปทั้งสามไว้ที่อุทยานพระนารายณ์ หน้าที่ทำการเทศบาลเมืองตะกั่วป่า จังหวัดพังงา ทางอำเภอได้จัดให้มีงานบวงสรวงเทวรูปทั้งสามเป็นประจำทุกปี เทวรูปทั้งสามนี้เป็นปฏิมากรรมฝ่ายอินเดียทั้งสิ้น

จากเอกสารฝ่ายจีนประมาณพุทธศตวรรษที่ 9 (คริสต์ศตวรรษที่ 3) กล่าวถึงอาณาจักรฟูนัน (พุทธศตวรรษที่ 6-11) สมัยเรืองอำนาจว่า ได้ตีเมืองหลั่งยะสุบ ตะโกลา ตามพรลิงค์ ตุน-ซุน อยู่ในอำนาจ (สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอตะกั่วป่า, 2527: 25) สันนิษฐานว่าตะโกลาคงตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอาณาจักรฟูนันชั่วระยะเวลาหนึ่ง แต่หลังจากอาณาจักรฟูนันสลายตัวไป เรื่องราวของตะโกลาจะปรากฏในจดหมายเหตุจีนเป็นระยะๆ ประมาณปี พ.ศ. 500 คำว่า ตักโกละ ถูกกล่าวถึงอยู่ในคัมภีร์มหานิทเทศซึ่งแต่งขึ้นในประเทศอินเดีย โดยแต่งขึ้นเป็นภาษาบาลี กล่าวถึงเมืองท่าในภาคใต้ของประเทศไทยไว้หลายเมือง โดยกล่าวรวมไว้กับเมืองท่าสำคัญแห่งอื่นๆ ในช่วงระยะเวลานั้นคืออินเดีย ศรีลังกา และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (พระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ 29, 2523: 188) ดังความตอนหนึ่งดังนี้

---

[3] ตำบลเหล อำเภอกะปงในปัจจุบัน

…เมื่อแสวงหาโภคทรัพย์ ย่อมแล่นเรือไปในมหาสมุทร ไปคุมพะ(หรือติคุมพะ) ไปตักโกละ ไปตักสิลา ไปกาลมุข ไปมรณปาร ไปเวสุงคะ ไปเวราบถ ไปชวา ไปกะมะลิง (ตะมะลิง) ไปวังกะ (หรือวังคะ) ไปเอฬวัททนะ (หรือเวฬุพันธนะ) ไปสุวรรณกูฏ ไปสุวัณณภูมิ ไปตัมพปัณณิ ไปสุปปาระ ไปภรุกะ (หรือภารุกัจฉะ) ไปสุรัทธะ (หรือสุรัฏฐะ) ไปอังคเณกะ (หรือภังคโลก) ไปคังคณะ (หรือภังคณะ) ไปปรมคังคณะ (หรือสรมตังคณะ) ไปโยนะ ไปปินะ (หรือปรมโยนะ) ไปอัลลสันทะ (หรือวินกะ) ไปมูลบท ไปมรุกันดาร ไปชัณณุบท ไปอชบถ ไปเมณฑบถ ไปสังกุบถ ไปฉัตตบถ ไปวังสบถ ไปสกุณบถ ไปมุสิกบถ ไปทริบถ ไปเวตตาจาร…

และในคัมภีร์มิลินทปัญหา ก็มีการกล่าวถึง เมืองท่าในคาบสมุทรไทย รวมทั้งเมืองตักโกลาไว้เช่นกัน (ขุนวิจิตรมาตรา, 2516: 9) ความว่า

….เหมือนอย่างเจ้าของเรือผู้มีทรัพย์ได้ค่าระวางเรือในเมืองท่าต่างๆ แล้ว ก็สามารถจะเดินทางไปในทะเลหลวง (มหาสมุทร) ไปถึงแคว้นวังคะ ตักโกละ เมืองจีน โสวีระ สุรัตน์ อเล็กซานเดรีย หรือฝั่งโกโรมันเดล (โกปัตตนะ-โจลมณฑล) หรือสุวรรณภูมิ หรือที่ใดที่หนึ่งซึ่งนาวาไปได้….

ตามหลักฐานที่กล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่าชาวอินเดียได้ไปมาค้าขายทางทะเลกับเมืองตักโกลา และแถบสุวรรณภูมินี้มานานแล้ว ชาวอินเดียได้มาตั้งเมืองท่า และศูนย์การค้าใหญ่โตในเมืองตะโกลา ตะโกลาเป็นตลาดการค้าเครื่องเทศที่สำคัญ ชาวอินเดียเรียกเมืองนี้ว่า “ตกโกล” “ตะโกลา” หรือบางทีเรียกว่า “ตกุล” บ้าง และสันนิษฐานว่าเป็นเมืองเดียวกับเมืองโต้วคุ้นในจดหมายเหตุจีน หรือเมืองกะลุละหรือ กะโลละ ตามจดหมายเหตุอาหรับ มูลเหตุของชื่อนี้กล่าวว่ามาจากคำว่า ตกโกล ในภาษาบาลี หรือคำว่า ตกุล ในภาษาสิงหล โดยเฉพาะคำว่า “ตกุล” ในภาษาสิงหล แปลว่า กระวาน ซึ่งหมายถึงเครื่องเทศชนิดหนึ่ง เนื่องจากดินแดนสมัยโบราณที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยเครื่องเทศอยู่ในเมืองตะกั่วป่านั่นเอง (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์, 2523: 305)

ในราวปี พ.ศ. 800 คลอดิอุส ปโตเลมี (Claudius Ptolemy) นักภูมิศาสตร์กรีกแห่งอเล็กซานเดรีย ได้เขียนไว้ในจดหมายเหตุปโตเลมี กล่าวถึงเมืองตะโกลาว่าเป็นสถานีการค้าของสุวรรณภูมิ มีชนชาติกรีก อาหรับ และเปอร์เซีย เข้ามาทำการค้าขายติดต่อด้วย เรียกเมืองนี้ว่า

ตะโกลา อาหรับเรียกว่า กะลละหรือกะโลละ เป็นท่าเรือที่ดีที่สุดทางฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรไทย มีชื่อเสียงโด่งดังในสมัยโบราณ[4] เป็นเส้นทางผ่านคาบสมุทรไทย จากฝั่งตะวันตกไปฝั่งตะวันออก ซึ่งพ่อค้าจากอินเดียใช้เดินทางบกไปยังเมืองไชยา ในอ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ก่อนจะลงเรือไปยังเขมรหรือเมืองอื่นๆ ทางทะเลตะวันออก ส่วนพวกที่ไม่ข้ามไปแดนอื่นก็คงตั้งถิ่นฐานลงในแถบนั้นเป็นระยะๆ ไป จึงเกิดเมืองขนาดย่อมอยู่หลายแห่ง (ขุนวิจิตรมาตรา, 2516: 13-14) โดยเฉพาะที่บริเวณทุ่งตึก (เมืองตะโกลาเก่า) ยังค้นพบเศษกระเบื้องของจีนและเปอร์เซียในพุทธศตวรรษที่ 7-10 ตกอยู่เกลื่อนกลาด บางแห่งถ้วยชามที่พบยังอยู่ในสภาพที่ดีมาก ตามพื้นที่ที่เป็นทรายระหว่างปลายคลองเหมืองทอง และปลายคลองทุ่งตึก พบเครื่องถ้วยชามจีนตั้งแต่ราชวงศ์ถังถึงราชวงศ์สุ้ง (Sung Dynasty) พบลูกปัด และเครื่องแก้วอีกมาก

หลังจากอาณาจักรฟูนันได้สลายตัวไปในราวพุทธศตวรรษที่ 11 ได้เกิดอาณาจักรใหม่ขึ้นในบริเวณคาบสมุทรมลายูอีก เช่น อาณาจักรศรีวิชัย ลังกาสุกะ รวมทั้งตะโกลา เมืองตะโกลาในขณะนั้น คงเจริญขึ้นอีกครั้งหนึ่งในราวพุทธศตวรรษที่ 12-14 โดยมีความสำคัญในฐานะเป็นเมืองท่าที่สำคัญทางฝั่งทะเลอันดามันหรือชายฝั่งทะเลตะวันตก เป็นต้นทางไปยังเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองไชยาตามลำดับ และคงมีการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมพื้นเมืองกับวัฒนธรรมอินเดียที่เข้ามาใหม่ จึงเกิดมีการสร้างเทวสถานและเทวรูปตามแบบอย่างฮินดู (พราหมณ์) เกิดเป็นหลักฐานให้ปรากฏ เช่น เทวรูปพระนารายณ์ นักโบราณคดีเชื่อว่าเมืองตะโกลาเคยเป็นเมืองสำคัญในราวพุทธศตวรรษที่ 12-18 ในฐานะเป็นศูนย์กลางการปกครองท้องถิ่นบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันตก และอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของอาณาจักรศรีวิชัยอยู่หลายศตวรรษ ต่อมาอำนาจของอาณาจักรศรีวิชัยในบริเวณคาบสมุทรได้เสื่อมลงอย่างกะทันหันในปี พ.ศ.1568 เมื่อพระเจ้าราเชนทรโจฬะที่ 1 แห่งอาณาจักรโจฬะ ซึ่งครองอำนาจทางด้านชายฝั่งตะวันออกหรือชายฝั่งโคโรมันเดลและภาคใต้ของอินเดีย ได้ส่งกองทัพเรือเข้าโจมตีอาณาจักรศรีวิชัยและเมืองขึ้น ผลกระทบจากการเข้ามาโจมตีในครั้งนี้ ทำให้อำนาจของอาณาศรีวิชัยสิ้นสุดลง เมืองตะโกลาได้รับผลกระทบจากการโจมตีครั้งนี้ด้วยเช่นกัน ผลจากการโจมตีของพวกโจฬะ ทำให้เมืองตะโกลาเสียหายยับเยินกลายเป็นเมืองร้าง ผู้คนอพยพไปสร้างเมืองใหม่ลึกเข้าไปทางต้นน้ำตะกั่วป่า สันนิษฐานว่าคงจะเป็นบริเวณปากเวียง[5] (วิมล โสภารัตน์, 2527: 24)

---

[4] ตะโกละ หรือตะโกลานี้ คือเมืองท่าที่ตั้งอยู่ ณ ทุ่งตึก ตำบลเกาะคอเขา อำเภอคุระบุรี จังหวัดพังงาในปัจจุบันนี้เอง

[5] ตำบลเหล อำเภอกะปง ในปัจจุบัน

เมืองตะกั่วป่าปรากฏขึ้นอีกครั้งในเวลาต่อมา โดยกลายเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรนครศรีธรรมราชหรืออาณาจักรตามพรลิงค์เดิม ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช เมืองตะกั่วป่ากลายเป็นเมืองขึ้นเมืองหนึ่งของอาณาจักรนครศรีธรรมราช ในระบบเมืองขึ้น 12 นักษัตร ซึ่งมีราชวงศ์ศรีธรรมาโศกราชเป็นผู้ปกครอง อาณาจักรนครศรีธรรมราชนี้ได้สถาปนาขึ้นในระ หว่างพุทธศตวรรษที่ 17-18 โดยมีเมืองนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางของอาณาจักร เมืองตะกั่วป่ามีฐานะเมืองขึ้นเมืองหนึ่งถือตราสุนัข ดังความตอนหนึ่งในตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช (ปรีชา นุ่นสุข, 2544: 431-432)

> …จึงพระวิศนุกรรมช่วยพระญาก่อพระเจดีย์ประจุพระบรมธาตุนั้นไว้ แล้วตั้งเมืองสิบสองนักษัตร์ขึ้นแก่เมืองนครศรีธรรมราช ปีชวดตั้งเมืองสายถือตราหนูหนึ่ง ปีฉลูเมืองตานีถือตราโคหนึ่ง ปีขาลเมืองกะลันตันถือตราเสือหนึ่ง ปีเถาะเมืองปาหังถือตรากะต่ายหนึ่ง ปีมะโรงเมืองไทรถือตรางูใหญ่หนึ่ง ปีมะเส็งเมืองพัทลุงถือตรางูเล็กหนึ่ง ปีมะเมียเมืองตรังถือตราม้าหนึ่ง ปีมะแมเมืองชุมพรถือตราแพะหนึ่ง ปีวอกเมืองปันท้ายสมอถือตราลิงหนึ่ง ปีระกาเมืองอุเลาถือตราไก่หนึ่ง ปีจอเมืองตะกั่วถลางถือตราสุนัขหนึ่ง ปีกุนเมืองกระถือตราหมูหนึ่ง เข้ากัน 12 เมืองมาช่วยทำอิฐปูนก่อพระมหาธาตุขึ้นยังหาสำเร็จไม่ …

ตะกั่วป่า ก่อนถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งอาณาจักรไทย มักถูกรุกรานโดยอาณาจักรอื่นๆ เสมอ ทั้งนี้คงเนื่องมาจากความสำคัญของเมือง ที่ตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะแก่การเป็นเมืองท่า ประกอบกับความอุดมสมบูรณ์ของเมืองตะกั่วป่าที่เต็มไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติซึ่งเป็นที่ต้องการของเมืองอื่นๆ นักวิชาการหลายท่านได้พยายามศึกษาเรื่องราวของเมืองตะกั่วป่า เพื่อสืบหาที่มา รวมทั้งที่ตั้งที่แน่ชัด

ในปี พ.ศ.2478 ดร.ควอริตซ์ เวลส์ (Dr.Quaritch Wales) ได้เข้ามาทำการสำรวจเมืองตะกั่วป่า และตีพิมพ์เรื่องราวลงในหนังสือ Towards Angkor ออกเผยแพร่ (ธนิต อยู่โพธิ์, 2510: 37) ดร.เวลส์ ได้ออกเดินทางจากตะกั่วป่าไปยังเมืองไชยา และได้ทำแผนที่โดยละเอียดไว้ในหนังสือได้ความว่า จากต้นน้ำตะกั่วป่าถึงต้นน้ำตาปีระยะทาง 200 เส้น เดินทางโดยเรือขึ้นไปตามแม่น้ำตะกั่วป่าจนถึงปากเวียง ซึ่งอยู่เชิงเขาเวียง บริเวณนี้เป็นจุดที่ลำน้ำมาพบกันคือ คลองรมณีย์ คลองเหล และคลองกะปง เมื่อถึงปากเวียงได้ล่องเรือไปตามคลองรมณีย์ถึงเขาศก จึงเดินเท้าไปถึงต้นแม่น้ำคีรีรัฐหรือต้นน้ำตาปี จากนั้นจึงล่องลงไปอ่าวบ้านดอน ดร.เวลส์ อธิบายว่าลำน้ำตะกั่วป่าขณะนั้นตื้นเขินมาก เนื่องจากการทำเหมืองแร่ ฤดูแล้งไปได้แต่เรือสำปั้น ส่วนฤดูฝนเรือยนต์ลำไม่ใหญ่นัก

พอจะไปได้ ดร.เวลส์ กล่าวว่า “เมื่อ 70 ปีมาแล้ว มีคนพบส่วนของเรือ (ที่เป็นกระดูกงู) เป็นท่อนไม้ยาว 74 ฟิต ที่คลองกะปง ลึกจากปากน้ำตะกั่วป่าเข้าไปกว่า 200 เส้น” และในการสำรวจครั้งนี้ ดร.เวลส์ ได้พบท่อนไม้แกะเป็นรูปหญิงชาวยุโรป ตอนศีรษะสูง 3 ฟุต เมื่อพิจารณาแล้ว ดร.เวลส์ เชื่อว่าเป็นรูปสลักสำหรับติดหัวเรือขนาดระวาง 200 ตัน และเป็นเรือรุ่น พ.ศ.2363-2373 จึงเชื่อได้ว่าในสมัยโบราณแม่น้ำตะกั่วป่าคงลึกพอที่เรือลำเลียงขนาดใหญ่ๆ จะเข้าไปได้ไกลจากปากน้ำมาก ประมาณว่าอาจถึงภูเขาที่เรียกว่า เขาเวียง หรือเขาพระนารายณ์ ซึ่งได้พบศิลาจารึกหลัก 26[6] ดร.เวลส์ได้ทำการสำรวจจากปากน้ำตะกั่วป่าไปถึงเกาะคอเขา (ทุ่งตึก) ได้พบซากเทวสถานโบราณ พร้อมชิ้นส่วนของเศษถ้วยชาม โอ่ง ไหของโบราณจำนวนมาก เป็นของมาจากเมืองจีน และเปอร์เซีย ดร.เวลส์ ได้เดินทางไปตามลำน้ำตะกั่วป่า 12 ไมล์ ซึ่งบริเวณนี้มีรูปประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์ เป็นฝีมือช่างชาวอินเดียแท้ แต่ทำด้วยหินชีสต์ในท้องที่วางอยู่โดยมีต้นไม้ขึ้นปกคลุมไว้ รูปเหล่านี้เป็นศิลปะแบบปัลลาวะ เชื่อว่าน่าเป็นของที่สร้างขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 7 หรือ 8 (พุทธศตวรรษที่ 13) และพบจารึกที่สลักลงบนแผ่นดินขนาด 55×50 เซนติเมตรด้วย

ต่อมาศาสตราจารย์ฮุลต์ช (Hultzstch) ได้อ่านจารึกนี้ และได้เขียนไว้ในวารสาร Journal of the Royal Asiatic Society (JRAS) เมื่อปี พ.ศ.2456 หน้า 337 ชี้แจงว่าภาษาในจารึกนี้เป็นภาษาทมิฬ ตัวอักษรเป็นอักษรทมิฬแบบโบราณ ซึ่งน่าจะจารึกเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 ถึง 14 (ราวคริสต์ศตวรรษที่ 7 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 9) ศาสตราจารย์ฮุลต์ชได้พยายามอ่านและแปลจารึกนี้เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ.2456 ในปีต่อมาท่านได้แก้ไข และทำให้สมบูรณ์ขึ้น จากจารึกสามารถแปลได้ความว่า “สระชื่อศรี (อวนิ) นารณัม ซึ่ง…รวรมัน คุ(ณ) …(ม)าน ได้ขุดเองใกล้ (เมือง) นังคูร อยู่ในการรักษาของสมาชิกแห่งมณิคราม และของกองหน้ากับชาวไร่ ชาวนา”

อักษรในจารึกกระเทาะหายไปบ้าง แต่มีข้อความหนึ่งที่ศาสตราจารย์ฮุลต์ชเข้าใจว่าชื่อเต็มคงจะเป็น ภาสกรวรมันได้ขุดสระชื่อ ศรีอวนินารณัม คือพระนารายณ์ขึ้นไว้ใกล้เมืองนังคูรซึ่งเป็นชื่อภาษาทมิฬของตำบลที่พวกฮินดูเคยตั้ง อยู่ใกล้เมืองตะกั่วป่าในปัจจุบันนี้ (ยอร์ช เซเดส์, 2504: 34-35) เทวรูป 3 องค์ และศิลาจารึก เดิมคงประดิษฐานอยู่บนเขาพระนารายณ์ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของเขาเวียง ต่อมาพม่ายกกองทัพเรือมาตีเมืองตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง และถลาง ในราวปี พ.ศ.2328 พม่าได้ย้ายเทวรูปทั้ง 3 องค์ และศิลาจารึกจากเขาพระนารายณ์ใส่เรือไปด้วย แต่คงมีเหตุการณ์บางประการที่พม่าไม่สามารถนำเทวรูปทั้งสาม

---

[6] รายละเอียดเพิ่มเติมใน ยอร์ช เซเดส์. 2504. ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 2 จารึกทวาราวดี ศรีวิชัย ละโว้. พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร

และแผ่นศิลาจารึกไปได้ จึงได้ขนเทวรูปทั้ง 3 องค์และแผ่นศิลาจารึกนี้ พิงไว้ที่ต้นตะแบกบริเวณปากเวียง ริมคลองหลังพม่า (คลองรมณีย์) ฝั่งขวา (สุนัย ราชภัณฑารักษ์, 2517: 47) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ก็ได้เคยประพาสจังหวัดตะกั่วป่าเพื่อชมเทวรูปพระนารายณ์นี้เช่นกัน ครั้งนั้นได้ทรงพระราชนิพนธ์เป็นจดหมายเหตุรายวัน โดยทรงใช้พระนามแฝงว่า “นายแก้ว” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2506: 68-70) ความว่า

> …วันที่ ๒๒ เมษายน ร.ศ.๑๒๘ (พ.ศ.2453) …สิ่งสำคัญที่เสด็จไปทอดพระเนตรวันนี้ คือพระนารายณ์เทวรูป ซึ่งตั้งอยู่บนเนินที่ทำพลับพลาประทับร้อน เทวรูปมีอยู่ ๓ องค์ เป็นรูปพระนารายณ์ตั้งอยู่กลาง ข้างขวามือมีเป็นรูปเทพธิดานั่ง ซึ่งบางทีจะเป็นพระลักษมี ข้างซ้ายมีอีกรูปหนึ่ง แปลไม่ออกว่าเป็นรูปพระเป็นเจ้าองค์ใด เทวรูปทั้ง ๓ นี้ทำด้วยศิลา สลักเครื่องทรงดูเป็นอย่างแบบข้างอินเดียแท้ จึงเข้าใจว่าคงจะเป็นนายช่างข้างฝ่ายมัชฌิมประเทศเป็นผู้ทำ หรืออย่างน้อยก็เป็นผู้ให้อย่าง เพราะฉะนั้นต้องเข้าใจว่าชาวมัชฌิมประเทศได้เคยออกมาตั้งคณะอยู่ที่นี้ จะสืบเอาเรื่องราวก็ไม่ได้กี่มากน้อย คงได้ความแต่ว่าเทวรูปนี้เดิมอยู่บนเขาเวียง บนนั้นยังมีฐานก่อด้วยอิฐปรากฏอยู่ ครั้นพม่ามาตีเมืองไทยได้ลงมาที่เขาเวียง ยกเทวรูป ลงมาได้ถึงที่เนินนี้ ตั้งใจจะนำลงไปทางแม่น้ำ เผอิญเกิดฝนตกลงมาเป็นห่าใหญ่ พม่าจึงต้องทิ้งเทวรูปไว้ หนีเอาตัวรอด และโดยเหตุที่พม่าได้ให้หลังที่ตรงนั้น จึงได้เรียกนามตำบลว่าหลังพม่าต่อมา รูปพระนารายณ์ในเวลานี้ต้นตะแบกได้ขึ้นหุ้มห่อไว้เสียหน่อยหนึ่ง ชะรอยจะมีผู้พิงทิ้งไว้กับต้นตะแบกตั้งแต่ยังอ่อนๆ ครั้นต้นไม้นั้นโตขึ้นจึงเลยขึ้นหุ้มเทวรูป น่าเสียดายที่สืบข้อความขึ้นไปได้สั้นนัก ที่ริมรูปนั้นมีศิลาแผ่นหนึ่งมีตัวอักษรจารึกแต่อ่านไม่ออกว่าเป็นหนังสืออะไร ไม่ใช่หนังสือไทย และไม่ใช่ตัวหนังสืออย่างที่จารึกคาถาเยธัมมาที่พระปฐมเจดีย์ ศิลาแผ่นนี้ราษฎรถือกันว่าถ้ายกฝนเป็นต้องตก วันนี้คงจะได้มีใครยกเป็นแน่ เพราะพอเสด็จถึงพลับพลาสักครู่ฝนก็ตก อยู่ข้างจะศักดิ์สิทธิ์อยู่บ้าง แต่เพราะไม่มีใครได้พยายามจะยกพระนารายณ์ไป ฝนจึงไม่ตกจนน้ำท่วมอย่างครั้งพม่ายก…

หลักฐานที่บ่งบอกของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณที่เมืองตะกั่วป่านี้ นอกจากเทวรูปพระนารายณ์ เทพบริวารและศิลาจารึกแล้ว ในแม่น้ำตะกั่วป่าตอนใกล้จะถึงปากน้ำยังมีเทวสถานซึ่งมีเทวรูปสำคัญประดิษฐานที่เขาพระเสนอ[7] ดังคำบรรยายของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (2506: 72-73) ดังนี้

---

[7] ปัจจุบันคือตำบลบางนายสี อำเภอตะกั่วป่า

…วันที่ ๒๓ เมษายน ศก ๑๒๘…เสวยแล้วเสด็จขึ้นไปทอดพระเนตรพระนารายณ์เทวรูปบนยอดเขาพระเหนอ เทวรูปองค์นี้ทำด้วยศิลาทราย บัดนี้หักเสียเป็นสองท่อน หักเฉพาะที่เอว ถ้าไม่หักคงจะสูงราว ๕ ศอก เครื่องสนิมพิมพาภรณ์ไม่วิจิตรเหมือนองค์ที่เขาเวียง แต่ฝีมือทำกล้ามเนื้อดีเหมือนคน เทวรูปนี้ยืนอยู่กลางฐานใหญ่ก่อด้วยอิฐแผ่นใหญ่ ซึ่งให้เห็นได้ว่าคงจะเป็นศาลหรืออะไรสักอย่างหนึ่ง แต่เรื่องราวอะไรก็สืบไม่ได้จากที่คลองเหนอได้ทรงเรือ เสด็จไปขึ้นทอดพระเนตรทุ่งตึกซึ่งอยู่ในเกาะคอขาว (เกาะคอเขา) ตรงกันข้ามกับที่ตั้งเมืองใหม่ ที่นี้ไม่มีอะไรดูนอกจากเนินดิน ขุดลงไปพบอิฐแผ่นใหญ่ๆ ชนิดเดียวกับที่เห็นอยู่บนยอดเขาพระเหนอ กับมีศิลาแบนๆ สองแผ่น ตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมอยู่ตรงกลาง จะใช้สำหรับอะไรก็ไม่ทราบ บางทีที่นี้จะเนื่องกับเทวรูปที่คลองเหนอ คืออาจจะเป็นเทวสถานอีกอันหนึ่งของคณะเดียวกันก็ได้…

จากการค้นคว้าของปรีชา นุ่นสุข ในบทความศิลาอารยธรรมของนครศรีธรรมราชจากศิลาจารึกภาษาทมิฬ ได้กล่าวถึงจารึกที่พบที่ตะกั่วป่าว่า นักโบราณคดีหลายท่านชี้ให้เห็นว่า จารึกนี้แสดงออกถึงการตั้งชุมชนโบราณดังกล่าว เป็นชุมชนโบราณยุคแรกๆ ของอินเดียในภูมิภาคนี้ได้อย่างชัดเจน ชุมชนโบราณดังกล่าว เป็นชุมชนโบราณของชาวอินเดีย มิใช่ชุมชนโบราณที่รับอารยธรรมอินเดียอย่างชุมชนโบราณอื่นๆ ที่พบทั่วไปในภูมิภาคนี้ ชุมชนโบราณที่ตะกั่วป่ามีอารยธรรมต่างๆ เหมือนเมืองแม่คือ อินเดีย ทั้งด้านศิลปวัฒนธรรม ความเชื่อ และการปกครอง ทั้งยังเป็นสถานที่สำคัญ ที่มีส่วนในการเผยแพร่อารยธรรมนั้นมาสู่ชุมชนโบราณทางภาคใต้ฝั่งตะวันออก และดินแดนอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อันอาจจะหมายรวมถึงการเกิดจารึกภาษาทมิฬ ที่วัดมหาธาตุวรมหาวิหาร (จารึกหลักที่ 29) และจารึกที่ลาบูดูวา ด้วยก็เป็นได้

ข้อสันนิษฐานที่ว่าเมืองตะกั่วป่าน่าจะเคยเป็นสถานีการค้าโบราณ มีการติดต่อกับดินแดนต่างๆ นี้ เฮนรี่ สก็อต (Mr. Henry G. Scott) เจ้ากรมราชโลหกิจ (กรมทรัพยากรธรณี) ระหว่างปี พ.ศ. 2441-2450 ได้กล่าวกับสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งไปตรวจแร่ที่เมืองตะกั่วป่า (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2533: 40) เช่นกัน ความว่า

> …ได้ไปตรวจแร่ในเกาะที่ปากน้ำตะกั่วป่าครั้งหนึ่ง (ซึ่งคงจะเป็นเกาะคอเขาที่มีการพบซากเทวสถาน) ได้ขุดพบทองคำทรายจมกระจัดกระจายอยู่ใต้ดินเป็นอันมาก ซึ่งไม่น่าจะเป็นแร่ในท้องที่ เพราะไม่มีสัญญาณตามหลักวิทยาศาสตร์ว่ามีเทือกแร่ทอง ณ เมืองตะกั่วป่า สันนิษฐานว่าที่ตรงนั้นเดิมคงจะเป็นสถานีที่ตั้งค้าขายตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ ทองคำทรายนั้นเป็นสินค้าซื้อหามาจากที่อื่น เมื่อเอามาพักไว้เผอิญมีเหตุเช่น ข้าศึก หรือโจรปล้นเผาบ้านเรือนไหม้หมด ทองคำทรายจึงจมดินอยู่ตรงนั้น…

ต่อมาในระหว่าง พ.ศ.2522-2524 ได้มีการลักลอบขุดค้นหาโบราณวัตถุบริเวณทุ่งตึก พบลูกปัดเป็นจำนวนมาก เป็นลูกปัดสมัยฟูนันซึ่งมีลักษณะแบบเดียวกับลูกปัดที่อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ และได้ขุดพบเทวรูป 1 องค์ สูง 29 นิ้ว กว้าง 25 นิ้ว ขุดได้เมื่อวันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2524 โดยนายบุญทิ้ง เหมืองทอง เป็นเทวรูปสตรีอุ้มเด็ก สลักนูนบนหินตะกอน ดูจากเครื่องประดับและเครื่องทรงต่างๆ คล้ายเทวรูปนางสีดาที่พบก่อนหน้านี้ สันนิษฐานว่าเป็นปางหนึ่งของพระนางอุมาเทวี ซึ่งในปัจจุบันกรมศิลปากรได้จัดการขึ้นทะเบียนเป็นสมบัติของชาติแล้ว (เทศบาลเมืองตะกั่วป่า, ม.ป.ป.: 51)

จากที่กล่าวมาข้างต้นแสดงว่า เมืองท่าตะโกลาต้องเป็นเมืองท่าที่ใหญ่โต และมีความสำคัญที่สุดเมืองหนึ่ง จึงมีชาวจีน ชาวอินเดียและชาวเปอร์เซียมาติดต่อค้าขายด้วยมากมายเช่นนี้ ชื่อเมืองตะกั่วป่ายังปรากฏในหนังสือประวัติศาสตร์ไทยสมัยศรีวิชัย (ธรรมทาส พานิช, 2543: 182) ซึ่งได้ระบุถึง พระเจ้าฟันจัน (พ.ศ.768-788) พระราชโอรสของพระเจ้ากิมแช ได้สืบราชสมบัติครองรัฐพนม ในรัชกาลนี้มีภิกษุชาวอินเดียซึ่งเรียกชื่อแบบจีนว่า เกียเซียงหลี เดินทางมายังประเทศพนม พระภิกษุเกียเซียงหลี ได้บรรยายถึงความรุ่งเรืองในประเทศอินเดียให้ทรงทราบ พระเจ้าฟันจันจึงได้จัดส่งราชฑูตเชื้อพระวงศ์ชื่อ ซูวู เป็นราชฑูตไปอินเดีย ราชฑูตได้เดินทางไปถึงเมืองเตียวกิมหลี (ตะกั่วป่า) แล้วจึงลงเรือต่อไปอินเดีย นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า เมืองท่าเตียวกิมหลีก็คงเป็นเมืองเดียวกับเมืองตักโกลาหรือตะกั่วป่านั่นเอง จากบันทึกการเดินทางของราชฑูตในครั้งนี้ เราทราบได้ว่าตะกั่วป่าเป็นเมืองท่าสำหรับไปอินเดีย มีการติดต่อกับอินเดียมาหลายร้อยปีแล้ว และตะกั่วป่าคงมีความสำคัญเช่นนี้มาตลอดจนตกอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐไทย

ตะกั่วป่าสมัยอาณาจักรของคนไทย

อาณาจักรตามพรลิงค์หรืออาณาจักรนครศรีธรรมราช ได้ใช้ประโยชน์จากเมืองตะกั่วป่าแบบเดียวกับอาณาจักรอื่นๆ ที่เคยครอบครองดินแดนนี้ ต่อมาอาณาจักรนครศรีธรรมราชซึ่งเคยเจริญรุ่งเรืองมากบนคาบสมุทรมลายูก็ได้สิ้นสุดอำนาจลง ตกอยู่ในอำนาจการปกครองของอาณาจักรไทยที่เกิดขึ้นใหม่ในภาคกลาง และทำการแผ่ขยายอำนาจรวบรวมดินแดนต่างๆ เข้าด้วยกัน จัดตั้งอาณาจักรของคนไทยขึ้น หลักฐานเกี่ยวกับเมืองตะกั่วป่าช่วงนี้ไม่ปรากฏให้เห็นมากนัก แต่อาณาจักรตามพรลิงค์หรืออาณาจักรนครศรีธรรมราชนั้นได้ถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรไทยที่เกิดขึ้นใหม่นี้ นั่นก็คือ อาณาจักรสุโขทัย อาณาจักรสุโขทัยได้ก่อตั้งขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ. 1781 โดยมีพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์พระร่วง อาณาจักรสุโขทัยได้แผ่ขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นช่วงที่อาณาจักรสุโขทัยเจริญก้าวหน้าและเข้มแข็งที่สุด

ตะกั่วป่าในระยะนี้ สันนิษฐานว่าคงถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสุโขทัย เช่นเดียวกับอาณาจักรนครศรีธรรมราช แต่เมืองตะกั่วป่าน่าจะอยู่ภายใต้การดูแลของอาณาจักรนครศรีธรรมราชมากกว่าอาณาจักรสุโขทัย ซึ่งอยู่ห่างไกลยากแก่การปกครองหัวเมืองขึ้นชายฝั่งทะเลตะวันตกอย่างทั่วถึง และหลังจากนั้นอาณาจักรสุโขทัยได้ถูกรวมกับกรุงศรีอยุธยาต่อเนื่องมาถึงกรุงธนบุรี และรัตนโกสินทร์ในปัจจุบัน ตะกั่วป่าก็ตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรไทยเรื่อยมาจวบจนกระทั่งทุกวันนี้

สมัยสุโขทัย

หลักฐานที่กล่าวถึงเมืองตะกั่วป่าในช่วงนี้มีอยู่น้อยมาก แต่จากหลักศิลาจารึกหลักที่ 1 ในสมัยพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งกล่าวถึงอาณาเขตของอาณาจักรสุโขทัยไว้ว่า “เบื้องหัวนอนรอดคนทีพระบาง แพรก สุพรรณบุรี ราชบุรี เพชรบุรี ศรีธรรมราช ฝั่งสมุทรเป็นที่แล้ว”

จากคำว่า “ฝั่งสมุทรเป็นที่แล้ว” สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายเรื่องนี้ว่าอาณาจักรสุโขทัยมีอาณาเขตการปกครองไปถึงฝั่งทะเลหน้านอก หรือแถบฝั่งทะเลอันดามันมหาสมุทรอินเดีย ซึ่งเป็นบริเวณฝั่งทะเลตะวันตกนั่นเอง นั่นหมายความว่าอาณาจักรสุโขทัยมีอำนาจแผ่ขยายอิทธิพลลงมาถึงภาคใต้ฝั่งตะวันตก ซึ่งรวมถึงเมืองตะกั่วป่าด้วย แต่สมัยอาณาจักร

สุโขทัยนี้ สุโขทัยคงมีเมืองตะกั่วป่าเป็นเมืองขึ้นในปกครองของเมืองนครศรีธรรมราชเท่านั้น ดังนั้นจึงปรากฏในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชว่า มีเมืองตะกั่วป่าเป็นเมืองในสิบสองนักษัตร (ปรีชา นุ่นสุข, 2544: 431-432) คือ "ปีมะเมียเมืองตรังถือตราม้า...ปีจอเมืองตะกั่วป่าถือตราสุนัข… ปีกุนเมืองกระถือตราหมู"

เมืองเหล่านี้เป็นเมืองสำคัญของเมืองนครศรีธรรมราช ในฐานะเมืองท่าแลกเปลี่ยนสินค้ากับต่างประเทศ โดยไม่ปรากฏว่าเมืองสุโขทัยจัดส่งข้าราชการมาควบคุมดูแลแต่อย่างใด สันนิษฐานว่าเมื่อสุโขทัยแผ่ขยายอิทธิพลมาครอบคลุมจนถึงภาคใต้แล้วนั้น กลับไม่อาจทำการดูแลปกครองได้อย่างทั่วถึง เนื่องจากอยู่ห่างไกลยากแก่การควบคุมดูแล ภาระหน้าที่นั้นจึงยังเป็นของเมืองนครศรีธรรมราชต่อไป ประกอบกับหลังสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช กษัตริย์สุโขทัยในเวลาต่อมาล้วนแล้วแต่ไม่มีความสามารถเทียบเท่าพระองค์ จึงไม่อาจทำการปกครองหัวเมืองเหล่านี้ได้อย่างเต็มที่ อย่างไรก็ตาม บรรดาเมืองบริวารของเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งรวมทั้งเมืองตะกั่วป่าก็ขึ้นอยู่กับอาณาจักรสุโขทัยตลอดมาจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา

สมัยกรุงศรีอยุธยา

ในราวปี พ.ศ.1893 กรุงศรีอยุธยาได้มีอำนาจมากขึ้น จนสามารถรวบรวมเอาบรรดาหัวเมืองต่างๆ ของสุโขทัยอยู่ในอำนาจของกรุงศรีอยุธยาได้ทั้งหมด รวมทั้งหัวเมืองทางภาคใต้ และต่อมาอาณาจักรสุโขทัยก็ถูกรวมเป็นส่วนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ.1921 กรุงศรีอยุธยามีอำนาจการปกครองทางภาคใต้เต็มที่ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (พะงั่ว) การปกครองสมัยกรุงศรีอยุธยาที่มีต่อตะกั่วป่ายังคงเหมือนกับสมัยสุโขทัย โดยกรุงศรีอยุธยาได้กำหนดให้หัวเมืองฝั่งตะวันตกและหัวเมืองภาคใต้อื่นๆ ยังคงอยู่ภายใต้การปกครองของเมืองนครศรีธรรมราชเช่นเดิม จนกระทั่งในสมัยพระบรมราชาธิราชที่ 1 (พะงั่ว) ได้มีการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองให้รัดกุมและขึ้นกับส่วนกลางมากขึ้น คือในราว พ.ศ.1909 ได้โปรดฯ ให้มีการลดฐานะหัวเมืองใหญ่ชั้นเมืองประเทศราชหรือเมืองพระยามหานครลง ให้มีฐานะเป็นเมืองชั้นเอก เมืองนครศรีธรรมราชก็ถูกลดฐานะลงเช่นเดียวกัน หัวเมืองทางภาคใต้ที่ไทยปกครองในสมัยนั้นคือ เมืองตะนาวศรีมีฐานะเป็นเมืองชั้นโท เมืองชุมพรมีฐานะเป็นเมืองชั้นตรี เมืองไชยามีฐานะเป็นเมืองชั้นตรี เมืองนครศรีธรรมราชมีฐานะเป็นเมืองชั้นเอก และเมืองพัทลุงมีฐานะเป็นเมืองชั้นตรี หัวเมืองทั้งห้าต่างมีอาณาเขตออกทางทะเลทั้งสองด้าน (ทั้งฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตก) และยังเป็นเช่นนั้นจนถึงสมัยตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอตะกั่วป่า, 2527: 35)

เมื่อมีการปรับปรุงดังกล่าว หัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกบางเมืองได้เปลี่ยนไปขึ้นกับเมืองอื่นๆ ตะกั่วป่าก็น่าจะเป็นเมืองหนึ่งที่ขึ้นกับกรุงศรีอยุธยา แต่ไม่ปรากฏหลักฐานชื่อเมืองตะกั่วป่าในทำเนียบหัวเมืองของกรุงศรีอยุธยา เมืองตะกั่วป่าคงขึ้นอยู่กับเมืองใดเมืองหนึ่งใน 5 หัวเมืองภาคใต้ จากหลักฐานที่ค้นพบปรากฏว่า มีเมืองหลายเมือง เช่น เมืองระนอง เมืองกระบี่ขึ้นกับเมืองชุมพร เมืองสงขลา เมืองกระบี่ และเมืองตรังขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช เมืองปะเหลียนขึ้นกับเมืองพัทลุง เมืองปราณ เมืองกุย และเมืองคลองวาฬ[8] ขึ้นกับเมืองตะนาวศรี ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่าเมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง และเมืองถลางน่าจะขึ้นกับเมืองไชยา (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2533: 9)

จนกระทั่งถึงสมัยพระเอกาทศรถ (พ.ศ.2148-2153) ปรากฏหลักฐานในหนังสือกฎหมายเก่าว่า หัวเมืองฝ่ายใต้ทั้ง 17 หัวเมือง รวมทั้งเมืองตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่งและถลางขึ้นกับพระกลาโหม[9] ครั้นถึงสมัยพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.2199-2231) หัวเมืองทางภาคใต้ทำการติดต่อค้าขายกับชาวต่างประเทศมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับชาวโปรตุเกส อังกฤษ และฝรั่งเศส ต่อมาออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ได้ทำความชอบในราชการสงคราม จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกหัวเมืองฝ่ายใต้ทั้งหมดรวมทั้งเมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองถลางจากฝ่ายกลาโหม ไปขึ้นกับโกษาธิบดีหรือกรมท่าในครั้งนี้ เมืองตะกั่วป่าได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นหัวเมืองชั้นตรี และขึ้นกับฝ่ายกรมท่ามาตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ต้นรัชกาลที่ 1 เจ้าพระยามหาเสนา (ปลี) สมุหพระกลาโหมมีความชอบในราชการสงครามปราบปรามพม่า จึงโปรดฯ ให้ยกหัวเมืองฝ่ายใต้ทั้งหมดกลับคืนมาขึ้นกับฝ่ายกลาโหมตามเดิม (สุนัย ราชภัณฑารักษ์, 2525: 45-46) จะเห็นได้ว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยานี้มีการแบ่งหัวเมืองไทยฝั่งตะวันตกไปขึ้นกับหัวเมืองต่างๆ ทางฝั่งตะวันออก ตามความสะดวกในการคมนาคม เพื่อประสิทธิภาพในการควบคุมหัวเมืองเหล่านี้ให้ทั่วถึง และเป็นการลดอำนาจของเมืองนครศรีธรรมราชลง ไม่ให้มีอำนาจมากเกินไป แต่การแบ่งหัวเมืองไทยฝั่งตะวันตกนี้ไม่คงที่เสมอไป มีการปรับเปลี่ยนอยู่หลายครั้งเพื่อความเหมาะสม

สมัยกรุงศรีอยุธยานี้จะมีการติดต่อค้าขายกับชาวต่างชาติมากขึ้น โปรตุเกสเป็นชาวตะวันตกชาติแรกที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับกรุงศรีอยุธยาในสมัยแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พ.ศ. 2034-2072) แห่งกรุงศรีอยุธยา ได้มีการทำสัญญาทางพระราชไมตรีกับโปรตุเกส ในปี พ.ศ. 2061 ซึ่งนับว่าเป็นครั้งแรกที่ไทยได้มีการติดต่อกับชาวตะวันตกอย่างเป็นทางการ

---

[8] ต่อมาย้ายขึ้นไปตั้งที่เกาะหลัก และขนานนามว่าเมืองประจวบคีรีขันธ์ในเวลาต่อมา

[9] หัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งหมดขึ้นกับพระสมุหนายก

(ทวี ทองตัน, 2531: 5) หลังจากนั้นมีชาวฮอลันดา ฝรั่งเศส และอังกฤษเข้ามาค้าขาย สินค้าต่างๆ ที่ชนชาติเหล่านี้ต้องการได้แก่ ดีบุก พริกไทย เป็นต้น นอกจากการค้าขายสินค้าต่างๆ แล้วจุดมุ่งหมายอีกอย่างหนึ่งคือ การเผยแผ่ศาสนาคริสต์ โดยมีพวกบาทหลวงร่วมเดินทางมาด้วย แต่สมัยต่อมาเป็นการแสวงหาอาณานิคม เพื่อขยายอิทธิพลทางทะเลของชาติตน (สมบูรณ์ แก่นตะเคียน, 2515: 2) โปรตุเกสได้มาตั้งห้างสินค้าในภูเก็ต[10] ซึ่งขณะนั้น ภูเก็ตเป็นเมืองที่มีแร่ดีบุกเป็นทรัพยากรที่สำคัญ เช่นเดียวกับเมืองตะกั่วป่า เป็นที่น่าสังเกตว่า โปรตุเกสยุคนั้นคงได้ข้อมูลการทำแร่ดีบุกและผลิตภัณฑ์ดีบุกของสยามจากอินเดีย เมื่อวาสโก ดา กามา (Vasco da Gama) นักสำรวจและผู้บริหารอาณานิคมของโปรตุเกส ได้เปิดศักราชใหม่ของเส้นทางการเดินเรือจากยุโรปถึงอินเดียในปี พ.ศ.2041 หลังจากนั้น 12-13 ปีต่อมา ชาวโปรตุเกสได้เดินทางมาถึงประเทศสยามด้วยเรื่องดีบุกและต้องการยึดครองมะละกา สมัยนั้นประเทศสยามเป็นประเทศที่ส่งออกดีบุกที่สำคัญ ดีบุกที่ขุดได้จะถูกส่งไปขายที่อินเดีย เพื่อทำถ้ำใส่ใบชาเป็นส่วนใหญ่ ถ้ำใส่ใบชาเป็นชุดภาชนะดีบุก (Pewter) ของสยามที่มีคุณภาพดี เพราะทางจีน และทางพม่านิยมว่าถ้ำดีบุกมีคุณสมบัติเหมาะที่จะเก็บรักษากลิ่นและรสของใบชา ตะกั่วป่ามีการติดต่อค้าขายกับจีน อินเดีย และอาหรับมานานแล้วโดยทางทะเลก่อนหน้าที่ชาติตะวันตกจะเข้ามา แต่ชาวเอเชียไม่ค่อยมีหลักฐานการติดต่อระหว่างกัน ดังนั้นจึงต้องอาศัยเทียบเคียงวัตถุสิ่งของโบราณที่พบในแถบนี้

บทบาทของมหาอำนาจตะวันตกในช่วงนี้ เพื่อขยายอิทธิพลทางการค้าและการเมืองของประเทศตน ส่งผลให้ประเทศเหล่านี้มีการแสวงหาวัตถุดิบมากขึ้น เป็นผลให้เกิดการพัฒนาในการเสาะหากรรมวิธีการทำเหมืองแร่ที่ใหญ่โตและดีขึ้นตามลำดับ เมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองภาคใต้ฝั่งตะวันตกซึ่งมีเกาะภูเก็ตเป็นศูนย์กลางการทำเหมืองแร่ เริ่มมีบทบาทสำคัญมากขึ้นในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถในปี พ.ศ. 2150 พ่อค้าฮอลันดาเข้ามาตั้งห้างสถานีทำการค้าขายติดต่อกับสยามมีความสัมพันธ์กันมากจนมีการส่งราชฑูตติดต่อกัน ความสมบูรณ์มั่งคั่งในทรัพยากรแร่ของอยุธยามีหลักฐานปรากฏมากมาย นอกจากพระพุทธรูปที่มีอยู่เป็นปกติแล้ว จากหนังสือพวงเฉียวปุ๋นเหี่ยนทงเค้าซึ่งพรรณนาถึงอยุธยา ระบุถึงสิ่งของมากมายของไทยสมัยนั้น (กรมโลหกิจ, 2506: 7-8) ความว่า “…พระที่นั่งเขียนภาพลายทอง หลังคามุงกระเบื้องทองเหลือง ตำหนักมุงกระเบื้องตะกั่ว เคยเอาตะกั่วหุ้มอิฐ ลูกกรงเอาทองเหลืองหุ้มไม้…..มีอำพันทอง ไม้หอม งาช้าง กระวาน พริกไทย ทองคำ หินสีต่างๆ ทองคำก้อน ทองคำทราย พลอยหินสีต่างๆ และตะกั่วแข็ง…”

---

[10] ที่ตั้งเมืองภูเก็ตขณะนั้นคือเมืองถลาง

นอกจากนี้บริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศสยามเป็นตลาดการค้าใหญ่ทางทะเลมาช้านานเพราะความมั่งคั่งดังกล่าว จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่จะมีการแข่งขันทางการเมือง และการค้าของประเทศมหาอำนาจตะวันตกขณะนั้น

ต่อมาในปี พ.ศ. 2169 ในสมัยของพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2154-2171) ได้มีการพระราชทานที่ดินที่ปากน้ำเจ้าพระยาทางฝั่งตะวันตกตรงริมคลองบางปลากดเหนือเมืองสมุทรปราการให้พวกฮอลันดาสร้างสถานีเป็นที่เก็บสินค้าที่เรียกว่าแอมสเตอร์ นอกจากนั้นยังตั้งสาขาขึ้นที่เกาะภูเก็ตและนครศรีธรรมราชเพื่อทำการรับซื้อแร่ดีบุก จนถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชซึ่งจัดเป็นสมัยที่เฟื่องฟู และรุ่งเรืองมากในด้านสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ โดยเฉพาะกับประเทศฝรั่งเศสในสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 เพื่อประโยชน์ในด้านการค้าขาย จึงได้มีการทำสัญญาระหว่าง เชอวาเลีย เดอ โชมอง (Chevalier de Chaumont) เอกอัครราชฑูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 กับมองซิเออร์ คอนส แตนติน ฟอลคอน (Monsieur Constantine Phaulkon) หรือพระยาวิชาเยนทร์ ผู้แทนสมเด็จพระนารายณ์พระเจ้ากรุงสยาม สัญญาข้อที่ 6 (สมบูรณ์ แก่นตะเคียน, 2515: 4) ได้ระบุว่า ทางฝรั่งเศสขอค้าขายดีบุกที่เมืองถลาง และเมืองขึ้นของเมืองถลางได้แต่ฝ่ายเดียว โดยห้ามไม่ให้ประเทศอื่นๆ ค้าขายที่เมืองนี้ และขออนุญาตตั้งห้างร้านที่ใดที่หนึ่งในเกาะนี้ และทางฝรั่งเศสจะส่งเรือบรรทุกสินค้ามายังเมืองถลางปีละลำทุกปี ทางไทยอนุญาตให้ตามที่ขอมา แต่การสร้างห้างนั้นจะต้องส่งแบบมาให้เสนาบดีฝ่ายสยามดูก่อน เมื่อได้อนุญาตให้สร้างแล้วต้องสร้างตามแบบจะเปลี่ยนแปลงแก้ไขไม่ได้ และบริษัทต้องนำสินค้าต่างๆ ที่จำเป็นของชาวเมืองถลาง และเมืองขึ้นของเมืองนี้เข้าไปจำหน่ายให้แก่พลเมืองไม่ให้ขาดแคลน ถ้าหากบริษัทไม่สามารถจัดหาสินค้าดังกล่าวมาจำหน่ายแล้วชาวเมืองถลางและเมืองขึ้นของเมืองถลาง อาจไปติดต่อซื้อขายกับชาวประเทศอื่นๆ ก็ได้ ทางบริษัทจะหาว่าทำผิดสัญญาข้อนี้ไม่ได้ มิฉะนั้นพระเจ้ากรุงสยามจะโปรดให้เก็บภาษีดีบุกในเมืองภูเก็ตและเมืองขึ้นของภูเก็ตตามธรรมเนียมที่เคยเก็บมา โดยบริษัทจะร้องคัดค้านไม่ได้ สัญญาฉบับนี้ทำกันที่เมืองลพบุรี เมื่อวันที่ 11 เดือนธันวาคม พ.ศ.2228 โดยมีพระยาวิชาเยนทร์เป็นผู้ลงนาม ซึ่งสัญญาผูกขาดซื้อแร่ดีบุกที่เมืองภูเก็ตนี้ ช่วยให้การแต่งราชฑูตไปฝรั่งเศสประสบผลสำเร็จ (อ้วน สุระกุล, 2521: 157-158 และ สมบูรณ์ แก่นตะเคียน, 2515 :4) ทำให้การค้าระหว่างกรุงศรีอยุธยาและฝรั่งเศสเป็นไปอย่างราบรื่น แต่เมื่อสิ้นสมัยพระนารายณ์มหาราช อิทธิพลของฝรั่งเศสก็หมดสิ้นลง

ต่อมาประมาณปี พ.ศ.2155 สมัยพระเอกาทศรถ อังกฤษได้เข้ามาทำสัญญาการค้ากับไทย ภูเก็ตได้เป็นศูนย์กลางการค้าของอังกฤษในภูมิภาคนี้และเจริญก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น (สมหมาย

ปิ่นพุทธศิลป์, 2529: 5) ส่งผลให้ภูเก็ตกลายเป็นศูนย์กลางในการติดต่อค้าขายกับเมืองในละแวกใกล้เคียง ภูเก็ตมีความสำคัญขึ้นจนทำให้เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง กลายเป็นเมืองบริวารของเมืองภูเก็ตตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา จนกระทั่งถึงสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ (วิมล โสภารัตน์, 2540: 26)

สมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

หลังจากนั้นตะกั่วป่าได้ถูกรวมเป็นส่วนหนึ่งของกรุงธนบุรี เนื่องจากอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาหมดอำนาจลง เมื่อพม่าได้ยกทัพเข้าตีกรุงศรีอยุธยาได้สำเร็จในปี พ.ศ.2310 หัวเมืองต่างๆ ของไทยสมัยนั้นได้แยกตัวเป็นอิสระ เป็นชุมนุมต่างๆ ทั้งสิ้น 5 ชุมนุม ได้แก่ ชุมนุมเจ้าพิมาย ศูนย์กลางอยู่ที่เมืองพิมาย (ปัจจุบันอยู่ในนครราชสีมา) ชุมนุมเจ้าพิษณุโลก (เรือง) ศูนย์กลางอยู่ที่พิษณุโลก ชุมนุมเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) ศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช ชุมนุมเจ้าพระฝาง (เรือน) ศูนย์กลางอยู่ที่เมืองสวางคบุรี (ปัจจุบันอยู่ในอุตรดิตถ์) และชุมนุมพระเจ้าตาก

สันนิษฐานว่า สมัยนี้ตะกั่วป่าคงถูกรวมเป็นเมืองขึ้นของเมืองนครศรีธรรมราช แต่ต่อมาเมื่อพระเจ้าตากสินมหาราชได้ทำการปราบปรามชุมนุมต่างๆ กลับเข้าเป็นปึกแผ่นเป็นอาณาจักรเดียวกัน ตะกั่วป่าจึงถูกรวมกลับเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกรุงธนบุรีในสมัยพระเจ้าตากสินมหาราช พระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระยาอินทวงษาเป็นผู้สำเร็จราชการดูแลหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก 8 หัวเมือง คือ เมืองตะกั่วป่า คุระ เกาะระ คุรอด ตะกั่วทุ่ง พังงา ถลาง และภูเก็ต (วิมล โสภารัตน์, 2540: 26) ครั้นถึงสมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 (พ.ศ.2325-2352) แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ชื่อเมืองตะกั่วป่าเป็นที่รู้จักโดยทั่วไปในคราวสงครามเก้าทัพ[11] เพราะในปี พ.ศ.2328 ซึ่งเป็นสมัยพระเจ้าปะดุง กษัตริย์พม่า พม่าได้ยกทัพมาตีไทย โดยพม่ายกกองทัพมาตีเมืองไทย 5 ทาง ครั้งนั้นพม่าตีได้เมืองชุมพร เมืองไชยา และเมืองนครศรีธรรมราช (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2533: 9) ส่วนหัวเมืองทางฝ่ายทะเลตะวันตก พม่ายกกองทัพเรือมาตีเมืองตะกั่วป่า และเมืองตะกั่วทุ่ง ตามเอกสารเมืองถลางซึ่งเป็นหนังสือของพระพิชิตสงครามมาถึงพระยาราชกปิตันหรือ ฟรานซิส ไลท์ (Francis Light) (ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, 2512: 102) ได้ระบุว่า “คนขึ้นมาแต่เมืองตะกั่วป่า รู้ข่าวพม่ากำเริบวุ่นวายอยู่ จึงกลับลงไปตะกั่วป่า จัดแจงบ้านเรือนแล้วจะกลับมาพบท่าน”

---

[11] รายละเอียดเพิ่มเติมใน สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. 2505. ไทยรบพม่า. พระนคร: คลังวิทยา

แสดงให้เห็นว่าในขณะที่ทัพพม่าเข้าโจมตีตะกั่วป่า ชาวตะกั่วป่าทราบข่าวก่อนแล้วจึงได้พากันอพยพหนี ทำให้พม่าสามารถเข้าโจมตีเมืองได้ง่าย เมืองตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่งจึงเสียทีแก่พม่า พม่าริบทรัพย์จับผู้คนเป็นเชลย บ้านเมืองเสียหายยับเยิน สันนิษฐานว่าชาวเมืองตะกั่วป่าคงอพยพครอบครัว และผู้คนพลเมืองลี้ภัยเข้าตำบลหลังพม่า[12] (สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดพังงา, 2520: 153) คงเหลือแต่เมืองถลางเมืองเดียวเพราะมีวีรสตรีสองท่านคือ ท้าวเทพกระษัตรีและท้าวศรีสุนทรเป็นหัวหน้าพาชาวเมืองต่อสู้ป้องกันเมืองไว้ได้ หลังศึกครั้งนั้นเมืองถลางจึงมีความสำคัญมากขึ้น โดยได้เป็นเมืองที่ตั้งบัญชาการของเจ้าพระยาสุรินทราชา (จันทร์ ต้นสกุลจันทโรจนวงศ์) ผู้สำเร็จราชการหัวเมืองชายทะเลตะวันตก ทำหน้าที่ทำนุบำรุงหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก เมืองตะกั่วป่า และเมืองอื่นๆ จนถึงเมืองกระบี่ ซึ่งเคยขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชถูกโอนไปขึ้นกับเมืองถลางตั้งแต่นั้นมา แต่เมื่อเจ้าพระยาสุรินทราชาถึงอสัญกรรมแล้ว ไม่ปรากฏว่าไม่มีใครออกไปแทน (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2533: 9)

ต่อมาในปี พ.ศ.2352 สมัยรัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. 2352-2367) พม่าได้ยกทัพมาตีหัวเมืองภาคใต้อีกครั้ง เพราะทราบข่าวว่าเมืองไทยเปลี่ยนรัชกาลใหม่ ความกลัวพระบารมีของพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็หมดไป พม่าจึงยกกองทัพมาตีหัวเมืองปักษ์ใต้อีก โดยมุ่งหมายแต่จะปล้นทรัพย์ และจับเชลย (คณิตา เลขะกุล, 2515: 5) ทางฝั่งตะวันออกพม่าตีได้เมืองชุมพรเมืองเดียว กองทัพไทยลงไปช่วยได้ทัน แต่ทางฝ่ายตะวันตกแม่ทัพแยฆองของพม่ายกเข้าตีเมืองตะกั่วป่าได้สำเร็จในวันอังคาร ขึ้นเก้าค่ำ เดือนสิบเอ็ด แล้วยกไปตีเมืองตะกั่วทุ่งได้อีกเมืองหนึ่ง สาเหตุเพราะเมืองตะกั่วป่า และเมืองตะกั่วทุ่งมีพลเมืองน้อย เมื่อทราบข่าวพม่าบุก ผู้คนก็อพยพครอบครัวหนีเข้าป่าไปหมด ไม่มีการต่อสู้ พม่าจึงสามารถโจมตีได้ง่ายเช่นเดิม พม่าจึงยกทัพข้ามไปเพื่อจะตีเมืองถลาง โดยตั้งทัพที่ปากพระ ฝ่ายพระยาถลางเมื่อทราบข่าว ได้มีใบบอกไปยังกรุงเทพฯ ขณะเดียวกันก็เกณฑ์ไพร่พลและผู้คนตั้งค่ายที่บ้านดอน รักษาค่ายไว้อย่างเข้มแข็ง ฝ่ายพม่าตั้งค่ายล้อมไว้ถึง 25 ค่าย แต่ไม่สามารถทะลวงเข้าไปได้ จึงคิดอุบายทำทีถอยทัพกลับ พระยาถลางถูกกลลวงจึงอนุญาตให้ชาวเมืองออกจากค่ายไปทำมาหากิน เพราะขณะพม่าล้อมเมืองเกิดขัดสนเสบียงอาหาร ผู้คนเริ่มอดอยาก พม่าจึงหวนกลับมายกพลขึ้นที่ปากพระและท่ายามู เมืองภูเก็ตตีเมืองภูเก็ตอีกครั้ง เมื่อวันอาทิตย์ เดือนอ้าย ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2505: 657-658 และ สมบูรณ์ แก่นตะเคียน, 2515: 16) ศึกครั้งนี้ทางฝ่ายเมืองตะวันตกเสียเมืองตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง และเมืองถลาง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 ได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ กรมพระราชวังบวร ยกทัพหลวงมาช่วย

---

[12] ตำบลรมณีย์ อำเภอกะปงในปัจจุบัน

จากกรุงเทพฯ และได้มาทันขับไล่พม่าหลบหนีไป ระหว่างศึกได้มีราษฎรบางส่วนอพยพไปหลบภัยที่ “กราภูงา”[13] ซึ่งมีภูเขาล้อมรอบ ตั้งอยู่ตรงปากแม่น้ำพังงา แขวงเมืองตะกั่วทุ่ง

เมืองตะกั่วป่า เมื่อพม่าตีเมืองแตกในปี พ.ศ.2328 นั้น ตัวเมืองยังคงอยู่ที่เขาเวียงเพราะปรากฏว่าพม่าได้ขนเอาเทวรูปทั้งสามองค์คือพระนารายณ์ พระลักษณ์ และนางสีดา ลงมาจากเทวสถาน จะเอาไปด้วย แต่เกิดปาฏิหาริย์ฝนตกหนักไม่อาจพาไปได้ พม่าจึงต้องทิ้งเทวรูปไว้แล้วหนีเอาตัวรอด และโดยเหตุที่พม่าให้หลัง[14] ที่ตรงนี้จึงได้เรียกตำบลนี้ว่า ตำบลหลังพม่า (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2506: 68) ตำบลนี้อยู่ในเขตอำเภอกะปง จังหวัดพังงา ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นตำบลรมณีย์ ในคราวสงครามกับพม่าทั้งสองครั้งราษฎรบางส่วนอพยพไปอยู่ที่นั่น และบางส่วนหนีไปอยู่บริเวณกราภูงาหรือปากแม่น้ำพังงา รวมกับคนที่อพยพมาจากเมืองถลาง บริเวณนี้หลังเสร็จศึกกับพม่า พ.ศ.2352 กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์จึงทรงมีพระราชดำริให้จัดการปกครองขึ้นเป็นเมือง เป็นเหตุให้เกิดเมืองพังงาในเวลาต่อมา ดังปรากฏในทำเนียบข้าราชการนครศรีธรรมราชในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยซึ่งกำหนดใน จ.ศ.1171 (พ.ศ.2354) ได้ออกชื่อเมืองพังงาด้วย แต่ขณะนั้นเรียกว่า “เมืองภูงา” ส่วนเมืองตะกั่วป่านั้นเมื่อเมืองบนเขาเวียงแตกแล้ว จึงย้ายมาตั้งเมืองใหม่ที่บ้านตำตัว[15] แต่อยู่ได้ไม่นานก็ถูกพม่าตีแตกอีกครั้งในปี พ.ศ.2352 ซึ่งทำให้เมืองตะกั่วป่ากลายเป็นเมืองร้างไประยะหนึ่ง เนื่องจากผู้คนอพยพเข้าป่า ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นหมู่บ้านตะกั่วป่า[16] เจ้าเมืองตะกั่วป่าครั้งนั้นคือพระยาตะกั่วป่า (อู) (วิมล โสภารัตน์, 2540: 27)

เมื่อเสร็จศึกครั้งนั้นแล้วปรากฏว่า หัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกเสียหายยับเยินมาก ทั้งยังหวาดเกรงไม่ไว้วางใจกลัวพม่าจะย้อนกลับมารุกรานอีก จึงไม่ได้ตั้งเมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองเหล่านี้ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ เช่นเคย แต่ให้ยกเมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง และเมืองถลาง ไปขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช ทั้งนี้คงเพราะต้องการให้สามารถดูแลได้ง่ายกว่าการขึ้นตรงต่อราชธานีซึ่งอยู่ห่างไกล หากเกิดเหตุการณ์ร้ายแรงไม่อาจดูแลได้ทันท่วงที พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ซึ่งแก่ชรามากแล้วเลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระ ยาสุธรรมมนตรี แล้วทรงตั้งพระบริรักษ์ภูเบศร์ (น้อย) ซึ่งมีความชอบในการรบกับพม่าครั้งนี้ขึ้นเป็นเจ้าพระยา

---

[13] ภาษามลายู แปลว่าปากน้ำภูงา หรือพังงา

[14] ให้หลัง หมายถึง หันหลังหนี

[15] ตำบลตำตัว อำเภอตะกั่วป่าในปัจจุบัน

[16] หมู่ที่ 8 ตำบลโคกเคียน อำเภอตะกั่วป่า

นครศรีธรรมราชแทน ซึ่งท่านก็สามารถปกครองบ้านเมืองได้เข้มแข็งกว่าเจ้าเมืองคนก่อนๆ (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2533: 10)

ล่วงมาถึงปี พ.ศ.2363 พม่าเตรียมกองทัพจะมาตีเมืองไทยอีกครั้ง ในครั้งนี้พม่าชวนพระเจ้าแผ่นดินญวนร่วมด้วย เพราะทราบว่าไม่ถูกกับไทยด้วยเรื่องเมืองเขมร และชวนเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ด้วยทราบว่าบาดหมางกับเจ้าพระยานครฯ (น้อย) พม่าวางแผนจะให้กองทัพญวน และกองทัพมลายูมาระดมตีเมืองไทยกับกองทัพพม่าพร้อมกันทั้งสามทาง ญวนไม่ร่วมด้วย แต่เจ้าพระยาไทรบุรีรับปากจะช่วยพม่า (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2533: 10) พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงดำรัสสั่งให้เจ้าพระยานครฯ ยกทัพลงไปตีเมืองไทรบุรี เมื่อตีเมืองไทรบุรีได้แล้ว เจ้าพระยานครฯ ได้กวาดต้อนครอบครัวแขกเมืองไทรบุรีมาส่งกรุงเทพฯ และบางส่วนส่งมาไว้ที่เมืองนครศรีธรรมราช เพื่อตัดทอนกำลังของเมืองไทรบุรี แล้วท่านได้ส่งบุตรชายสองคนคือ พระภักดีบริรักษ์ (แสง) ไปเป็นผู้รักษาเมือง และให้นายนุชมหาดเล็กเป็นปลัดอยู่รักษาว่าราชการเมืองไทรบุรี เมืองไทรบุรีจึงอยู่ในการปกครองของเมืองนครศรีธรรมราช ตั้งแต่นั้นมา (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2505: 14)

แต่เมื่อถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2367-2394) ได้เกิดปัญหาการเมืองขึ้นในเมืองไทรบุรีอีกครั้ง เพราะการที่ไทยลงไปปกครองเมืองไทรบุรีซึ่งพลเมืองส่วนใหญ่เป็นชาวมลายู ทำให้เกิดความลำบากในการปกครอง เพราะแต่เดิมเจ้าเมืองคนก่อนๆ ล้วนเป็นแขกมุสลิมทั้งสิ้น แต่เจ้าเมืองคนที่ 22 คือ พระยาไทรบุรี (แสง) ลูกของเจ้าพระยานครฯ (น้อย) นั้นเป็นคนไทยพุทธ ประกอบกับพรรคพวกของอดีตเจ้าพระยาไทรบุรีเดิมมีมาก มักก่อความไม่สงบขึ้นเสมอ เหตุการณ์สำคัญมี 2 ครั้งด้วยกันคือ ครั้งแรกเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2373 เมื่อตนกูเดน บุตรตนกูรายา ซึ่งเป็นพี่เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ได้รวบรวมสมัครพรรคพวกเข้าโจมตีเมืองไทรบุรีได้สำเร็จ เมื่อวันศุกร์ เดือน 3 แรม 1 ค่ำ พระยาไทร (แสง) พระเสนานุชิต (นุช) และคนไทยหนีไปตั้งมั่นที่เมืองพัทลุง ในครั้งนั้นปรากฏว่า พระยาไทร (แสง) ถูกอาวุธ บาดเจ็บสาหัสด้วย (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2505: 28) เจ้าพระยานครฯ (น้อย) ได้ส่งใบบอกเข้ามายังกรุงเทพฯ และสั่งให้ลงโทษบุตรทั้งสองคือ พระยาไทร (แสง) และพระเสนานุชิต (นุช) โดยเฆี่ยนหลังคนละ 30 ที จากนั้นเจ้าพระยานครฯ (น้อย) ยกทัพไปปราบเมืองไทรบุรีกลับคืนมาได้ (เผดียง พัฒนพิชัย, ม.ป.ป.: 47)

ครั้งต่อมาคือ ปี พ.ศ.2381 เจ้าเมืองหัวเมืองปักษ์ใต้เกือบทั้งหมดเข้ามาในกรุงเทพฯ เพื่อร่วมงานพระเมรุถวายเพลิงพระศพสมเด็จพระศรีสุลาไลย สมเด็จพระราชชนนีพันปีหลวง ระหว่างนั้นตนกูมหะหมัดสหัส และตนกูอับดุลละ หลานเจ้าพระยาไทร (ปะแงรัน) ซึ่งหลบหนีไปเป็นสลัดอยู่ในทะเลทางตะวันตก คบคิดกับหวันมาลีซึ่งเป็นหัวหน้าแขกสลัดอยู่ที่เกาะยาว แขวงเมืองภูเก็ต ชักชวนพวกแขกมุสลิมจำนวนมากเข้ายึดเมืองไทรบุรีอีกครั้ง (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2505: 33) เจ้าเมืองไทรบุรี (แสง) และพระเสนานุชิต (นุช) ต้องหนีมาอยู่เมืองพัทลุงอีกครั้งหนึ่ง เมื่อข่าวมาถึงกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้ผู้ว่าราชการเมืองทั้งหลายรีบกลับออกไปรักษาเมืองของตน และทรงโปรดฯ ให้พระศรีพิพัฒนรัตนราชโกษา (ทัด)[17] น้องเจ้าพระยาพระคลังยกทัพไปปราบ แต่เมื่อทัพไปถึงปรากฏว่าเจ้าพระยานครฯ (น้อย) ที่กลับจากกรุงเทพฯ มาก่อน เกณฑ์ทัพเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุงโดยให้พระยาไทรบุรี (แสง) พระยาเสนานุชิต (นุช) และพระวิชิตสรไกรไปตีได้เมืองไทรบุรีกลับคืนมาแล้ว (คณิตา เลขะกุล, 2515: 7)

จากเหตุการณ์คราวนั้นเป็นบทเรียนให้เห็นว่า การให้ข้าราชการไทยไปปกครองเมืองที่ประชาชนเป็นชาวมุสลิมดังที่ทำมานั้น ไม่มีทางที่จะราบรื่นได้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงนำเอาวิธีที่เคยใช้แก้ไขปัญหาทางเมืองปัตตานี เมื่อสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกรัชกาลที่ 1 มาใช้จัดการกับเมืองไทรบุรี โดยการแยกอาณาเขตเมืองไทรบุรีเดิมออกเป็น 4 เมือง คือ เมืองไทรบุรี เมืองกะบังปาสู เมืองปลิส และเมืองสตูล ให้ฟังคำบังคับบัญชาโดยตรงจากเมืองนครศรีธรรมราชทั้ง 4 เมือง แล้วทรงตั้งชาวมลายูที่มีความสวามิภักดิ์กับไทยเป็นเจ้าเมือง ให้ปกครองเป็นอิสระแก่กัน เพื่อเป็นการถ่วงดุลอำนาจกันและกัน

เมื่อเสร็จจากการระงับเหตุคราวนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงมีพระราชดำริจะทรงปรับปรุงหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกที่ถูกพม่าเข้าทำลายมาแล้วนั้นให้กลับฟื้นขึ้นมาใหม่ และให้มีความเข้มแข็งป้องกันตนเองได้ จึงโปรดฯ ให้พระยาไทร (แสง) เป็นเจ้าเมืองพังงา และให้พระเสนานุชิต (นุช) มาเป็นปลัดเมืองพังงาระยะหนึ่ง แต่ต่อมาเมื่อตำแหน่งเจ้าเมืองตะกั่วป่าว่างลง จึงโปรดเกล้าฯ เลื่อนพระเสนานุชิต (นุช) ขึ้นเป็นเจ้าเมืองตะกั่วป่า ส่วนเมืองตะกั่วทุ่งนั้น ทราบแต่ว่าผู้ได้เป็นเจ้าเมืองชื่อ พระยาตะกั่วทุ่ง (ถิน) (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2504: 193) ส่วนเมืองถลางซึ่งเป็นหัวเมืองขึ้นกรุงเทพฯ มาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 แต่มาร้างเมื่อพม่าตีครั้งหลังนั้น ได้โปรดเกล้าฯ ให้แบ่งชาวเมืองถลางที่หนีไปอยู่เมืองพังงาให้กลับไป

---

[17] สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4

ตั้งเมืองถลางขึ้นอีก แต่ย้ายมาตั้งเมืองใหม่ด้านตะวันออกของเกาะเพราะเห็นว่าเมืองเดิมอยู่ทางหน้านอกรักษายาก เมืองเหล่านี้ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ (สุนัย ราชภัณฑารักษ์, 2525: 142-143)

ในระยะระหว่างปี พ.ศ.2310-2383 เมืองตะกั่วป่าคงไม่วุ่นวายเกินไปนัก เพราะปรากฏว่าในช่วงนี้เมืองตะกั่วป่ามีเจ้าเมืองปกครองติดต่อกันอย่างไม่ขาดสาย ตามพงศาวดารเมืองถลางที่เขียนในปี พ.ศ.2383 (กรมศิลปากร, 2506: 497) ระบุถึงเจ้าเมืองตะกั่วป่าในระยะนี้ไว้หลายคนด้วยกัน แต่ไม่ทราบว่าเจ้าเมืองแต่ละคนอยู่ในอำนาจคนละกี่ปี เพียงแต่กล่าวย่อๆ ว่า

> ...เมืองตะกั่วป่า จอมภักดีเสนาแขกเป็นเจ้าเมือง แล้วได้มาแก่พระวิชิตหูหนวก และได้มากับหลวงตะกั่วป่าจีน แล้วได้มากับหลวงตะกั่วป่าเป็นบุตรท่านพระยาประสิทธิสงครามจางวางซึ่งเป็นหลวงณรงค์ แล้วเมืองได้มากับพระยาตะกั่วป่าเกษพ่อพระตะกั่วป่าม่วง พระยาตะกั่วป่าเกษ จีนพาไปฆ่าตาย เจ้าพระยาสุรินทราชาบอกขอพระยาอินทรรักษากองนอกเมืองไชยา เป็นที่พระยาตะกั่วป่า แล้วเมืองได้มาแก่พระตะกั่วป่าม่วง พระตะกั่วป่าม่วงตาย เมืองได้มาแก่พระตะกั่วป่าอุ…

เมื่อพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) ไปเป็นเจ้าเมืองพังงาในปี พ.ศ.2383 สภาพของเมืองตะกั่วป่าเป็นปึกแผ่นมั่นคงขึ้นเพราะบ้านเมืองสงบสุข มีการโยกย้ายคนเข้ามาอาศัยมากขึ้น รวมทั้งการอพยพเข้ามาของชาวจีน แต่การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่สุดคือการแต่งตั้งพระเสนานุชิต (นุช) ไปเป็นเจ้าเมืองตะกั่วป่าแทนพระยศภักดีผู้ว่าราชการคนก่อน พระเสนานุชิต (นุช) เข้าปกครองเมืองตะกั่วป่าเมื่อประมาณปี พ.ศ.2386 โดยทั่วไปชาวบ้านเรียกว่า เจ้าคุณเฒ่า พระเสนานุชิต (นุช) เป็นคนเข้มแข็งหนักแน่น ดุ และมีความสามารถคล้ายเจ้าพระยานครฯ (น้อย) ผู้เป็นบิดา (สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดพังงา, 2520: 159) เมื่อได้รับแต่งตั้งให้รักษาเมืองตะกั่วป่าแล้ว

พระยาเสนานุชิต (นุช) เห็นว่าที่ตั้งของเมืองตะกั่วป่าที่เดิม (ที่บ้านตะกั่วป่า) ไม่เหมาะสมด้วยเหตุหลายประการกล่าวคือ บ้านเมืองถูกทำลาย ราษฎรมีน้อย ที่ตั้งมีชัยภูมิไม่ดี จึงได้ย้ายเมืองตะกั่วป่ามาตั้งที่ตำบลตลาดใหญ่ (ตลาดเก่าเวลานี้) พระยาเสนานุชิต (นุช)ได้วางโครงการทำผังเมืองก่อสร้างกำแพงจวน บ้านพักกรมการเมือง ตัดถนน สร้างตลาด สร้างวัดใหม่กำแพง มีกำแพงล้อมรอบ (วัดเสนานุชรังสรรค์ปัจจุบัน) ราษฎรที่อยู่ตามป่าตามเขาเริ่มอพยพกลับมาอาศัยในเมืองมากขึ้น เมืองตะกั่วป่ามีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นตามลำดับ ในเวลาต่อมาพระยาเสนานุชิต (นุช) จึงได้รับพระราชทานเพิ่มยศ ตามสารตรา (สจช. จ.ศ. 1214: มร.4 รล-กห/2) ระบุว่า

> …ท่านรักษาราชการเมืองตะกั่วป่าอยู่ ๙–๑๐ ปีทำราชการฉลองพระเดชพระคุณรักษาบ้านเมืองจนผู้คนไทยจีนบริบูรณ์มากขึ้นกว่าแต่ก่อน บ้านเมืองเป็นปกติเรียบร้อย ทำอากรดีบุกของหลวงก็ได้มากขึ้นกว่าแต่ก่อน ส่งอากรได้ครบตามจำนวนปีไม่ได้ขาดค้าง จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชโองการ ตั้งให้พระเสนานุชิตขึ้นเป็นพระยาเสนานุชิตสิทธิสาตรามหาสงครามผู้สำเร็จราชการเมืองตะกั่วป่าโปรดฯ พระราชทานถาดหมากทองคำ ๑ คนโททองคำ ๑ ปะคำทองสาย ๑ กะบี่บั้งทองเล่ม ๑ สัปทนปัศตูคัน ๑ เสื้อทรงประภาคตัว ๑ หมวกตุมปี่ใบ ๑ เสื้อเข้มขาบริ้วตัว ๑ แพรขาวผืน ๑ ผ้าปูมผืน ๑ ให้พระยาเสนานุชิตสาตรามหาสงครามผู้สำเร็จราชการ ตั้งใจทำราชการฉลองพระเดชพระคุณรักษาบ้านเมือง ปราบปรามโจรผู้ร้าย ป้องกันข้าศึกศัตรูและโจรสลัดนอกประเทศในประเทศอย่าให้ลักลอบมาตีเรือลูกค้าวานิชจับกุมผู้คนในเขตรแดนได้…

การที่สารตรามีการระบุถึงการปราบปรามโจรผู้ร้าย ป้องกันข้าศึกศัตรู และโจรสลัดอย่าให้ลักลอบมาตีเรือลูกค้าวานิช เพราะสมัยนั้นยังมีโจรสลัดแถบหัวเมืองชายทะเลตะวันตกชุกชุมมาก โดยเฉพาะเขตเมืองตะกั่วป่าและเมืองถลาง มีการปล้นเรือสินค้าอยู่เป็นประจำ ทำให้การค้าไม่สะดวก ราษฎรได้รับความเดือดร้อน พระยาเสนานุชิต (นุช) ได้ดำเนินการออกปราบปราม จับกุม และนำมาฆ่าที่หาดฆ่าคน หน้าเมืองตะกั่วป่า พวกโจรสลัดที่เหลืออยู่บ้างก็หนีออกนอกเขต ไม่กล้าออกมารบกวนเรือสินค้าอีก การค้าขายของราษฎรจึงดำเนินไปด้วยดี เมืองตะกั่วป่าจึงเป็นศูนย์กลางการค้าในแถบนี้ (สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดพังงา, 2520: 160)

จนกระทั่งสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394-2411) พระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) ผู้ว่าราชการเมืองพังงาได้ถึงแก่อนิจกรรมในปี พ.ศ.2404 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะโยกย้ายผู้ว่าราชการเมืองตามลำดับอาวุโส เพราะเมืองพังงาได้รับการยกฐานะเป็นเมืองใหญ่ระดับเมืองชั้นโท มาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อผู้ว่าราชการเมืองคือ พระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) ถึงแก่อนิจกรรมจึงได้ทรงมีท้องตราให้ย้ายพระยาเสนานุชิต (นุช) ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่าไปเป็นผู้ว่าราชการเมืองพังงาแทน และให้พระภักดีนุชิต (ขำ) บุตรพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) ซึ่งเป็นผู้ช่วยราชการเมืองพังงาและมีศักดิ์เป็นหลานของพระยาเสนานุชิต (นุช) ไปเป็นผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า แต่พระยาเสนานุชิตขอพระราชทานรับราชการอยู่ที่เดิม จึงต้องเปลี่ยนคำสั่งให้พระภักดีนุชิต (ขำ) เลื่อนเป็นพระยาบริรักษ์ภูธร ผู้ว่าราชการเมืองพังงาแทนบิดา ทำให้ต้องลดฐานะเมืองพังงาลงเป็นเมืองชั้นตรี เลื่อนฐานะเมืองตะกั่วป่าเป็นเมืองชั้นโทแทน เมืองตะกั่วป่าต้องทำดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการ

ทูลเกล้าฯ ถวายเหมือนอย่างเมืองพังงาทำแต่ก่อน และให้เมืองถลาง เมืองตะกั่วทุ่ง มาขึ้นต่อเมืองตะกั่วป่า รวมทั้งทรงเลื่อนยศศักดิ์ของพระยาเสนานุชิต (นุช) ให้สูงขึ้น เพิ่มสร้อยนาม ให้มีศักดินา 10000 สูงขึ้นเท่าที่พระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) พี่ชายเคยได้รับ (สจช. จ.ศ.1223: มร.4 รล-กห/22 และ สจช. จ.ศ.1224: มร.4 รล-กห/23) นอกจากนี้ยังทรงแต่งตั้งกรมการเมืองคนอื่นๆ ในเมืองตะกั่วป่า คือ บุตรคนโตของพระยาเสนานุชิต (นุช) ที่ชื่อ เอี่ยม ได้เป็นพระวิชิตภักดีศรีสุริยสงคราม ปลัดเมือง บุตรคนรองลงไปชื่อ สิงห์ ให้เป็นพระเรืองฤทธิ์รักษาราษฎร์ ผู้ช่วยราชการ บุตรอีกคนชื่อ สงวน ให้เป็นที่พระสุนทรภักดี ช่วยราชการด้านอากรดีบุกเมืองตะกั่วป่า (สจช. จ.ศ.1223: มร.4 รล-กห/72) ส่วนเมืองพังงาให้แต่งตั้งพระภักดีนุชิต (ขำ) บุตรคนโตของพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) ซึ่งเป็นผู้ช่วยราชการมาแต่เดิม ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนบิดา ให้บรรดาศักดิ์เป็นพระยาบริรักษ์ภูธร ถือศักดินา 5000 มีเครื่องยศคือ ถาดหมากทองคำ 1 คนโททองคำ 1 ประคำทองคำ 108 เม็ดสาย 1 กระบี่บั้งทองคำ 5 บั้งเล่ม 1 สัปทนปัศตูแดง 1 เสื้อเข้มขาบริ้ว 1 ผ้าส่านไทยปักทอง 1 แพรงอนไก่เพลาะ 1 ผ้าปูมเขมรผืน 1 (สจช. จ.ศ.1223: มร.4 รล-กห/22) สรุปก็คือได้รับเครื่องยศต่ำกว่าของพระยาเสนานุชิต (นุช) ผู้เป็นอา

พระยาเสนานุชิต (นุช) อยู่รักษาราชการเมืองตะกั่วป่าตลอดมาราว 30 ปี มีบุตรและธิดารวม 58 คน ในสมัยของท่าน ตะกั่วป่านับว่าเจริญก้าวหน้ามาก ผู้สำเร็จราชการเมืองตะกั่วป่าคนต่อมาคือพระยาเสนานุชิตสิทธิสาตรามหาสงครามภักดีพิริยะพาหะ (เอี่ยม) ซึ่งเป็นบุตรของพระยาเสนานุชิต (นุช) ไม่มีความสามารถเทียบเท่าบิดา บ้านเมืองจึงทรุดโทรมลงตามลำดับ ตามพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งทรงเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือรอบแหลมมลายู เมื่อ ร.ศ.109 (พ.ศ.2433) เรือพระที่นั่งเลียบฝั่งตะวันตกจากระนองถึงตะกั่วป่า พระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) จัดให้คนนำร่องไปคอยที่ปากน้ำและจัดการรับเสด็จโดยปลูกพลับพลาขึ้นที่เกาะเสม็ด โปรดเกล้าฯ ให้กรมการเมืองและราษฎรเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทที่นั่น[18] ทรงบรรยายสภาพเมืองตะกั่วป่าขณะนั้น ความว่า

> …ถ้าจะว่าตามตัวตึกแล้วที่นี่ใหญ่โตแน่นหนา เป็น ๒ ชั้น หลังคามุงกระเบื้องดีกว่าตลาดสงขลา มีโรงจากน้อยทีเดียว เป็นแต่สั้นกว่าสงขลาหน่อยหนึ่ง แต่เก่าคร่ำคร่าไปตามกันทุกแถว ที่ถึงพังก็มีแห่ง ๑ ไม่มีอาการที่เห็นว่าซ่อมแซมอันใดปรากฏที่ใดเลย…
> (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2507: 102-107,112-113)

---

[18] ปัจจุบันเรียกว่า ทุ่งพลับพลา

จากข้อความขั้นต้นนี้บ่งชี้ว่า เมืองตะกั่วป่าหลังจากที่พระยาเสนานุชิต (นุช) ถึงแก่อนิจกรรมนั้นได้เสื่อมโทรมลงมาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสอบถามสาเหตุจึงทราบว่าเกิดจากสาเหตุ 4 ประการคือ ประการที่หนึ่งเป็นเพราะในตะกั่วป่ามีจีน 3 พวกคือ ยี่หิน ปุ้นเถ้ากั๋ง และโฮ่เส็ง จีนพวกนี้ทะเลาะวิวาทกันบ่อยๆ ในสมัยพระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) เป็นเจ้าเมืองตะกั่วป่า มี 2 ครั้ง ต้องทำการปราบปราม ทำให้ผู้คนหวาดหวั่น ไม่เป็นอันทำมาหากิน ประการที่สอง เหมืองดีๆ ที่ใกล้มีน้อย พวกจีนยากจนลง ที่พอมีเงินก็ย้ายไปปีนัง ประการที่สาม เหมืองดีๆ ที่พบใหม่ เจ้าของจะหวงให้ลูกหลานทำต่อสืบๆ กันไป ไม่ยอมให้ผู้อื่นทำ ถึงดีบุกจะมีมากก็ไม่มีผู้ทำ และประการสุดท้ายคือ การที่จะลงทุนทำเหมือง ชาวจีนไม่แน่ใจว่าจะได้กำไรเพราะเหมืองดีมีน้อยลง กลัวว่าจะขาดทุน ข้ออื่นนั้นพระองค์ทรงเห็นว่าสามารถแก้ไขได้ แต่ทรงมีความเห็นว่าข้อที่แก้ได้ยากที่สุดคือ ตัวของพระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) เองเพราะ “พระยาเสนานุชิตเองอยู่ข้างจะลักขแก่และแบดเมมโมรี[19]อย่างยิ่ง การที่เสียไปๆ และเป็นขัดข้องไปทุกอย่างก็จะเป็นเพราะข้อหลังนี้” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2507: 113-115)

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2533:22-23) ก็ทรงมีความเห็นเช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะพระองค์ได้ทรงรู้จักกับพระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) และทรงบรรยายถึงท่านว่า

> ...พระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) อยู่ข้างโง่เขลาและเป็นคนเผอเรอ ชอบเล่นการพนัน เขาลือว่าชอบยิงกระสุน ถ้าบ่าวคนไหนกล้าเข้าไปยืนเป้าให้ยิง ยิงถูกให้บำเหน็จทีละเหรียญ แต่เรื่องนี้จริงเท็จอยู่กับผู้เล่า ที่เล่ากันเป็นแน่นอนนั้นว่า ถ้าเข้าไปกรุงเทพฯ เมื่อใด มักไปท้าเล่นหมากรุกพนันกระดานละ ๕ บาท ด้วยนึกว่าตัวแกเดินดี…

และอาจด้วยเหตุที่ท่านไม่มีความสามารถในการปกครองเมืองตะกั่วป่าได้ดีพอ ในเวลาต่อมาจึงเกิดปัญหาเรื่องการเก็บภาษีอากร ท่านค้างเงินหลวงจนต้องถูกเรียกตัวเข้ากรุงเทพฯ และเสียชีวิตที่นั่น

---

[19] ลักขแก่และแบดเมมโมรี่ หมายถึง ลักษณะแก่และความจำไม่ดี

ในช่วงปี พ.ศ.2434 ได้มีการแก้ไขการปกครองมณฑลฝ่ายตะวันตก โดยรวมหัวเมืองต่างๆ ในแถบทะเลตะวันตกเข้ามารวมเป็นมณฑลภูเก็ต เมืองตะกั่วป่าถูกดึงเข้าไปรวมกับมณฑลภูเก็ตด้วย ในช่วงนี้พระนรเทพภักดี (สิทธิ์ หรือ จง ณ นคร) น้องพระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) ได้มาเป็นผู้รั้งเมืองตะกั่วป่าราว 3 ปี แต่ไม่มีเหตุการณ์ที่สำคัญใดๆ เกิดขึ้น

เศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่าก่อน พ.ศ.2434

ลักษณะโดยทั่วไปทางด้านเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่า ไม่มีรายละเอียดที่จะค้นคว้าได้มากนัก แต่กล่าวอย่างกว้างๆ จากเอกสารที่มีอย่างจำกัด พอจะกล่าวได้บ้างคือเรื่องความสำคัญของเมืองตะกั่วป่าในฐานะเมืองท่า และแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญบนคาบสมุทรมลายู ด้วยเหตุที่เมืองตะกั่วป่าเป็นเมืองที่มีขนาดไม่ใหญ่โตนัก มีแต่ป่าเขา พลเมืองมีจำนวนไม่มาก อาศัยอยู่กระจัดกระจายกันไป แต่เมืองตะกั่วป่านี้เป็นที่ทราบกันดีมาตั้งแต่โบราณกาลว่าเป็นเมืองสำคัญทางประวัติศาสตร์ แม้จะมีการถกเถียงกันอย่างกว้างขวางถึงประวัติความเป็นมาของเมืองตะกั่วป่า แต่เราคงไม่อาจปฏิเสธถึงบทบาท และความสำคัญของเมืองตะกั่วป่าในดินแดนคาบสมุทรไทยนี้ได้

จากลักษณะภูมิประเทศของเมืองตะกั่วป่าตามที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าไม่ได้เอื้ออำนวยต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งถือเป็นอาชีพหลักของคนไทยโดยทั่วไปเลย แต่การที่เมืองนี้ตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสมต่อการเดินทางติดต่อค้าขาย และเป็นทางข้ามไปมาระหว่างฝั่งตะวันออก และฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรไทย เมืองตะกั่วป่าจึงกลายเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญ ประกอบกับเมืองตะกั่วป่าเป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญคือดีบุก ซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดโลกในขณะนั้น ยิ่งเป็นแรงขับเคลื่อนให้อาณาจักรต่างๆ หวังที่จะเข้ามากอบโกยผลประโยชน์จากเมืองนี้ และส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกับเมืองตะกั่วป่าในเวลาต่อมา เศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่าก่อน พ.ศ.2434 จะขอกล่าวเป็นเรื่องๆ ดังต่อไปนี้

เศรษฐกิจเมืองท่า

การติดต่อค้าขาย และการเดินทางระหว่างประเทศในสมัยโบราณ ระหว่างโลกตะวันออกกับโลกตะวันตก นอกจากการใช้การเดินทางบกผ่านทางทะเลทรายในแถบเอเชียกลางหรือที่เรียกว่าเส้นทางสายไหม (Silk Route) แล้ว การเดินทางโดยเรือก็นับว่าเป็นเส้นทางเดินทางที่นิยมกันมาก เนื่องจากสามารถนำสินค้าไปได้คราวละมากๆ และไปได้ไกล จึงมีการตั้งเมืองท่าค้าขายแลกเปลี่ยน

สินค้ากันตามรายทางมาตั้งแต่โบราณกาล (ธราพงศ์ และ อมรา ศรีสุชาติ, 2536: 54) ชายฝั่งทะเลตะวันตกมีลักษณะเป็นพื้นที่ต่อเนื่องระหว่างคาบสมุทรกับทะเล จึงทำให้มีเส้นทางติดต่อกับเมืองอื่นๆ ได้ทั้งทางบกและทางทะเล เป็นเสมือนเส้นทางนำผู้คน เครื่องอุปโภค บริโภค ความมั่งคั่ง และวัฒนธรรมจากภายนอกหลั่งไหลเข้ามายังชุมชนบนฝั่งทะเลแถบนี้

เป็นที่ทราบกันดีว่า หากมีเส้นทางลัดตรงช่องคอคอดกระ หรือส่วนใดส่วนหนึ่งก็สามารถร่นระยะการเดินทาง และประหยัดเวลาในการเดินทางระหว่างชายฝั่งทะเลตะวันตกกับตะวันออก เพราะไม่ต้องอ้อมปลายแหลมของคาบสมุทรมาเลย์ ผ่านช่องแคบมะละกา สิงคโปร์ ให้เสียเวลา ค่าใช้จ่าย และเสียชีวิต เนื่องจากการเดินทางผ่านช่องแคบเต็มไปด้วยอันตราย จากการลอบโจมตีของโจรสลัด และอีกประการคือความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ความชำนาญในการเดินเรือยังไม่ดีพอที่จะเดินทางโดยตลอดได้ จึงต้องอาศัยเมืองท่าบนคาบสมุทรมลายู เพื่อขนถ่ายสินค้าจากตะวันตกมาตะวันออก (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2534: 33) นี่จึงเป็นเหตุผลที่ทำให้เมืองตะกั่วป่ามีความโดดเด่นในฐานะเมืองท่าโบราณ เนื่องจากตั้งอยู่ในชัยภูมิที่เหมาะสมดังกล่าว

จากสภาพทางภูมิศาสตร์ของเมืองตะกั่วป่าประกอบกับหลักฐานโบราณสถาน โบราณวัตถุที่ถูกค้นพบปรากฏในปัจจุบัน ทำให้ทราบว่าเมืองตะกั่วป่ามีประวัติศาสตร์ความเป็นมายาวนานรู้จักกันดีในนาม เมืองตะโกลา หรือตักโกละ มีผู้กล่าวว่า

> …ที่ตั้งภูมิลำเนาดั้งเดิมแห่งหนึ่ง บางทีจะเก่าแก่ที่สุดคือตำบลหมู่บ้านตะกั่วป่าในปัจจุบัน อยู่ใต้คอคอดกระลงไปเล็กน้อย ตำบลนี้กล่าวกันว่า เป็นท่าจอดเรือดีที่สุดทางฝั่งทะเลตะวันตกของแหลมมลายู หรือตลาดตะโกละที่โตเลมีชี้ลงไปเมื่อราวกลางคริสตศตวรรษที่ ๑ ว่าตั้งอยู่ฝั่งนี้นั้น ตรงกับตะกั่วป่าแน่นอนทีเดียว… (ธนิต อยู่โพธิ์, 2510: 38)

ประกอบกับการขุดค้นแหล่งโบราณคดีเกาะคอเขาและแหลมโพธิ์ พบว่ามีเครื่องถ้วยจีนและเครื่องแก้ว ภาชนะเคลือบจากตะวันออกกลางมากกว่าทุกแหล่ง หากไม่นับเมืองท่าเมไท ที่ศรีลังกา นอกจากนี้ยังพบลูกปัดจำนวนมาก ทั้งลูกปัดแก้ว ลูกปัดหินโมรา และยังมีหลักฐานที่แสดงให้เห็นการเข้ามาค้าขายของพ่อค้าชาวอินเดียใต้ ที่สำคัญคือจารึกภาษาทมิฬ ที่พบในบริเวณแหล่งลุ่มน้ำตะกั่วป่า ไม่ห่างจากแหล่งขุดค้นนัก จารึกหลักนี้กล่าวถึง การขุดสระน้ำ ซึ่งสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นสระหรืออ่างเก็บน้ำโบราณที่มีขนาดประมาณ 800 เมตร นับเป็นสิ่งก่อสร้างด้วยดินที่มีขนาดใหญ่ที่สุดเท่าที่พบในภาคใต้ขณะนี้ สระหรืออ่างเก็บน้ำนี้คงได้รับอิทธิพลในการสร้างจากอินเดียใต้ และ

ยังพบศาสนสถานอิฐ 7 แห่ง บนเกาะคอเขาด้วย สันนิษฐานว่าน่าจะมีอายุประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 14 (เบนเนท บรอนสัน และ พิสิฐ เจริญวงศ์, 2532: 33)

จากหลักฐานที่ค้นพบเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่า ภาคใต้ทั้งสองฝั่งทะเลมีความสัมพันธ์ทางการค้ากับอินเดียและตะวันออกกลาง ซึ่งเดินเรือเข้ามาค้าขายได้โดยตรงทางฝั่งตะวันตกของภาคใต้ และจีนซึ่งเข้ามาทางฝั่งตะวันออก เกิดการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างเมืองท่าแต่ละฝั่งทะเล อาจมีการขนถ่ายสินค้าจากเรือเดินทะเลขนาดใหญ่ลงสู่เรือเล็ก ล่องตามลำน้ำขึ้นบกที่เมืองท่าเพื่อขนถ่ายสินค้า มีทางเดินลัดข้ามเขากลางภาค ส่งต่อไปยังอีกฝั่งหนึ่งเพื่อแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกัน

นอกจากเหตุผลของการใช้ตะกั่วป่าเป็นเส้นทางลัด ไม่ต้องเดินทางอ้อมช่องแคบมะละกาแล้ว ตะกั่วป่ายังมีองค์ประกอบอื่นๆ ที่เหมาะสมกับการเป็นเมืองท่าคือ เมืองตะกั่วป่ามีจุดหมายที่เห็นได้จากระยะไกล (Landmark) คือมีภูเขาสูงเด่น เช่น มีภูเขาพ่อตาหลวงแก้ว ในเขตอำเภอคุระบุรี จังหวัดพังงา มีอ่าว และเกาะแก่ง หรือที่พัก ที่สามารถหลบลมพายุได้ เช่น ที่เกาะคอเขา สามารถเดินเรืออ้อมหลังเกาะเข้ามาพักเรือที่บริเวณปากแม่น้ำตะกั่วป่า เพื่อขนถ่ายสินค้าหรือรับน้ำจืด และเสบียงอาหารได้สะดวก นอกจากนี้ ยังมีลำคลองหลายสายเชื่อมต่อเข้าสู่แผ่นดิน และมีทรัพยากรที่เป็นวัตถุดิบซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดโลกหลายอย่างเช่น ตะกั่ว ดีบุก ของป่าและเครื่องเทศ อีกทั้งชุมชนตะกั่วป่าผ่านการพัฒนาขั้นตอนเข้าสู่สังคมเมืองที่มีอารยธรรมแล้ว ไม่ใช่ชุมชนป่าเถื่อน จึงไม่ใช่เรื่องยากที่จะติดต่อค้าขายและแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม (ธราพงศ์ และ อมรา ศรีสุชาติ, 2536: 55) ด้วยปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ จึงเป็นสิ่งสนับสนุนที่ทำให้เมืองตะกั่วป่าเป็นสถานที่ที่รุ่งเรืองมาแต่โบราณ เส้นทางข้ามระหว่างชายฝั่งทะเลตะวันตกกับตะวันออกของเมืองตะกั่วป่า เริ่มจากแม่น้ำตะกั่วป่าในเขตอำเภอตะกั่วป่า ถึงอำเภอคุระบุรี จังหวัดพังงา ข้ามเทือกเขาสก ลงมาต้นน้ำสก ด้านตะวันออกแล้วเดินตามคลองสก (หรือลำน้ำคีรีรัฐ) มาออกทะเลที่อ่าวบ้านดอน ในเขตอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เส้นทางนี้ใช้มานานมาก และคงใช้เพื่อการขนส่งพระราชทรัพย์จากเมืองตะกั่วป่า เมืองถลาง เมืองพังงา และเมืองตะกั่วทุ่ง มาส่งให้เมืองนครศรีธรรมราชเพื่อนำเข้ากรุงเทพฯ โดยผ่านทางท่าเขาสก เดินทางบกระยะทางราว 2 คืน โดยไม่ค่อยกันดารมากนัก แล้วเดินตามเส้นทางดังกล่าว ตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารเมืองถลาง ซึ่งเขียนเมื่อปีจุลศักราช 1203 (พ.ศ. 2384) (กรมศิลปากร, 2506: 249-262)

เมื่อตะกั่วป่ามีความสำคัญเช่นนี้ จึงไม่น่าแปลกที่จะมีการกล่าวถึงเมืองตะกั่วป่าในเอกสารของชาวต่างชาติในหลากหลายชื่อ ไม่ว่าจะเป็น “ตักโกละ” ในคัมภีร์มิลินทปัญหา ซึ่งพระปิฎกจุฬาภัยเถระได้รจนาเป็นภาษาบาลีเมื่อ พ.ศ.500 จดหมายเหตุภูมิศาสตร์ของปโตเลมี (Claudius Ptolemy) ชาวกรีกจากเมืองอเล็กซานเดรีย เรียกว่า “Takola” แม้แต่คัมภีร์มหานิทเทศ ภาษาบาลีซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 8 ก็กล่าวถึง “ตะโกละ” เช่นกัน นอกจากนี้ในศิลาจารึกเมืองตันชอร์ของพระเจ้าราเชนทร์ที่ 1 (พ.ศ.1555-1584) เรียกว่า “ตไลต ตกโกล” ในจดหมายเหตุอาหรับเรียก “กะโลละ” (กะกูกะ) ในภาษาบาลีเรียก “ตกโกล” ในภาษาสิงหลเรียก “ตกูล” (มานิต วัลลิโภดม, 2525: 67-70) ส่วนชาวจีนเรียกเมืองนี้ว่า “ติว-กู-ลี” (Tiu-ku-li) บ้าง “โก-กู-โล” (Ko-ku-lo) บ้าง นักภูมิศาสตร์ชาวอาหรับมักจะเรียกว่า “กากุลลาห์” (Gaqullah) และ “เถียวกิวลี” (T’eou-kiu-li) ซึ่งคำนี้ในภาษาอาหรับและภาษาเปอร์เซียแปลว่า “กระวาน” เช่นเดียวกับภาษาบาลี ซึ่งชาวอินเดียคงจะเป็นผู้มาตั้งชื่อสถานที่และใช้กันอยู่ก่อนแล้ว (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์, 2523: 305) ทั้งหมดที่กล่าวมานี้นักวิชาการส่วนใหญ่ลงความเห็นว่าล้วนแล้วแต่เป็นชื่อของเมืองตะกั่วป่าทั้งสิ้น

จากที่กล่าวมาโดยตลอดนี้ สามารถสรุปได้ค่อนข้างแน่ชัดถึงความสำคัญของเมืองตะกั่วป่าจากเอกสารทั้งหมดที่กล่าวมา คือ เมืองตะกั่วป่าเป็นเมืองท่าที่อยู่ในเส้นทางการค้าของนานาชาติในโลกยุคโบราณ ที่เชื่อมระบบการค้าโลกระหว่างดินแดนตะวันตก และดินแดนตะวันออกในเวลานั้นเข้าด้วยกัน คือตั้งแต่ทวีปยุโรป อาหรับ อินเดีย และจีน ถือเป็นเส้นทางที่เรียกว่า “เส้นทางขนส่งข้ามคาบสมุทร” หรือ “เส้นทางคาบสมุทร” (Trans-Peninsular Portage or Trans-Peninsular Routes) อันเป็นเส้นทางลัดที่ช่วยลดระยะทางในการเดินทางให้สั้นลง (Alastair, 1967: 76-77) โดยเมืองท่าแห่งนี้น่าจะมีอายุไม่น้อยไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 12-13 เมืองแห่งนี้เจริญขึ้นภายใต้เงื่อนไขที่เป็นเมืองท่าทางการค้าที่สำคัญ ได้รับอิทธิพลทางศาสนาทั้งพุทธ และพราหมณ์มาจากอินเดีย

เมืองท่าชายฝั่งทะเลตะวันตก หรือตะโกลาที่ปรากฏในจดหมายเหตุ หรือเอกสารต่างๆที่กล่าวมานั้น คงจะตั้งอยู่ที่ตำบลทุ่งตึก บนเกาะที่ปากน้ำตะกั่วป่า[20] ซึ่งค้นพบเศษถ้วย ชาม โอ่ง ไหของโบราณ และโบราณสถานมากมายดังกล่าวมาแล้วข้างต้น อย่างไรก็ตาม ต่อมาเมืองท่านี้ได้ซบเซาลงโดยเหตุประการใดประการหนึ่งซึ่งไม่อาจทราบได้ อาจจะเกิดจากคลื่นยักษ์สึนามิตามคำบอกเล่าของคุณจิรพล นิลาวงศ์ วัย 50 ปี ครูประจำโรงเรียนบ้านนอกนา ซึ่งกล่าวถึงตำนานเก่าแก่ของเกาะคอเขาที่คนรุ่นก่อนเชื่อว่า หลายศตวรรษมาแล้ว บริเวณชายฝั่งนี้เคยถูกคลื่นยักษ์ถล่มมานับครั้งไม่ถ้วน สังเกตได้จากซากโบราณคดีบ้านทุ่งตึก หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าเหมืองทอง ตรงด้านใต้

---

[20] ทุ่งตึก บนเกาะคอเขา กิ่งอำเภอเกาะคอเขาในปัจจุบัน

ปากแม่น้ำตะกั่วป่าลึกเข้าไปในแผ่นดินประมาณ 2 กิโลเมตร พบร่องรอยโบราณสถานเก่าแก่เป็นเมืองท่าเส้นทางการค้าโบราณที่ยังคงทิ้งหลักฐานให้เห็น (เนติ โชติช่วงนิธิ, 2548: 69) หรืออาจเกิดจากผลจากการทำเหมืองแร่ ทำให้ลำน้ำตะกั่วป่าซึ่งเคยลึกพอที่เรือลำเลียงใหญ่ๆ จะเข้าไปได้ไกลจากปากน้ำถึงภูเขาที่เรียกว่า เขาพระนารายณ์ซึ่งที่นั่นมีการค้นพบศิลาจารึกหลักที่ 26 ได้เกิดการตื้นเขินจนไม่อาจใช้เป็นเส้นทางเดินเรือได้อีกต่อไป (สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดพังงา, 2533: 151) สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงข้อสันนิษฐานที่รอการพิสูจน์ต่อไปในอนาคต แต่สิ่งที่ไม่อาจปฏิเสธได้คือ ตะกั่วป่ามีบทบาทในการเป็นเมืองท่าโบราณสำคัญที่เชื่อมเส้นทางการค้าระหว่างชายฝั่งทะเลตะวันตกและตะวันออกเข้าด้วยกัน และเป็นเมืองท่านานาชาติในโลกยุคโบราณที่สำคัญอย่างแน่นอน

เมื่อบทบาทเรื่องเมืองท่าของตะกั่วป่าสิ้นสุดลง เมืองตะกั่วป่าหาได้หมดความสำคัญกลับโดดเด่นในเรื่องเมืองที่มีทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นที่หมายปองของนานาชาติจนเกิดการแย่งชิงเมืองนี้ขึ้นในหลายช่วงเวลา ด้วยต่างมุ่งหวังจะกอบโกยผลประโยชน์จากเมืองตะกั่วป่า ทรัพยากรที่ว่านั่นก็คือ แร่ดีบุก

เศรษฐกิจดีบุก

ตะกั่วป่าไม่ได้มีฐานะโดดเด่นเพราะเป็นเมืองท่าโบราณที่สำคัญเท่านั้น แต่ตะกั่วป่ายังมีทรัพยากรทางธรรมชาติที่สำคัญอันเป็นที่ต้องการของอาณาจักรต่างๆ ในขณะนั้น ทรัพยากรนั้นคือแร่ดีบุก มนุษย์รู้จักนำแร่ดีบุกมาใช้ประโยชน์ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น นำดีบุกหลอมเหลวรวมกับทองแดงจะได้สัมฤทธิ์ หรือบรอนซ์ ซึ่งเป็นโลหะที่มีเนื้อแข็ง และมีคุณสมบัติคงทนต่อการสึกกร่อน สามารถนำไปประกอบเป็นชิ้นส่วนของอาวุธ เช่น ลูกธนูหรือใบหอก เครื่องใช้ในพิธีกรรม เช่น กลองมโหระทึก กระถางธูป ตลอดจนเครื่องประดับ ในปัจจุบัน ดีบุกยังเป็นแร่ที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ โดยใช้ประโยชน์ในการทำแผ่นดีบุกบางๆ เพื่อห่อหุ้มอาหาร และทำเป็นผลิตภัณฑ์กันชื้น เช่น ห่อบุหรี่ ใบชา กระป๋องน้ำ ทำหลอดบรรจุชนิดต่างๆ เป็นต้น ชายฝั่งทะเลตะวันตกอันเป็นที่ราบแคบๆ ริมทะเล มีพื้นที่การเพาะปลูกน้อย แต่กลับมีแร่ดีบุกอย่างอุดมสมบูรณ์ แร่ดีบุกมีการค้นพบเกือบทุกจังหวัดทางภาคใต้ ประวัติการทำเหมืองแร่ดีบุกมีมานานหลายศตวรรษจนกระทั่งเป็นสิ่งที่มีความสำคัญเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของผู้คนในภาคใต้ ตลอดทั้งเศรษฐกิจและการพัฒนาชาติในเวลาต่อมา เมืองตะกั่วป่าเป็นอีกแห่งที่มีปริมาณแร่ดีบุกหนาแน่นมาก พื้นที่ของเมืองตะกั่วป่าประกอบไปด้วยเทือกเขา ไม่ใช่ทำเลทางการเกษตรกรรม การประกอบอาชีพของคนแถบนี้จึงเน้นหนักไปในการขุดแร่ และทำเหมืองแร่ดีบุก

จากการที่ตะกั่วป่าอุดมสมบูรณ์ไปด้วยแร่ดีบุก เมื่อราษฎรสนใจในการขุดหาแร่ดีบุกขายมากกว่าทำการเพาะปลูก จึงเป็นสาเหตุทำให้ขาดแคลนข้าวที่จะใช้ในการบริโภค ราษฎรในแถบนี้จึงจำเป็นต้องอาศัยข้าวจากหัวเมืองพม่าและมลายู[21] เพราะการคมนาคมติดต่อกับหัวเมืองทั้งสองมีความสะดวกกว่าที่จะติดต่อกับหัวเมืองอื่นๆ ของไทยด้วยกัน (นิวัตร ตันไพศาล, 2534: 17-18) เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสทางบก ทางเรือ รอบมลายู รัตนโกสินทร์ศก 109 (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2507: 122) ได้ทรงเสด็จมาที่เมืองตะกั่วป่า ขณะนั้นเจ้าเมืองคือ พระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) ได้ทรงกล่าวถึงข้าวที่ชาวเมืองตะกั่วป่าบริโภคดังนี้

> …เข้าในเมืองนี้ต้องกินข้าวต่างเมืองมากอย่างยิ่ง ในจำนวนปีฉลูเอกศก (เขายังใช้อย่างเก่าเช่นนี้) ข้าวเข้ามาในเมืองเป็นจำนวนข้าวสารขาว ๑๘๓๐๕ มุทิ คือ ๑๑๗๑ เกวียน ๕๒ ถัง ข้าวกล้อง ๑๔๖๕ มุทิ คือ ๙๓๐ เกวียน ๗๖ ถัง ข้าวที่นี่เขาเก็บภาษีร้อยชัก ๓ ไม่เหมือนเมืองระนองจะฟังเมืองอื่นดูก่อน…

สิ่งนี้บ่งบอกให้รู้ว่า ชาวเมืองตะกั่วป่าไม่ได้สนใจที่จะประกอบอาชีพเกษตรกรรมเท่าใดนัก แม้แต่ข้าวที่จะใช้บริโภคภายในเมืองยังไม่เพียงพอ ต้องสั่งซื้อเข้ามาแทน เนื่องจากชาวเมืองตะกั่วป่าสนใจขุดหาแร่ไปขายมากกว่าทำการเกษตร ทั้งๆ ที่การเกษตรกรรมถือเป็นอาชีพที่สำคัญของคนทางฝั่งทะเลตะวันออกและคนไทยส่วนใหญ่ ความมั่งคั่งเรื่องแร่ดีบุกในเมืองตะกั่วป่าเป็นที่รู้จักมาแต่โบราณกาลแล้ว อินเดียซึ่งมีสัมพันธ์ทางการค้ากับดินแดนนี้มานาน เรียกดินแดนแถบนี้ว่า สุวรรณภูมิ ดังปรากฏในคำวิสัชนาที่พระนาคเสนแสดงธรรมแก่พระเจ้ามิลินทร์ในหนังสือมิลินทปัญหา (กรมศิลปากร, 2511: 1056) ความว่า

---

[21] หมายถึง มะริด (พม่า) และเมืองไทรบุรี (มลายู) ซึ่งทั้งสองเมืองเคยเป็นเมืองประเทศราชของไทยมาก่อน เมืองมะริดเคยอยู่ภายใต้การปกครองของไทยมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ภายหลังตกเป็นของพม่าเมื่อคราวเสียกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ.2310 ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ไทยได้เมืองมะริดมาอยู่ภายใต้การปกครองอีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ.2335 จนกระทั่งเมืองมะริดตกเป็นของอังกฤษใน พ.ศ.2369 ส่วนเมืองไทรบุรีก็อยู่ภายใต้การดูแลของไทยมาตั้งแต่สมัยอยุธยา จนกระทั่งต้องตกเป็นส่วนหนึ่งของอังกฤษในปี พ.ศ.2451 ดังนั้นทั้งสองเมืองจึงมีความสัมพันธ์กับไทย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก ซึ่งมีการคมนาคมทางทะเลที่ติดต่อไปมาหาสู่กันค่อนข้างสะดวกที่สุด และทั้งสองเมืองก็มีลักษณะภูมิประเทศและอากาศที่เหมาะสมแก่การปลูกข้าว ดังนั้นทั้งสองเมืองจึงเป็นอู่ข้าวของหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกด้วย

> … มหาราช ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ ประการหนึ่ง ธุดงคคุณ 13 นี้ บุคคลกระทำให้บริสุทธิ์แล้ว จะมาสู่นิพพานสาคร เล่นเพลิดเพลินเจริญใจด้วยธรรมกีฬาเป็นอันมาก มีอันได้บรรลุสมาบัติเป็นต้นและอภิญญา 6 อันวิเศษ ดุจพ่อค้าทางเรือ ผู้มีทรัพย์เที่ยวทอดแห เผื่อแผ่ไว้เป็นอันมาก ครั้งพ่อค้านั้นจากเคหาลงนาวาไปสู่นานาประเทศคือ เมืองสุวรรณภูมิและเมืองอื่นๆ ทั้งหลายก็ซื้อง่ายขายคล่อง ได้สำเร็จดังเจตนา “ยถา” มีครุวนาฉันใด พระโยคาวจรตั้งอยู่ในธุดงค์ 13 นั้น ธุดงค์ย่อมพาไปให้บรรลุคุณวิเศษต่างๆ มีอาสวักขยญาณ เป็นที่สุดได้ฉันนั้น ขอถวายพระพร…

พระสารศาสตร์พลขัณฑ์ หรือเจริณี (G.E. Girini) (1986: 22-23) มีความเห็นว่า ในสมัยพระพุทธกาลคงจะมีการอพยพของชาวอินเดียเดินทางข้ามไปมาระหว่างตะกั่วป่า และสุราษฎร์ธานี และเป็นไปได้ว่าชนชาวทวาราวดีซึ่งเป็นเชื้อสายชาวอินเดียโบราณนั้น คงจะได้พบแร่ดีบุกตามทางที่ผ่าน เมืองตะกั่วป่าในสมัยโบราณนั้นเรียกว่า ตะโกลา เป็นเมืองที่รุ่งเรืองมาก หลักฐานที่ปรากฏให้เราเห็นในปัจจุบันนี้คือ รูปสลักพระนารายณ์ที่ฝังจมอยู่ในดินริมฝั่งคลองเหลในเขตอำเภอกะปง และซากเมืองเก่าในทุ่งตึก อันเป็นหลักฐานทางโบราณคดีที่เป็นศิลปะแบบอินเดียทั้งสิ้น ดังนั้นดีบุกที่ใช้ในสยามบางส่วนเริ่มแรกอาจถูกนำมาจากทางใต้ (วิชา เศรษฐบุตร, 2505: 15)

ต่อจากสมัยทวาราวดีจึงเป็นสมัยศรีวิชัย ซึ่งมีอาณาเขตครอบคลุมอยู่ในดินแดนทางภาคใต้ คือ ตั้งแต่ไชยาจรดหมู่เกาะอินโดนีเซีย โดยมีศูนย์กลางที่เมืองปาเล็มปัง เมืองตะกั่วป่าปรากฏชื่อเป็นเมืองในการปกครองของศรีวิชัยขณะนั้น โดยเรียกชื่อเมืองว่า “กะลาหรือตักโกละ” เป็นเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกที่มีสินค้าสำคัญคือแร่ดีบุก ต่อมาตะกั่วป่าจึงถูกรวมเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรศิริธรรมนคร หรืออาณาจักรนครศรีธรรมราช อันมีศูนย์กลางที่เมืองนครศรีธรรมราช เมืองตะกั่วป่าเป็นเมืองที่ปรากฏชื่อว่าเป็นเมืองหนึ่งในการปกครองเมืองระบบเมืองสิบสองนักษัตรของเมืองนครศรีธรรมราช ครั้นต่อมาตะกั่วป่าจึงถูกผนวกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรไทยตั้งแต่กรุงสุโขทัย และอื่นๆ ตามมาดังที่กล่าวมาตั้งแต่ต้น ซึ่งสาเหตุที่ทำให้ตะกั่วป่าถูกรุกรานโดยอาณาจักรอื่นๆ เสมอนั้น อาจเนื่องมาจากความสำคัญของเมืองที่ตั้งอยู่ในชัยภูมิที่เหมาะสมแก่การเป็นเมืองท่าค้าขายสินค้า และด้วยตัวเมืองตะกั่วป่าเองที่เป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ด้วยแร่ดีบุก จึงทำให้เมืองนี้เป็นที่หมายปองของอาณาจักรอื่น เพื่อหวังผลประโยชน์ที่จะเกิดกับอาณาจักรของตน เป็นเหตุจูงใจให้อาณาจักรเหล่านั้นพยายามเข้าช่วงชิงเพื่อจะได้มีอำนาจทางเศรษฐกิจในเมืองตะกั่วป่า

ในสมัยที่ตะกั่วป่าอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรสุโขทัย จากหลักศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง เป็นหลักฐานระบุว่าเมืองสุโขทัยมีความมั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยโลหะ โดยระบุว่า “กลางเมืองสุโขทัยนี้มีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐฐารศ มีพระพุทธรูป” จากหลักฐานนี้แสดงให้เห็นว่า ในสมัยสุโขทัยมีความเจริญในการใช้แร่มากขึ้น เพราะการหล่อพระพุทธรูป การหล่อหลอมโลหะทำเครื่องมือ เครื่องใช้ต่างๆ ล้วนต้องใช้แร่ชนิดต่างๆ มาผสมกัน ซึ่งภาคใต้เป็นแหล่งแร่ที่สำคัญที่รู้จักกันมานาน (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์, 2545: 104) และปัจจุบันมีการขุดพบบ่อแร่เก่าๆ เช่น บ่อทอง เหล็ก ทองแดง ตะกั่ว สังกะสี เป็นต้น ซึ่งแร่ส่วนหนึ่งอาจนำมาจากเมืองตะกั่วป่า เพราะอาณาเขตของสุโขทัยในสมัยพ่อขุนรามคำแหง ตามหลักศิลาจารึกหลักที่ 1 ระบุว่า “เบื้องหัวนอนรอดคนที พระบาง แพรก สุพรรณภูมิ ราชบุรี ศรีธรรมราช ฝั่งสมุทร เป็นที่แล้ว”

จากศิลาจารึกแม้ไม่ได้ระบุชื่อเมืองตะกั่วป่า แต่ได้แสดงให้เห็นว่าในสมัยนี้ อาณาจักรสุโขทัยมีอาณาเขตปกครองไปไกลถึงเมืองนครศรีธรรมราช แต่เนื่องจากหัวเมืองฝั่งทะเลตะวันตกอยู่ภายใต้การปกครองของเมืองนครศรีธรรมราช ดังนั้นการที่เมืองสุโขทัยมีเขตแดนไปถึงเมืองนครศรีธรรมราช หัวเมืองตะวันตกย่อมอยู่ภายใต้การปกครองของเมืองสุโขทัยด้วยเช่นกัน ตามตำนานเมืองนครศรีธรรมราชกล่าวว่า นครศรีธรรมราชปกครองหัวเมืองแถบนี้โดยการจัดตั้งเป็นเมืองสิบสองนักษัตร ตะกั่วป่าเป็นเมืองหนึ่งในเมืองสิบสองนักษัตรด้วย โดยเมืองตะกั่วป่าถือตราสุนัข ความว่า “มะเมียเมืองตรัง ถือตราม้า….จอเมืองตะกั่วถลาง ถือตราสุนัข….กุนเมืองกระถือตราสุกร” (กรมศิลปากร, 2505: 51)

เมืองตะกั่วป่าในสมัยสุโขทัยนี้คงมีความสำคัญไม่น้อย เพราะปรากฏว่าในสมัยนี้เมืองตะกั่วป่ามีเมืองในการปกครองอีกหลายเมือง สาเหตุคงมาจากการที่มีแร่ดีบุกเป็นสินค้าสำคัญ เมืองขึ้นของตะกั่วป่าขณะนั้นน่าจะมีเมืองถลางบนเกาะภูเก็ตในสมัยนั้นด้วย จึงเป็นสาเหตุให้ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชเรียกชื่อควบคู่กันไปว่า เมืองตะกั่วถลาง การทำเหมืองแร่และการค้า น่าจะเป็นปัจจัยที่ทำให้เมืองตะกั่วป่าเป็นชุมชนที่ใหญ่ที่สุด และสำคัญที่สุดอยู่ช่วงเวลาหนึ่ง ถลางจึงขึ้นกับเมืองตะกั่วป่า จนมาถึงแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ (พ.ศ.2148-2163) จึงได้ถูกยกขึ้นเป็นเมืองถลาง (กรมทรัพยากรธรณี, 2535: 150) ในสมัยสุโขทัยนี้ เมืองตะกั่วป่าคงมีฐานะเป็นหัวเมืองขึ้นอยู่กับเมืองนครศรีธรรมราชเรื่อยมาจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา

สมัยกรุงศรีอยุธยา หลักฐานเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากแร่มีมากขึ้น ซึ่งปรากฏในพงศาวดารของไทย และบันทึกเหตุการณ์ซึ่งชาวต่างชาติที่เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีกับกษัตริย์กรุงศรีอยุธยา หรือที่ได้เข้ามาทำมาหากินบันทึกไว้ว่า ในสมัยนี้มีการขุดแร่กันมากขึ้น (กรมทรัพยากรธรณี, 2535: 6) โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากที่พระรามาธิบดีที่ 2 ทรงอนุญาตให้โปรตุเกสเข้ามาตั้งห้างรับซื้อดีบุกครั้งแรกที่เกาะถลางในปี พ.ศ.2061 เพื่อเอาดีบุกไปทำอาวุธ และมีการนำเอาปืนใหญ่ และปืนคาบศิลาของโปรตุเกสเข้ามาใช้ ทำให้ความต้องการดีบุกในกรุงศรีอยุธยามีมากขึ้น (กรมโลหกิจ, 2506 : 7) ครั้นมาถึงสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ เมื่อมีพ่อค้าชาวฮอลันดา และอังกฤษ มาตั้งสถานีการค้าขึ้นในประเทศไทย ความต้องการดีบุกและการแข่งขันเพื่อแย่งชิงผลประโยชน์จากการค้าดีบุกของชาวต่างชาติยิ่งทวีความรุนแรง ความอุดมสมบูรณ์ของแร่ดีบุกในเมืองตะกั่วป่าเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ชาวต่างชาติ ฟรานซิส ไลท์ (Sir Francis Light) พ่อค้าชาวอังกฤษได้ระบุว่า “ถ้าบริษัทได้รับอนุญาตให้ทำเหมืองดีบุกที่เมืองมะริด และตามฝั่งทะเลตั้งแต่เมืองทวายถึงเมืองตะกั่วป่า และทำด้วยความระมัดระวังและความเอาใจใส่ เหมืองนี้ก็เท่ากับบันตัม (Bannca) หรือนิคมวิลันดาแห่งหนึ่งแห่งใด” (รอง ศยามานนท์, 2511: 38)

จากข้อความข้างต้นบ่งบอกว่าตะกั่วป่ามีดีบุกมาก และเป็นที่ต้องการของชาวต่างประเทศที่อยากเข้ามาขอสัมปทานทำเหมืองแร่ดีบุกที่เมืองตะกั่วป่า ความสำคัญของแร่ดีบุกที่มีต่อราชสำนักไทยยังเห็นได้จากการที่ราษฎรทางใต้ได้รับการยกเว้น ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน แต่สามารถส่งส่วยดีบุกแทน เพิ่มขึ้นจากอากรดีบุกที่ต้องเสียให้รัฐอีกส่วนหนึ่งเป็นประจำอยู่แล้ว ส่วยอากรที่รัฐได้มาเมื่อเหลือจากการใช้ภายในประเทศจะนำส่งออกขายให้ต่างประเทศ ดีบุกเป็นสินค้าที่สร้างกำไรอย่างงดงามให้กับทางราชสำนัก ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมจึงมีการประกาศให้ดีบุกเป็นสินค้าต้องห้ามที่รัฐผูกขาดการขายแต่ผู้เดียว (พรรณี อวนสกุล, 2522: 64)

แม้เมืองตะกั่วป่าจะอุดมสมบูรณ์ไปด้วยแร่ดีบุกแต่บางช่วงเวลาก็มีปัญหา ไม่สามารถขุดหาแร่ดีบุกหรือนำดีบุกมาใช้ประโยชน์ได้ เนื่องจากความไม่สงบในบ้านเมืองและปัญหาการก่อกวนของโจรสลัด ในระยะปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเพทราชาเป็นต้นมา บทบาทพ่อค้าชาวต่างชาติค่อยๆ ลดน้อยลงเพราะความไม่สงบภายในบ้านเมือง พระเพทราชาไม่ทรงโปรดกลุ่มคนชาวตะวันตก ประกอบกับเมืองนครศรีธรรมราชถูกปราบปรามและลดอำนาจลง หลังจากที่สมเด็จพระเพทราชาปราบกบฏเจ้าพระยารามเดโช เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งได้ทำการแข็งเมืองไม่ยอมถือน้ำพิพัฒน์สัตยา จึงโปรดฯ ให้ลดอำนาจ และฐานะของเจ้าเมือง กรมการเมืองรวมทั้งกำลังอาวุธและกำลังคนลง กวาดต้อนราษฎรมาสู่ราชธานี ทำให้เมืองนครศรีธรรมราชอ่อนแอลง

ส่งผลให้ฐานะของหัวเมืองฝั่งทะเลตะวันตกทรุดโทรมลงไปด้วย เนื่องจากเกิดช่องว่างในหัวเมืองปักษ์ใต้ โดยเฉพาะหัวเมืองฝั่งตะวันตก ซึ่งยังไม่สามารถป้องกันตนเองได้เมื่อเกิดความอ่อนแอ พวกสลัดมลายูจึงถือโอกาสปล้นสดมภ์หัวเมืองแถบนี้ ขัดขวางการประกอบอาชีพของราษฎร ทั้งยังกระทบกระเทือนต่อการค้าขายสินค้ากับต่างประเทศซึ่งแล่นเรือผ่านไปมา ดังปรากฏในบันทึกของกัปตัน อเล็กซันเดอร์ แฮมิลตัน (Captain Alexander Hamilton) (กรมโลหกิจ, 2506: 10) ความว่า

> …ชายฝั่งจากมะริดมาถึงเกาะถลาง เหมาะจะเป็นท่าเรือดีๆ หลายแห่ง แต่ขาดแคลนผู้คน เพราะกลัวภัยจากโจรสลัด ที่หลบซ่อนอยู่ตามเกาะต่างๆ ใกล้ฝั่ง ซึ่งทั้งปล้นสดมภ์และจับชาวพื้นเมืองไปขายเป็นทาสที่อาเจะห์ (Acheh) อาณาบริเวณนี้ แม้จะอุดมด้วยดีบุก แต่ไม่มีผู้คนกล้าเข้ามาทำเหมือง…

ปัญหาเรื่องโจรสลัดในเมืองตะกั่วป่าเป็นปัญหาใหญ่ที่ต่อเนื่องไปจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ และเป็นอุปสรรคสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เศรษฐกิจของหัวเมืองแถบนี้ทรุดโทรมลง จนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยา

ในสมัยกรุงธนบุรีจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ การผลิตดีบุกชะงักไประยะหนึ่ง เนื่องจากสงครามระหว่างไทยกับพม่า โดยเฉพาะสงครามคราวตีเมืองถลางปี พ.ศ.2328 และปี พ.ศ.2352 ส่งผลให้ผู้คนกระจัดกระจายไปพบแหล่งดีบุกใหม่บริเวณเมืองพังงา ตะกั่วป่า และระนอง ในช่วงนี้มีการผลิตดีบุกน้อยลงมาก แต่เมื่อสงครามเสร็จสิ้นลงได้มีการปรับปรุงหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก มีการส่งเจ้าเมืองปกครอง ส่งผลให้เมืองตะกั่วป่าในช่วงนี้มีการพัฒนามากขึ้น พระยาเสนานุชิต (นุช) ได้ปรับปรุงเมืองตะกั่วป่าให้เจริญมากขึ้นในหลายๆ ด้าน ประกอบกับในปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) มีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการทำเหมืองแร่ดีบุกหลายประการ นั่นคือ รัฐได้ให้อำนาจแก่เจ้าเมืองให้สามารถผูกขาดเป็นเจ้าภาษีอากรซึ่งทำให้เจ้าเมืองขุดหาแร่ ซื้อ และเก็บส่วยดีบุกในแขวงเมืองที่ตนรับผูกขาดโดยต้องส่งดีบุกให้รัฐจำนวนหนึ่งมากน้อยตามสภาพความสมบูรณ์ของแร่ (วิชา เศรษฐบุตร, 2505: 21) เจ้าเมืองจะเป็นผู้รับผูกขาดอากรดีบุกในเขตเมืองของตนในลักษณะเหมาเมือง การทำเช่นนี้ทำให้เจ้าเมืองมีอำนาจทางเศรษฐกิจมาก คือเป็นทั้งนายอากรและนายเหมืองที่มีอำนาจในการทำแร่ในแขวงเมืองของตน เจ้าเมืองได้เขตสัมปทานเหมืองแร่ที่กว้างใหญ่จากรัฐ ในขณะที่ประชาชนเริ่มถูกจำกัดสิทธิการขุดหาแร่ในเขตอื่น ต้องอยู่แต่ในเขตที่ตนอาศัยเท่านั้น การทำเหมืองใหญ่โตขึ้น เพราะเจ้าเมืองมีทุนมาก เจ้าเมืองจะอาศัยแรงงานบ่าวไพร่

ตลอดจนส่วยดีบุกให้ขุดหาแร่ ฐานะของราษฎรที่เคยมีอิสระในการผลิต ได้กลายเป็นเพียงแรงงานรับจ้างขุดแร่ให้เจ้าเมืองเท่านั้น (นันทา วรเนติวงศ์ (ผู้แปล), 2542: 63)

ตะกั่วป่าสมัยพระยาเสนานุชิต (นุช) (ราว พ.ศ.2386-2424) นั้นมีความเจริญรุ่งเรืองมาก จนได้รับการยกฐานะเป็นเมืองชั้นโท มีเมืองขึ้นคือเมืองตะกั่วทุ่ง และเมืองถลาง (สจช. พ.ศ.2404: มร.4 รล-กห/22) มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในทางที่ดีหลายๆ ด้านในเมืองตะกั่วป่า สมัยนี้มีความมั่นคงในการปกครองเมืองมาก ทั้งนี้คงเนื่องมาจากการที่พระยาเสนานุชิต (นุช) เคยผ่านงานราชการมามาก ท่านเคยเป็นมหาดเล็กมาก่อน จึงเข้าในธรรมเนียมปฏิบัติราชการและระเบียบในราชสำนักเป็นอย่างดี ประกอบกับในระยะที่พวกแขกก่อความวุ่นวายที่เมืองไทรบุรีและหัวเมืองปักษ์ใต้ส่วนล่าง ท่านได้เป็นกำลังสำคัญ รับเหตุการณ์ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) ผู้เป็นพี่ชาย เคยคุมกองทัพสู้รบกับพวกแขกเพื่อตีเมืองไทรบุรีคืน อีกทั้งในสมัยที่ท่านเป็นเจ้าเมืองตะกั่วป่า ท่านมีฐานะมั่งคั่งมาก เนื่องมาจากการรับผูกภาษีผลประโยชน์เช่นเดียวกับเจ้าเมืองคนอื่นๆ ในหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก ทางราชธานีถึงกับมีหนังสือมาถึงพระยาเสนานุชิต และพระยาภูเก็ตปรึกษาเรื่องให้ออกทุนซื้อเรือกลไฟรบถวายไว้ใช้สำหรับแผ่นดิน เพื่อจะได้ใช้ลาดตระเวนในทะเลฝั่งตะวันตกเพราะเห็นว่าท่านทั้งสองร่ำรวยมากจากการผูกขาดภาษีดีบุก (สจช. จ.ศ.1230: มร.4 รล-กห/35)

การทำเหมืองแร่ดีบุกในตะกั่วป่าช่วงนี้นำเงินตราเข้าสู่ราชสำนักเป็นจำนวนมหาศาล และสร้างความมั่งคั่งให้กับเจ้าเมืองตะกั่วป่าดังกล่าว แต่มีปัญหาตามมาเช่นกัน เนื่องจากในเมืองตะกั่วป่าได้มีชาวจีนอพยพเข้ามาทำเหมืองแร่เป็นจำนวนมาก ตามสารตราเจ้าพระยาอรรคเสนาฯ มาถึงพระยาเสนานุชิต (นุช) จ.ศ.1218 (สจช. จ.ศ.1218: มร.4 รล-กห/11) ระบุว่า “…มีคนจีนในเมืองตะกั่วป่าถึง ๙๔๐ คน แบ่งเป็นจีนมีบุตรภรรยา ๑๐๔ คน จีนไม่มีบุตรภรรยา ๑๕๕ คน จีนลูกจ้าง ๖๕๖ คน จีนจร ๒๕ คน เรียกเงินค่าผูกปี้คนละ ๒ เหรียญครึ่ง ได้เป็นเงิน ๒๓๕๐ เหรียญ…”

เงินค่าผูกปี้นี้เป็นเงินผลประโยชน์ที่รัฐได้อีกทางหนึ่งจากเมืองตะกั่วป่า ซึ่งขณะนั้นมีชาวจีนเข้ามาเป็นกุลีในเหมืองเป็นจำนวนมาก ชาวจีนเหล่านี้ได้มีการแบ่งกันเป็นพวกๆ เป็นก๊ก เป็นเหล่า ได้แก่ พวกอั้งยี่เกี่ยนเต็กหรือที่ทางราชการเรียกว่าฝ่ายปุ้นเถ้ากั๋ง พวกอั้งยี่งี่ฮินหรือที่ทางราชการเรียกว่าฝ่ายยี่หิน และอีกกลุ่มซึ่งเล็กที่สุดในขณะนั้น คือ อั้งยี่ก๊กโฮ่เส็ง (ภูวดล ทรงประเสริฐ, 2545: 76) กลุ่มเหล่านี้ได้ทำการแย่งชิงผลประโยชน์จากการทำการค้า และการทำเหมืองแร่

กลายเป็นกลุ่มอิทธิพลที่เจ้าเมืองและกรรมการเมืองอื่นๆ ต้องยอมรับ โดยแต่งตั้งหัวหน้าชาวจีนขึ้นเป็นกรมการเมือง ในตำแหน่งหลวงบำรุงจีนประชา นายอำเภอจีนที่ 1 และขุนรักษาจีนประเทศ นายอำเภอจีนที่ 2 เพื่อดูแลควบคุมบรรดาชาวจีนทั้งหลาย แต่ก็ไม่อาจระงับปัญหาความขัดแย้งต่างๆ ได้ ชาวจีนก่อความวุ่นวายขึ้นบ่อยๆ แต่โชคดีที่ตะกั่วป่ามีคนจีนอยู่น้อยกว่าที่ภูเก็ตและระนอง การจลาจลจะเกิดในเมืองเหล่านั้นก่อน แล้วจึงลุกลามมาถึงเมืองตะกั่วป่าซึ่งไม่รุนแรงนัก เจ้าเมืองและกรมการเมืองสามารถรักษาสถานการณ์ไว้ได้ พระยาเสนานุชิต (นุช) ไม่ประมาท ได้สร้างกำแพงค่ายล้อมจวนของตนไว้อย่างแข็งแรง สำหรับป้องกันพวกอั้งยี่ และรับผู้คนที่แตกตื่นได้เข้าไปหลบอาศัยในกำ แพงเมือง ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าสู่กันฟัง (คณะทำงานอาสาสมัครท้องถิ่นในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรมอำเภอตะกั่วป่า (อส.มศ.), 2546: 3) ความว่า

> …เจ้าคุณเสนา (พระยาเสนานุชิต) ถือดาบระวังเหตุยืนขวางประตูกำแพงเมือง พวกอั้งยี่คณะโฮ่เซ่งก็หนีเข้าค่าย เพราะแพ้ฝ่ายตรงข้าม การรบได้ยุติลงเมื่อฝ่ายโฮ่เซ่งหลบหนีไป จากเหตุการณ์ครั้งนั้นมีผู้ผูกเป็นคำร้องขึ้นมาว่า…ปีมะเมียเดือนสี่เจริญศก เถ้าแก่ขุนตกคิดอ่านทำการใหญ่ เถ้าแก่สู่กุ้นวุ่นไป ดับห่อพายใหญ่แล่นเข้าค่าย…

แม้การสู้รบในแต่ละครั้งไม่ได้ทำร้ายคนไทย เด็ก ผู้หญิง แต่ได้ส่งผลให้ผู้คนแตกตื่นไม่เป็นอันทำมาหากิน ส่งผลทำให้การผลิตแร่ดีบุกต้องชะงักลง ผลิตได้น้อยลง และมีผลเสียต่อภาวะเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่า เป็นสาเหตุหนึ่งที่ต้องมีการควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิดจากราชสำนัก

ทางด้านบุคลิกของเจ้าเมืองตะกั่วป่าในช่วงนี้ พระยาเสนานุชิต (นุช) แม้จะเป็นผู้มีความสามารถในการปกครองแต่ก็มีข้อบกพร่องอยู่มากเช่นกัน ดังที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2533: 22-23) ได้ทรงวิจารณ์ไว้ว่า

> ...เมืองตะกั่วป่า ปรากฏแต่ว่าพระยาเสนานุชิต (นุช) แจกจ่ายให้ปันเลี้ยงบุตรธิดาฟุ่มเฟือย ครั้นพระยาเสนานุชิต (นุช) ถึงอนิจกรรมบุตรคนใหญ่ (เอี่ยม) ได้เป็นที่พระยาเสนานุชิตผู้ว่าราชการเมืองต่อมา แต่พระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) อยู่ข้างโง่เขลา และเป็นคนเผอเรอชอบเล่นแต่การพนัน…

ประกอบกับการทำเหมืองแร่ของเมืองตะกั่วป่า “ผู้ว่าราชการเมืองเป็นแต่ผู้ดีที่ได้รับความอบรมในตระกูลสูงมาแต่เดิม ไม่สันทัดการค้าขายได้แต่ไปชวนพ่อค้าจีนให้มาทำการโดยเข้าหุ้นส่วนด้วย ได้กำไรก็ไม่สู้มากทั้งไม่รู้จักใช้ผลกำไรหาประโยชน์เหมือนผู้ว่าราชการเมืองภูเก็ตและเมืองระนอง” (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2533: 22)

ดังนั้นในเวลาต่อมา เมื่อได้มีการขึ้นเงินภาษีและปรับปรุงระบบภาษีอากรให้ดีขึ้น เพราะในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การทำเหมืองดีบุกยิ่งขยายตัวมากขึ้น เมื่อไทยทำสนธิสัญญาเบาว์ริ่ง (Bowring Treaty) กับอังกฤษในปี พ.ศ. 2398 (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2504: 325) รัฐมีนโยบายเสรีนิยมเปิดโอกาสให้เอกชนลงทุนทางเศรษฐกิจอย่างอิสระ ประกอบกับแร่ดีบุกเป็นที่ต้องการของตลาด ในขณะนั้น ความสมบูรณ์ของแร่ ทำให้ภาคใต้ฝั่งตะวันตกเป็นที่สนใจของชาวต่างชาติ รัฐบาลไทยจึงต้องหันมาใส่ใจกับปัญหานี้ เพื่อแก้ปัญหาและดึงผลประโยชน์ที่เกิดจากการทำเหมืองแร่ จึงมีการดำเนินนโยบายต่างๆ เพื่อจัดการเรื่องเหมืองแร่โดยตรงกับเมืองตะกั่วป่า และเมืองในชายฝั่งทะเลตะวันตกอื่นๆ เมืองตะกั่วป่าจึงประสบปัญหาเริ่มขาดทุน จนไม่อาจเก็บภาษีได้ตามที่ประมูลมา เป็นเหตุให้ค้างภาษีรัฐบาลกลาง พระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) จึงถูกเรียกตัวไปเร่งภาษีที่กรุงเทพฯ และเสียชีวิตที่นั่น พระนรเทพภักดี (สิทธิ์) ยกกระบัตรน้องชายพระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) เป็นผู้รักษาเมืองต่อมา

บทที่ 3

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของตะกั่วป่า ภายใต้การปกครองมณฑลเทศาภิบาล พ.ศ. 2434-2453

จากการศึกษาสภาพทั่วไปของเมืองตะกั่วป่า ก่อนการปฏิรูปการปกครองมณฑลเทศาภิบาล รวมหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกเป็นมณฑลภูเก็ตนั้น จะเห็นว่าเมืองตะกั่วป่ามีการเจริญเติบโตและความสำคัญขึ้นมาจากการที่มีทำเลที่ตั้ง ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญคือ แร่ดีบุก ทำให้เมืองตะกั่วป่ามีฐานะและบทบาทมากขึ้นในเวลาต่อมา ทั้งๆ ที่ในอดีต เมืองนี้มักถูกปกครองโดยเมืองอื่นที่มีแสนยานุภาพมากกว่า แต่ในสมัยของพระยาเสนานุชิต (นุช) เป็นต้นมา ตะกั่วป่าจะมีความสำคัญมากขึ้น มีฐานะเป็นเมืองชั้นโท และมีเมืองในการปกครอง การขยายตัวทางเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่ามาจากการที่เมืองนี้มีแร่ดีบุกอุดมสมบูรณ์ เป็นส่วนส่งเสริมให้ตะกั่วป่ามีความสำคัญทางเศรษฐกิจในระยะนี้ การขยายตัวทางเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่าหลังจากนี้ เป็นผลที่เกิดจากแรงผลักดันจากปัจจัยภายนอกประเทศ มากกว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจภายในเมืองตะกั่วป่าเอง การขยายตัวทางเศรษฐกิจนี้ได้ทำให้รัฐบาลมีรายได้สูงขึ้น แต่ก็ก่อให้เกิดความยุ่งยากในการปกครอง การเก็บภาษีอากรไม่ทั่วถึง ปัญหาการคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตก สิ่งเหล่านี้เป็นปัญหาที่รัฐบาลต้องหาทางแก้ไข ส่งผลให้เกิดการจัดรูปแบบการปกครองมณฑลเทศาภิบาลขึ้น

ตะกั่วป่าภายใต้การปกครองมณฑลเทศาภิบาล

เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกเป็นหัวเมืองสำคัญที่นำรายได้เข้าสู่ส่วนกลางเป็นจำนวนมหาศาล ตะกั่วป่าเป็นหนึ่งในเมืองสำคัญเหล่านั้น ในช่วงสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความจำเป็นต้องมีการปฏิรูปประเทศครั้งใหญ่ในปี พ.ศ.2435 และเป็นผลให้เกิดการรวมหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกเข้าด้วยกันในรูปของมณฑลเทศาภิบาล เมืองตะกั่วป่าถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลภูเก็ตในปี พ.ศ.2438

สาเหตุการรวมตะกั่วป่าเข้ากับมณฑลภูเก็ต

ก่อนที่จะมีการปฏิรูปการปกครองครั้งใหญ่ในปี พ.ศ.2435 ได้มีเหตุการณ์ภายนอกประเทศที่อาจกระทบกระเทือนต่ออำนาจอธิปไตยและเสถียรภาพของไทย และมีทีท่าที่จะรุนแรงยิ่งขึ้น นั่นคือภัยจากการคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยม (Imperialism) ซึ่งนับวันยิ่งทวีแสนยานุภาพและอาจรุกรานไทย หากไทยไม่มีการปรับตัว การรวบรวมหัวเมืองชายแดนที่สำคัญเข้าด้วยกัน จึงเป็นมาตรการตั้งรับเพื่อป้องกันการคุกคามที่อาจเกิดขึ้น นอกจากนี้การรวบรวมหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกเข้าด้วยกันยังมีจุดประสงค์สำคัญอีกอย่างคือ การหาผลประโยชน์เป็นรายได้ของแผ่นดิน เพราะก่อนหน้านั้นสภาพเศรษฐกิจของหัวเมืองแถบนี้ได้เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว สามารถส่งภาษีให้ราชธานีปีละมากๆ แต่รายได้ที่ส่งนั้นถือเป็นส่วนน้อย เมื่อเทียบกับผลประโยชน์ที่เจ้าเมืองได้รับทางกรุงเทพฯ จึงส่งข้าหลวงใหญ่ออกไปควบคุมการจัดเก็บภาษีอากร และการปกครองให้เรียบร้อย แต่ก็ไร้ผล เพราะมีปัญหาและอุปสรรคต่างๆ เกิดขึ้นมากมาย ดังนั้นการรวบรวมหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกขึ้นเป็นมณฑล จึงมีเหตุผลที่ต้องการแก้ไขปรับปรุงสภาพเศรษฐกิจและการปกครองหัวเมืองแถบนี้ให้เรียบร้อยด้วย ตะกั่วป่าจึงเป็นเมืองสำคัญอีกเมืองหนึ่งของชายฝั่งทะเลตะวันตกที่ถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลภูเก็ต สาเหตุที่ต้องรวมเมืองตะกั่วป่าเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลภูเก็ตในปี พ.ศ.2438 จะขอกล่าวเป็นข้อๆ ดังนี้

ภัยจากการคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตก

ปัญหาการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศสที่มีต่อประเทศไทยปรากฏมาแล้วในรัชกาลก่อนๆ[1] และขณะเดียวกันมหาอำนาจทั้งสองได้พยายามขยายอิทธิพลในประเทศเพื่อนบ้านรอบๆ ไทย[2] ทำให้ประเทศไทยอยู่ภายใต้วงล้อมของมหาอำนาจทั้งสองและ

---

[1] รายละเอียดเพิ่มเติมใน วุฒิชัย มูลศิลป์. 2516. “ปัจจัยทางด้านการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกที่ก่อให้เกิดการจัดการศึกษาสมัยใหม่” ใน การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5. พระนคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, หน้า 32-40.

[2] อังกฤษได้หัวเมืองพม่าตาม Treaty of Yandabo พ.ศ. 2368 และพยายามขยายอิทธิพลในพม่ามากขึ้น จนสามารถครอบครองพม่าได้ทั้งหมดในปี พ.ศ.2428 ส่วนหัวเมืองมลายู อังกฤษได้ตั้งเป็นสเตรทส์ เซตเติลเมนทส์ (Straits Settlements) ในปี พ.ศ. 2367 ส่วนฝรั่งเศสเริ่มเข้ามามีอิทธิพลในแหลมอินโดจีน โดยยึดไซง่อน ปี พ.ศ.2402 และเริ่มแผ่ขยายอิทธิพลเข้าไปสู่ญวนบางส่วน ท้ายที่สุดทำให้ไทยต้องเสียดินแดนในครอบครองคือ เขมรส่วนนอก ปี พ.ศ.2406 และแคว้นสิบสองจุไทย ปี พ.ศ.2431

อยู่ในฐานะที่ลำบาก ในการที่จะรักษาแผ่นดินไทยให้เป็นเอกราชไว้ได้ ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ไทยต้องยอมทำสนธิสัญญาเบอร์นี่ (Burney Treaty) กับอังกฤษในปี พ.ศ. 2368[3] สัญญานี้ทำให้ประเทศไทยต้องยอมยกเลิกระบบการค้าแบบผูกขาดโดยพระคลังสินค้า โดยหันมาใช้ระบบเจ้าภาษีนายอากรให้มากขึ้นเพื่อชดเชยรายได้ของแผ่นดินที่เสียไปจากการทำสนธิสัญญา (นิจ, 2514 : 262) มีการนำระบบเหมาเมืองมาใช้ ทำให้เจ้าเมืองมีความมั่งคั่งขึ้นในฐานะเจ้าภาษีนายอากร รับผูกขาดเก็บภาษีในหัวเมืองที่ตนปกครอง โดยเฉพาะหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก เช่น เมืองตะกั่วป่า เมืองพังงา และเมืองภูเก็ต ฯลฯ ทั้งยังเปิดโอกาสให้ชาวจีนเข้ามามีบทบาทในระบบเศรษฐกิจไทยมากขึ้น

จนกระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การขยายอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตกยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้น ส่งผลให้ไทยต้องยอมทำสนธิสัญญาเบาว์ริ่ง (Bowring Treaty) ในปี พ.ศ.2397 ผลจากการทำสนธิสัญญาฉบับนี้ได้ทำลายระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมของไทยในลักษณะการเกษตรแบบยังชีพ (self-sufficient) ได้เปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อการค้า ไทยได้ผูกติดตัวเองกับระบบการค้าโลกที่มีความผันผวนไปตามสถานการณ์ต่างๆ ของโลกในขณะนั้น นอกจากนี้จากสนธิสัญญายังทำให้ไทยต้องสูญเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต (Extraterritoriality) ให้แก่อังกฤษและประเทศยุโรปอื่นๆ ซึ่งขอทำสนธิสัญญาแบบเดียวกัน[4] ทำให้ไทยไม่มีอิสระในการศาลการตัดสินคดีความระหว่างคนบังคับอังกฤษกับราษฎรไทย แม้ว่าคนในบังคับอังกฤษจะทำผิดจริงแต่ไม่อาจใช้กฎหมายไทยลงโทษได้ กงสุลอังกฤษจะลงโทษตามกฎหมายอังกฤษเอง ด้วยข้อตกลงดังกล่าว เป็นเหตุให้เกิดการละเมิดกฎหมายไทยมากมาย แต่ไทยไม่อาจเอาผิดได้ หัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกในช่วงนี้มีชาวจีนเข้ามาทำงานเป็นกุลีในเหมืองแร่ และค้าขายเป็นจำนวนมาก ในขณะที่อังกฤษกำลังมีอิทธิพลในสเตรทส์ เซตเติลเมนทส์ (Straits Settlements) จึงใกล้ชิดกับบริเวณนี้และมีโอกาสแทรกแซงได้ง่าย ดังเช่น กรณีของหลวงประจิมนคร (จีนเปกอี้) ฆ่าพระอิศราธิไชยเจ้าเมืองและเจ้าภาษีเมืองกระบี่ พระอิศราธิไชยแต่เดิมรับราชการในตำแหน่งผู้ช่วยราชการเมืองตะกั่วป่า เป็นน้องของพระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) เมื่อรับผูกขาดภาษีที่เมืองกระบี่ จึงได้รับตำแหน่งผู้ว่าราชการเมือง และเหตุจากการผูกขาดภาษีนี้ทำให้พระอิศราธิไชยถูกฆ่าตาย เพราะเมืองกระบี่

---

[3] รายละเอียดเพิ่มเติมใน Tej Bunnag .1977.The Provincial Administration of Siam 1829-1916. Kuala Lumpur:Oxford University Press, pp.49-54

[4] รายละเอียดเพิ่มเติมใน สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. 2545. “พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 5”. ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ. กรุงเทพ: สำนักงานพิมพ์มติชน,น.267

เป็นเมืองที่ตั้งขึ้นใหม่ในปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเป็นหัวเมืองขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช แต่เนื่องจากห่างไกลการคมนาคมลำบาก ทางกรุงเทพฯ ได้โอนให้หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกดูแลโดยขึ้นกับเมืองภูเก็ต ซึ่งในขณะนั้นพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) และพระยาเสนานุชิต (นุช) บุตรเจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นผู้มีอำนาจมากที่สุดในหัวเมืองแถบนี้ ทางกรุงเทพฯ อยากให้ปกครองดูแลกันเอง และเป็นการถ่วงดุลอำนาจของเมืองนครศรีธรรมราชได้อีกประการหนึ่ง ด้วยเหตุนี้ ได้เป็นการสร้างความไม่พอใจให้กับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช เพราะผลประโยชน์ที่เคยได้รับจากการเก็บภาษีอากรลดหายไปด้วย เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชขณะนั้นคือ เจ้าพระยานคร (หนูพร้อม) จึงได้ยั่วยุให้หลวงประจิมนคร (จีนเปกอี้) ฆ่าพระอิศราธิไชย หลวงประจิมนคร (จีนเปกอี้) จึงคบคิดกับสมัครพรรคพวกเข้าปล้นที่พักของผู้ว่าราชการเมือง และฆ่าพระอิศราธิไชย (สจช. จ.ศ.1240-1241: มร.5 รล-พ.ศ./4)

สิ่งนี้แสดงให้เห็นถึงความอุกอาจไม่เกรงกลัวกฎหมายไทยของชาวจีนขณะนั้น เมื่อถูกจับได้ หลวงประจิมนคร (จีนเปกอี้) ได้ร้องทุกข์ต่อกงสุลอังกฤษเมืองปีนังว่าตนเป็นคนในบังคับอังกฤษ และกลับคำสารภาพ กลายเป็นว่าเจ้าเมืองกระบี่ข่มเหง เรียกค่าธรรมเนียมผูกปี้สูงเกินไป พวกจีนยากจนเดือดร้อนจึงร่วมกันฆ่าเจ้าเมืองกระบี่ กงสุลอังกฤษเข้าแทรกแซง ทำให้จมื่นเสมอใจราช (ชื่น บุนนาค) ข้าหลวงใหญ่ขณะนั้นไม่สามารถพิจารณาคดีได้ ต้องส่งตัวมาขึ้นศาลกงสุลอังกฤษที่กรุงเทพฯ ทั้งๆ ที่รัฐบาลถือว่า การฆ่าพระอิศราธิไชยเป็นการก่อกบฏต่อแผ่นดิน (สจช. จ.ศ.1240-1241: มร.5 รล-พ.ศ/4: 304-305) นี่เป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นอันตรายของมหาอำนาจตะวันตกที่เริ่มแผ่อิทธิพลแทรกแซงการปกครองของไทย ไทยต้องสูญเสียอำนาจการปกครอง และอธิปไตยทางการศาลไปอย่างมาก ทั้งยังเป็นตัวอย่างให้เห็นถึงอิทธิพลของกลุ่มคนจีนที่เข้ามาเป็นพลเมืองส่วนใหญ่ของหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก ชาวจีนเหล่านี้ได้รวมตัวกันเป็นก๊ก เป็นเหล่าก่อความวุ่นวายในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกหลายครั้ง และเป็นสาเหตุอีกประการที่ทำให้เกิดการปฏิรูปการปกครอง

นอกจากนี้ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยยังจำต้องทำสนธิสัญญาเสียเปรียบมหาอำนาจอังกฤษ และฝรั่งเศสอีกหลายครั้ง เช่น ปฏิญญาลับไทย-อังกฤษใน พ.ศ.2440[5] รวมถึงการที่ไทยต้องยอมยกดินแดนบางส่วนให้มหาอำนาจทั้งสองเพื่อรักษาเอกราชของชาติไว้

---

[5] รายละเอียดเพิ่มเติมใน วรรณชลีย์ บุญมี. 2520. ความสัมพันธ์กับอังกฤษในบางลักษณะสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: การป่าไม้และการเหมืองแร่. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท,มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, หน้า 67-70.

การถูกบีบบังคับจากมหาอำนาจเหล่านี้ได้สร้างความตรอมตรมพระทัยให้กับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างมาก และเป็นสาเหตุพื้นฐานที่สำคัญที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ความสำคัญในการแก้ไขการปกครอง และปรับปรุงนโยบายเศรษฐกิจในหัวเมืองต่างๆ เพื่อไม่ให้มหาอำนาจถือโอกาสเป็นข้ออ้างเข้ามาแทรกแซงได้ โดยเน้นการดึงอำนาจการปกครอง และการเก็บภาษีอากรเข้าสู่ส่วนกลางให้มีความรัดกุมมากกว่าแต่ก่อน มีการจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เพื่อทำหน้าที่รับผิดชอบการใช้จ่ายเงินของทางราชการ มีข้าหลวงใหญ่เป็นผู้แทนของรัฐบาล กำกับดูแลหัวเมืองต่างๆ สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นนโยบายในการป้องกันภัยจากการคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยม (Imperialism) ทั้งสิ้น

ตะกั่วป่ามีอาณาเขตค่อนข้างใกล้ชิดกับเมืองภายใต้การปกครองของอังกฤษ และฝรั่งเศส ดังปรากฏในสารตรา (สจช. จ.ศ.1222-1223: มร4 รล.-กห/22: 99-101) ว่า “เมืองตะกั่วป่าเป็นเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก เขตแดนก็ไกลและใกล้ชิดไปข้างสิงคโปร์ มะละกา เกาะหมาก”

นอกจากนี้ยังสังเกตได้จากเรือขนส่งสินค้าที่เข้ามาค้าขายในเมืองตะกั่วป่า ส่วนใหญ่จะมาจากเมืองปีนังและเมืองย่างกุ้ง ซึ่งเป็นเมืองภายใต้การปกครองของอังกฤษแทบทั้งสิ้น (สจช. จ.ศ. 1249: ร.5 ม.2.12ก/1 กล่อง 1 ปึก 3 :168-176) ในขณะที่เหตุการณ์ตามชายแดนมีทีท่าจะรุนแรงเพิ่มขึ้น การรวบรวมหัวเมืองชายแดนที่สำคัญขึ้นเป็นมณฑลและมีข้าหลวงใหญ่ไปประจำการในมณฑลเหล่านั้น จึงเป็นวิธีการที่สะดวกที่สุดในการป้องกันประเทศในขณะนั้น

ปัญหาการเก็บภาษีอากรในเมืองตะกั่วป่า

ปัญหานี้สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการขยายตัวของกิจการเหมืองแร่ดีบุกในภาคใต้ แต่ผลประโยชน์ที่รัฐบาลได้รับกลับมีเพียงเล็กน้อย จึงมีการตั้งเจ้าภาษีผูกขาดอากรดีบุก ให้อำนาจเจ้าภาษีในการขุดหาแร่ รับซื้อ และเก็บส่วยดีบุกในแขวงเมืองของตน โดยทำสัญญาให้เงินจำนวนหนึ่งเป็นอากรแก่รัฐ (กรมโลหกิจ, 2506: 19) การประมูลภาษีเหล่านี้โดยปกติแล้ว หากเป็นที่กรุงเทพฯ หรือหัวเมืองรอบกรุงเทพฯ จะมีผู้ยื่นประมูลแข่งขันกันหลายราย แต่ในหัวเมืองที่ห่างไกล เช่น เมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกอื่นๆ ซึ่งถือว่าเป็นถิ่นทุรกันดาร จะมีผู้ประมูลน้อยราย ส่วนใหญ่จะเป็นคนที่อยู่ในแถบนี้ เคยทำมาหากินจนมีกำลังทรัพย์และอิทธิพลมากพอที่จะดำเนินการจัดเก็บภาษีได้ ดังนั้นเจ้าภาษีจึงมักเป็นกลุ่มตระกูลเจ้าเมืองเก่า

หรือกลุ่มคนจีนที่ประกอบกิจการจนร่ำรวย และมีอิทธิพลพอที่จะแทนที่กลุ่มตระกูลเจ้าเมืองเดิม จึงเกิดระบบเจ้าเมือง-เจ้าภาษีหรือที่นักวิชาการปัจจุบันเรียกว่า “ระบบเหมาเมือง” ขึ้น

สำหรับเมืองตะกั่วป่านั้น อยู่ในสายตระกูล ณ นครที่มีบทบาทในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกโดยตรงในลักษณะเจ้าเมือง-เจ้าภาษี[6] มาตั้งแต่ปี พ.ศ.2382 พระยาเสนานุชิต (นุช) ได้เข้าปกครองเมืองตะกั่วป่าในฐานะเจ้าเมือง-เจ้าภาษี จนกระทั่งเมื่อพระยาบริรักษ์ภูธรถึงแก่กรรมลง พระยาเสนานุชิต (นุช) จึงได้รับตำแหน่งให้กำกับดูแลหัวเมืองแถบนี้ เมืองตะกั่วป่าได้รับการยกฐานะเป็นเมืองชั้นโท และมีเมืองในการปกครอง พระยาเสนานุชิต (นุช) มีบุตรหลายคนที่รับราชการเป็นเจ้าเมืองทางฝั่งทะเลตะวันตก ทั้งบุตรสาวบางคนยังได้รับราชการฝ่ายใน ทำให้ตระกูลนี้มีอิทธิพลมากในช่วงเวลานั้น บุตรพระยาเสนานุชิต(นุช) ที่สำคัญได้แก่

1. พระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่าคนต่อมา ซึ่งไม่ค่อยมีความสามารถในเรื่องการปกครอง การจัดเก็บภาษี และการค้าขาย ทั้งยังชอบเล่นการพนัน ท้ายที่สุดไม่สามารถรับเป็นเจ้าภาษีได้ ต้องมีผู้อื่นมาทำแทน

2. พระอิศราธิไชย เป็นเจ้าเมือง-เจ้าภาษีเมืองกระบี่ในสมัยพระยามนตรีสุริยวงศ์ เป็นข้าหลวงกำกับราชการ แต่ต่อมาถูกพวกอั้งยี่ฆ่าตาย

3. นายเล่ห์อาวุธ (กล่อม) ต่อมาเป็นพระบริสุทธิ์โลหภูมินทร์ ได้เป็นเจ้าเมือง เจ้าภาษีเมืองตะกั่วทุ่ง จนกระทั่งรัฐบาลยกเลิกนโยบายผูกขาดภาษี ให้เปลี่ยนเป็นเจ้าหน้าที่เก็บผลประโยชน์ให้รัฐบาลโดยตรง

4. พระยาคงคาธราธิบดี (พลอย) เป็นเจ้าเมืองกระบี่ และต่อมาได้เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลชุมพรสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6

---

[6] หลังจากปี พ.ศ.2382 เป็นต้นมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้พระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) เป็นเจ้าเมืองพังงา และพระยาเสนานุชิต (นุช) เป็นเจ้าเมืองตะกั่วป่า โดยโปรดฯ ให้พระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) มีอำนาจเหนือเจ้าเมืองต่างๆ ทางฝั่งทะเลตะวันตกที่ยังไม่ยกขึ้นกับกรุงเทพฯ โดยมีพระยาเสนานุชิต (นุช) มีอำนาจรองลงมา

ส่วนบุตรสาวที่รับราชการฝ่ายในที่สำคัญคือ หม่อมเสงี่ยม ในกรมขุนศิริธัช เป็นต้น (กรมโลหกิจ, 2506: 217-218)

แม้ว่าเจ้าเมืองตะกั่วป่าจะมีสายสัมพันธ์อันดีกับราชสำนัก แต่ก็ไม่ได้เป็นข้อได้เปรียบในการสร้างความเจริญทางเศรษฐกิจ เนื่องจากพระยาเสนานุชิต (นุช) รวมทั้งเชื้อสายคนต่อๆ มาต่างไม่มีความสามารถในการค้าขาย และการจัดการผลประโยชน์ในเมืองของตนได้เทียบเท่าเจ้าเมือง เจ้าภาษีทางฝั่งตะวันตกคนอื่นๆ ที่เป็นคนจีน เพราะเจ้าเมืองเหล่านั้นมีความเชี่ยวชาญในด้านการค้าเป็นอย่างดี เนื่องจากสั่งสมประสบการณ์ และทุนมาก่อนที่จะรับเป็นเจ้าเมือง-เจ้าภาษี มีการลงทุนในการทำเหมืองแร่เอง นอกจากนี้ ยังรู้จักนำเงินไปลงทุนในกิจการอื่น เช่น พระยาภูเก็ต (ทัต) นำไปลงทุนทำตึกหลายแห่งไว้ให้เช่า ทั้งที่เมืองปีนังและสิงคโปร์ พระยาระนอง (คอซูเจียง) ได้สร้างห้างโกหงวนขึ้นที่เมืองปีนัง และผลกำไรที่ได้จากห้างนี้ สามารถนำมาลงทุนในกิจการอื่นๆ ทั้งที่เมืองระนอง เมืองหลังสวนและเมืองปีนัง[7] ในขณะที่พระยาเสนานุชิต (นุช) ไม่ถนัดในเรื่องการค้าขาย จึงทำได้แค่เพียงชักชวนพวกพ่อค้าจีนให้มาทำการโดยเข้าร่วมหุ้นด้วย ผลกำไรจึงได้ไม่มากนัก ดังนั้นเมื่อเวลาล่วงเลยไป การเป็นเจ้าภาษีนายอากรของเจ้าเมืองตะกั่วป่า จะเป็นภาระให้กับเจ้าเมืองในเวลาต่อมา และกลายเป็นเงื่อนไขสำคัญทำให้หมดอำนาจในหัวเมืองแถบนี้

แท้จริงแล้ว การเป็นเจ้าเมือง เจ้าภาษีนั้น หากเจ้าเมืองมีวิสัยทัศน์กว้างไกล รู้จักนำเงินไปดำเนินกิจการต่างๆ จะทำให้เจ้าเมืองมีความมั่งคั่งและมีฐานะมั่นคง แต่เนื่องจากเจ้าเมืองตะกั่วป่าขาดสิ่งเหล่านี้ เงินที่ได้จากการเป็นเจ้าเมือง เจ้าภาษีในระบบเหมาเมืองนั้น ได้ถูกใช้จ่ายอย่างสุรุ่ยสุร่าย จึงหมดไปอย่างรวดเร็ว ประกอบกับการทำเหมืองแร่ดีบุกไม่อาจคาดเดาได้แน่นอนว่าจะได้กำไรมากน้อยเท่าใด เนื่องจากราคาของแร่ดีบุกไม่แน่นอนตายตัว บางช่วงราคาแร่ดีบุกก็ลดราคาตกต่ำ แต่เงินภาษียังต้องส่งในอัตราเท่าเดิม แม้บางครั้งรัฐบาลจะยินยอมให้ลดหย่อนบ้าง การเก็บภาษีในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกมีการควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิดมานานแล้ว มีการส่งข้า หลวงมาประจำการในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2418-2434 เพื่อแก้ปัญหาและดูแลการเก็บภาษีให้ทั่วถึง แต่ไม่ค่อยได้ผลเท่าใดนัก ปัญหาภาษีอากรยังคงมีอยู่ สำหรับเมืองตะกั่วป่าหลังจากที่รัฐบาลอนุญาตให้เจ้าเมืองผูกขาดภาษีผลประโยชน์ แม้รัฐบาลจะได้เงินภาษีเพิ่มจากเดิมมาก แต่ยัง

---

[7] รายละเอียดเพิ่มเติมใน ศิลปากร,กรม. 2511. ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 50 เล่ม 2. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา.

นับว่าน้อยมากหากเทียบกับที่เจ้าเมืองได้รับ โดยเมืองตะกั่วป่าส่งเงินภาษีผลประโยชน์[8] ปีละ 26,960 บาท[9] (กรมศิลปากร, 2511: 248) อีกทั้งเมื่อคราวดีบุกราคาตกต่ำราคาข้าวแพง ผู้ว่าราชการเมืองมักขอลดภาษีลง เช่น ช่วงระหว่างปี พ.ศ.2419-2422 ราคาดีบุกในตลาดโลกตกต่ำ เศรษฐกิจในเมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกทรุดต่ำลงมากดังตาราง

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบรายได้หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกระหว่าง พ.ศ.2418 กับ พ.ศ.2422

เมือง	**รายได้ปี พ.ศ.2418 (เหรียญ)[10]**	**รายได้ปี พ.ศ.2422 (เหรียญ)**	**ลดลงกว่าเดิม (เหรียญ)**
ภูเก็ต	1,487,131	647,394	839,737
พังงา	191,563	67,252	124,311
ตะกั่วป่า	319,642	181,623	138,019
ระนอง	117,920	89,278	28,642

ที่มา: สจช. พ.ศ.2423:มร.5 รล-พศ/20

จากตาราง จะเห็นว่ารายได้ในปี พ.ศ.2422 ลดต่ำลงเป็นอย่างมาก เมื่อพิจารณาอย่างรอบคอบแล้วในปี พ.ศ.2423 รัฐบาลจึงจำใจต้องยอมลดเงินภาษีลง โดยเมื่อรวมกันแล้วให้ส่งเพียง 247,680 เหรียญ (สจช. 2423 :มร.5.รล-พศ/20) แต่หลังปี พ.ศ.2422 สถานการณ์ของแร่ดีบุกกลับดีขึ้นเรื่อยๆ แต่ผู้ว่าราชการเมืองกลับไม่ประมูลภาษีเพิ่มให้รัฐบาล (สจช. 2424: มร.5รล-พศ/20) เมืองตะกั่วป่ายังคงถือโอกาสส่งเท่าเดิม รัฐบาลจึงหาวิธีการเก็บภาษีแบบใหม่ พระยาอัษฎงคตทิศรักษา[11] ข้าหลวงพิเศษตรวจราชการเก็บภาษีประจำหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกจึงเสนอยังรัฐบาล ขอประมูล

---

[8] ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกมีภาษีที่สำคัญอยู่ 5 ชนิดคือ ภาษีดีบุกที่ออกจากเมือง ภาษีสินค้าเข้าเมือง อากรฝิ่น อากรสุรา และอากรบ่อนเบี้ย (กรมศิลปากร, 2511: 243-244)

[9] รวมเมืองตะกั่วทุ่ง

[10] ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกใช้เหรียญอย่างหัวเมืองมลายู ซึ่งเป็นเงินเหรียญเม็กซิโก คิดอัตราแลกเปลี่ยน 48 เหรียญต่อ 1 ชั่ง (หรือ 80 บาท)

[11] พระยาอัษฎงคตทิศรักษา (ตัน กิมเจ๋ง) ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้ดูแลเกี่ยวกับผลประโยชน์ของไทยในสิงคโปร์มาตั้งแต่รัชกาลที่ 4 (กรมศิลปากร, 2511: 251)

ภาษีอากรในเมืองภูเก็ตเพิ่มจากเดิม 4,300 ชั่ง (336,000 บาท) เป็น 65,000 ชั่ง (520,000 บาท) (สจช. 2423: มร.5.รล-พศ/20) เป็นเหตุให้พระวิชิตสงคราม (ทัต) เจ้าเมืองภูเก็ตต้องประมูลภาษีเพิ่มขึ้นกว่าเดิม เพื่อรักษาสิทธิของการเป็นเจ้าเมือง-เจ้าภาษีของตนต่อไป และยังขอประมูลทำภาษีในหัวเมืองทางฝ่ายทะเลตะวันตกอื่นๆ ทุกเมืองเพิ่มด้วยเพราะไม่อยากเสียเปรียบคนเดียว ทำให้เมืองต่างๆ ต้องประมูลภาษีเพิ่มขึ้นทุกเมือง โดยเมืองตะกั่วป่ารับประมูลเงินภาษีเพิ่มขึ้นอีกปีละ 16,000 บาท รวมต้องส่งเป็นเงินทั้งสิ้น 42,960 บาท (กรมศิลปากร, 2511: 251) ปัญหาเรื่องเงินภาษีจึงเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการปฏิรูปหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ตั้งแต่ปี พ.ศ.2434

นอกจากนี้ การเป็นเจ้าเมือง-เจ้าภาษียังมีหน้าที่ออกทุนที่เรียกว่า “เงินทดรอง” ให้กับนายเหมืองก่อนด้วย นายเหมืองจะใช้หนี้พร้อมส่งภาษีให้ หลังจากได้กำไรจากการทำเหมืองแร่แล้ว เจ้าเมืองไม่อาจเร่งรัดเอาได้ หากนายเหมืองคนใดขาดทุนไม่มีจริงๆ เจ้าหนี้ต้องผ่อนผันให้ยืมเงินทำแก้ตัวไปก่อน ถ้าพอมีกำไรก็หักใช้หนี้ทีละเล็กทีละน้อย (สจช.ร.ศ.109: มร.5 กษ/8 กษ.6.5/3) ในสมัยพระยาเสนานุชิต (นุช) ยังไม่เกิดปัญหา เพราะแร่ดีบุกขายได้ราคาดี ไม่มีปัญหาในการส่งภาษีอากร แต่สมัยเจ้าเมืองตะกั่วป่าคนต่อมาคือ พระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) ซึ่งเป็นคนชอบการพนันต่างๆ และไม่เอาใจใส่ต่อราชการบ้านเมือง (สจช.ร.ศ.108: มร.5 ม/56 ร.5.ม.53/1) ส่งผลให้เมืองตะกั่วป่าสมัยนี้ทรุดโทรมมาก ประกอบกับราคาแร่ตกต่ำ ทำให้ไม่สามารถส่งเงินภาษีให้ทางราชสำนักได้หลายงวดติดต่อกัน ตั้งแต่ปีจอ อัฐศก 1248 (ร.ศ.104) - 31 สิงหาคม พ.ศ.2436 (ร.ศ.111) ดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 บัญชีเงินภาษีอากรค้างพระยาเสนานุชิตผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า ตั้งแต่ปีจออัฐศก 1248 ถึง วันที่ 31 สิงหาคม ร.ศ.111

จำนวนปี	รายการ	จำนวนเงิน			รวมเงิน		
		ชั่ง	บาท	อัฐ	ชั่ง	บาท	อัฐ
ปีจออัฐศก	ภาษีผลประโยชน์ค้าง				520	66	24
ศก 109	ภาษีผลประโยชน์ค้าง	206	23	08			
	อากรฝิ่นค้าง	281	78	08			
	อากรสุราค้าง	74	69	51	564	11	27

ตารางที่ 3 (ต่อ)

จำนวนปี	รายการ	จำนวนเงิน			รวมเงิน		
		ชั่ง	บาท	อัฐ	ชั่ง	บาท	อัฐ
ศก 110	ภาษีผลประโยชน์ค้าง	1,267	73	-			
	อากรฝิ่นค้าง	560	38	32			
	อากรสุราค้าง	150	57	32	1,979	09	-
ศก 111	ภาษีผลประโยชน์ค้าง	528	25	32			
	อากรฝิ่นค้าง	233	43	-			
	อากรสุราค้าง	62	64	08	824	52	40
รวมทั้งสิ้น					**3,888**	**59**	**27**

ที่มา: สจช.ร.ศ.111: กร.5 ค/54 ค.14.4 ค/7

จนกระทั่งมีการเร่งภาษี ให้พระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) รีบหาเงินมาชดใช้หนี้ แต่พระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) ไม่มีเงินจ่ายภาษีที่ค้าง (สจช.ร.ศ.111: มร.5 ม/57) พระยาทิพยโกษาข้าหลวงรักษาราชการหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกขณะนั้น จึงได้พยายามเร่งภาษีจากพระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) แต่ไม่สำเร็จ แม้จะมีการผัดผ่อนให้มีการชำระเงินหลายครั้ง แต่เมื่อถึงเวลาที่ต้องส่งจริงๆ พระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) มักจะหาเหตุบ่ายเบี่ยงแทบทุกครั้ง จนในที่สุดได้มีการส่งหนังสือแจ้งให้พระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) ส่งเงินค้างหนี้หลวงให้เสร็จสิ้นภายในเวลา 3 เดือน แต่พระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) ไม่ยอมส่งให้ทันตามกำหนด โดยอ้างว่าเหลือกำลังที่จะส่งให้ได้ เพราะไม่อาจเก็บเงินภาษีอากรได้ครบตามจำนวน เนื่องจากต้องทดรองเจือทุนให้กับนายเหมือง และทำหนังสือแจ้งขอผัดผ่อนส่งเป็นงวดๆ ภายในเวลา 6 ปี ทั้งยังอ้างว่าเงินที่เมืองตะกั่วป่าค้างตามบัญชีที่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติแจ้งมาให้นั้นไม่ตรงกับบัญชีที่เมืองตะกั่วป่า (สจช.ร.ศ.111: มร.5 ม/57) แต่ทางราชสำนักเห็นว่าพระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) ผัดส่งเงินหลวงมานาน และบ่ายเบี่ยงมาแล้วหลายครั้ง ไม่อาจยอมให้ผัดต่อไปได้อีก เพราะเงินหลวงควรจะเก็บให้เสร็จโดยเร็ว ยิ่งรอไปเงินหลวงก็จะหมดไปทุกวัน จึงมีคำสั่งให้พระยาทิพย์โกษาไปจัดการภาษีเมืองตะกั่วป่า และส่งตัวพระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) ซึ่งแต่เดิมจะส่งตัวไปเร่งภาษีที่ภูเก็ต แต่เกรงจะไม่สำเร็จ จึงพาตัวมาเร่งเงินภาษีที่กรุงเทพฯ พระยาทิพย์โกษาได้รับคำสั่งจากทางราชสำนักให้จัดการเลหลังภาษีเมืองตะกั่วป่า ถ้าไม่มีใครสมควรรับทำเท่าเดิม ก็ให้ถอนภาษีจากพระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) มาจัดการเอง ภาษีอากรใดสมควรจะผูกขาดหรือข้าหลวงจะจัดทำเป็นของหลวงก็ให้จัดตามสมควร รวมทั้งให้จัดการเก็บทรัพย์สินของพระยาเสนานุชิต (เอี่ยม)

ยึดไว้แล้วตีตรา หักใช้หนี้หลวง (สจช. ร.ศ.111: กร.5 ค/72) หลังจากนั้นทางราชสำนักจึงตั้งพระนรเทพราชภักดีศรีราช (สิทธิ์) ยกกระบัตร น้องชายของพระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) มาเป็นผู้รักษาเมืองตะกั่วป่าต่อมา ทั้งยังรับหน้าที่เป็นเจ้าพนักงานเก็บภาษีผลประโยชน์ของรัฐบาล[12] จากเจ้าภาษีนายอากรที่รับผูกขาดภาษีเมืองตะกั่วป่าอีกหนึ่งตำแหน่ง (สจช.ร.ศ.111: กร.5 ค/56)

อำนาจของเจ้าเมืองตะกั่วป่าซึ่งเคยมีสิทธิทั้งการเป็นเจ้าเมืองปกครอง และผูกขาดการเก็บภาษีโดยการสืบทอดตำแหน่งจากพ่อสู่ลูกจึงสิ้นสุดลง เพราะหลังจากนี้เป็นต้นไป เจ้าเมืองที่ปกครองเมืองตะกั่วป่าจะมีฐานะเป็นเพียงข้าราชการของรัฐ รัฐบาลเป็นผู้ส่งมาปกครองรับเงินเดือนและฟังคำสั่งจากรัฐในรูปแบบมณฑลเทศาภิบาล

ปัญหาชาวจีน

ตะกั่วป่าเป็นเมืองที่มีคนจีนหรือคนเชื้อสายจีนอยู่มากในปัจจุบัน บุคคลเหล่านี้ หลายครอบครัวได้เป็นเจ้าของกิจการใหญ่โตในเมืองตะกั่วป่า และเมืองต่างๆ ในหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกในปัจจุบัน เช่น กลุ่มตระกูลบุญสูง ตระกูลอัญสกุล ตระกูลกุลวานิช ตระกูลตันเถียร เป็นต้น โดยสืบทอดกิจการมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งอพยพเข้ามาตั้งแต่ครั้งอดีต

แท้จริงแล้ว กลุ่มคนในเมืองตะกั่วป่ามีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ เนื่องจากทะเลเป็นเส้นทางที่ชักนำผู้คนจากภายนอกเข้ามายังเมืองตะกั่วป่า ซึ่งอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ชนพื้นเมืองเดิมของเมืองตะกั่วป่าเป็นพวกเร่ร่อน เช่น พวกซาไก เซมัง กาซาฮีและโอรังลาโอด ซึ่งคนไทยเรียกว่า พวกชาวเล หรือชาวน้ำ เยรินี (G.E.Girini) ได้กล่าวว่า พวกโอรังลาโอด มีเชื้อสายมาจากพวกมอญ ซึ่งมาจากตะนาวศรี (Girini, 1986: 21-22) ซึ่งปัจจุบันมีให้เห็นอยู่ทั่วไป โดยสร้างบ้านอยู่บนฝั่ง และปรับวิถีชีวิตคล้ายคนไทยในปัจจุบัน ชาวเลเหล่านี้ไม่ได้มีวิถีชีวิตเหมือนบรรพบุรุษในอดีตที่ใช้ชีวิตในทะเลมากกว่าบนฝั่ง (อัครา บุญทิพย์, 2535: 7) และเนื่องจากเมืองตะกั่วป่ามีพรมแดนไม่ไกลจากมลายูนัก เมื่อมีการค้าขายกัน จึงเป็นไปได้ว่าชาวมลายูบางส่วนคงมีการอพยพหรือแต่งงาน และเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองตะกั่วป่า หลักฐานที่บ่งบอกเรื่องนี้เด่นชัดคือ สมัยที่พระเสนานุชิต (นุช) เข้ามาเป็นเจ้าเมืองตะกั่วป่าได้พาพรรคพวกของหม่อมหวันภรรยา

---

[12] การเก็บภาษีเป็นของรัฐบาลในสมัยนั้นเรียกว่า “การเก็บภาษีเป็นของราชาธิปไตย”

บุตรสาวเจ้าเมืองไทรบุรีมาตั้งถิ่นฐานในเมืองตะกั่วป่าด้วย และยังคงสืบเชื้อสายในเมืองตะกั่วป่าจนปัจจุบัน ส่วนชาวไทยที่อาศัยในเมืองตะกั่วป่าคงมีจำนวนไม่มากนัก กัปตันฟรานซิส ไลท์ (Francis Light) ได้บรรยายสภาพทั่วไปโดยระบุว่า “ภาคพื้นทวีปตรงข้ามพังงาถึงตะกั่วป่าระยะทาง 30 ไมล์ มีคนไทยอาศัยอยู่เบาบาง มีหมู่บ้าน 5 หรือ 6 แห่งเท่านั้น” (รอง ศยามานนท์, 2511: 77) ทั้งนี้คงเนื่องมาจากเมืองตะกั่วป่าตั้งอยู่ในแนวเทือกเขาภูเก็ต มีที่ราบในการเพาะปลูกน้อย คนไทยส่วนใหญ่นิยมทำการเกษตรจึงไม่ค่อยอพยพมาเมืองตะกั่วป่า

คนไทยเริ่มอพยพเข้ามาเมืองตะกั่วป่ามากขึ้นหลังปี พ.ศ.2352 เมื่อพม่าเผาและทำลายเมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองต่างๆ ในแถบหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกแถบนี้เสียหายย่อยยับ ต่อมาจึงได้มีการรวบรวมผู้คนขึ้นมาใหม่ที่เมืองพังงา ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นนั้น ประกอบกับเมื่อพม่าถูกอังกฤษยึดครอง ทำให้ไทยไม่ต้องทำสงครามกับพม่าอีกต่อไป แร่ดีบุกซึ่งมีอยู่มากมายในเมืองตะกั่วป่าเป็นที่ต้องการของต่างประเทศ และส่วนใหญ่แร่เหล่านี้จะอยู่ตามพื้นผิวดิน จึงขุดค้นได้ง่าย เสียค่าใช้จ่ายในการขุดไม่มาก (พรรณี อวนสกุล, 2522: 10) เป็นแรงจูงใจให้มีคนอพยพเข้ามาในเมืองนี้มากขึ้น อาชีพร่อนแร่จึงเป็นอาชีพของคนตะกั่วป่ามานานแล้ว

ชาวจีนเป็นอีกกลุ่มที่อพยพเข้ามาในเมืองตะกั่วป่า ซึ่งคงมีการติดต่อกันมานานแล้ว แต่คงมีการอพยพเข้ามามากเมื่อประมาณตอนกลางสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะเป็นช่วงที่ต้องการแรงงานเพื่อทำเหมืองแร่ดีบุกมาก กลุ่มคนจีนในเมืองตะกั่วป่าเหล่านี้ได้รวมกลุ่มกันเป็นอั้งยี่หรือสมาคมลับเช่นเดียวกับหัวเมืองอื่นๆ อั้งยี่เมืองตะกั่วป่าจะแบ่งออกเป็น 3 พวกคือ พวกยี่หิน ปุ้นเถ้าก๋ง และโฮเส็ง (สจช.จ.ศ.1244: มร.5 ม/17) โดยปกติแล้ว อั้งยี่ภาคใต้ในทุกๆ เมืองจะมีการรวมกลุ่มกันเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ พวกยี่หินและปุ้นเถ้าก๋ง แต่เมืองตะกั่วป่ามีลักษณะพิเศษออกไป กล่าวคือ ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในเมืองตะกั่วป่า เนื่องจากสมาชิกของสมาคมยี่หินในเมืองนี้ได้ทะเลาะวิวาทกันเอง และสมาชิกกลุ่มหนึ่งได้แยกตัวออกมาตั้งสมาคมใหม่ชื่อว่า “สมาคมโฮเส็ง” ตามสารตราเมืองตะกั่วป่า ระบุว่า “จีนพวกยี่หิน จีนพวกโฮเซ่งแต่ก่อนเป็นพวกเดียวกัน ภายหลังไม่สามัคคีรสกัน แตกออกเป็น 2 พวก ต่างพวกต่างมีความอาฆาตต่อกัน ครั้นตรุษจีนมาประชุมกันอยู่ที่ตลาด ทั้ง 2 ฝ่ายจึงเกิดวิวาทกัน” (สจช.จ.ศ.1243: มร.5 รล.-กห/27)

ตามรายงานของทางราชการเกี่ยวกับอั้งยี่ที่เมืองตะกั่วป่าในปี พ.ศ.2425 ระบุว่าสมาคมยี่หินเป็นกลุ่มอั้งยี่ที่ใหญ่ที่สุดของเมืองตะกั่วป่า มีสมาชิกอยู่ 3,200 คนเศษ แบ่งเป็นจีนไหหลำ 2,300 คนเศษ จีนฮกเกี้ยน 500 คนเศษ และจีนมาเก๊า 400 คนเศษ รองลงมาคือพวกปุ้นเถ้าก๋งมี

สมาชิกอยู่ 800 กว่าคน ส่วนพวกโฮเส็งมีกำลังคนเพียง 300 คนเศษเท่านั้น (สจช.จ.ศ.1244: มร.5 ม/17) ส่วนในเมืองอื่นๆ พวกโฮเส็งมีสมาชิกอยู่เพียงเล็กน้อย ดังนั้นอั้งยี่พวกยี่หิน และปุ้นเถ้าก๋ง ยังคงเป็นผู้นำหลักของอั้งยี่ในภูมิภาคนี้เช่นเดิม

ส่วนความสัมพันธ์ของอั้งยี่กลุ่มต่างๆ นั้น อั้งยี่ต่างเมืองที่อยู่ร่วมกลุ่มเดียวกันจะมีความสัมพันธ์แน่นแฟ้น มีการติดต่อไปมาหาสู่ ให้ความช่วยเหลือกันและกันอยู่บ่อยๆ บางครั้งยังร่วมมือกันก่อความวุ่นวายหรือเหตุการณ์ร้ายต่างๆ ขึ้น ดังเช่น กรณีที่พวกอั้งยี่ปุ้นเถ้าก๋งและยี่หิน ในเมืองตะกั่วป่าเกิดการทะเลาะกัน ในเดือน 2 พ.ศ.2418 เหตุการณ์นี้พวกปุ้นเถ้าก๋งเป็นฝ่ายแพ้ เกิดความอาฆาต และคิดจะพาพรรคพวกไปตีพวกยี่หินเพื่อล้างแค้น แต่พวกปุ้นเถ้าก๋งรู้ว่าตนเองมีกำลังน้อยกว่า จึงเขียนจดหมายขอความช่วยเหลือจากพวกอั้งยี่ที่เมืองพังงา เมืองภูเก็ต และเมืองเกาะหมาก แต่หัวหน้าปุ้นเถ้าก๋งที่ภูเก็ต เห็นว่ายังไม่สมควรยกพวกเข้าตีกัน จึงไม่ยอมส่งเสบียงและอาวุธให้ตามที่ขอ แต่แนะนำให้พวกปุ้นเถ้าก๋งที่เมืองตะกั่วป่าไปร้องทุกข์กับเจ้าเมือง และเมื่อหัวหน้าปุ้นเถ้าก๋งที่ภูเก็ตไม่ร่วมด้วย อั้งยี่เมืองตะกั่วป่าจึงไม่กล้าทำการ มีแต่ทุ่มเถียงกัน เหตุการณ์ร้ายแรงจึงไม่เกิด (สจช.จ.ศ.1237: มร.5 รล.-กห/11)

ด้วยความสัมพันธ์แน่นแฟ้นดังกล่าว ทำให้อั้งยี่ภาคใต้ในช่วงนี้มีความเข้มแข็งและมีกำลังมาก กล้าก่อการร้ายแรงขึ้นบ่อยๆ เป็นปัญหาสร้างความหนักใจให้แก่ราชสำนักไทยในขณะนั้นเป็นอย่างมาก เหตุการณ์ร้ายแรงในเมืองตะกั่วป่าที่อั้งยี่พวกโฮเส็งและพวกยี่หิน ยกพวกตีกันได้เกิดขึ้นในปี พ.ศ.2424 ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเป็นไปของสมาคมลับจีน และความขัดแย้งระหว่างกลุ่มข้าราชการและกลุ่มราษฎรไทยในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก เหตุเกิดเพราะจีนยี่หินและโฮเส็งเกิดขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ จนเกิดการวิวาทกัน มีข้าราชการและราษฎรไทยเข้าเป็นพวกของทั้งสองฝ่าย (สจช. 2425: มร.5 ม/17) สาเหตุของความขัดแย้งเนื่องมาจากนโยบายของรัฐบาลที่ยอมรับอำนาจของพวกหัวหน้าจีนให้ขึ้นมาปกครองดูแลกันเอง ซึ่งมีมาตั้งแต่ปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสมัยพระยาเสนานุชิต (นุช) ผู้ว่าราชการคนก่อนได้มอบให้หลวงประเทศพานิช (จีนกี่) หัวหน้าจีนกลุ่มยี่หินรักษาตราประทับ[13] โดยมีหัวหน้าอั้งยี่ที่เมืองปีนังแต่งตั้งมา แต่เมื่อพระยาเสนานุชิต (นุช) ถึงแก่กรรม และหลวงประเทศพานิช (จีนกี่) อายุมาก

---

[13] ตราประทับนี้เรียกว่า “ตราปุนเต” เป็นตราของหัวหน้าสมาคมลับจีน ชาวจีนที่อยู่ในการปกครองต้องเสียเงินเป็นค่าตอบแทน โดยหัวหน้าจีนจะประทับตรานี้เป็นเครื่องหมายไว้ ตราประทับนี้ ส่วนใหญ่จะเก็บไว้อย่างดีในศาลาว่าการหรือจวนเจ้าเมืองในแต่ละแห่ง (ภูวดล ทรงประเสริฐ, 2545: 75)

แล้ว จึงมีกลุ่มจีนชั้นหัวหน้ายี่หินกลุ่มหนึ่งนำโดยจีนอันฮอง จีนบุญตกและจีนอองศรีคิดตั้งตัวเป็นหัวหน้ายี่หิน ไปขอตราประทับใหม่จากเมืองปีนัง ตั้งสมาคมลับใหม่เรียกกลุ่มตนเองว่า “โฮเส็ง” ขึ้น ส่วนตราประทับเก่านั้นห้ามใช้ ทำให้กลุ่มยี่หินของหลวงประเทศพานิช (จีนกี่) ไม่พอใจ เกิดการทะเลาะวิวาทกันขึ้น เหตุการณ์นี้ได้บานปลายหลายปีและดึงให้หัวหน้าอั้งยี่บนเกาะปีนังเข้ามายุ่งเกี่ยวด้วย

เหตุการณ์เกิดขึ้นเมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น 13 ค่ำ เดือน 4 พ.ศ.2424 เมื่อพวกยี่หินได้รวบรวมสมัครพรรคพวกประมาณ 200 คน เข้าโจมตีพวกโฮเส็งซึ่งมีกำลังเพียง 30-40 คน ที่กลางเมืองตลาดในเมืองตะกั่วป่า พวกจีนโฮเส็งสู้ไม่ได้ พากันหนีกลับเหมืองของตน พวกยี่หินตามไปเก็บทรัพย์สินของฝ่ายโฮเส็ง เอาไฟเผาบ้านเรือน และที่ทำการของพวกโฮเส็งไป 22 หลัง ใน 8 ตำบล ทั้งยังฆ่าพวกโฮเส็งไปอีก 8 คน ตัดศีรษะมาแขวนที่หน้ากงษีโฮเส็ง (สจช.จ.ศ.1243: มร.5 ม/17 และ สจช.จ.ศ.1243: มร.5 รล.-กห./27) ในขณะที่เกิดเหตุนั้นผู้ว่าราชการเมือง หัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกส่วนใหญ่ไม่อยู่ เพราะติดราชการอยู่ในกรุงเทพฯ เนื่องในงานสมโภชพระนครครบ 100 ปี มีแต่กรมการอยู่รักษาการ (สจช. จ.ศ.1243: มร.5 รล.-กห./27)

เมืองตะกั่วป่าขณะนั้น มีพระวิชิตภักดีศรีสุรสงคราม[14] ปลัดเมืองเป็นผู้รักษาราชการแทนพระยาเสนานุชิต (นุช) ซึ่งเพิ่งถึงแก่กรรม เมื่อทราบข่าวว่าพวกยี่หินและโฮเส็งยกพวกตีกัน พระวิชิตภักดีศรีสุรสงครามรีบเกณฑ์ไพร่พลออกมาระงับเหตุการณ์ โดยขอคนต่างเมืองมาช่วยราชการถึง 451 คน[15] หลวงสรเสนีเจ้ากรมอาสาจามข้าหลวงทราบเรื่องราวจึงรีบพาเรือรบมาถึงปากน้ำเมืองตะกั่วป่าพร้อมทหาร 60 คน มาช่วยระงับเหตุการณ์ด้วย จนเหตุการณ์สงบเรียบร้อย (สจช. จ.ศ.1243:มร.5 รล-กห./27) เมื่อเหตุการณ์สงบลงจึงแต่งตั้งหลวงประเทศพานิช (จีนกี่) หัวหน้าอั้งยี่ยี่หินคนเดิม นำตราเก่ามาใช้ปกครองดูแลคนจีนในเมืองตะกั่วป่าต่อไปตามเดิม

หลังเหตุการณ์ พวกโฮเส็งได้ร้องทุกข์ต่อพระวิชิตภักดีศรีสุรสงคราม ฟ้องกล่าวหาพวกยี่หินว่าเป็นผู้ก่อเรื่องขึ้นก่อนหลายข้อหา[16] ระหว่างคดียังไม่เป็นอันสิ้นสุด กำลังหาหลักฐานสืบพยานอยู่นั้น หัวหน้าโฮเส็งเกิดความไม่พอใจ จึงหนีไปอยู่ที่เกาะหมาก (ปีนัง) เมื่อพันเอก

---

[14] ต่อมาได้เป็นพระยาเสนานุชิต (เอี่ยม)

[15] จากเมืองคีรีรัฐนิคม 200 คน เมืองตะกั่วทุ่ง 181 คน และเมืองกระบี่ 70 คน

[16] รายละเอียดเพิ่มเติมใน สจช.มร.5 ม/17 ร.5 ม.2.12 ก/18 ใบบอกหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ตะกั่วป่า ตรังไทรบุรี ปีนัง (เกาะหมาก) พังงา ภูเก็ต (ธันวาคม ร.ศ.104- มิถุนายน ร.ศ.107)

แอนเดอสัน (Mr. John Anderson) ผู้ว่าการเมืองเกาะหมากทราบข่าวจึงมีหนังสือให้จีนมุยยุกัง และจีนหวังจงหัวหน้าฝ่ายยี่หิน จีนกอบุญเองและจีนโฮเกียดหัวหน้าฝ่ายโฮเส็งเมืองเกาะหมากมาช่วยระงับความเรื่องจีนวิวาท และหาทางไกล่เกลี่ยให้เสร็จ แต่ไม่สามารถตกลงกันได้ พระวิชิตภักดีศรีสุรสงครามเกรงว่าเรื่องจะบานปลายออกไป เพราะขณะนี้หัวหน้าอั้งยี่บนเกาะปีนังได้มาวุ่นวายด้วย จึงมีใบบอกขอให้รัฐบาลที่กรุงเทพฯ ส่งข้าหลวงมาช่วยพิจารณาตัดสินคดี แต่ทางกรุงเทพฯ เห็นว่าการชำระคดีความมีเพียง 2 ข้อหาหลักเท่านั้นคือ พวกยี่หินฆ่าพวกโฮเส็งตาย และอีกข้อคือพวกยี่หินเก็บเอาทรัพย์สินของพวกโฮเส็ง จะแต่งข้าหลวงออกมาจากกรุงเทพฯ เป็นการเกินกว่าเหตุ จึงให้พระอนุรักษ์โยธาเจ้ากรมทวนทองซ้าย ผู้แทนข้าหลวงใหญ่ เป็นผู้รักษาการแทนชั่วคราว (สจช.จ.ศ.1243: มร.5 รล-กห/24) ขณะนั้นพระอนุรักษ์โยธาอยู่ที่เมืองภูเก็ตอยู่แล้ว จึงมารับคำร้องตัดสินว่ากล่าวพวกจีนที่วิวาท (สจช.จ.ศ.1244: มร.5 นก/17 และ มร.5.ร.ศ.1243: รล-กห/27)

เมื่อพระอนุรักษ์โยธา พระวิชิตภักดีศรีสุรสงคราม และบรรดากรมการเมืองช่วยกันพิจารณาคำฟ้องร้องของพวกโฮเส็งทั้งเก่าและใหม่รวม 57 ฉบับ หลังจากตรวจสอบสถานที่เกิดเหตุ หาหลักฐาน สอบสวนพยานโจทย์-จำเลย นานประมาณ 6 เดือน (ตั้งแต่ปลายเดือน 7-ปลายเดือน 1 พ.ศ. 2425) ในที่สุดสามารถสรุปสำนวนคดีได้ในวันศุกร์ แรม 11 ค่ำ เดือน 1 พ.ศ.2425 ตามคำตัดสินระบุว่า แม้ฝ่ายโฮเส็งจะได้ก่อเหตุขึ้นก่อน แต่ฝ่ายพวกยี่หินก็ทำเกินกว่าเหตุ ต่างมีความผิดด้วยกันทั้งสองฝ่าย จึงตัดสินให้จีนฝ่ายยี่หินต้องชดใช้เงินให้กับจีนฝ่ายโฮเส็ง 2 จำนวนคือ 20,000 เหรียญ เป็นค่าความเสียหายที่ฝ่ายยี่หินเป็นผู้ก่อขึ้นจากการทำลายบ้านเรือน ที่ทำการเหมือง และทรัพย์สินของฝ่ายโฮเส็ง เพราะพวกยี่หินได้ทุบทำลายและเอาไฟเผา ทั้งยังเก็บทรัพย์สินของฝ่ายโฮเส็งไป เงินอีกส่วนจำนวน 264 เหรียญ 80 เซนต์ เป็นค่าช่วยเหลืองานศพของพวกโฮเส็งที่ถูกฆ่าตายไป 8 คน[17] รวมเป็นเงินทั้งสิ้น 20,268 เหรียญ 80 เซนต์

ส่วนพวกยี่หินที่เป็นหัวหน้ายุแหย่ให้เกิดการวิวาทให้ขังคุกไว้ก่อน พระอนุรักษ์โยธาส่งคำฟ้อง คำให้การ พยานและหลักฐานต่างๆ เกี่ยวกับจำเลยเหล่านี้ให้คณะลูกขุนที่กรุงเทพฯ วางบทลงโทษ เมื่อทางการตัดสินเช่นไรก็จะปฏิบัติตามนั้น ต่อมาได้มีการตัดสินให้ลงโทษโดยการจำคุกคนละ 5 ปี โดยส่งตัวผู้ลงมือฆ่าจีนโฮเส็งมาจำคุกที่กรุงเทพฯ (สจช.จ.ศ.1245:มร.5 รล-กห/32)

---

[17] เงินค่าเบี้ยเผาผีพวกโฮเส็งที่ตายคนละ 14 ตำลึง 8 คน เป็นเงิน 5 ชั่ง 12 ตำลึง (ประมาณ 448 บาท) คิดเป็นเงินเหรียญ 268 เหรียญ 80 เซนต์ (สจช.จ.ศ.1244: มร.5 ม/17)

ทั้งสองฝ่ายยอมรับคำตัดสินเป็นอย่างดี แต่เนื่องจากพวกยี่หินมีเงินไม่ครบ จึงขอจ่ายเพียง 10,268 เหรียญ 80 เซนต์ก่อน และขอผลัดไว้ 10,000 เหรียญ จีนฝ่ายโฮเส็งยินยอมให้ผลัดไป 1 ปีตามที่ขอมา คำตัดสินนี้จึงเป็นที่พอใจของทั้งสองฝ่าย แม้แต่หัวหน้าจีนโฮเส็งที่เกาะหมากก็เห็นชอบต่อคำตัดสินนี้ เนื่องจากเห็นว่าจีนยี่หินนั้นยากจน เงินชดใช้ 20,000 เหรียญนั้นเป็นการสมควรแล้ว ประกอบกับสิ่งของของฝ่ายจีนโฮเส็งที่ถูกทำลายก็ถูกใช้มานาน ถ้าหากขายคงได้ราคาเล็กน้อย เมื่อคดีเสร็จสิ้นทุกฝ่ายจะได้ตั้งใจทำมาหากินกันต่อไป ส่วนโทษการฆ่าคนตาย หัวหน้าจีนโฮเส็งที่เกาะหมากมีความเห็นว่าพวกโฮเส็งสมควรยินยอมรับโทษตามกระแสรับสั่งเพราะได้มาทำมาหากินในพระราชอาณาเขตและพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (สจช.จ.ศ.1244: มร.5 ม/17) หลังคดีความสิ้นสุดลง พระอนุรักษ์โยธาได้เรียกตัวหัวหน้าจีนทั้งสองฝ่าย ฝ่ายละ 12 คน รวม 24 คนมาทำหนังสือสัญญาทัณฑ์บน 15 ข้อกับทางราชการในนามของพวกอั้งยี่ทั้งปวง ในวันพุธ ขึ้น 2 ค่ำ เดือน 2 พ.ศ.2425 (5 วันหลังจากตัดสินคดีเสร็จสิ้น) โดยทำสัญญามีใจความเหมือนกันฝ่ายละ 2 ฉบับ รวม 4 ฉบับ เพื่อส่งเข้ามากรุงเทพฯ ฝ่ายละฉบับ และเก็บไว้เป็นหลักฐานที่เมืองตะกั่วป่าอีกฝ่ายละฉบับ สาระสำคัญของหนังสือสัญญาทั้ง 15 ข้อระบุให้จีนฝ่ายโฮเส็ง และจีนฝ่ายยี่หินปรองดองกัน ทำมาหากินตามสมควรแก่บ้านเมือง ไม่ก่อเหตุวิวาทรบพุ่งฆ่าฟันกันอีกต่อไป หัวหน้าจีนทั้งสองฝ่ายต้องควบคุมดูแลสมัครพรรคพวกของตนไม่ให้ก่อเหตุวุ่นวาย ขุดหาแร่อยู่เฉพาะในเขตของตน แต่ละฝ่ายตั้งใจทำมาหากิน ไม่ล่วงล้ำเขตแดนของอีกฝ่าย ปืน กระสุนดินดำ อาวุธทั้งหลายจะเก็บมาส่งให้ทางการ จะไม่ซื้อหาและสร้างขึ้นอีก ยกเว้นโรงภาษีอากร ที่ทำแร่ดีบุกที่อยู่ตามแขวงและอำเภอในเขตแดนบ้านเมือง มีอาวุธได้เพื่อดูแลรักษาตามสมควร หากมีเรื่องราวทะเลาะวิวาท ฆ่าฟันกันตาย เป็นหนี้เป็นสินหรือเรื่องใดๆ ต้องให้ผู้ว่าราชการเมือง กรมการเมืองชำระความตามกฎหมาย นอกจากนี้พวกยี่หินและโฮเส็งจะไม่รับคนไทย คนแขก มาเข้าเป็นสมาชิกอีกต่อไป หากละเมิดสัญญา หัวหน้าอั้งยี่นั้นต้องรับโทษตามกฎหมายไทย [18]

สาเหตุที่ต้องมีการระบุเรื่องห้ามรับคนไทย คนแขกเข้าเป็นสมาชิกในอั้งยี่ เพราะในเมืองตะกั่วป่าขณะนั้น พวกขุนนางบางกลุ่มและราษฎรไทย แขก จำนวนหลายร้อยคน ได้แอบสมัครเข้าเป็นสมาชิกของสมาคมอั้งยี่ เมื่อพระอนุรักษ์โยธามาตัดสินคดีความจึงทราบเรื่องเข้า จึงได้ออกหนังสือประกาศให้คนเหล่านี้มามอบตัว สารภาพรับผิดต่อทางการตั้งแต่วันอาทิตย์ แรม 9 ค่ำ เดือน 11 จนถึงวันเสาร์ ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 พ.ศ.1243 รวม 20 วัน หากพ้นกำหนดแล้วยังไม่มารับสารภาพ และหากมีคนยืนยันว่าเข้ากงสีจริง จะทำโทษโดยเฆี่ยน 30 ครั้งและขังคุกอีก 1 ปี แล้วจะให้สาบานว่า

---

[18] รายละเอียดเพิ่มเติมใน สจช.จ.ศ.1244: มร.5 ม/17 ร.5 ม.2.12ก/18 ใบบอกหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ตะกั่วป่า ตรังไทรบุรี ปีนัง (เกาะหมาก) พังงา ภูเก็ต (ธันวาคม ร.ศ.104-มิถุนายน ร.ศ.107)

จะไม่เข้าร่วมเป็นสมาชิกอั้งยี่อีกต่อไป เพื่อเป็นการลงโทษให้หลาบจำ หากผู้สาบานออกจากกงสีไปเข้าเป็นสมาชิกอีก จะลงโทษเฆี่ยนสองยก 60 ที ขังคุก 2 ปี (สจช.จ.ศ.1243:มร.5 ม/17 และ สจช.จ.ศ.1244:มร.5 รล-กห/27) แต่ต่อมาได้มีประกาศฉบับที่ 2 เลื่อนกำหนดเวลาออกไปอีก เพราะขณะนั้นในเมืองตะกั่วป่าเกิดไข้ฝีดาษระบาด ผู้คนป่วยตายหลายราย บางส่วนอพยพหลบหนีเข้าป่า จึงผ่อนผันออกไปอีก จนถึงวันอาทิตย์ แรม 15 ค่ำ เดือน 12 จ.ศ.1243 เป็นวันครบกำหนดในหนังสือประกาศ (สจช.จ.ศ.1243:มร.5 ม/17) ปรากฏว่ามีผู้มาขอมอบตัวทั้งสิ้น 326 คน แล้วต่อมาจึงมีประกาศห้ามคนไทย คนแขกเข้ากงสีอีก ทั้งยังมีการระบุลงในหนังสือสัญญาที่อั้งยี่โฮเส็งและยี่หินลงนามดังกล่าวมาแล้วอีกด้วย เมื่อคดีสิ้นสุด พระอนุรักษ์โยธาจึงเดินทางกลับเมืองภูเก็ต

คดีวิวาทระหว่างพวกยี่หินและโฮเส็งดูเหมือนจะเสร็จสิ้นเรียบร้อยตั้งแต่ปี พ.ศ.2425 แต่ปรากฏว่าเกิดปัญหาอีกครั้ง คือเรื่องเงินค่าเสียหายที่พวกยี่หินขอค้างไว้ก่อนจำนวน 10,000 เหรียญ ได้ยืดเยื้อมาอีกหลายปี เพราะเมื่อครบกำหนด 12 เดือน (เดือน 2 พ.ศ. 2426) ตามที่ตกลงกันไว้ พวกโฮเส็งได้ไปทวงเงินจากพวกยี่หิน แต่พวกยี่หินไม่ยอมจ่ายให้ โดยปฏิเสธว่าไม่มี พวกโฮเส็งจึงได้ไปร้องทุกข์ต่อพระวิชิตภักดีศรีสุรสงคราม ปรากฏว่าพระวิชิตภักดีศรีสุรสงครามพยายามทวงให้หลายครั้งแต่ไม่สำเร็จ พวกโฮเส็งพยายามทวงอยู่ 2-3 ปี แต่ก็ไม่ได้เงิน จึงตัดสินใจไปขอให้หัวหน้าสมาคมโฮเส็งที่ปีนังช่วยร้องเรียนต่อเสนาบดีว่าการต่างประเทศของไทยคือ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทวะวงษ์วโรประการ ในปี พ.ศ.2429 เมื่อทางกรุงเทพฯ ทราบเหตุ ได้มีคำสั่งให้พระอนุรักษ์โยธาข้าหลวงเมืองภูเก็ตรีบเร่งจัดการชำระความ ให้พวกจีนยี่หินจ่ายเงินให้พวกจีนโฮเส็ง พระอนุรักษ์โยธาได้เร่งดำเนินการจับตัวจีนหัวหน้ายี่หินที่มีชื่อในหนังสือสัญญาผัดหนี้ มาเรียกเร่งเงินค่าปรับไหมให้กับพวกโฮเส็งตามคำตัดสินจนสำเร็จ เรื่องราวการวิวาทระหว่างจีนยี่หินและจีนโฮเส็งจึงยุติลงในปี พ.ศ.2429 (สจช.จ.ศ.1246: มร.5 ม/17 และ สจช.จ.ศ.1248: มร.5 รล-กห/50)

ปัญหาที่เกิดขึ้นนี้ สะท้อนให้เห็นว่านโยบายการปกครองชาวจีนของรัฐบาลไม่รัดกุมพอ นโยบายการเลี้ยงอั้งยี่[19] ที่รัฐบาลเคยใช้ โดยพยายามอาศัยความร่วมมือของหัวหน้าอั้งยี่ให้เป็นประโยชน์ ได้ผลดีเฉพาะเวลาที่รัฐบาลมีอำนาจเข้มแข็ง ชาวจีนจะเกรงกลัวไม่เหิมเกริม แต่ในระยะหลังกรมการเมือง และขุนนาง ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐกลับเข้าเป็นพวกอั้งยี่เสียเอง อำนาจทางราชการจึงลดน้อยลง ตัวอย่างเช่น หากเกิดการสู้รบระหว่างอั้งยี่ขึ้นในสมัยของพระยาเสนานุชิต (นุช) จะมี

---

[19] เป็นนโยบายที่รัฐบาลจะยอมรับอำนาจของพวกหัวหน้าจีนให้ขึ้นมาปกครองดูแลกันเอง ซึ่งมีมาตั้งแต่ปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4

การควบคุมดูแลเป็นอย่างดี ก่อนที่จะกลายเป็นเหตุลุกลามใหญ่โต แต่เหตุการณ์สู้รบครั้งนี้ กลับควบคุมไม่ได้ เหตุการณ์บานปลายต่อเนื่องหลายปีกว่าจะเสร็จสิ้น เพราะความอ่อนแอในด้านการปกครอง และไม่มีการควบคุมอั้งยี่อย่างจริงจัง ประกอบกับพระวิชิตภักดีศรีสุรสงคราม ผู้รักษาราชการในขณะนั้น เป็นคนไม่เข้มแข็งในราชการ อ่อนแอเกินไป เมื่อมีข่าวว่าจีนจะก่อเหตุวิวาทมักตื่นตกใจ ขอความช่วยเหลือจากหัวเมืองอื่นๆ โดยไม่มีการสอบหาสาเหตุ จึงไม่อาจควบคุมสถานการณ์ได้ ปัญหาจีนในเมืองตะกั่วป่าจึงเป็นปัญหาต่อเนื่องมาอีกหลายครั้ง ก่อนที่จะมีการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล ชาวจีนก่อความวุ่นวาย ท้าทายอำนาจของรัฐบาล เช่น ทำการชำระคดีที่เกิดขึ้นเอง หรือข่มเหงรังแกพวกคนไทย คนจีนที่ไม่ใช่พวกพ้องของตน เหตุการณ์เหล่านี้มักเกิดในเมืองตะกั่วป่าบ่อยครั้ง ดังปรากฏในใบบอกของพระยาทิพย์โกษาที่มีไปถึงพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ เสนาบดีกระทรวงกลาโหมซึ่งกล่าวถึงปัญหาชาวจีนในเมืองตะกั่วป่า ความตอนหนึ่งว่า “ไปจัดการภาษีอากรเมืองตะกั่วป่า ได้สังเกตดูพวกจีนในเมืองตะกั่วป่ายังกระด้างไม่เหมือนจีนในเมืองภูเก็ต ควรจะมีทหารประจำรักษาอยู่ที่เมืองตะกั่วป่า จะได้ระวังรักษาราชการ” (สจช.ร.ศ.111: กร.5 ค/57)

การปรับปรุงอำนาจของเจ้าเมือง ให้มีความเข้มแข็งในการปกครอง จึงมีความสำคัญมาก เพื่อจะได้ดูแลปกครอง และควบคุมกลุ่มชาวจีนในเมืองให้อยู่อย่างสงบ ไม่ก่อปัญหาวุ่นวาย สร้างความเสียหายให้แก่เศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่า ในเวลาต่อมาจึงมีการจัดตั้งตำรวจภูธรขึ้นที่เมืองภูเก็ตในปี พ.ศ.2435 (สจช. 2435: กร.5 ค/57) และจัดตั้งตำรวจประจำหัวเมืองสำคัญๆ รวมทั้งเมืองตะกั่วป่า ทั้งยังมีการปรับปรุงกำลังทางเรือลาดตระเวนชายฝั่งทะเล เพื่อปราบปรามโจรผู้ร้ายที่หลบซ่อนตามเกาะแก่งต่างๆ คอยดักปล้นเรือสินค้าที่ผ่านไปมา หรือปล้นสะดมบ้านเรือนราษฎรตามชายฝั่งทะเล ทำให้เมืองตะกั่วป่ามีความสงบสุขมากขึ้น เพื่อเตรียมรับกับการพัฒนาด้านเศรษฐกิจต่อไป

ดังนั้นการที่เมืองตะกั่วป่าถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลภูเก็ตในปี พ.ศ.2438 นอกจากต้องการป้องกันการรุกรานจากลัทธิจักรวรรดินิยมแล้ว ปัญหาภายในเมืองตะกั่วป่าเองก็มีผลเป็นแรงกระตุ้นทำให้เกิดการรวมหัวเมืองขึ้นเป็นมณฑลด้วยเช่นกัน

การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง การปกครองของตะกั่วป่า

ตะกั่วป่าถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกมาตั้งแต่ก่อนมีการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล เนื่องจากมีภัยคุกคามจากตะวันตกดังกล่าว จึงมีการรวมหัวเมืองสำคัญๆ เข้าด้วยกันเพื่อความปลอดภัย และสะดวกในการป้องกันประเทศ หัวเมืองที่ถูกรวมในครั้งแรกๆ มี มณฑลลาวเฉียง (มณฑลพายัพ) มณฑลลาวพวน (มณฑลอุดร) มณฑลลาวกาว (มณฑลอีสาน) มณฑลลาวกลาง (มณฑลนครราชสีมา) มณฑลเขมร (มณฑลบูรพา) และมณฑลฝ่ายทะเลตะวันตก (มณฑลภูเก็ต)[20] ซึ่งมีพระยาทิพย์โกษา (โต โชติกเสถียร) เป็นข้าหลวงใหญ่บัญชาการที่เมืองภูเก็ต (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2504: 43)

ในเวลาต่อมาได้มีการยกฐานะหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกขึ้นเป็นมณฑลเทศาภิบาลในปี พ.ศ.2438 (ร.ศ.114) โดยตะกั่วป่าขึ้นอยู่กับมณฑลภูเก็ต[21] ซึ่งขณะนั้นมณฑลภูเก็ตมีเมืองในการปกครองคือ ภูเก็ต ตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง พังงา ระนอง ถลาง ตรังและกระบี่ (สจช.ร.ศ.126: มร.5 ม./6) นับว่าเป็นมณฑลเทศาภิบาลแรกที่จัดขึ้นในหัวเมืองภาคใต้[22] เมื่อมีการประกาศยกฐานะขึ้นเป็นมณฑลแล้ว ได้มีการจัดระเบียบการปกครองเมืองตะกั่วป่าเสียใหม่ พระยาทิพย์โกษาได้วางรากฐานการปกครอง มีการจัดแบ่งเขตการปกครองออกเป็นเมือง อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน มีการจัดตั้งคณะผู้ปกครองมณฑลหรือกองมณฑลขึ้น โดยมีข้าหลวงใหญ่เป็นประธาน มีข้าหลวงฝ่ายมหาดไทย อัยการ สรรพากร และตำรวจภูธรเป็นผู้ช่วยเหลือ ให้เมืองต่างๆ มีผู้ว่าราชการเป็นผู้รับผิดชอบ มีกรมการเมือง 2 คณะเป็นผู้ช่วยเหลือคือ กรมการในทำเนียบและกรมการนอกทำเนียบ ในอำเภอมีกรมการอำเภอเป็นผู้รับผิดชอบ ประกอบด้วยนายอำเภอเป็นหัวหน้า ปลัดอำเภอ สมุห์บัญชีและ

---

[20] โดยขณะนั้นยังไม่เรียกว่ามณฑล แต่เรียกกันว่า หัวเมือง คำเรียกว่ามณฑลนั้น กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้ครั้งหลังเพื่อสะดวกในการเรียกเท่านั้น ดังนั้นการเรียกที่ถูก ก่อนจะยกหัวเมืองต่างๆ ขึ้นเป็นมณฑลเทศาภิบาลในปี พ.ศ.2437 ยังเรียกว่า “หัวเมืองฝ่าย….หรือหัวเมือง….”

[21] การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ตั้งขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ.2437 แต่หัวเมืองแถบนี้ต้องจัดล่าช้าไปอีก 1 ปี เนื่องจากรัฐบาลมัวยุ่งกับการจัดระเบียบการปกครองมณฑลเทศาภิบาลในหัวเมืองชั้นในอยู่

[22] หัวเมืองปักษ์ใต้ ที่จัดเป็นมณฑลเทศาภิบาลหลังจากมณฑลภูเก็ตคือ

1.มณฑลนครศรีธรรมราช พ.ศ.2439

2.มณฑลชุมพร พ.ศ.2439

3.มณฑลไทรบุรี พ.ศ.2441

เสมียน พนักงานอีกจำนวนหนึ่งเป็นผู้ช่วยเหลือ ตำบลและหมู่บ้านอยู่ในความรับผิดชอบของกำนันและผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งจะเลือกตั้งกันเองระหว่างสมาชิกในตำบลและหมู่บ้าน

การแบ่งท้องที่เสร็จสิ้นในปี พ.ศ.2445 ซึ่งตรงกับสมัยของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ จากทำเนียบท้องที่ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก พ.ศ.2445 (ร.ศ.121) ได้มีการจัดแบ่งอาณาเขตท้องที่ตะกั่วป่า ปรากฏว่ามีการเปลี่ยนแปลงอาณาเขตการปกครองหัวเมืองบางเมือง คือ ในปี พ.ศ.2439 (ร.ศ.115) ให้โอนเมืองคีรีรัฐนิคมซึ่งอยู่คนละฟากเขา การเดินทางไปมากับเมืองตะกั่วป่าลำบาก จึงย้ายให้ไปขึ้นกับเมืองไชยา (สจช.ร.ศ.115: มร.5 ม/6) และในปี พ.ศ.2441 ให้โอนเมืองตะกั่วทุ่งมาขึ้นกับเมืองพังงา (สจช.ร.ศ.116: มร.5 ม/6) การปรับเปลี่ยนนี้เพื่อให้สามารถปกครองดูแลได้อย่างเหมาะสมทั้งทางเศรษฐกิจและการคมนาคมระหว่างกัน

นอกจากนี้ ในปี พ.ศ.2444 สมัยพระยาเสนานุชิต (ฉิม) ยังได้มีการย้ายที่ตั้งเมืองจากตลาดใหญ่ ไปตั้งที่เกาะคอเขา ทางปากน้ำตะกั่วป่า เพื่อความสะดวกในการคมนาคม ค้าขายติดต่อกับปีนังและประเทศอื่นๆ เนื่องจากเกาะคอเขาเป็นเกาะออกทะเลอันดามัน มีช่องแคบระหว่างเกาะคอเขากับเกาะพระทองเรียกว่า ปากปันส่วน เรือขนาดใหญ่สามารถเดินทางเข้าออกได้ จากทำเนียบท้องที่มณฑลภูเก็ต พ.ศ.2445 (ร.ศ.121) (สำนักงานการประถมศึกษา, 2527: 52) ปรากฏว่าเมืองตะกั่วป่ามีการแบ่งการปกครองเป็น 3 อำเภอ 22 ตำบล คือ

1. อำเภอเมืองตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตำบลเมืองใหม่ มี 8 ตำบล ได้แก่ เกาะคอเขา เกาะพระทอง คุรวก (คูรอด) บางครั่ง คุระ ไร่ช่อง กำพ่วม และบางวัน

2. อำเภอตลาดใหญ่ ตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตลาดใหญ่ มี 9 ตำบล คือ ตลาดเหนือ ตลาดใต้ โคกเคียน ย่านยาว บางม่วง บางสัก คุกคัก บางไทร และตำตัว

3. อำเภอกะปง ตั้งที่ว่าการอำเภอที่ตำบลกะปง มี 5 ตำบล คือ กะปง (ปง) ท่านา เหมาะ เหล และหลังพม่า

ภายหลังจากการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาลเรียบร้อยแล้ว ได้มีนโยบายในการปฏิรูปต่างๆ เพื่อพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจเกิดขึ้นมากมาย เช่น นโยบายการจัดเก็บภาษีเป็นของรัฐโดยตรง ปฏิรูปการทำเหมืองแร่ พัฒนาด้านการคมนาคม การเกษตรกรรม ฯลฯ ทำให้ตะกั่วป่าเกิดความเปลี่ยนแปลงมากมาย

นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของของเมืองตะกั่วป่า พ.ศ.2434-2453

ภายหลังจากการปฏิรูประบบมณฑลเทศาภิบาล ตะกั่วป่าได้รับการพัฒนาด้านต่างๆ มากมาย เพื่อรองรับความเปลี่ยนแปลงซึ่งกำลังจะเกิดขึ้น สืบเนื่องจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริ่งในปี พ.ศ.2398 ด้วยนโยบายเสรีนิยมที่เปิดโอกาสให้เอกชนลงทุนทางเศรษฐกิจได้อย่างอิสระ ทำให้มีชาวอังกฤษและชาวจีนในบังคับอังกฤษ เข้ามาทำเหมืองแร่ทางภาคใต้มากขึ้น ดีบุกกลายเป็นแร่ที่มีราคาดีในตลาดโลก รวมทั้งมีความต้องการใช้ภายในประเทศเพิ่มสูงขึ้น ดีบุกจึงเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญนอกเหนือจากข้าว และไม้สัก เห็นได้จากช่วงปี พ.ศ.2403 มีการผลิตดีบุกได้ถึง 1,200 ตัน (Suthy, 1976: 13) ดังนั้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเป็นการเปิดศักราชใหม่ของการทำเหมืองแร่อย่างแท้จริง รูปแบบการทำเหมืองแร่จะมีการใช้ทุน แรงงาน และเทคนิคการผลิตระดับสูง ชาวตะวันตกจะก้าวเข้ามามีบทบาทในกิจการเหมืองแร่แข่งขันกับชาวจีน ซึ่งเคยมีบทบาทมาก่อน อันนำไปสู่ปัญหาทางการเมือง รัฐจึงต้องให้ความสนใจและแก้ปัญหานี้ การจัดการปกครองระบบมณฑลเทศาภิบาลเป็นความพยายามรูปแบบหนึ่งของรัฐ ในการที่จะรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง เมืองตะกั่วป่าซึ่งเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า เป็นเมืองที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจเมืองหนึ่งของรัฐย่อมได้รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ด้วย

ในช่วงปี พ.ศ. 2434-2453 รัฐบาลได้พยายามอย่างยิ่งที่จะปฏิรูปการปกครองในเมืองตะกั่วป่าในทุกๆ ด้าน เพื่อเอื้อประโยชน์ในการพัฒนาการทำเหมืองแร่ต่อไปในอนาคต ซึ่งจะนำผลประโยชน์มหาศาลมาสู่รัฐบาลเช่นกัน ทั้งยังช่วยป้องกันการคุกคามจากตะวันตก ที่นับวันยิ่งมีอิทธิพลเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ข้าหลวงเทศาภิบาลในช่วงนี้คือ พระยาทิพย์โกษา (โต โชติเสถียร) และพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) จึงมีบทบาทอย่างมากในการเปลี่ยนแปลงในช่วงนี้

พระยาทิพย์โกษา ดำรงตำแหน่งในปี พ.ศ.2434-2444 เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลคนแรก หน้าที่หลักของท่านในระยะแรกคือ การจัดการแก้ไขการเก็บภาษีอากร และเร่งเงินหลวงที่ค้างอยู่ตามเมืองต่างๆ ในหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกให้เสร็จสิ้น ส่วนในเรื่องการปกครองในช่วงแรก

ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก แต่หลังจากปี พ.ศ.2435 เมื่อทางส่วนกลางได้ปฏิรูปการปกครองครั้งใหญ่เป็นต้นมา ลักษณะการปกครองของเมืองตะกั่วป่า เริ่มเปลี่ยนแปลงไปตามแบบสมัยใหม่มากขึ้น จนกระทั่งกลายเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลภูเก็ตในปี พ.ศ.2438 ผลจากการปรับปรุงดังกล่าวทำให้ฐานะของเมืองตะกั่วป่าเปลี่ยนแปลงไป รัฐมีภาระในการจัดเก็บภาษีอากร ทำนุบำรุงบ้านเมืองและส่งเสริมการทำเหมืองแร่โดยตรง (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2504: 263) พระยาทิพย์โกษา เข้าดำรงตำแหน่งในระหว่างที่หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก เปลี่ยนแปลงจากระบบเก่าเข้าสู่ระบบใหม่ ทั้งในด้านการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม จึงมีภาระหน้าที่อันยากยิ่งที่ต้องจัดการ ทั้งยังต้องปูทางให้ข้าหลวงคนต่อมาคือ พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ (พ.ศ.2444-2456) ได้จัดการสานงานต่อไป ตะกั่วป่าในช่วงเวลาดังกล่าวจึงมีการเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจ แนวนโยบายที่รัฐดำเนินการกับเมืองตะกั่วป่าในช่วงนี้ มีดังนี้

การปรับปรุงการเก็บภาษี

เมื่อพระยาทิพย์โกษา ได้ออกมาดำรงตำแหน่งผู้กำกับข้าหลวงใหญ่หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ได้มีการปรับปรุงเศรษฐกิจในหัวเมืองแถบนี้ เพราะปัญหาที่น่าหนักใจมากที่สุดของรัฐบาลในขณะนั้น คือ ปัญหาการหารายได้ที่จะนำมาใช้ในการพัฒนาประเทศ พระบาทสมเด็จพระจุลจอม เกล้าเจ้าอยู่หัว พยายามพัฒนาการคลังของประเทศให้มั่นคง และมุ่งเป้ามาที่หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกเป็นสำคัญ เพราะเป็นหัวเมืองที่เก็บภาษีอากรได้มากกว่าหัวเมืองอื่นๆ ของประเทศ เมืองตะกั่วป่าย่อมได้รับผลจากนโยบายนี้เช่นกัน

พระยาทิพย์โกษาได้พยายามเร่งเงินภาษีผลประโยชน์จากบรรดาเจ้าเมืองหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกต่างๆ ที่ค้างหนี้หลวง เมืองตะกั่วป่าในสมัยของพระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) เป็นอีกเมืองที่มีการค้างหนี้หลวงเป็นจำนวนมหาศาลมากกว่าหัวเมืองอื่นๆ ดังจะเห็นได้จากตารางที่ 4

ตารางที่ 4 เงินภาษีอากรค้างส่งตามเมืองต่างๆ ในหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก ระหว่างปี พ.ศ.2428-2433

เมือง	จำนวนที่ค้าง (บาท)
ตรัง	94,560
ตะกั่วป่า	96,638
ตะกั่วทุ่ง	64,795
ภูเก็ต	57,736
พังงา	32,481
ระนอง	45,244
ถลาง	10,648
คีรีรัฐนิคม	4,517
กระบี่	907
รวมทั้งสิ้น	**729,117**

ที่มา: สจช.ร.ศ.109: กร.5 ค/57

รัฐบาลได้พยายามหามาตราการในการเร่งรัดภาษีอากรจากบรรดาเจ้าเมือง-เจ้าภาษี ทั้งวิธีการนิ่มนวล และวิธีการรุนแรง เช่น การลงโทษผู้ที่บกพร่องในการส่งเงินภาษีอย่างเด็ดขาด ดังเช่น พระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) ที่ถูกจับตัวมาเร่งภาษีที่กรุงเทพฯ ระหว่างที่พระยาทิพย์โกษาจัดการเร่งเงินภาษีที่ค้างให้เสร็จสิ้นนี้ ได้มีการปฏิรูประบบการเก็บภาษีควบคู่กันไปด้วย โดยแต่เดิม การส่งเงินภาษีมายังกรุงเทพฯ ทางรัฐบาลจะส่งเจ้ากรมอาสาจามพร้อมเรือรบออกไปรับเงินมา ซึ่งต้องเสียค่าใช้จ่ายมาก แต่เมื่อมีธนาคารฮ่องกงเซี่ยงไฮ้ และธนาคารชาเตอร์มาเปิดสาขาที่ปีนังแล้ว การส่งเงินได้เปลี่ยนมาใช้ระบบการนำเงินภาษีเข้าฝากในบัญชีของรัฐบาลซึ่งเปิดไว้ในสาขาธนาคารทั้งสองแห่งตั้งแต่ปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา อย่างไรก็ตาม การใช้ระบบนี้มีปัญหาในเวลาต่อมา เพราะผู้ว่าราชการเมืองมักมีข้ออ้างว่าได้ส่งภาษีไปยังกงสุลสยามประจำเมืองปีนังเพื่อนำฝากธนาคารแล้ว แต่ยังไม่ได้รับใบเสร็จ เมื่อข้าหลวงได้เร่งไป ทำให้ผู้ว่าราชการเมืองถือโอกาสส่งเงินล่าช้า ดังนั้นในปี พ.ศ.2434 พระยาทิพย์โกษาจึงแก้ไขเสียใหม่ ให้ผู้ว่าราชการเมืองส่งเงินภาษีโดยตรงที่ข้าหลวงใหญ่ แล้วข้าหลวงใหญ่จะออกใบเสร็จรับ เงินรวมทั้งรับผิดชอบในการส่งเงินให้กงสุลสยามเมืองปีนังต่อไป (สจช.ร.ศ.110: กร.5 ค/57)

นอกจากนี้ พระยาทิพย์โกษายังได้มีการสำรวจและแจ้งอัตราการประมูลภาษีใหม่ในแต่ละเมือง เพราะจากการสำรวจทำให้ทราบว่า เจ้าเมืองในมณฑลภูเก็ตหลายเมือง ขอประมูลส่งภาษีให้แก่รัฐบาลในอัตราที่ต่ำกว่าความเป็นจริงมาก เป็นการเอาเปรียบรัฐบาลเกินไป ดังนั้นหลังจากที่รัฐบาลได้พิจารณาอัตราประเมินภาษีผูกขาดที่พระยาทิพย์โกษาส่งมาแล้ว ทางกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ จึงได้กำหนดอัตราประมูลขั้นต่ำของแต่ละเมืองขึ้น โดยเมืองตะกั่วป่ามีอัตราการประมูลภาษีผลประโยชน์ที่ประกาศให้แก่เจ้าภาษีรับทำในปี พ.ศ.2436 เพิ่มเป็น 2,500 ชั่ง คิดเป็นเงินบาทประมาณ 200,000 บาท ซึ่งแต่เดิมเมืองตะกั่วป่าเคยประมูลไว้เพียง 1,966 ชั่ง 62 บาท 24 อัฐ หรือคิดเป็นเงินบาทโดยประมาณ 157,342 บาทเท่านั้น (สจช.ร.ศ.111: กร.5 ค/57) เพิ่มขึ้นจากเดิมถึง 42,658 บาท ปรากฏว่าเมืองตะกั่วป่า ซึ่งขณะนั้นตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองยังว่างอยู่ เพราะพระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) ถูกเรียกตัวมากรุงเทพฯ เพื่อเร่งภาษี การเก็บภาษีของเมืองตะกั่วป่าขณะนั้นข้าหลวงใหญ่จึงเป็นเจ้าพนักงานคอยควบคุมอย่างใกล้ชิดแทน เนื่องจากไม่มีผู้รับผูกขาด (สจช.ร.ศ.112: กร.5 ค/57)

พระยาทิพย์โกษา จัดการหาผู้ที่จะรับผูกภาษีอากรเมืองตะกั่วป่า ทำเป็นของราชาธิปไตย โดยหลักเกณฑ์ปฏิบัติของเจ้าพนักงานเก็บภาษีเป็นของรัฐบาลมีดังนี้ (สจช.ร.ศ.111: กร.5 ค/57)

1. ภาษีอากรใด ถ้าผู้ว่าราชการเมืองเห็นควรให้ผูกขาดจะประโยชน์ต่อรัฐบาล ให้ปรึกษากับข้าหลวงใหญ่ ถ้าข้าหลวงใหญ่เห็นชอบให้มีใบบอกแจ้งให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติทราบเป็นหลักฐาน ถ้าความเห็นขัดแย้งกันให้ส่งสำเนาความเห็นนั้นมาให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติตัดสิน

2. การใช้จ่ายเงินในการเก็บภาษีอากร ผู้ว่าราชการเมืองเคยปฏิบัติอย่างไร อนุญาตให้ทำได้เช่นเดิม

3. เงินที่เหลือจากการเก็บภาษีอากร ให้พระราชทานแก่ผู้ว่าราชการเมือง และกรมการร้อยละสิบ เป็นค่าตอบแทนในการปฏิบัติราชการ ที่เหลือแบ่งเป็น 4 ส่วน ให้ผู้ว่าราชการหักไว้ส่วนหนึ่งสำหรับทำนุบำรุงบ้านเมือง ส่วนที่เหลืออีก 3 ส่วนให้ส่งต่อข้าหลวงใหญ่ เพื่อนำฝากธนาคาร และนำใบบอกพร้อมใบเสร็จแจ้งยังกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

4. เมื่อถึงสิ้นเดือน ให้ผู้ว่าราชการเมืองทำงบบัญชีภาษีอากรที่เก็บได้หลังหักค่าใช้จ่ายต่างๆ ยื่นข้าหลวงใหญ่ภายใน 7 วัน ของเดือนที่ 2 เมื่อข้าหลวงใหญ่ตรวจสอบถูกต้องดีแล้ว ให้รีบส่งบัญชีมายังกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เมื่อสิ้นปีให้ผู้ว่าราชการเมืองทำบัญชีงบปียื่นต่อข้าหลวงใหญ่ในเดือนที่ 3 ของปีต่อไป เพื่อตรวจสอบ และส่งมายังกระทรวงพระคลังมหาสมบัติเช่นกัน

5. ข้าหลวงใหญ่มีอำนาจตรวจตราว่ากล่าว การปฏิบัติราชการของผู้ว่าราชการในการเก็บภาษีอากร หากผู้ว่าราชการเมืองมีความเห็นขัดแย้ง ให้ทำหนังสือเสนอต่อกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

ผลปรากฏว่าภาษีอากรเมืองตะกั่วป่า ข้าหลวงเห็นควรผูกขาดได้หลายอย่างคือ ภาษีสุรา ภาษีบ่อนเบี้ย ภาษีสุกร ภาษีโรงจำนำ ภาษีไต้หวาย ภาษีถ่านไม้ต่างๆ และภาษีปลิงทะเล ที่ควรเก็บเองคือ อากรดีบุก ภาษีร้อยชักสาม และภาษีฝิ่น (สจช.ร.ศ.111: กร.5 ค/54) หลังจากนั้นได้มีการติดประกาศหากรมการไทยจีน ที่เคยรับทำภาษีอากรให้ทราบว่าจะมีการเลหลังภาษีที่พระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) รับผูกขาด ถ้าใครจะรับทำให้มายื่นเรื่องราว (สจช.ร.ศ.111: กร.5 ค/54) ปรากฏว่าได้ตัวจีนหัวหน้าและลูกค้า มาประมูลรับผูกขาดภาษีใน 11 ตำบล[23] รัฐบาลจะได้รับผล
ประ โยชน์ดังตารางที่ 5

ตารางที่ 5 รายได้รับผูกขาดภาษีตั้งแต่วันที่ 1 กันยายน ถึง วันที่ 31 มีนาคม พ.ศ.2435

รายการ	**เป็นเงิน (เหรียญ)[24]**
อากรสุรา 11 ตำบล	346
อากรบ่อนเบี้ย 11 ตำบล	5,188
อากรสุกร 11 ตำบล	1,475
ภาษีโรงรับจำนำหนึ่ง	250
ภาษีหวายหนึ่งตำบล	50
รวมทั้งสิ้น 7,299 เหรียญ	**คิดเป็นเงินตรา 152 ชั่ง 5 บาท**

ที่มา: สจช.ร.ศ.111: กร.5 ค/54

[23] ได้แก่ ตำบลบ้านปง ตำบลบางม่วง ตำบลในเหล ตำบลทับยาว ตำบลปลายพวา ตำบลตำตัว ตำบลคุรอด ตำบลท่าจังหัน ตำบลคุกคัก ตำบลนางย่อน และตำบลกลางเมือง

[24] 80 บาท ประมาณ 48 เหรียญ

ส่วนภาษีที่จัดทำเป็นของหลวงนั้นคือ อากรสุรา ที่ตำบลตลาด พระพลพยุหสงครามเป็นผู้รับผิดชอบ ภาษีร้อยชักสาม มอบให้พระเรือฤทธิ์รักษาราษฎร์ ผู้ช่วยเป็นผู้จัดการ อากรฝิ่นมอบให้พระนรเทพภักดีศรีราชยกระบัตรเป็นผู้จัดการ พระอินทรศักดิ์เป็นผู้ช่วยในการอากรฝิ่น อากรดีบุก 6 ชัก 1 ภาษีถ่านไม้ เก็บตามจำนวนดีบุก ปีกละ 5 เซนต์ ค่าตีตราดีบุกมอบให้พระสมบัติยานุรักษ์จางวางคลังเป็นผู้จัดการ โดยภาษีอากรที่ผูกขาดและทำเป็นของหลวงนั้น บังคับให้ส่งเงินล่วงหน้าและส่งเงินงวดให้เสร็จทุกเดือน โดยมีพระสมบัติยานุรักษ์จะเป็นผู้รับเงินต่างๆ และออกฎีกาให้ หลังจากนั้นต้องทำบัญชี นำตัวเงินส่งไปยังข้าหลวงเมืองภูเก็ต ข้าหลวงจะได้นำไปฝากแบงค์ และส่งใบเสร็จมากระทรวงพระคลังมหาสมบัติ แต่ดีบุกที่ชักอากรได้ บังคับให้ส่งให้ข้าหลวง ข้าหลวงจะส่งไปขายแล้วเก็บเงินฝากแบงค์ ส่งใบเสร็จมายังกระทรวงพระคลังมหาสมบัติเช่นกัน (สจช.ร.ศ.111: กร.5 ค/54) สำหรับเงินเดือนของคนที่ทำการเก็บภาษีของหลวงคือ ภาษีฝิ่น ต้องใช้คนประจำการ 15 คน เงินเดือนๆ ละ 172 เหรียญ ภาษีร้อยชักสาม 6 คน เงินเดือนๆ ละ 69 เหรียญ ภาษีสุรา 9 คน เงินเดือนๆ ละ 101 เหรียญ เก็บอากรดีบุกและตีตราดีบุก เก็บเงินค่าตีตรารายปีถ่าน รวม 6 คน เงินเดือนๆ ละ 112 เหรียญ รวมทั้งสิ้น 36 คน จ่ายเงินเดือนๆ ละ 454 เหรียญ เป็นเงิน 9 ชั่ง 36 บาท 41 อัฐ ถ้าทำงานดีจะขึ้นเงินเดือนให้อีกตามสมควร (สจช.ร.ศ.111: กร.5 ค/54)

ผลจากการปรับปรุงระบบการเก็บภาษีของพระยาทิพย์โกษา ทำให้รัฐบาลได้รับผลประ โยชน์เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ดังจะเห็นได้จากเงินภาษีที่ส่งมายังกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ หลังจากที่หักค่าใช้จ่ายแล้วในปี พ.ศ.2437 เมืองตะกั่วป่าส่งมาถึง 141,002 เหรียญ 73 ½ เซนต์ คิดเป็นเงินไทยโดยประมาณ 235,004 บาท (สจช.ร.ศ.114: กร.5 ค/56) จากหลักฐานนี้แสดงให้เห็นว่าผลตอบแทนที่รัฐบาลมอบให้แก่ผู้ว่าราชการเมืองในฐานะเป็นเจ้าพนักงานเก็บภาษีเป็นที่พอใจแก่เจ้าเมืองมากพอสมควร[25] จะเห็นว่าจำนวนเงินที่เก็บได้จะเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งคงเป็นเพราะผู้ว่าราชการเมืองไม่ต้องรับผิดชอบในฐานะเจ้าภาษี กลายเป็นพนักงานเก็บภาษีเพียงอย่างเดียว ซึ่งหากเก็บได้มากค่าตอบแทนที่ได้รับจากรัฐบาลก็มากตามไปด้วย การปรับปรุงระบบการเก็บภาษีนี้ได้ช่วยรัฐบาลไม่ให้ถูกเอาเปรียบจากผู้ว่าราชการเมือง สามารถเก็บภาษีได้เต็มเม็ดเต็มหน่วย ทั้งยังเป็นการช่วยผู้ว่าราชการเมืองบางคนที่ไม่มีความสามารถเช่น พระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) ไม่ต้องรับภาระเป็นเจ้าภาษีอีกต่อไป

---

[25] เงินที่เหลือจ่ายจากการเก็บภาษีอากร ให้พระราชทานแก่ผู้ว่าราชการ และกรมการร้อยละสิบ เป็นค่าตอบแทนในการปฏิบัติราชการ

การแก้ปัญหาเรื่องเลก ส่วย

เลก ส่วย เป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจ และการปกครอง ปัญหาเกี่ยวกับเลก ส่วย เป็นเรื่องที่รัฐบาลพยายามแก้ไขมาโดยตลอด ในสมัยพระยาทิพย์โกษาเป็นข้าหลวงใหญ่ ปรากฏว่าเกิดปัญหาเรื่องความไม่ยุติธรรมในด้านการเกณฑ์แรงงาน ประชาชนได้รับความเดือดร้อน เพราะผู้ว่าราชการเมืองเกณฑ์คนมาใช้ไม่เสมอภาคกัน บางพวกเกณฑ์ใช้งานมาก บางพวกน้อย ทั้งยังเกณฑ์บ่อยครั้ง ทั้งเรื่องราชการ และเรื่องส่วนตัว พระยาทิพย์โกษาเห็นว่าควรมีข้อบังคับให้ชัดเจนว่าควรเกณฑ์อย่างไร แค่ไหน ซึ่งหากผู้ว่าราชการเกณฑ์คนน้อยลง ประชาชนจะได้ทำมาหากินโดยสะดวก ไม่ต้องอพยพหนี (สจช.ร.ศ.111: มร.5 ม/50/2)

ปัญหานี้เป็นปัญหาที่รัฐบาลในขณะนั้นเร่งแก้ไขมาก แต่การยกเลิกการเกณฑ์แรงงานหรือเลิกเก็บส่วยไม่อาจทำได้ เพราะบ้านเมืองมีความจำเป็นต้องอาศัยราษฎรในการทำการทั้งสองอย่างนี้ แม้จะสร้างความเดือดร้อนให้กับราษฎรก็ตาม แต่เพื่อป้องกันไม่ให้ราษฎรรับภาระหนักจากเจ้าหน้าที่บ้านเมืองที่เอาเปรียบ และฉ้อโกงราษฎรดังที่ผ่านมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค) นำเรื่องดังกล่าวเข้าปรึกษาในที่ประชุมเสนาบดี[26] เพื่อหาทางแก้ไข (สจช.ร.ศ.111: มร.5 ม/50/2) ปรากฏว่ามีทั้งผู้เห็นด้วยที่จะให้ยกเลิก และไม่เห็นด้วย แต่ท้ายที่สุดแล้ว ที่ประชุมมีมติว่าการเกณฑ์แรงงาน และการเสียส่วยยังคงมีความจำเป็น จึงมีการเสนอแนวทางที่จะให้ผู้ว่าราชการเมือง กรมการเมืองต่างๆ ปฏิบัติตามขึ้นมาเป็นหลักเกณฑ์กำหนดไว้ให้ชัดเจน[27] เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาขึ้นมาอีก (สจช.ร.ศ.111: มร.5 ม/50/2)

สำหรับอัตราการเสียส่วยนั้น ได้มีการทำบัญชีสำมโนครัวของประชาชนในเมืองต่างๆ ให้ทราบจำนวนที่แน่นอนเพื่อความสะดวกในการเก็บส่วย เมืองตะกั่วป่ามีพลเมืองรวมทั้งสิ้น 1,899 คน แบ่งออกเป็น ขุน หมื่น 630 คน ไพร่ 1,194 คน และทาส 75 คน ส่วยที่เก็บได้มีน้อย ส่วนใหญ่ไม่เสียจึงให้ลดเงินส่วยลง ให้เสียในอัตราปีละประมาณ 2-4 เหรียญ (ประมาณ 6-7 บาท) และมีการประกาศให้ยกเลิกการเก็บค่าธรรมเนียม และเรียกค่าประกันจากหญิงที่ออกจากเมืองด้วย เนื่องจากเมื่อข้าหลวงตรวจราชการเมืองตะกั่วป่าได้ทราบว่า แต่เดิมหญิงในเมืองตะกั่วป่าออกไปต่างเมือง

---

[26] ประชุมในวันที่ 30 เมษายน ร.ศ.111 ณ หอสมุดวชิรญาณ

[27] รายละเอียดในหลักเกณฑ์ดังกล่าวมีทั้งหมด 11 ข้อ ศึกษาได้จาก สจช.มร.5 ม/50/2 ความเห็นของพระยามนตรีสุริยวงศ์ เรื่องการแก้ปัญหาเลกส่วยในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ที่ 9/1338 ลงวันที่ 6 พฤษภาคม ร.ศ.111

ผู้ว่าราชการเมืองบังคับให้เรียกประกันเป็นเงินคนละ 50 เซนต์ ซึ่งเป็นค่าธรรมเนียมที่มีมานานตั้งแต่อดีตจนถึงสมัยของพระนรเทพภักดี ข้าหลวงเห็นว่าไม่มีประโยชน์อันใดในราชการแต่เป็นประโยชน์ส่วนตัวเฉพาะแก่ผู้ว่าราชการเมือง ทั้งยังสร้างความลำบากแก่หญิงที่ไปทำธุระต่างเมือง ประกอบกับเมืองสงขลาก็เลิกแล้ว จึงมีประกาศให้เมืองตะกั่วป่ายกเลิกเช่นกัน (สจช.ร.ศ.113: มร.5 ม/57)

สิ่งเหล่านี้นับเป็นมาตราการที่รัฐบาลได้พยายามช่วยแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของราษฎรในเมืองตะกั่วป่าที่มีมาอย่างยาวนานได้สำเร็จ และมีส่วนสนับสนุนในการพัฒนาเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่าต่อไป

การส่งเสริมการทำเหมืองแร่

ตะกั่วป่าภายใต้ระบบมณฑลเทศาภิบาลมีความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นมากมาย โดยเฉพาะการทำเหมืองแร่ ตะกั่วป่าในช่วงนี้ มีการพัฒนาการทำเหมืองแร่ที่ทันสมัยขึ้น และได้รับการพัฒนาเช่นเดียวกับหัวเมืองต่างๆ ในแถบเดียวกัน เนื่องจากการทำเหมืองแร่ดีบุกเป็นอาชีพหลักของประชาชนในแถบนี้ อีกทั้งยังเป็นที่มาของเงินภาษีอากรจำนวนมหาศาลที่รัฐได้รับจากการดำเนินธุรกิจนี้

ก่อนหน้าที่พระยาทิพย์โกษา จะเข้าดำรงตำแหน่งเป็นข้าหลวงใหญ่ การทำเหมืองแร่ดีบุกในเมืองตะกั่วป่าได้รับผลกระทบกระเทือนอย่างหนัก จากราคาแร่ลดต่ำลง ทำให้นายเหมืองซึ่งเคยได้รับเงินทุนจากผู้ว่าราชการเมือง เจ้าภาษีมาก่อน พลอยได้รับผลกระทบไปด้วย ทั้งยังมีปัญหาเรื่องการเก็บภาษีแร่ดีบุกไม่เป็นธรรม ระบบการเหมืองแร่ที่ล้าสมัย สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นปัญหาที่ท้าทายความสามารถของผู้ปกครองที่ต้องหาหนทางแก้ไข และรัฐบาลได้ดำเนินการดังนี้

การจัดตั้งกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา (Royal Department of Mines and Geology) ขึ้นในปี พ.ศ.2435 ซึ่งถือเป็นแนวทางใหม่ที่รัฐบาลต้องการจัดระบบการทำเหมืองแร่ตามแบบตะวันตกขึ้นเป็นครั้งแรก (กรมทรัพยากรธรณี, 2535: 18) เนื่องจากอุปสรรคที่สำคัญมาก และส่งผลให้การทำเหมืองแร่ในหัวเมืองมณฑลภูเก็ตไม่เจริญเท่าที่ควรนั้น รัฐบาลมองว่ามาจากการขาดแบบแผนในการทำเหมืองแร่ เช่น การออกอาชญาบัตรตรวจแร่ การขออนุญาตทำเหมืองแร่ ยังไม่มีระเบียบแน่นอน การให้สิทธิ์ในการทำเหมืองแร่หรือขุดแร่ บางครั้งเจ้าเมือง เสนาบดีทำโดยพลการ จนเกิด

เหตุการทะเลาะวิวาทแย่งชิงพื้นที่หรือสายน้ำล้างแร่ เป็นคดีความฟ้องร้องกันอยู่เสมอ ปัญหาเหล่านี้สร้างความหนักใจให้กับพระยาทิพย์โกษาไม่น้อย เห็นได้จากรายงานที่เสนอมายังกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ตอนหนึ่งว่า “การทำเหมืองแร่ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกทุกวันนี้ ไม่เจริญเหมือนกับเมืองที่เป็นอาณานิคมของอังกฤษ เช่น กลารุด เมืองศราหงอและหัวเมืองอื่นๆ” (สจช.ร.ศ.111: มร.5 กษ/5)

ที่มาของการจัดตั้งกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยาก็คือ พระยาทิพย์โกษาพบว่า เพราะฝ่ายสยามไม่มีแบบแผนในการทำเหมือง กล่าวคือ ในที่ทำเหมืองบางแห่ง ต่างคนก็อ้างว่าเป็นที่ของตนเอง แต่ไม่มีหลักฐานยืนยัน ถ้าใครคิดจะทำเหมืองในที่นั้นๆ ต้องเช่าซื้อจากผู้ที่อ้างเป็นเจ้าของ ผู้ทำเหมืองต้องหาทุน จะกู้หรือยืมก็ต้องเสียดอกเบี้ยราคาแพง ดอกเบี้ยนั้น สามเดือนก็คิดทบเป็นเงินต้น และคิดดอกเบี้ยต่อไปอีก การซื้อเสบียงอาหารในการทำเหมือง ก็มักซื้อเชื่อ พ่อค้าจะคิดเอากำไรร้อยละ 20-30 และถ้าสัญญาจะให้เป็นดีบุก ก็จะกดราคาต่ำและเอาเปรียบโดยการโกงตราชั่งด้วย (สจช.ร.ศ.111: มร.5 กษ/5)

รัฐบาลจึงเล็งเห็นว่า หากขจัดข้อขัดแย้งเหล่านี้ได้ จะเป็นหนทางที่ทำให้นายเหมืองสนใจลงทุนทำเหมืองแร่มากขึ้น ดังนั้นจึงเกิดกรมโลหกิจขึ้น โดยให้สังกัดอยู่กับกระทรวงเกษตรในขณะนั้น หน่วยงานของกรมโลหกิจและภูมิวิทยา มีศูนย์กลางที่กรุงเทพฯ และตั้งสาขาของกรมขึ้นตามมณฑลและท้องที่ ที่มีการทำเหมือง หน้าที่คือรับผิดชอบดูแลในกิจการอุตสาหกรรมเหมืองแร่ ทั้งในด้านการควบคุม การอนุญาตประทานบัตร อาชญาบัตร การเรียกเก็บรายได้จากการทำเหมือง ขออนุญาตการทำเหมืองแร่ ตลอดจนแก้ไขกรณีพิพาทการทำเหมืองแร่และปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น

การตั้งกรมโลหกิจในช่วงนี้ นับเป็นหน่วยงานที่ทันสมัยมากในขณะนั้น แต่งานส่วนใหญ่ในช่วงแรก รัฐบาลมุ่งแก้ปัญหาการทำเหมืองแร่ และต้องจัดระเบียบการของสัมปทานให้เรียบร้อย โดยยังไม่ได้ให้ความสนใจที่จะส่งเสริมด้านเทคนิคการทำเหมือง และการดำเนินงานในช่วงแรกก็มีอุปสรรค เนื่องจากเป็นหน่วยงานใหม่ ข้าราชการไทยไม่คุ้นเคย จึงต้องว่าจ้างชาวต่างชาติมาทำงาน[28] ประกอบกับมีการเปลี่ยนสังกัดกระทรวงหลายครั้ง[29] การทำงานจึงไม่ต่อเนื่อง และไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร

---

[28] ตำแหน่งเจ้ากรมโลหกิจคนแรกคือ นายดับยู เดอ มูลเลอร์ (Mr. W de Muller) พ.ศ.2435-2438 เป็นชาวเยอรมัน สองคนต่อมาเป็นชาวอังกฤษคือ นายวาริงตัน สมีท (Mr. Warington Smyth) พ.ศ.2438-2439 และ นายเฮนรี่ จี. สก็อตต์ (Mr. Henry G. Scott) (กรมโลหกิจ, 2506: 44)

การตราพระราชบัญญัติเหมืองแร่ การจัดตั้งกรมราชโลหกิจไม่ได้ทำให้ปัญหาการทำเหมืองแร่หมดสิ้นไป เนื่องจากยังไม่มีกฎหมายควบคุม จนกระทั่งปี พ.ศ.2444 ได้มีกฎหมายเหมืองแร่เป็นระเบียบบังคับที่แน่นอนเกิดขึ้นครั้งแรก โดยพระราชบัญญัตินี้ ได้อาศัยเทียบเคียงกฎหมายเหมืองแร่ของมลายู เรียกว่า " พระราชบัญญัติเหมืองแร่ ร.ศ.120 " (พ.ศ.2444)[30] เมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) แล้วต่อมาได้ประกาศใช้ในมณฑล และจังหวัดต่างๆ 11 แห่ง รวมทั้งมณฑลภูเก็ต (กรมโลหกิจ, 2506: 59-60) พระราชบัญญัตินี้ได้หลักเกณฑ์การทำเหมืองแร่ เปลี่ยนแปลงอัตรา และมาตราการเก็บค่าธรรมเนียมต่างๆ ต่อมาได้มีการปรับปรุงเพิ่มเติมเพื่อให้รัดกุมยิ่งขึ้น ออกใช้เป็น "พระราชบัญญัติเหมืองแร่ พ.ศ.2461 " และมีการแก้ไขเพิ่มเติมอีกครั้งในปี พ.ศ.2474 เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพการทำเหมืองแร่ที่เปลี่ยนแปลงไป (กรมโลหกิจ, 2506:152, 165)

หลังจากมีการออกพระราชบัญญัติดังกล่าว ช่วยลดการทะเลาะวิวาทเรื่องสิทธิในการทำเหมืองได้มากขึ้นเพราะภายหลังการตราพระราชบัญญัติเหมืองแร่ พ.ศ.2444 (ร.ศ.120) กิจการเหมืองแร่จะอยู่ในความควบคุมของรัฐบาล ตั้งแต่เริ่มการขออนุญาตตรวจแร่จนถึงการขอประทานบัตรทำเหมืองแร่ ในแต่ละขั้นตอนต้องแสดงให้รัฐบาลเห็นว่ามีทุนมากพอที่จะดำเนินการได้ จึงจะได้รับอนุญาต ในกรณีที่มีคนขอประทานบัตรหลายคน ต้องดูความเหมาะสมว่าเป็นผู้สามารถทำเหมืองได้หรือไม่ ความเหมาะสมที่ว่าคือ มีความชำนาญและมีทุนพอที่จะทำ (สจช. 2469: มร.7 รล/35) นอกจากนี้ยังมีการแบ่งซอยที่เหมืองออกเป็นแปลงย่อยๆ ไม่เปิดโอกาสให้มีสัมปทานพิเศษครอบคลุมเนื้อที่มากมายเช่นเดิม ซึ่งเป็นการทำให้รัฐบาล และราษฎรขาดผลประโยชน์ เพราะผู้ขอสัมปทานอาจขอที่ไว้เฉยๆ ไม่ประกอบกิจการให้เป็นประโยชน์ ทั้งการแบ่งเป็นแปลงย่อยๆ สามารถทำให้รัฐบาลคิดค่าธรรมเนียมในการขอสัมปทานทำเหมืองแร่เป็นแปลงได้อีกด้วย ส่งผลให้รัฐบาลมีรายได้เพิ่มขึ้น เพราะก่อนหน้านี้เกิดมีพวกนายหน้าค้าสิทธิเหมืองแร่ โดยขอใบอนุญาตผูกขาดตรวจแร่ไว้ และขายสิทธิทำเหมืองแร่ให้ผู้อื่นหรือบริษัทที่จะทำในราคาแพง ทำให้ผู้ตั้งใจทำ

---

[29] แรกตั้งสังกัดอยู่ในกระทรวงเกษตร จนถึง พ.ศ.2438 กระทรวงเกษตรถูกยุบ จึงโอนไปอยู่กับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ 1 ปี แล้วจึงมอบให้กระทรวงมหาดไทยบังคับบัญชาต่อในปี พ.ศ.2440 เพราะกระทรวงมหาดไทยกำลังจัดการปกครองหัวเมืองจะได้บังคับบัญชาการทำเหมืองแร่ได้ง่าย จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่ากระทรวงมหาดไทยยังขาดความก้าวหน้าเท่าที่ควร จึงย้ายกลับมากระทรวงเกษตร แต่มักมีเรื่องขัดแย้งกับกระทรวงมหาดไทยซึ่งมีอำนาจในท้องที่เสมอ ในการตัดสินปัญหากรณีพิพาทไม่ตรงกัน (สุรีย์ เลียงแสงทอง, 2523: 57)

[30] รายละเอียดเพิ่มเติมใน สจช. มร.5 ม/5 พระราชบัญญัติเหมืองแร่ ร.ศ.120 (25 ตุลาคม - 19 พฤศจิกายน ร.ศ.120)

จริงขาดประโยชน์ไป ทั้งการผูกขาดตรวจแร่นั้น เมื่ออนุญาตให้ผู้ใด หากผู้นั้นขอประทานบัตรรัฐจำต้องให้ เพราะถือว่าได้ลงทุนตรวจแร่ไปแล้ว ถ้าที่เหมืองนั้นๆ เป็นที่ไม่ดีมีแร่น้อยก็ไม่ค่อยมีปัญหายุ่งยาก แต่ถ้าบริเวณนั้นมีแร่อุดมสมบูรณ์ มักจะมีคนหลายฝ่ายแก่งแย่ง เกิดการทะเลาะวิวาทเสมอๆ การตราพระราชบัญญัติเหมืองแร่ขึ้นใช้ จึงเป็นการจัดระเบียบเรื่องเหล่านี้ ทำให้เกิดความเรียบร้อยขึ้น

การส่งเสริมด้านเงินทุน เงินทุน นับเป็นปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งในการพัฒนาการทำเหมืองแร่ให้มีความเจริญ เมื่อรัฐบาลเป็นผู้ผูกขาดภาษีอากรในเมืองตะกั่วป่าแทนเจ้าเมือง จึงจำเป็นต้องให้การสนับสนุนนายเหมืองในเรื่องเงินทุนทำเหมืองดังเช่นเจ้าเมืองเคยปฏิบัติมา เพราะหากนายเหมืองไม่มีเงินทุนทำกิจการ นายเหมืองจะหยิบยืมจากพ่อค้าจีนในเมืองปีนังก็สู้ดอกเบี้ยไม่ไหว เมื่อนายเหมืองไม่มีเงินทุนพอที่จะจ้างกรรมกรมาทำเหมืองแร่ จะมีผลกระทบต่อรายได้ของรัฐบาลตามมา ดังนั้นรัฐบาลจึงต้องให้การสนับสนุน ดังกรณีการสำรวจความต้องการกรรมกรจีนมาทำเหมืองแร่เฉพาะที่เมืองภูเก็ตในปี พ.ศ.2435 มีความต้องการกรรมกรเพิ่มถึง 1,820 คน ใน 14 เหมือง (สจช.ร.ศ.111: มร.5 กษ/5) พระยาทิพย์โกษาจึงประชุมกับนายเหมืองเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว โดยตกลงว่าฝ่ายรัฐบาลจะออกทุนจำนวนหนึ่งสำรองจ่ายให้ก่อน พระยาทิพย์โกษาเห็นว่า จีนทำเหมืองคนหนึ่งมีประโยชน์ต่อบ้านเมืองปีหนึ่งไม่ต่ำกว่า 40 เหรียญ จึงได้ปรึกษาตกลงกันว่า จีนนายหน้าจะรับจีนใหม่มาจากเมืองจีนส่งถึงเมืองภูเก็ต โดยนายเหมืองที่จะรับจีนใหม่ไว้ต้องจ่ายเงินให้จีนนายหน้าที่ได้ออกให้จีนใหม่ยืมล่วงหน้า คนละ 4-6 เหรียญ แต่เงินที่จีนนายหน้าใช้ในค่าระวางเรือเพื่อบรรทุกพวกจีนใหม่มาถึงภูเก็ต พระยาทิพย์โกษาช่วยออกเงินให้ก่อนคนละ 8 เหรียญ แต่ประโยชน์ที่จีนนายหน้าจะได้ค่อยมาเก็บจากจีนนายเหมืองภายในกำหนดสองเดือน และจีนนายเหมืองจะใช้เงินคืนให้พระยาทิพย์โกษาในกำหนดสี่เดือนตามจำนวนที่นายเหมืองยื่นมา 1,840 คน เป็นเงิน 14,720 เหรียญ (สจช.ร.ศ.111: มร.5 กษ/5)

อีกประเด็นที่สำคัญคือ กรณีที่ภาวะราคาดีบุกไม่แน่นอนมีผลทำให้นายเหมืองไม่มีเงินพอที่จะจ่ายเงินสำรองให้กรรมกรเป็นร้อยๆ คนได้ มักเกิดการทะเลาะวิวาทฆ่าฟันกันตาย หรือก่อความวุ่นวายในเมือง ซึ่งรัฐบาลต้องพยายามเพิ่มกำลังป้องกันเหตุเสมอ แต่ความขัดแย้งก็ยังคงมีอยู่บ้าง รัฐจึงจะเข้าไกล่เกลี่ยดังเช่น สมัยของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ข้าหลวงเทศาภิบาลในช่วงปี พ.ศ.2444-2456 เกิดปัญหาระหว่างนายเหมืองกับกรรมกรหลายครั้ง พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ อนุญาตให้นายเหมืองยืมเงินสำรองที่ใช้ทำนุบำรุงบ้านเมืองไปใช้ก่อน โดยมีหลักทรัพย์ของนายเหมืองเป็นประกัน แต่หากเงินไม่พอจ่ายพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ จะเจรจาให้กรรมกรเห็นความ

จำเป็นของนายเหมืองที่ทำการขาดทุน ขอจ่ายล่วงหน้าเพียง 50-60% ก่อน ทำให้ช่วยแก้ปัญหาการขาดแคลนเงินทุนได้บ้าง (พิตร์ ณ นคร, 2513: 17)

จากหลักฐานดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า รัฐบาลและนายเหมืองมีผลประโยชน์ร่วมกันจึงพร้อมที่จะร่วมมือแก้ไขปัญหา แน่นอนว่านายเหมืองที่มีทุนน้อยย่อมไม่อาจรับภาระรายจ่ายที่สูงโดยลำพังได้ จึงต้องได้รับการอุปถัมภ์จากรัฐบาลในการออกเงินทุนให้ก่อนซึ่งรัฐบาลก็ต้องให้การช่วยเหลือ เพราะรัฐบาลเองก็ได้รับผลประโยชน์เช่นกัน อย่างไรก็ดีเงินทุนสำรองที่รัฐบาลให้นายเหมืองยืมเพื่อแก้ไขปัญหามีจำกัดไม่พียงพอต่อความต้องการ นายเหมืองยังคงต้องกู้ยืมเงินจากพ่อค้าเมืองปีนัง โดยเสียดอกเบี้ยในอัตราสูง หรือจากบริษัทอังกฤษที่ชื่อ สเตรทส์ เทรดดิ้ง กำปะนี (Straits Trading Company) ซึ่งได้มาตั้งที่ทำการที่เมืองภูเก็ตในปี พ.ศ.2445 โดยดำเนินการรับซื้อแร่ดีบุกนำไปถลุงที่สิงคโปร์ โดยใช้วิธีการจ่ายเงินล่วงหน้า แล้วให้นายเหมืองจ่ายคืนเป็นดีบุกทีหลัง แม้จะเสียเปรียบในการถูกลดราคาแร่ดีบุก (สจช.ร.ศ.125: มร.5ม/57)

ปัญหาเหล่านี้เป็นสิ่งที่รัฐบาลต้องรีบเข้ามาแก้ไข เพื่อป้องกันการผูกขาดรับซื้อแร่ดีบุก จึงมีการประชุมคณะกรรมการการทำนุบำรุงเศรษฐกิจมณฑลภูเก็ตขึ้นในปี พ.ศ.2449 ได้ตกลงใจให้มีการจัดตั้งธนาคารชาเตอร์ (Charter Bank)[31] เพื่อเป็นแหล่งให้เงินกู้ที่เสียดอกเบี้ยต่ำให้แก่พวกนายเหมืองและป้องกันไม่ให้บริษัทสเตรทส์ เทรดดิ้ง กำปะนี เอาเปรียบพวกนายเหมืองอีกต่อไป รัฐบาลคาดว่าธนาคารชาเตอร์ จะช่วยแก้ไขปัญหาการลงทุนทำเหมืองแร่และการค้าขาย รวมทั้งอำนวยความสะดวกให้แก่นักธุรกิจชาวตะวันตกที่สนใจจะมาลงทุนในกิจการเหมืองแร่ต่อไป

การสนับสนุนด้านแรงงาน ปัญหาที่กรรมกรจีนไม่ชอบเข้ามารับจ้างทำเหมืองแร่ในเมืองตะกั่วป่า หรือหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ในขณะที่หัวเมืองเหล่านี้มีความจำเป็นต้องการใช้แรงงานเป็นจำนวนมาก ซึ่งหากจำนวนแรงงานไม่เพียงพอ จะส่งผลให้กิจการเหมืองแร่หยุดชะงักลง ทั้งยังกระทบกระเทือนต่อฐานะทางเศรษฐกิจของหัวเมืองแถบนี้ด้วย ดังปรากฏในจดหมายกราบทูลของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ (สจช.ร.ศ.120: มร.5 ม/56) ที่กล่าวถึงสภาพเศรษฐกิจที่ต้องพึ่งพาอาศัยคนจีนตอนหนึ่งว่า

---

[31] ธนาคารชาเตอร์ (Charter Bank) ดำเนินการโดยชาวอังกฤษ ตั้งครั้งแรกที่เมืองสิงคโปร์ปี พ.ศ.2402 มาตั้งที่เมืองปีนัง พ.ศ.2418 และตั้งที่ภูเก็ต พ.ศ.2437 (ขุนเสนานุวงศ์ภักดี, 2513: 46)

> …ด้วยราษฎรตามหัวเมืองในมณฑลภูเก็ตทุกวันนี้ย่อมลดน้อยกว่าแต่ก่อน การที่เป็นดังนี้เพราะเมืองในมณฑลภูเก็ต ราษฎรเป็นคนจีนโดยมาก และในเวลานี้จีนใหม่ก็ไม่ใคร่จะเข้ามาตามหัวเมือง ในส่วนจีนที่มาอยู่เก่าก็ล้มตายลงไปเสียบ้าง และที่ทำการอยู่แต่ก่อน หลุดพ้นหนี้ก็ไปทำมาหากินตามเมืองต่างประเทศที่ติดต่อกับมณฑลนี้ โดยมากเมื่อราษฎรคนจีนน้อยลงดังนี้แล้ว บ้านเมืองก็คงร่วงโรย ผลประโยชน์ของรัฐบาลลดน้อยตามราษฎรทุกอย่าง…

ปัญหาในการจัดหากรรมกรจีนเป็นปัญหาเรื้อรังมานานแล้ว ตั้งแต่เรื่องเงินค่าจ้างล่วงหน้าค่าเรือที่บรรทุกมา หรือบางครั้งเรือที่ออกจากเมืองจีนมาแวะที่เมืองสิงคโปร์หรือปีนัง เพื่อเปลี่ยนเรือแล้วต่อมาไทย มักจะมีจีนใหม่บางส่วนขึ้นที่เมืองดังกล่าวแทนที่จะมาไทย (สจช.ร.ศ.111: มร.5 กษ/5) เพราะฉะนั้นรัฐบาลจึงจำเป็นต้องหามาตรการในการให้ความช่วยเหลือแก่บรรดานายเหมืองด้วยการออกเงินทุนให้นายเหมืองไปจ้างจีนมาจากเมืองจีนโดยตรง ให้มาที่มณฑลภูเก็ต โดยไม่ต้องแวะที่มลายู ซึ่งต้องมีเงินจำนวนหนึ่ง เพื่อจ่ายค่าระวางเรือ และค่าใช้จ่ายอื่นๆ ซึ่งนายเหมืองส่วนใหญ่ไม่มีเงินมากพอ รัฐบาลจึงต้องยื่นมือช่วยเหลือ ในการประชุมคณะกรรมการที่ปรึกษา พ.ศ.2449 พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ได้ขอให้รัฐบาลอนุมัติเงินทุนสำรองประมาณ 80,000 บาท เพื่อจะทำสัญญาเช่าเรือเอง โดยนายเหมืองกับรัฐบาลจะช่วยกันออกค่าใช้จ่ายต่างๆ ในการจัดเรือไปรับชาวจีนโดยตรงจากเมืองจีนมายังไทย (สจช.ร.ศ.125: มร.5 ม/57 ม.53/10 และ สจช.ร.ศ.111:มร.5 กษ/5)

การทำเช่นนี้ของรัฐบาลเป็นการแก้ปัญหาที่ปลายเหตุ เนื่องจากโดยธรรมดาแล้วพวกกรรมกรจีนที่เข้ามาทำเหมืองนั้นจะมาทำงานเพราะต้องการเงิน มักจะเลือกว่าหัวเมืองใดจะให้ค่าจ้างสูงและมีความปลอดภัยมากน้อยแค่ไหน หากค่าจ้างสูงแต่ไม่มีความปลอดภัย กรรมกรเหล่านั้นก็จะเลือกสถานที่ที่มีความปลอดภัยกว่า และแน่นอนว่ากรรมกรเหล่านั้นย่อมอยากทำงานในหัวเมืองมลายูของอังกฤษเพราะมีสวัสดิการที่ดีกว่า เช่น โรงพยาบาลรักษาผู้เจ็บป่วย และการคมนาคมในหัวเมืองมลายูมีความสะดวกมากกว่าในเขตไทย ดังนั้นในเวลาต่อมา เมื่อรัฐบาลให้การสนับสนุนกิจการในด้านนี้มากขึ้น ก็จะเป็นการดึงดูดใจให้พวกกรรมกรเหมืองแร่เข้ามาทำงานเอง (สจช.ร.ศ.125:มร.5 ม/29/1)

การนำเทคนิคและเครื่องมือสมัยใหม่เข้ามาใช้ในการทำเหมืองแร่ เป็นสิ่งจำเป็นอย่างหนึ่งในการที่จะได้แร่ดีบุก โดยไม่ต้องสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมากเกินไป ซึ่งก่อนเทคนิคการผลิตแบบใหม่จะเข้ามาใช้แพร่หลายนั้น การทำเหมืองแร่ดีบุกอยู่ในสภาพที่ล้าหลังมาก วิธีการที่ใช้เป็นวิธีการ

ดั้งเดิมที่อาศัยแรงงานกุลีจีนเป็นหลัก ดังนั้นในปี พ.ศ.2432 จึงมีการนำเอาเครื่องจักรสูบน้ำและเครื่องฉีดหิน (Steam Pump and Gravel) เข้ามาใช้ทำเหมืองสูบ และเหมืองฉีดที่เมืองภูเก็ต และต่อมาได้แพร่กระจายทั่วทั้งมณฑล สำหรับเมืองตะกั่วป่ามีหลักฐานว่ารัฐได้ออกทุนให้นายเหมืองซื้อเครื่องสูบน้ำมาใช้ที่เมืองตะกั่วป่าเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2434 (สจช.ร.ศ.110: มร.5 ม/56)

แม้จะมีการหันมาใช้เทคนิคการผลิตแบบใหม่ก็ตาม แต่ก็มีปัญหาเรื่องเงินทุน นายเหมืองบางแห่งไม่มีเงินพอที่จะนำไปลงทุนซื้อเครื่องจักรเพื่อเพิ่มผลผลิต รัฐบาลพยายามช่วยเท่าที่สามารถทำได้ โดยพระยาทิพย์โกษาได้สั่งซื้อเครื่องเจาะหินเพื่อใช้หาแร่ได้รวดเร็วและแน่นอนขึ้น มาให้จีนนายเหมืองเช่าในปี พ.ศ.2434 และในปี พ.ศ.2435 รัฐบาลได้ลงทุน 4 หมื่นเหรียญเพื่อจัดซื้อเครื่องสูบน้ำ และปีต่อมาลงทุน 380 เหรียญ ซื้อเครื่องเจาะหินและเตาเผาแร่ (สจช.ร.ศ.112: กร.5 ค/54 ค.14.4.ก/8)

แม้การนำเครื่องจักรสมัยใหม่มาใช้จะเป็นการเพิ่มผลผลิตได้มากกว่าเดิม แต่วิธีการทำเหมืองแบบตะวันตกที่ประสบความสำเร็จอย่างมาก และถือเป็นการเปิดศักราชใหม่ของการทำเหมืองแร่ของไทยไปสู่ยุคใหม่อย่างแท้จริงคือ การทำเหมืองเรือขุดในปี พ.ศ.2449 โดยกัปตันเอดเวิร์ด โทมัส ไมลส์ (Captain Edward Thomas Miles) ซึ่งได้ขออนุญาตทำการขุดแร่ในอ่าวภูเก็ตจากรัฐบาลโดยใช้เครื่องจักรติดตั้งบนเรือ (สจช.ร.ศ.125: มร.5 ม/57) และได้จัดการจดทะเบียนตั้งบริษัททุ่งคา ฮาเบอร์ ทิน เดรดจิง (The Tonkah Harbour Tin Dredging Company) ขึ้น วิธีการที่กัปตันไมลส์นำมาใช้เป็นวิธีการใหม่ที่กัปตันไมลส์เคยเห็นขณะเดินทางไปมาระหว่างนิวซีแลนด์กับออสเตรเลีย[32] เห็นเรือขุดแบบใช้กระพ้อเหล็กร้อยติดกันเป็นพวง เป็นเรือขุดที่เรียกว่า Bucket dredges ขุดทองในแม่น้ำต่างๆ ในนิวซีแลนด์ (สมภพ จันทรประภา, 2511: 43) กัปตันไมลส์ได้ทำการขุดแร่ในอ่าวภูเก็ตด้วยเรือขุดครั้งแรกในปี พ.ศ.2451 และได้ปรับปรุงจนสามารถใช้ได้ผลดีขึ้นเรื่อยๆ มีการนำเข้าเรือขุดเพิ่มขึ้นหลายลำ และต่อมาได้มีบริษัทอื่นๆ ได้ดัดแปลงนำไปใช้ขุดบนบกซึ่งปรากฏว่าได้ปริมาณแร่มากกว่าการใช้กรรมกรขุดหลายเท่า ดังนั้นจึงมีการจับจองและเปิดเหมืองเรือขุดในพื้นที่ต่างๆ ที่คาดว่าจะมีแร่ดีบุกอยู่มาก ทั้งในตะกั่วป่า ภูเก็ต พังงาและระนอง ในปี พ.ศ.2461 ปรากฏว่าที่เมืองตะกั่วป่ามีการทำเหมืองเรือขุดโดยบริษัทราชครุฑ มีเรือขุด 1 ลำ และบริษัทอีสต์เอเชียติก (East Asiatic Company) มีเรือขุด 1 ลำ (สุรีย์ เลียงแสงทอง, 2523: 101)

---

[32] เรือขุดลำแรกของโลกสร้างขึ้นในประเทศนิวซีแลนด์เมื่อปี พ.ศ.2405

การส่งเสริมทางด้านคมนาคม ปัจจัยที่จะทำให้กิจการเหมืองแร่ในเมืองตะกั่วป่าเจริญอีกอย่างหนึ่งคือ การปรับปรุงเส้นทางคมนาคม ซึ่งส่วนใหญ่จะได้รับการพัฒนาในสมัยของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ซึ่งเล็งเห็นความสำคัญของการสร้างเส้นทางคมนาคมให้สะดวก เพื่อเป็นการจูงใจให้มีการลงทุนทำเหมืองแร่มากขึ้น เป็นที่รู้กันดีอยู่แล้วว่ามณฑลภูเก็ตทางเหนือติดต่อกับพม่าและทางใต้ติดต่อกับแหลมมลายู ในประเทศทั้งสองได้รับการดูแลในเรื่องการคมนาคมเป็นอย่างดี มีถนนหนทางเชื่อมต่อจังหวัดกับจังหวัด ตลอดลงไปจนอำเภอ และตำบลต่างๆ การคมนาคมทางน้ำก็มีเรือเมล์เดินบรรทุกคนและสิ่งของ ไปยังท่าเรือต่างๆ ประเทศทั้งสองจึงเจริญมั่งคั่งด้วยการเพาะปลูกและการทำเหมืองแร่ การเพาะปลูกและการทำเหมืองแร่จะเจริญไม่ได้ ถ้าไม่มีถนนดี (สจช. จ.ตรัง.2467: มท.1.5/13) นอกจากนี้หนังสือพิมพ์อังกฤษที่สิงคโปร์ มักโจมตีรัฐบาลไทยเสมอว่าไม่ปรับปรุงการคมนาคมในดินแดนภาคใต้ให้ดี หากเปรียบเทียบกับการคมนาคมในหัวเมืองมลายูของอังกฤษ รายได้จากเหมืองของหัวเมืองมลายูจำนวนมากถูกนำมาสร้างทางรถไฟและถนนอย่างดี (B.P.P.3/12,18, Diplomatic and Consular Report 1907, 1910, 1911) แต่ในเมืองตะกั่วป่า และมณฑลภูเก็ต การคมนาคมก่อนสมัยพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ยังไม่สะดวก เป็นอุปสรรคต่อการทำเหมืองแร่มาก

การขนส่งแร่ที่ขุดได้ส่วนใหญ่ใช้ช้างและเกวียน บรรทุกจากเหมืองแร่ที่ขุดมายังที่ถลุง เพราะไม่มีการตัดถนน พื้นที่ทำเหมืองแร่ส่วนใหญ่อยู่ในที่ทุรกันดาร ตามป่าเขา ผู้ทำเหมืองต้องสร้างถนน ทางเกวียนพอขนส่งสินค้าได้เอง ซึ่งมีเพียงบริษัทใหญ่ๆ เท่านั้นที่พอทำได้ ปัญหาเรื่องการคมนาคมจึงเป็นเรื่องถกเถียงร้องเรียนกันมานาน ในสมัยพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ได้มีการอนุมัติเงินจำนวน 100,000 บาทให้ดำเนินการสร้างถนน แต่เนื่องจากการก่อสร้างปราศจากเทคนิค และขาดการเตรียมการ จึงได้ถนนที่ไม่มีมาตรฐาน ดังนั้นเมื่อนายคาร์โล อาเลกริ (Carlo Allegri) นายช่างใหญ่กรมโยธาธิการไปตรวจการโยธาในมณฑลภูเก็ตในปี พ.ศ.2446 และได้ทำรายงานถึงพระสถิตย์นิมานการเจ้ากรมโยธาธิการไว้ตอนหนึ่งว่า “ที่เมืองตะกั่วป่า เวลานี้กำลังทำเมืองใหม่[33] แลได้ตัวถนนขึ้นอีกหลายสาย แต่ก็หาได้มีอันเยอรเนียดูแล กำกับตรวจตราการเหล่านั้นไม่ ส่วนคนที่เป็นโยธาส่งไปก็ไม่มีความรู้พอ แลได้ตัดถนนไปตามพื้นดินที่ต่ำๆ สูงๆ” (สจช. 2446: กร.5 ยธ/1 ยธ.1/25)

---

[33] ย้ายที่ว่าการจากตำบลเกาะคอเขา มาอยู่ที่ตำบลย่านยาว (สจช.ร. 6.มท.1.3.4/43 (3 สิงหาคม-12 ตุลาคม พ.ศ.2458)

ซึ่งต่อมาได้มีการปรับปรุงการโยธามณฑลภูเก็ต ปัญหานี้จึงยุติลง แต่ยังมีปัญหาเรื่องเงินงบประมาณที่จะนำมาใช้ด้วย เนื่องจากงบประมาณที่ได้รับจำนวน 100,000 บาทต่อปี ไม่เพียงพอ พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ จึงได้เสนอขออนุมัติเพิ่มขึ้นอีกเท่าหนึ่ง (สจช.ร.ศ.125: มร.5 ม/57) พระยาสุขุมนัยวินิต เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการในขณะนั้น จึงอนุมัติให้สั่งจ่ายเงินทะนุบำรุงการโยธาเพิ่มปีละ 200,000 บาท (สจช.ร.ศ.126: กร.5 ยธ/1 ยธ.1/39)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ารัฐบาลจะอนุมัติเงินจำนวนดังกล่าวเพื่อทะนุบำรุงการคมนาคมโดยเฉพาะแล้วก็ตาม แต่พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ มีความเห็นว่าเงินที่ได้จะทะนุบำรุงไม่ได้โดยตลอด จึงทูลปรึกษากับกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ขอจัดหาเงินนอกงบประมาณ จากผู้ที่เข้ามาดำเนินธุรกิจเหมืองแร่ โดยอาศัยประโยชน์จากพระราชบัญญัติเหมืองแร่ที่บังคับให้ผู้ทำเหมืองแร่ต้องชดใช้ เมื่อทำให้วัตถุที่เป็นสาธารณประโยชน์เสียหาย ซึ่งแต่เดิมรัฐบาลไม่เอาใจใส่ในเรื่องนี้มากนัก โดยเริ่มบังคับตรวจตราอย่างเข้มงวด ถ้ามีกรณีเกิดขึ้นเมื่อใด ก็บังคับให้พวกนายเหมืองทำการแก้ไขหรือป้องกันการเสียหาย เช่น ให้ทำถนนหรือขุดทางน้ำแทนของเดิมเสียก่อน จึงจะอนุญาตให้ทำเหมืองแร่ในที่นั้นได้ ส่วนนายเหมืองอยากที่จะขุดแร่โดยเร็ว ไม่อยากเสียเวลาจึงมักขอชำระเป็นเงินให้พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ทำการนั้นเอง แม้จะตั้งตัวเงินสูงกว่าความเป็นจริงเล็กน้อยก็ไม่เป็นไร พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ เรียกเงินนี้ว่า “คอมเพนเสชั่น” (Compensation) (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2504: 23) พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ได้นำเงินที่เหลือนั้นมาซ่อมแซม และใช้ในการสร้างถนนขึ้นใหม่อีกหลายสาย โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายมากนัก เพราะใช้แรงงานนักโทษ (ขุนเสนานุวงศ์ภักดี, 2513: 26) ส่วนก้อนหินที่โรยถนนได้อาศัยก้อนหินตามเหมืองที่ไม่ใช้แล้ว ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาความว่า “...ถนนก็ดีได้เพราะเหมือง โดยมากคือศิลาที่ขุดขึ้นมาจากขุมเหมือง เจ้าคุณเทศาสั่งไม่ให้ทิ้ง ให้เก็บรวบรวมไว้เมื่อต้องการก็ไปขนมาใช้โรยถนน ไม่ต้องหาที่ไหนไกล อีกประการหนึ่งถ้าใครขอทำเหมือง เจ้าคุณเทศาก็ขอให้ทำสัญญาทำถนนให้ด้วย…” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2506: 86-87)

ผลจากการปรับปรุงการคมนาคมของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ทำให้การคมนาคมมีความสะดวกสบายมากขึ้น อำนวยความสะดวกให้กับการทำเหมืองแร่ ทั้งยังดึงดูดให้ชาวตะวันตกเข้ามาลงทุนในกิจการเหมืองแร่ดีบุกมากขึ้น สามารถกรุยถนนเชื่อมติดต่อระหว่างเมืองตะกั่วป่ากับเมืองภูเก็ตสายหนึ่ง และอีกสายหนึ่งตัดผ่านเมืองตะกั่วทุ่ง เมืองพังงา เมืองกระบี่ จนถึงเมืองตรัง และจากเมืองตรังซ่อมแซมถนนที่ติดต่อกับเมืองพัทลุง และนครศรีธรรมราชให้ได้มาตรฐานมากขึ้น (ขุนเสนานุวงศ์ภักดี, 2513: 27-30) และยังสร้างทางระยะสั้นๆ หลายเส้นทาง เช่น ทำทางติดต่อ

ระหว่างเมืองตะกั่วป่าเก่ากับเมืองตะกั่วป่าใหม่ (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2504: 25) เงินส่วนใหญ่ที่ถูกนำมาใช้มาจากเงินค่าเสียหายที่เก็บจากพ่อค้าเหมืองแร่ เมืองตะกั่วป่าช่วงนี้มีการปรับปรุงมากมาย ได้มีการย้ายเมืองใหม่[34] จากตำบลเกาะคอเขาไปตั้งที่ตำบลย่านยาวในสมัยพระโยธีพิทักษ์[35] เป็นผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า ในช่วงของการย้ายเมืองใหม่มีการใช้เงินจำนวนมาก เงินที่ใช้ส่วนหนึ่งเป็นเงินที่เก็บจากพ่อค้าเหมืองแร่ และจากเงินค่าบำรุงถนน สะพาน และค่าก่อสร้างสถานที่ซึ่งทางมณฑลอนุมัติให้ปีละ 1,000 บาท รายการที่ทำเมืองใหม่คือ ก่อสร้างที่ทำการของรัฐบาล ที่พักข้าราชการ ทำถนน สะพาน ศาลากลาง ศาลเมือง โรงพักตำรวจภูธร โรงฝิ่น ที่พักผู้ว่าราชการเมืองกับที่พักข้าราชการแผนกต่างๆ ทำถนนสะพานในบริเวณกลางเมืองและสายไปตำบลตลาดใหญ่ (เมืองเก่า) และได้จัดการย้ายเมืองมาอยู่ที่ตำบลย่านยาว เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2458 (สจช. 2458: มท.1.3.4/43)

พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ เป็นผู้มีวิสัยทัศน์กว้างไกล เห็นความจำเป็นของการคมนาคมว่ามีผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ จึงรีบเร่งลงมือวางโครงการให้สร้างถนนเชื่อมจังหวัดต่างๆ ในมณฑลนี้ให้ตลอด และหลายโครงการได้ลงมือทำบ้างแล้ว แต่ท่านถึงแก่กรรมเสียก่อน การสร้างถนนหลายสายจึงชะงัก ประชาชนเมืองตะกั่วป่าเห็นประโยชน์จากการมีถนนสะพานเช่นกัน จึงให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี มีการบริจาคเงินสมทบสร้างถนนและสะพานบ้างสายเช่น พ.ศ.2456 พันก้ามยกเต้ง กำนันตำบลตลาดเหนือ อำเภอตลาดใหญ่บริจาคทรัพย์ส่วนตัวและเรี่ยไรเงินสร้างสะพานข้ามคลองกะปิ ตัวสะพาน 17 วา กว้าง 1 วา ใช้เงิน 841 บาท 66 สตางค์ เปิดใช้ได้ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2456 (สจช. 2456:ร.6 ม.15.1/35) พ.ศ.2460 ขุนจำนงภักดี กำนันตำบลตลาดเหนือพร้อมด้วยพ่อค้าและราษฎร ช่วยกันบริจาคทรัพย์สร้างสะพานขึ้นในท้องที่ตำบลตลาดเหนือ 2 แห่งคือ ตรงถนนสายแยก

---

[34] ในสมัยนั้นพระยาเสนานุชิต (ฉิม) เห็นว่าตะกั่วป่ามีการคมนาคมไม่สะดวกเพราะแม่น้ำตะกั่วป่าตื้นเขิน เรือขนาดใหญ่เข้าออกไม่ได้ ดังนั้นในปี พ.ศ.2448 จึงให้ย้ายที่ทำการจังหวัดตะกั่วป่าจากตลาดใหญ่ (ตลาดเก่า เขตเทศบาลเมืองตะกั่วป่า) ไปตั้งใหม่ที่เกาะคอเขา (บริเวณเมืองใหม่ ต.เกาะคอเขา อ.ตะกั่วป่า จ.พังงา ในปัจจุบัน) ซึ่งเป็นปากแม่น้ำตะกั่วป่าอีกทางหนึ่ง โดยคิดจะอาศัยเป็นเมืองท่าค้าขายกับต่างประเทศ เพราะมีร่องน้ำลึก เรือใหญ่เข้าจอดได้ แต่ปรากฏว่าไม่เป็นไปตามคาดหมาย เพราะที่เกาะคอเขามีพายุจัดในช่วงฤดูมรสุม เรือกลไฟสามารถเข้าออกได้บางฤดูเท่านั้น (วิมล, 2540: 29) ดังนั้นในปี พ.ศ.2458 จึงย้ายที่ทำการจังหวัด (ศาลากลาง) มาตั้งใหม่ที่บ้านย่านยาว (คือที่ว่าการอำเภอตะกั่วป่าในปัจจุบัน) เพราะทำเลเป็นผืนแผ่นดินใหญ่ ชุมชนหนาแน่นกว่า การคมนาคมสะดวก เนื่องจากมีการตัดถนนติดต่อกับจังหวัดอื่นๆ ได้

[35] ต่อมา ย้ายไปเป็นผู้ว่าราชการเมืองตรังในปี พ.ศ.2457

กลางตลาดใหญ่ ขนาดกว้าง 4 เมตร 25 เซนติเมตร ยาว 8 เมตร อีกแห่งตรงหัวตลาดทางที่จะไปจังหวัดตะกั่วป่าขนาดกว้าง 4 เมตร ยาว 7 เมตร เปิดใช้ในเดือนมกราคม พ.ศ.2460 ใช้เงินไปทั้งสิ้น 730 บาท 85 สตางค์ (สจช. 2460: ร.6.ม.15.1/35) และในปีเดียวกันนี้ยังมีการสร้างสะพานข้ามคลองขึ้น 2 สะพานคือสะพานข้ามคลองทุ่งมะพร้าว ความยาว 1 เส้น 11 วา กว้าง 3 ศอก กับสะพานข้ามคลองลำรู่อีกแห่งความยาว 1 เส้น 4 วา กว้าง 3 ศอก โดยหลวงอำนาจนรารักษ์กับขุนวิเศษนุกูลกิจ กรมการพิเศษจังหวัดภูเก็ต สะพานแห่งนี้ใช้เป็นเส้นทางเดินระหว่างตำบลทุ่งมะพร้าว อำเภอท้ายเหมืองกับจังหวัดตะกั่วป่า ซึ่งขณะนั้นยังไม่มีถนน เปิดใช้ตั้งแต่ 18 พฤษภาคม พ.ศ.2460 (สจช. 2460:.ร.6. ม.15.1/35)

อย่างไรก็ตาม การคมนาคมในเมืองตะกั่วป่า แม้จะมีการพัฒนามากขึ้น แต่หากเทียบกับจังหวัดอื่นๆ ในมณฑลภูเก็ตแล้ว ถือว่ายังน้อยมาก และการคมนาคมที่ไม่สะดวกสบายนี้จะกลายเป็นอุปสรรคสำคัญของการพัฒนาเมืองตะกั่วป่าต่อไปในอนาคต

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่า

กิจกรรมทางเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่าโดยหลักๆ แล้วได้แก่ การทำเหมืองแร่ดีบุก ซึ่งเป็นกิจกรรมที่มีความสำคัญต่อคนตะกั่วป่ามาตั้งแต่อดีตกาล ในอดีตรูปแบบการทำเหมืองแร่มีวิธีการที่ง่ายๆ พึ่งพาแรงงานคนเป็นหลัก แต่เมื่อการปฏิรูปทางด้านเศรษฐกิจขึ้นในเมืองตะกั่วป่า รูปแบบการทำเหมืองแร่ได้มีการพัฒนามากขึ้น มีความสลับซับซ้อน และใช้เทคโนโลยีเข้าช่วย เพื่อให้สามารถหาแร่ดีบุกได้มากพอต่อความต้องการของตลาดขณะนั้น นอกจากนี้ยังมีการพัฒนากิจกรรมทางเกษตรกรรม และอื่นๆ ไปพร้อมๆ กัน แม้จะไม่เด่นชัดเท่ากับการทำเหมืองแร่ แต่นับได้ว่าเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจอีกประเภทหนึ่งที่รัฐพยายามพัฒนา เพื่อทำให้ตะกั่วป่าสามารถพึ่งตนเองได้ในยามที่เหมืองแร่ลดบทบาทลง

การทำเหมืองแร่ดีบุก

การขุดแร่ ร่อนแร่ นับเป็นอาชีพหลักที่คนตะกั่วป่าทำมาหลายร้อยปี เพราะโดยสภาพทางภูมิศาสตร์ของเมืองตะกั่วป่า ได้กล่าวมาแล้วว่ามีแนวเขาที่มีแร่ดีบุกกระจัดกระจายอยู่มาก ก่อนหน้าที่พระยาเสนานุชิตจะเข้ามาปกครอง คนแถบนี้หาเลี้ยงชีพด้วยการร่อนแร่มานานแล้ว (กรมโลหกิจ และกรมภูมิวิทยา, 2468: 83) ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของแร่ดีบุกจึงเป็นสิ่งดึงดูดให้

ประชาชนทำอาชีพนี้กันมา มีหลักฐานระบุว่า ที่ตำบลโคกกลอย อำเภอตะกั่วทุ่ง คลื่นซัดสาดแร่ดีบุกขึ้นมาตามชายฝั่งทะเล ราษฎรแตกตื่นไปตั้งร่อนแร่บริเวณนี้กันมาก (สจช.ร.ศ.119: มร.5 กษ/5) การหาแร่แรกๆ จะร่อนในลำธารและทะเล ใช้กำลังคนน้อย เครื่องมือที่ใช้เป็นเครื่องมือง่ายๆ เช่น ชาม กระทะ กะลา เลียง[36] นับเป็นวิธีการที่ง่ายและลงทุนน้อยที่สุด

ต่อมาเมื่อมีความต้องการแร่จำนวนมากขึ้น จึงมีความพยายามปรับเปลี่ยนวิธีการหาแร่ให้สะดวกและให้ได้มากๆ มีการเปลี่ยนแปลงจากการร่อนหาแร่พอเลี้ยงปากเลี้ยงท้องไปวันๆ เป็นการทำเหมืองแร่ด้วยการใช้เครื่องจักร เป็นเครื่องทุ่นแรง และพัฒนารูปแบบการทำเหมืองแร่ให้มีความทันสมัยมากขึ้น ผลจากการปฏิรูปการปกครองระบบเทศาภิบาล นโยบายการส่งเสริมพัฒนาการทำเหมืองแร่ในตะกั่วป่าได้ปรากฏให้เห็นชัดเจนขึ้น ดังนี้

ลักษณะเหมืองแร่ดีบุก สมัยก่อนการปฏิรูประบบมณฑลเทศาภิบาล การทำเหมืองแร่ดีบุกนอกจากการร่อนแร่โดยการใช้เครื่องมือง่ายๆ แล้ว ผู้ที่สามารถลงทุนทำเหมืองได้คือ เจ้าเมือง เจ้าภาษี และชาวจีนซึ่งมีฐานะและอำนาจมากพอ แต่ลักษณะการทำเหมืองช่วงนี้เป็นวิธีการทำเหมืองแบบเก่า การลงทุนน้อย แต่อาศัยคนงานมาก วิธีการที่ชาวจีน และชาวพื้นเมืองนิยมทำกันมาตั้งแต่สมัยโบราณมี 5 วิธีคือ

1. การร่อนหาแร่ (Dulang Washing) เป็นวิธีการหาแร่ได้ง่ายที่สุด ตามธรรมดาแร่ย่อมมีน้ำหนักมากกว่าหิน ดิน ทราย บริเวณแหล่งที่เกิดมักมีแร่ตกค้างตามลำธาร ตักแร่ที่ปนกับทราย ดิน ลงในเลียงมาร่อนในน้ำจนดินทรายไหลไปตามน้ำ เหลือแต่แร่ หากร่อนแร่ตามที่ลาดเขา โดยไม่มีลำธาร ต้องใช้น้ำสาดให้ดีบุกไหลตามน้ำลงมา วันหนึ่งร่อนได้ประมาณ

100 เลียง ในเวลา 10 ชั่วโมง เลียงหนึ่งร่อนดินแร่ได้ครั้งละ 15-25 ปอนด์ ผู้ร่อนแร่ต้องขออนุญาต เสียค่าธรรมเนียมเล็กน้อยจึงจะร่อนได้ในเขตที่กำหนดให้ อาจกล่าวได้ว่าการร่อนแร่ไม่เป็นการทำเหมือง เพราะเป็นการทำรายบุคคล เพียงพอเลี้ยงชีพเท่านั้น หรืออาจทำหลังจากว่างจากอาชีพหลักของตน จึงมีคนจำนวนมากมาร่อนหาแร่

---

[36] เลียง เป็นเครื่องมือที่ใช้ร่อนแร่ รูปร่างเหมือนกะทะไม่มีหู

2. เหมืองแล่น (Ground Sluicing) เป็นการทำเหมืองขนาดเล็กที่ใช้ทุนน้อย และใช้จำนวนคนไม่มาก (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2506: 221) จะมีการตรวจสภาพภูมิประเทศของบริเวณที่มีแร่ ทดลองขุดหลุมตรวจดูพื้นดิน หรือตรวจดูหินที่มีแร่อยู่ตามลำธารว่าพอที่จะทำเหมืองได้หรือไม่ บางครั้งอาศัยโชคลาง เมื่อพบแหล่งแร่ที่ต้องการจะขุด และชักน้ำล้างเอาแร่ง่ายๆ โดยไม่ต้องใช้เครื่องจักรสูบน้ำ เหมืองชนิดนี้ได้แร่ไม่มาก ทำได้เฉพาะฤดูฝนเพราะอาศัยน้ำฝนที่ไหลหรือขังอยู่ล้างเอาแร่มาขาย การทำเหมืองชนิดนี้ไม่อาจทำให้ร่ำรวยได้ ใช้คนงานไม่ถึง 10 คนก็ทำได้

3. เหมืองครา (Hill Mining) วิธีทำคล้ายกับเหมืองแล่น เป็นการทำเหมืองที่ทำในพื้นที่ที่มีแร่ดีบุกปะปนอยู่ในหินอัคนีที่ผุ ทำรางน้ำพาน้ำมาตามไหล่เขาจากที่สูง ให้น้ำชะลงบนหลังแร่ หินผุที่กลายเป็นดินไหลเลยไป คนงานจะช่วยกันงัดเอาหินให้พังลงไปในที่รองรับแร่

ซึ่งเป็นบ่อขุด ล้างแล้วร่อนเอามูลดินหินทรายออก เลือกเก็บเอาแต่เนื้อแร่ การทำเหมืองชนิดนี้ใช้คนงานน้อย จึงมีกำไรมาก แต่เป็นอันตรายแก่ป่าและพื้นที่เพาะปลูกใกล้เคียง เนื่องจากการพังทลายของดินทราย จะต้องเตรียมที่ขังมูลดินไว้ก่อน

4 เหมืองใหญ่หรือเหมืองหาบ (Opencast or Open-Pit Mining) คือการทำเหมืองโดยใช้แรงงานคนขุดเปิดเปลือกดิน ต้องใช้คนจำนวนมากหาบดินขึ้นลงติดต่อกันเป็นแถว เพื่อนำไปเทในรางล้างแร่ แยกเอาเนื้อแร่ออก จึงเรียกว่า “เหมืองหาบ” สมัยแรกๆ ไม่มีเครื่องมือใดๆ นอกจากจอบ เสียม ชะแลง และบุ้งกี๋ การทำเหมืองใหญ่ต้องลงทุนมาก แม้แร่จะอยู่ห่างจากน้ำเพียงใด ก็ลงทุนขุดคลองเพื่อทำท่อชักสายน้ำล้างแร่ มาจากภูเขาที่ห่างไกลถึงที่ขุดแร่ และใช้แรงงานจำนวนมาก การทำเหมืองหาบนี้เป็นที่นิยมของนายเหมืองชาวจีน ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2507: 131) ความว่า “…บ่าย 3 โมง ไปดูเหมืองหลังพลับพลาที่จีนเรียกว่า “ไฮปา” เป็นเหมืองของหลวงบำรุง ว่าทำมา 25 ปีแล้ว ทำที่อื่นอีก 5 ตำบลด้วยกัน ใช้คนงาน 1300 คน แต่เหมืองนี้เหมืองเดียว ว่าคนอยู่ใน 900 คน ได้แร่ปีละ 40 คลวงๆ ละ 50 หาบ ในเหมืองเดียวถ้าได้อย่างมาก 29 ถัง อย่างน้อย 7 ถัง…”

สำหรับเมืองตะกั่วป่าในขณะนั้นได้มีนายเหมืองเข้าเฝ้าในคราวเสด็จประพาสรอบแหลมมลายูปรากฏว่าเป็นผู้ทำเหมืองใหญ่อยู่ 5 คนคือ จีนบุนตก จีนแง จีนสุโป จีนโฮเสง จีนไฮ และอีก 9-10 คน ทำเหมืองแล่น แต่เป็นคนที่มีทุนน้อย เหมืองที่เรียกว่าใหญ่มีคนไม่เกิน 60 คน (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2507: 121-122)

5. เหมืองปล่อง เหมืองอุโมงค์หรือเหมืองรู (Shaft Mining) คนทั่วไปนิยมเรียกว่า “เหมืองขุด” คือการทำเหมืองในที่ลานแร่ โดยขุดเป็นรู หลุม หรือปล่องลงไปจนถึงชั้นกระแสแร่ แล้วล้วงเอาแต่แร่ขึ้นมา การทำวิธีนี้ต้องใช้ไม้หรือเสากั้นดินข้างๆ พัง ข้างบนต้องกรุด้วยกระดานหรือท่อนไม้ เพื่อป้องกันไม่ให้ดินทรายพังทับถมลงมาได้ รวมทั้งต้องสูบน้ำที่ไหลอยู่ก้นหลุมขึ้นมาปล่อยข้างบน เพื่อให้คนงานทำงานได้สะดวก

วิธีการทำเหมืองที่กล่าวมาข้างต้น เป็นวิธีการทำเหมืองแบบจีนที่ใช้แรงงานเป็นส่วนใหญ่ ผลผลิตที่ได้มีน้อยเมื่อเทียบกับแรงงานที่ลงไป ในเวลาต่อมาจึงมีการพัฒนาการทำเหมืองแร่ไปอีกก้าว เมื่อมีการนำเครื่องสูบน้ำมาใช้ในการทำเหมือง จึงเกิดการทำเหมืองแบบใหม่ขึ้นเรียกว่า “เหมืองสูบหรือเหมืองฉีด” (Hydraulicing or Gravel Pumping) และต่อมาได้มีการนำวิธีการทำเหมืองแบบตะวันตกมาใช้ จึงเกิด “เหมืองเรือขุด” (Dredging) ขึ้น

6. เหมืองสูบหรือเหมืองฉีด (Hydraulicing or Gravel Pumping) เหมืองสูบเป็นวิธีการทำเหมืองแล่นที่ดัดแปลงให้เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศ เช่น ในที่มีน้ำน้อย ใช้เครื่องสูบซึ่งเดิมขับเคลื่อนด้วยไอน้ำ แล้วพัฒนาใช้เป็นเครื่องยนต์ดีเซล และมอเตอร์ไฟฟ้าตามลำดับ สูบเอาดินทรายปนแร่ และน้ำขึ้นมาในรางล้างแร่ แต่เนื่องจากราคาของเครื่องสูบค่อนข้างแพง นายเหมืองยากที่จะซื้อได้เอง ในช่วงแรกรัฐบาลจึงช่วยออกทุนซื้อให้นายเหมืองเช่าทำที่เมืองตะกั่วป่าดังกล่าวมาแล้ว ส่วนเหมืองฉีด คือการทำเหมืองแร่ที่ต้องการน้ำปริมาณมากและมีกำลังแรงดันสูง พังดินทรายปนแร่ออกมา น้ำจะพัดพาให้ไหลเลยไปลงรางล้างแร่ เวลาเดียวกันนั้นน้ำจะล้างแร่ด้วย โดยน้ำหนักของแร่ เนื้อแร่จะออกจากดินทรายได้ การทำเหมืองวิธีเหล่านี้ ช่วยลดแรงงานลงได้ สามารถทำได้ในพื้นที่กว้างๆ และได้ปริมาณแร่มากขึ้น

7. เหมืองเรือขุด (Dredging) เป็นวิธีการทำเหมืองแบบตะวันตกที่ประสบความสำเร็จเป็นอย่างมาก ผู้ที่นำเรือขุดมาใช้สำหรับทำเหมืองแร่เป็นครั้งแรกในประเทศไทยคือ กัปตันไมลส์ (Edward Thomas Miles) ลงมือขุดครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2450[37] เป็นการทำเหมืองโดยใช้เครื่องจักรและอุปกรณ์ต่างๆ เช่น เครื่องตัก เครื่องสูบ รางกู้แร่ และอุปกรณ์แต่งแร่ ฯลฯ ตั้งบนเรือหรือทุ่นใช้ได้ทั้งในน้ำ และบนบก แต่สำหรับเรือขุดลำแรกนี้ ขุดหาแร่ในน้ำ ลักษณะของเรือขุดไม่มีรูปร่าง

---

[37] ปัจจุบันอนุสรณ์เรือขุดแร่ดีบุกลำแรกนี้ ได้ถูกจัดสร้างขึ้นที่จังหวัดภูเก็ต โดยนำเอารูปกะพ้อตักดินของเรือขุดและเปลือกหอยมาประยุกต์เข้าด้วยกัน เริ่มสร้างเมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ.2512 แล้วเสร็จเมื่อวันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ.2512 เสียค่าใช้จ่ายทั้งสิ้น 150,120 บาท (กรมโลหกิจ, 2512: 2)

เหมือนเรือ แต่เหมือนโรงงานลอยอยู่ในน้ำหรือบนบกเท่านั้น เคลื่อนไหวไปข้างๆ ได้ด้วยสายลวดที่รั้งอยู่กับทุ่นในน้ำหรือบนบก ตอนหัวมีกระพ้อตักดิน ซึ่งเรียงกันเป็นสายเดินเลื่อนไปบนกระดานที่ทำหน้าที่ตักดินข้างหน้าเอาไปเทคว่ำลงเมื่อขึ้นไปถึงแกน หมุนกลับตัวบน และตัวกะพ้อจะเลื่อนกลับไปมาตามสายของมัน ในสภาพคว่ำหน้าไปพลิกกลับตักดินอีก เมื่อวิ่งไปสุดสายถึงที่หมุนกลับตอนล่าง ดินทรายที่คว่ำตกลงไปในตะแกรงหมุน ถูกน้ำฉีดให้แตกกระจาย ทราย และแร่ไหลลอดตะแกรงลงไปสู่รางล้างแร่ ซึ่งตักแร่หนักไว้ในราง ปล่อยดินทรายซึ่งเทออกไปไว้ท้ายเรือขุด

ผลจากการทำเหมืองเรือขุด ทำให้มีผลผลิตแร่เพิ่มขึ้นอย่างมาก และมีบริษัทของชาวตะวันตกเข้ามาทำเหมืองเรือขุดที่ตะกั่วป่าเป็นจำนวนมาก โดยปรากฏว่าในปี พ.ศ.2512 มีเรือขุดในเมืองตะกั่วป่าถึง 8 ลำ โดยทำการขุดบนบก 7 ลำและในน้ำ 1 ลำ มากกว่าเมืองอื่นๆ ที่อยู่บริเวณใกล้เคียง (กรมโลหกิจ, 2512: 18)

นอกจากการปฏิรูปการปกครองของรัฐบาลจะส่งผลต่อการพัฒนารูปแบบการทำเหมืองแร่ในเมืองตะกั่วป่า ยังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มทุนที่เข้ามาดำเนินธุรกิจในเมืองตะกั่วป่าด้วย กล่าวคือ

กลุ่มทุน กิจการเหมืองแร่ดีบุกของตะกั่วป่า เริ่มขยายตัวตั้งแต่ปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีบุคคล 3 กลุ่มที่มีบทบาทในการลงทุนคือ เจ้าเมือง ชาวจีน และชาวตะวันตก

เจ้าเมือง เป็นกลุ่มที่มีบทบาทการลงทุนมาก่อนจากระบบเหมาเมือง เจ้าเมืองเป็นผู้ชักชวนชาวจีนเข้ามาทำเหมืองโดยตนเองเป็นผู้ออกทุนให้ แล้วเก็บผลประโยชน์จากค่าลงทุน ค่าเช่าเหมือง ค่าสายน้ำ โดยเก็บเป็นเนื้อดีบุกเพื่อนำไปขายต่อ นอกจากนี้เจ้าเมืองยังมีรายได้จากการตั้ง “กงสี” ขายข้าว อาหาร ฝิ่น สุรา ตั้งโรงบ่อนเบี้ย ผลตอบแทนจากกิจกรรมเหล่านี้มีจำนวนมหาศาล จึงพบว่าเจ้าเมืองตะกั่วป่านิยมชักชวนชาวจีนมาเป็นแรงงานในเหมืองเพื่อหวังรายได้เหล่านี้ ดังปรากฏในจดหมายที่พระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) กราบทูลกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ ความว่า “เดิมจีนเมืองตะกั่วป่าถึงหกพันเสศ ทุกวันนี้จีนอยู่ในเมืองประมาณสามพันเสศ จึงภาษีอากรถูกลง ข้าพระพุทธเจ้าจะจัดซื้อจีนแคะเข้ามาให้ทุกปี การภาษีอากรคงจะจำเริญขึ้น” (สจช. ร.ศ.111: กร.5 ค/54)

หลักฐานนี้ชี้ให้เห็นว่า รายได้จำนวนมากของเมืองตะกั่วป่าส่วนหนึ่งมาจากผลประโยชน์ที่ได้รับจากชาวจีนที่อยู่ในเมือง หากมีชาวจีนอยู่มากจะทำให้รัฐได้เงินภาษีมาก ในทำนองเดียวกัน หากมีชาวจีนอยู่น้อย จะส่งผลทำให้รายได้ของรัฐบาลน้อยลงไปด้วย

ส่วนเงินทุนที่เจ้าเมืองนำมาให้นายเหมืองยืมนั้น ส่วนใหญ่เป็นเงินจากภาษีอากรของรัฐที่เจ้าเมืองมีหน้าที่เก็บ การทำเหมืองแร่ดีบุกตั้งแต่อดีตจนถึงขณะนั้น เจ้าของเหมืองจะรับทุนจากเจ้าภาษีไปทำเหมือนกันหมด เจ้าของเหมืองแร่ที่ลงทุนเองมีน้อยมาก (สจช. ร.ศ.109: มร.5 กษ/8) ดังนั้นหากคราวใดการทำเหมืองแร่ขาดทุน จะปรากฏว่าเจ้าเมืองมักขอพระราชทานลดอากรดีบุก เมื่อรัฐบาลยกเลิกระบบการเก็บภาษีที่ให้เจ้าเมืองผูกขาด บทบาทของการเป็นเจ้าภาษีของเจ้าเมืองจึงสิ้นสุดลง เปิดโอกาสให้ชาวจีนเข้ามาแทนที่ จะเห็นได้ว่า การที่เจ้าเมืองตะกั่วป่าไม่ได้ลงทุนทำเหมืองแร่เอง แต่ให้ชาวจีนเช่าทำนั้น ทำให้เจ้าเมืองขาดทักษะในการทำเหมือง ประกอบกับลักษณะของคนไทยที่ไม่มีนิสัยของการอดออม สะสมทุน ดังนั้นในชั้นลูกหลานของพระยาเสนานุชิต (นุช) ตระกูลนี้จึงหมดบทบาทในกิจการเหมืองแร่ กลุ่มทุนที่เข้ามามีบทบาทแทนที่คนไทยจึงกลายเป็นชาวต่างชาติ ซึ่งมีสองกลุ่มคือ กลุ่มคนจีนและกลุ่มชาวตะวันตก

ตลอดช่วงสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กิจการเหมืองแร่ของเมืองตะกั่วป่าอยู่ภายใต้อิทธิพลของชาวจีนมาโดยตลอด ชาวจีนลงทุนทำเหมืองโดยเริ่มจากเหมืองเล็กๆ มีทุน และแรงงานน้อย แล้วจึงค่อยๆ เพิ่มแรงงานขยายทุนทีละน้อย กำไรที่ได้จะนำไปลงทุนต่อส่วนหนึ่ง อีกส่วนจะถูกส่งกลับไปให้ญาติพี่น้องที่เมืองจีน กิจการเหมืองแร่ของคนจีนส่วนใหญ่จะเป็นกิจการในครอบครัวที่มั่นคงพอสมควร ส่วนใหญ่นิยมทำเหมืองแล่น มีเหมืองใหญ่เพียงเล็กน้อย (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2507: 121-122) คนจีนไม่ได้ลงทุนเฉพาะการทำเหมืองแต่เพียงอย่างเดียว แต่ลงทุนภายในกงสีหรือภายในเหมืองด้วย กล่าวคือ มีการขายข้าวปลาอาหาร ฝิ่น สุรา และตั้งโรงบ่อนเบี้ยขึ้นภายในเหมืองเพื่ออาศัยกำไรมาจุนเจือกิจการเหมือง ดังนั้นเมื่อกิจการเหมืองแร่ประสบภาวะขาดทุน นายเหมืองจีนจึงนิยมเพิ่มแรงงานมากกว่าซื้อเครื่องจักรเพื่อจะได้หากำไรจากการขายเครื่องอุปโภคบริโภคให้แก่กุลีจีน แต่เมื่อการทำเหมืองแบบตะวันตกที่ใช้เครื่องจักรเข้ามา ทำให้การทำเหมืองแร่แบบจีนที่ใช้แรงงานเป็นหลักต้องปรับตัว นายเหมืองจีนหันมาใช้เครื่องมือที่ทันสมัยบ้าง แต่เนื่องจากเครื่องมือเหล่านี้มีราคาสูงมาก นายเหมืองจึงต้องร่วมทุนกัน บางคนหันไปร่วมทุนกับชาวตะวันตก จึงเห็นได้ว่า แม้ในระยะหลังที่ชาวตะวันตกก้าวเข้ามามีบทบาทในกิจการเหมืองแร่ แต่ใช่ว่าทุนจีนจะสลายตัวไป เพราะคนจีนรู้จักปรับตัวให้เข้ากับ

สภาพแวดล้อมด้วยการหันมาใช้เครื่องจักรในการผลิตเช่นเดียวกับชาวตะวันตก จึงยังคงดำรงกิจการของตนต่อมาได้

คนจีนนอกจากมีบทบาททางด้านเศรษฐกิจในเมืองตะกั่วป่าแล้ว ยังมีบทบาทในด้านการปกครองด้วย โดยปรากฏว่าชาวจีนจะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นนายอำเภอจีน ดังเช่น จีนกำฮก ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นหลวงบำรุงจีนประชานายอำเภอจีนที่ 1 และ จีนเฉียงเป็นขุนภาษาจีนประเทศนายอำเภอจีนที่ 2 มีหน้าที่คอยดูแลปกครองชาวจีนด้วยกัน ไม่ให้มีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งเพื่อความสงบเรียบร้อยของเมืองตะกั่วป่า (สจช.จ.ศ.1231-1232: มร.5 รล-กห/2) หรืออาจได้เป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งจะเอื้อประโยชน์ในการดำเนินธุรกิจของตน โดยรัฐบาลก็ได้รับประโยชน์ในแง่ของการรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองโดยให้ชาวจีนปกครองดูแลกันเอง

สำหรับทุนตะวันตกส่วนใหญ่ที่เข้ามาดำเนินกิจการในเมืองตะกั่วป่าระยะแรกจะเป็นชาวอังกฤษ ซึ่งเป็นผลมาจากอนุสัญญาลับ พ.ศ.2440[38] ที่มีสาระสำคัญว่า รัฐบาลไทยจะไม่ยินยอมให้ชาติใดเข้ามาเช่าซื้อหรือถือกรรมสิทธิ์เหนือดินแดนไทยตั้งแต่บริเวณบางตะพาน (จังหวัดประจวบคีรีขันธ์) ลงไปจนถึงหัวเมืองมลายูของไทย รัฐบาลจะไม่ให้สัมปทานเหมืองแร่แก่ชาติหนึ่งชาติใด โดยปราศจากความยินยอมจากรัฐบาลอังกฤษเสียก่อน เปิดทางให้ชาวอังกฤษเป็นชาติเดียวที่มีโอกาสลงทุนทางเศรษฐกิจในภาคใต้ได้ แต่ในช่วงแรกชาวตะวันตกประสบปัญหาไม่อยากลงทุนเพราะไทยยังไม่มีกฎหมายเหมืองแร่เพื่อจัดระเบียบสิทธิสัมปทานเหมืองแร่ให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย (สจช.ร.ศ.119: มร.5 กษ/5 กษ.6.1/26) ประกอบกับสภาพการปกครองภายในท้องถิ่นยังไม่ได้รับการแก้ไข มีปัญหาการขาดแคลนแรงงานและการคมนาคม อีกทั้งไม่คุ้นกับสภาพวิถีชีวิตของชาวพื้นเมือง การดำเนินธุรกิจเหมืองแร่ของคนเหล่านี้ในระยะแรกจึงไม่ประสบผลสำเร็จ

ต่อมา เมื่อมีการปฏิรูปกฎหมายเกี่ยวกับเหมืองแร่และการจัดระเบียบต่างๆ แล้ว ชาวตะวันตกจึงกลับเข้ามาลงทุนอีกครั้ง ประกอบกับชาวตะวันตกเริ่มประสบความสำเร็จมากขึ้นเมื่อมีการนำเรือขุดมาใช้ในปี พ.ศ.2450 ตั้งแต่นั้นมา ทุนตะวันตกจึงหลั่งไหลเข้ามาในภาคใต้มากขึ้น บริษัทของชาวตะวันตกที่เข้ามาดำเนินกิจการเหมืองแร่ในตะกั่วป่าขณะนั้น เช่น บริษัทไซแอมมิส เทรดดิง คอร์ปอเรชั่น ลิมิเต็ด (The Siamese Trading Cooperation Ltd.) บริษัทไซแอมมิส ทิน ซินดิเกต ลิมิเต็ด (The Siamese Tin Syndicate Ltd.) และ บริษัททุ่งคา ฮาเบอร์ ทิน เดรดจิ้ง (Tongkah Harbour Tin

---

[38] รายละเอียดเพิ่มเติมใน วรรณชลีย์ บุญมี. 2520. ความสัมพันธ์กับอังกฤษในบางลักษณะสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: การป่าไม้และการเหมืองแร่". วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

Dredging Company) เป็นต้น ซึ่งล้วนเป็นบริษัทอังกฤษที่ยื่นเรื่องราวขออาชญาบัตรตรวจแร่ดีบุก ทองคำและแร่อื่นๆ ในเมืองตะกั่วป่า นอกจากนี้ยังมีชาวอังกฤษยื่นเรื่องขอประทานบัตรทำเหมืองแร่ดังตารางที่ 6

ตารางที่ 6 แสดงผู้ขอประทานบัตรทำเหมืองแร่เฉพาะที่เมืองตะกั่วป่า ร.ศ.123-126

วัน เดือน ปี	ผู้ขอ	ชาว	ชนิดแร่ที่ขอ	ชื่อตำบล-แขวงเมือง
4 เม.ย.123	Mr. M. Duncan	อังกฤษ	แร่ต่างๆ	ตะกั่วป่า
25 ม.ค.124	Mr. A. Heggie Esq.	อังกฤษ	แร่ดีบุก	ตะกั่วป่า
30 พ.ค.124	Mr. Louise Leonowens	อังกฤษ	ดีบุก/ทองคำ	ตะกั่วป่า
11 เม.ย.125	Mr. Edward T. Miles	อังกฤษ	แร่ต่างๆ	ตะกั่วป่า
6 ก.ย.125	Mr. A. G. Kent Johnston	อังกฤษ	แร่ดีบุก	ตะกั่วป่า
4 เม.ย.126	Mr. Henry G. Scott	อังกฤษ	แร่ต่างๆ	ตะกั่วป่า

ที่มา: สจช.ร.ศ.127:มร.5 กษ/6

กล่าวโดยสรุป จะเห็นว่าการทำเหมืองแร่ในเมืองตะกั่วป่าในช่วงแรก ชาวจีนจะมีบทบาทมาก แต่ชาวจีนมีเงินลงทุนน้อย อัตราการเพิ่มทุนช้า เงินทุนถูกใช้ไปในการเพิ่มแรงงานมากกว่าเพิ่มเครื่องจักร ทำให้กิจการเหมืองแร่ในช่วงนี้ขาดการพัฒนาในแง่ของวิธีการผลิต จึงมีลักษณะเป็นเหมืองขนาดเล็ก ส่วนในช่วงหลังจากมีการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาลแล้ว นโยบายของรัฐบาล และการพัฒนาด้านกฎหมายเหมืองแร่ได้ดึงดูดให้ชาวตะวันตกเข้ามาลงทุนทำเหมืองแร่ในเมืองตะกั่วป่ามากขึ้น โดยเฉพาะเหมืองเรือขุด ได้มีการนำเครื่องจักรที่ทันสมัยมาใช้ มีการพัฒนาเทคนิคการผลิตและการลงทุนจำนวนมาก

แรงงาน การทำเหมืองแบบเก่านั้น แรงงานมีส่วนสำคัญมาก และเมื่อการทำเหมืองแร่ขยายตัวขึ้น ปัญหาการขาดแคลนแรงงานจึงเกิดขึ้น เพราะเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า พลเมืองในเมืองตะกั่วป่าและภาคใต้ชายฝั่งทะเลตะวันตกมีค่อนข้างน้อย อีกทั้งยังติดอยู่กับระบบไพร่ ไม่มีอิสระในการย้ายถิ่น ชาวจีนจึงเป็นแรงงานสำคัญของเมืองตะกั่วป่า ชาวจีนจะอพยพเข้ามา 2 ลักษณะคือ พวกหนึ่งเป็นพวกอิสระ ที่จ่ายค่าโดยสารเรือเดินทางมาเอง ไม่ต้องอาศัยความช่วยเหลือในการอพยพ มีอิสระในการทำงานที่ไหนและกับใครก็ได้ กลุ่มนี้เป็นผู้อพยพส่วนใหญ่ อีกพวกหนึ่งได้รับการอนุเคราะห์ คือพวกที่มีผู้ช่วยออกค่าโดยสารให้ก่อน พวกนี้แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ประเภท

แรกมีนายจ้าง เช่น นายเหมืองออกค่าโดยสารให้ และต้องทำงานใช้หนี้แก่นายจ้างจนหมดจึงมีอิสระ เป็นต้น ประเภทที่สอง เป็นพวกที่หัวหน้าจีนหรือบริษัทหาแรงงานเป็นผู้ออกค่าโดยสารให้ เมื่อมาถึงที่หมายจะถูกกักตัวไว้จนกว่าจะมีคนมาจ้าง (สจช.ร.ศ.125: มร.5 ม/56 ม.53/5 และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2506: 158)

สำหรับชาวจีนที่อพยพเข้ามาในลักษณะได้รับการอนุเคราะห์นั้น พวกเขาต้องทำสัญญากับหัวหน้าจีนหรือบริษัทที่จัดพามาโดยมีพันธะต่อกันคือ ฝ่ายนายจ้างต้องทำสัญญาว่า จะออกค่าโดยสารเรือทั้งขาไปและขากลับให้ จ่ายเงินล่วงหน้าให้ก่อนจำนวนหนึ่งสำหรับไว้เลี้ยงครอบครัวแล้วผ่อนใช้จากค่าจ้าง อัตราค่าจ้างของคนเหล่านี้จะได้รับเงินเดือน 30-40 เหรียญ และนายจ้างต้องมีอาหารและที่พักให้ ขณะเดียวกันพวกเขาต้องสัญญาว่าจะทำงานอยู่ 3 ปี ไม่หนีหายหรือบิดพริ้ว ไม่เช่นนั้นจะต้องยอมให้ลงโทษทางอาญาตามกฎหมาย (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2506: 222-223)

อย่างไรก็ดี กรรมกรเหมืองแร่ที่เข้ามาทำงานในไทยส่วนใหญ่เป็นแรงงานที่เหลือจากเหมืองมลายู เนื่องจากเรือที่นำคนจีนมาจากประเทศจีนจะเทียบท่าเรือที่สิงคโปร์หรือปีนัง คนจีนจะได้รับคำบอกเล่าจากคนจีนด้วยกันถึงความลำบากในการมาทำเหมืองแร่ในไทย ทำให้คนเหล่านั้นไม่อยากมารับจ้างในไทย (สจช. ร.ศ.125: มร.5 ม/29/1 ม.14 ก/50) ทำให้แรงงานมีอยู่ไม่พอกับความต้องการ จึงเป็นเหตุให้รัฐต้องยื่นมือช่วยเหลือดังปรากฏในปี พ.ศ.2449 วิธีการหาแรงงานดังกล่าวนี้จะหมดไปเมื่อสิ้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะแรงงานชาวจีนที่มีอยู่เดิมได้ใช้วิธีชักชวนญาติพี่น้องเข้ามาทำงานเอง ประกอบกับในช่วงเวลาต่อมาการทำเหมืองแร่มีการนำเครื่องจักรมาใช้เป็นเครื่องทุ่นแรงมากขึ้น ความต้องการแรงงานไร้ฝีมือจึงน้อยลงไปด้วย ปัญหาการขาดแรงงานจึงคลี่คลายลง ขณะเดียวกันธุรกิจเหมืองแร่เริ่มมีปัญหาใหม่คือ การขาดแคลนแรงงานที่มีคุณภาพ

การถลุงแร่ดีบุก ในอดีตการถลุงแร่ดีบุกของเมืองตะกั่วป่า จะมีการถลุงแร่ในเขตประมูลของนายอากรผู้ประมูลภาษี เหมืองใหญ่ๆ บางแห่งอาจมีเตาถลุงและรับแร่จากเหมืองเล็กๆ มาถลุงด้วย สมัยพระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) ปรากฏว่ามีโรงคลวงซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงสันนิษฐานว่าน่าจะมีมาตั้งแต่สมัยของพระยาเสนานุชิต (นุช) ผู้ที่มาถลุงแร่ที่โรงคลวงต้องเสียค่าเช่าให้นายเหมืองครั้งละ 3-4 เหรียญ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2507: 116) ต่อมาเมื่อปริมาณแร่ที่ขุดได้มีมากขึ้นจึงเกิดบริษัทรับซื้อแร่ ส่งแร่ไปถลุงที่เมืองปีนัง เมือง

สิงคโปร์ และลารูต (สจช.ร.ศ.111: มร.5 กษ/8 กษ.6.5/6) นโยบายของรัฐบาลไทยในขณะนั้นคือ ไม่ต้องการให้เกิดการผูกขาดการรับซื้อแร่โดยบริษัทใด บริษัทหนึ่งแต่เพียงแห่งเดียว ในเวลานั้น จึงพบว่ามีหลายบริษัทที่ต้องการรับซื้อแร่ ต่อมาใน พ.ศ.2434 บริษัทสเตรทส์ เทรดดิ้ง กำปะนี จำกัด (The Straits Trading Company Limited) สนใจรับซื้อสินแร่จากไทยไปถลุง โดยต้องการผูกขาดตัดตอนแร่ดีบุกหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกแต่เพียงผู้เดียว จึงส่งมิสเตอร์เจมส์ สวอด (Mr. James A. Sward) ผู้จัดการบริษัทมาเจรจา แต่รัฐบาลไม่ต้องการให้เกิดการผูกขาด จึงไม่อนุญาต (สจช. ร.ศ.109: มร.5 กษ/8 กษ.6.5/3) เนื่องจากรัฐบาลเห็นว่าจะเป็นการไม่ยุติธรรมกับบริษัทอื่นๆ ที่ต้องการจะรับซื้อแร่ไปถลุงที่สิงคโปร์และเมืองปีนังเช่นกัน ยิ่งไปกว่านั้น หากเกิดการผูกขาดรับซื้อแร่ ไทยจะเสียประโยชน์เป็นอย่างมาก เนื่องจากมีราษฎรจำนวนมากทำอาชีพรับจ้างถลุงแร่ หากมีการผูกขาดนำแร่ไปถลุงที่เมืองปีนังและเมืองสิงคโปร์ทั้งหมด จะส่งผลทำให้คนเหล่านี้ตกงานและอพยพไปอยู่ที่เมืองอื่นๆ ในปีต่อมาพระยาทิพย์โกษาได้เสนอให้รัฐบาลจัดตั้งเตาถลุงที่ภูเก็ต แต่ไม่ประสบผลสำเร็จเพราะมีแร่ไม่มากพอจะให้ถลุงเหมือนเตาของฝรั่ง และเกรงว่าเจ้าของแร่จะไม่เต็มใจขายแร่ให้รัฐบาล เพราะเคยให้ถลุงในเตาของจีน อาจมีข้อกล่าวหาว่ารัฐบาลใช้กำลังบังคับได้ (สจช.ร.ศ.111: มร.5 กษ/8 กษ.6.5/3)

การที่การถลุงแร่ในไทยไม่มีความก้าวหน้า และยังใช้วิธีการแบบเก่าดังกล่าวมาแล้วนี้ทำให้ในเวลาต่อมา โรงหลอมที่เคยมีในเมืองตะกั่วป่าและที่อื่นๆ หยุดกิจการลง ส่งผลให้การถลุงแร่ตกอยู่ในมือของบริษัทที่เมืองปีนัง ดังนั้นนายขอ เตียวหลิม พ่อค้าชาวภูเก็ตได้เสนอให้ตั้งโรงถลุงแร่ขึ้นในเมืองภูเก็ตอีกครั้ง โดยให้เหตุผลว่าไทยสูญเสียผลประโยชน์ และเกิดความลำบากจากการนำแร่ไปถลุงที่มลายูว่า ทำให้ราคาดีบุกผูกพันกับผู้ซื้อที่มลายู ซึ่งเป็นผู้กำหนดราคาเท่าใดก็ได้ บริษัทถลุงแร่สามารถขึ้นราคาค่าถลุงได้ตามความพอใจ เช่น บริษัทสเตรทส์ เทรดดิ้ง กำปะนี จำกัด (The Straits Trading Company Limited) และบริษัทอีสเทิร์น สเมลติ้ง กำปะนี (The Eastern Smelting Company)[39] ที่สิงคโปร์และปีนัง ได้คิดค่าถลุงสำหรับแร่ที่มีเนื้อดีบุก 70% ขึ้นไป คิดหาบละ 1.75 เหรียญ ต่อมาในปี พ.ศ.2459 ขึ้นราคาเป็นหาบละ 2.75 เหรียญ และคิดราคา 3 เหรียญต่อหาบ สำหรับดีบุกที่มีเนื้อแร่ต่ำกว่า 70% ลงมา เมื่อถลุงเสร็จแล้วยังมีการตีตราว่าเป็นดีบุกของมลายู ไม่ใช่ดีบุกของไทย ดีบุกจากมณฑลภูเก็ตถูกส่งไปปีละไม่ต่ำกว่า 24,000 หาบ และต้องเสียค่าถลุงแร่เป็นเงินร่วมแสนบาท นอกจากนี้ยังต้องเสียค่าใช้จ่ายอื่นๆ อีกมากมาย

[39] ทั้งสองบริษัทตั้งสาขารับซื้อแร่ที่เมืองภูเก็ตครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ.2449

ด้วยเหตุนี้ นายขอ เตียวหลิมจึงเสนอให้ไทยตั้งโรงถลุงแร่เองเพื่อลดต้นทุน ซึ่งต้นทุนจะลดต่ำลงมาก อีกทั้งเงินที่เสียจะอยู่ภายในประเทศ (สจช.2474:มร.7 รล-กห/35 รล.20.2/15) แต่ทางรัฐบาลไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอดังกล่าว เพราะเป็นการยากที่จะตั้งโรงถลุงแร่เอง เนื่องจากมีบริษัทรับซื้อแล้วถึงสองแห่ง และผู้ขายมีความคุ้นเคยเป็นอย่างดีเพราะติดต่อกันมานาน ดังนั้นในปี พ.ศ. 2472 กรมโลหกิจยังคงรายงานว่าไม่มีการถลุงแร่ในประเทศไทย การทำเหมืองแร่ในไทยจึงเป็นเสมือนการผลิตวัตถุดิบในรูปของสินแร่ ป้อนให้แก่โรงงานถลุงแร่ที่ปีนังและสิงคโปร์เท่านั้น เพราะฉะนั้นผลประโยชน์ส่วนใหญ่จึงเป็นของชาวตะวันตกทั้งสิ้น

ตลาดดีบุกและการซื้อขาย ตอนต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การซื้อขายดีบุกภายในประเทศยังผูกขาดโดยเจ้าเมืองและเจ้าภาษี ผู้ทำเหมืองต้องขายแร่ให้แก่เจ้าภาษีที่รับผูกขาดเก็บภาษีที่เรียกว่า “ภาษีรับซื้อแร่” [40]ในเขตตน หากขายให้ผู้อื่นจะมีความผิด ทำให้เจ้าภาษีมีโอกาสกดราคารับซื้อ สร้างความเดือดร้อนให้กับผู้ทำเหมืองทั่วไป ส่งผลให้ในระยะแรกของการขยายตัวทำเหมืองแร่ไม่เจริญเท่าที่ควร ต่อมาในปี พ.ศ.2436 รัฐได้ยกเลิกเก็บภาษีชนิดนี้ (สจช. ร.ศ.115: กร.5 ค/57 ค.14.4.ข/8) และจัดระบบการเก็บค่าภาคหลวงขึ้น การซื้อขายแร่จึงดำเนินไปอย่างเสรีตามราคาตลาดดีบุกโลกที่มีศูนย์ที่กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ

ตลาดที่ซื้อขายทำการอยู่ขณะนั้น พวกพ่อค้าและนายเหมืองจะซื้อขายแร่กันที่เมืองปีนังและสิงคโปร์เป็นส่วนใหญ่ ส่วนบริษัทหรือบุคคลที่มีทุนมาก อาจทำการซื้อขายแร่ในประเทศอังกฤษ สหรัฐอเมริกา และเยอรมนี ส่วนตลาดภายในประเทศมีอยู่ทั่วไปในบริเวณจังหวัดที่มีการทำเหมือง มีท่าสินค้า หรือบริเวณตลาดชุมชน ตะกั่วป่าเป็นศูนย์กลางการซื้อขายแร่กันมากแห่งหนึ่งของไทย (กรมโลหกิจ และกรมภูมิวิทยา, 2468: 127) พ่อค้าที่รับซื้อเหล่านี้ เมื่อซื้อแร่ได้มากพอ ก็จะส่งไปขายที่ร้านรับซื้อแร่ที่เมืองปีนังหรือเมืองสิงคโปร์ ซึ่งมีโรงถลุงแร่อยู่แล้ว จากนั้นจะถลุงให้เป็นเนื้อแร่ แล้วนำส่งไปขายในตลาดยุโรป และอเมริกาอีกต่อหนึ่ง ดีบุกของไทยทั้งหมดส่งในรูปของสินแร่ไปที่สิงคโปร์ และปีนัง สิงคโปร์นั้นจัดเป็นศูนย์กลางตลาดแร่ดีบุกในเอเชียซึ่งมีปริมาณมากกว่าครึ่งหนึ่งของโลก ราคาของแร่ดีบุกเป็นราคาที่ขึ้นลงตรงกับราคาแร่ดีบุกของตลาดโลกกรุงลอนดอน (London Metal Exchange หรือ L.M.E.) และตลาดโลกนครนิวยอร์ค (New York Metal Exchange) (กรมโลหกิจ, 2506: 31)

---

[40] ภาษีผูกขาดรับซื้อแร่นี้ แต่เดิมผู้ว่าราชการเมือง เจ้าภาษีซึ่งเป็นผู้รับทำอากรดีบุก จะต้องตั้งเตาถลุงอำนวยความสะดวกให้แก่ราษฎร ผู้ขุดหาแร่ดีบุก เพื่อไม่ให้ราษฎรต้องไปขายแร่ดีบุกที่อื่น จึงทำให้เกิดภาษีชนิดนี้ขึ้น ต่อมาก็ให้มีเจ้าภาษีชนิดอื่นๆ รับผูกช่วงทำต่อไป

จะเห็นได้ว่า แม้ประเทศไทยจะมีบทบาทในการเป็นแหล่งผลิตแร่รายใหญ่ แต่ผู้ควบคุมราคาปริมาณของแร่กลับเป็นชาวยุโรปและอเมริกา ซึ่งเป็นประเทศผู้ใช้แร่ดีบุก ดังนั้นเมื่อเกิดวิกฤตการณ์ในยุโรป เช่น สงครามหรือความปั่นป่วนทางเศรษฐกิจ จะส่งผลกระทบต่อกิจการเหมืองแร่ในประเทศผู้ผลิตเช่นประเทศไทยไปด้วย และแน่นอนตะกั่วป่าย่อมหนีไม่พ้นปัญหานั้นเช่นกัน อย่างไรก็ดี ผลจากการปฏิรูประบบมณฑลเทศาภิบาลของรัฐบาลได้ส่งผลให้เมืองตะกั่วป่ามีการพัฒนารูปแบบของการทำเหมืองแร่ที่ดีขึ้น การมีกฎหมายเกี่ยวกับเหมืองแร่ที่ชัดเจนช่วยสร้างความมั่นใจให้กับนักลงทุนชาวต่างชาติที่จะเข้ามาลงทุนดำเนินธุรกิจเกี่ยวกับเหมืองแร่ต่อไปในอนาคต

การเกษตรกรรม

การเกษตรกรรมแม้ไม่ได้รับความสนใจจากราษฎรตะกั่วป่าเท่ากับการทำเหมืองแร่ แต่นับว่าเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจอีกอย่างที่มีความสำคัญต่อเมืองตะกั่วป่า ก่อนที่พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ จะเข้าดำรงตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตในปี พ.ศ.2444 ไม่ปรากฏว่ามีการส่งเสริมอาชีพเกษตรกรรมในเมืองตะกั่วป่าแต่อย่างใด พื้นที่ที่พอเพาะปลูกได้ถูกปล่อยให้รกร้าง ราษฎรไม่สนใจที่จะทำการเพาะปลูก เนื่องจากการขุดหาแร่หาเงินได้สะดวกกว่า ทำให้ราษฎรเมืองตะกั่วป่าจำเป็นต้องบริโภคข้าวจากต่างเมืองเป็นจำนวนมาก (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2507: 122) ดังนั้นเมื่อราคาดีบุกตกต่ำ หรือข้าวราคาแพงขึ้นด้วยเหตุปัจจัยใดๆ ก็ตามจะส่งผลกระทบต่อเมืองตะกั่วป่าเป็นอย่างมาก กรณีการขาดแคลนเครื่องอุปโภคบริโภคของเมืองตะกั่วป่ามีอยู่หลายครั้ง เมื่อใดก็ตามที่สินค้าขึ้นราคาจะส่งผลกระทบต่อประชาชนเสมอ เนื่องจากราษฎรส่วนใหญ่ดำรงชีพด้วยการรับจ้างทำเหมืองแร่ เมื่อได้เงินจึงจะนำไปซื้อสินค้าอุปโภคบริโภค การเกษตรกรรมจึงเป็นอาชีพที่ถูกละเลย

ฉะนั้นเมื่อพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ได้มาเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต และเล็งเห็นถึงความจำเป็นของการเกษตรกรรม จึงได้ส่งเสริมการเพาะปลูกพืชเพื่อบริโภคและส่งออกเป็นอาชีพเสริมจากการทำเหมืองแร่ โดยเฉพาะในหมู่ชาวพื้นเมืองซึ่งมักร่อนแร่เป็นครั้งคราว แค่พอกินไปแต่ละวัน แม้พวกนี้จะมีที่ดินว่างเปล่าอยู่แต่พวกเขาก็ไม่นิยมปลูกพืชต่างๆ ให้เป็นประโยชน์ พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ มีความวิตกว่า เหมืองแร่จะหมดไปในไม่ช้า จึงควรหาอาชีพอื่นมาทดแทน นั่นคือ การเพาะปลูกและการเลี้ยงสัตว์ (สจช.ร.ศ.128: มร.5 กษ/15 กษ.10.2/4 และ สจช. ร.ศ.125: ร.5 กส 13/224) พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ มีประสบการณ์จากการเป็นผู้ว่าราชการเมืองแถบนี้มาก่อน รวมทั้งคุณสมบัติส่วนตัวซึ่งเป็นผู้ชำนาญการค้า รู้จักคบค้าสมาคมกับพ่อค้าชาวจีน

ข้าราชการในหัวเมืองมลายู และข้าราชการในสเตรทส์ เซทเทิลเมนท์ (The Straits Settlement) ของอังกฤษ มีความสนใจทางเศรษฐกิจและการเกษตรในต่างประเทศแถบนี้แล้วนำมาประยุกต์ใช้ (สจช.ร.ศ.128: มร.5 กษ/15 กษ.10.2/4)

พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ พยายามแก้ไขปัญหาการพัฒนาการเกษตรตะกั่วป่าโดยวิธีการต่างๆ ทั้งส่งเสริม จูงใจ และบังคับทางอ้อมให้ราษฎรสนใจอาชีพเกษตรกรรม เช่น การยกเว้นภาษีอากรบางอย่าง การระดมกำลังจากข้าราชการในท้องถิ่นได้แก่ นายอำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ให้มีหน้าที่ติดตามดูแลผลงานทางด้านเกษตรของราษฎรอย่างใกล้ชิดและสม่ำเสมอ ให้มีการประชุมรายงานผลการปฏิบัติราชการด้านนี้ และทำรายงานส่งข้าหลวงเทศาภิบาลทุกเดือน ถ้าใครขาดประชุมโดยไม่มีเหตุผล หรือไม่มีผู้แทนเข้าประชุมถือเป็นโทษหนัก (สจช.ร.ศ.120: มร.5 ม/56 ม.53/5) ที่ดินในเมืองตะกั่วป่า แม้จะเป็นภูเขาและเนินเขาอยู่มาก ที่ดินสำหรับเพาะปลูกมีน้อย แต่สามารถทำการเกษตรได้ แต่สาเหตุที่ไม่เจริญนั้น รัฐบาลให้เหตุผลว่าประชาชนเกียจคร้าน มักพอใจทำนาทำไร่บนภูเขา ถางป่า โค่นต้นไม้ใหญ่ แล้วเข้าไปปลูก ซึ่งมีประโยชน์ในปีเดียวแล้วทิ้งไปทำที่อื่น ทำให้พื้นที่รกร้างเสียหาย ดังนั้นพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ต้องการให้ประชาชนทำกินในที่ดินให้เป็นหลักแหล่ง จึงกำหนดให้นายอำเภอ กำนันและผู้ใหญ่บ้านมีหน้าที่ออกตรวจตราท้องที่ของตนว่ามีที่ใดบ้างเหมาะแก่การทำนา ทำสวน ทำไร่และเมื่อสำรวจพบแล้ว ให้สนับสนุนให้ราษฎรเข้าไปจับจอง โดยบังคับว่าแต่ละครอบครัวต้องมีที่นาไม่ต่ำกว่า 10 ไร่ หรือที่สวนไม่ต่ำกว่า 20 ไร่ นอกจากนี้รัฐบาลยังออกมาตรการควบคุมการสร้างทำนบกั้นน้ำของราษฎร จัดระบบผลัดกันช่วยเหลือทำนาทำสวนคนละ 2 วัน และให้คำแนะนำแก้ปัญหาการใช้ที่ดินที่แห้งแล้งและที่ต้องอาศัยการทดน้ำด้วย (สจช.ร.ศ.127: กส 13/273)

นอกจากส่งเสริมให้มีการทำนาแล้ว พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ยังส่งเสริมให้มีการเพาะปลูกพืชที่จะทำประโยชน์ให้กับราษฎรและรัฐบาลที่ให้กำไรคุ้มกับการลงทุน เช่น สนับสนุนให้มีการปลูกยางพารา (Indian Rubber) ซึ่งอังกฤษได้นำมาทดลองปลูกเป็นครั้งแรกในแหลมมลายูในปี พ.ศ.2423 และการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมยางในยุโรปเจริญขึ้นทำให้ความต้องการยางพารามีสูงขึ้น ชาวสวนในมลายูจึงหันมาปลูกยางพารามากขึ้น ทำให้มีผลกระทบต่อหัวเมืองชายทะเลตะวันตกของไทย (Chai Hon-Chan, 1967: 17) ซึ่งกลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญชนิดหนึ่งของอำเภอตะกั่วป่าในปัจจุบัน

นอกจากนี้ พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ยังได้ตั้งตำแหน่งข้าหลวงเกษตรประจำมณฑลขึ้น โดยมีหน้าที่หลักคือ ตรวจดูว่า “พรรณไม้ชนิดใดในมณฑลนี้ จะเอามาปลูกเป็นสินค้าขึ้นได้บ้าง” (สจช.ร.ศ.128: มร.5 กษ/15 กษ.10.2/4) เช่น พืชประเภทป่าน (ต้นแฮมป์) โดยเมื่อครั้งที่พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ได้มาตรวจราชการเมืองระนอง ตะกั่วป่า พังงา ในวันที่ 13 มีนาคม พ.ศ.2452 ได้พบต้นป่าน ซึ่งพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ได้เคยคุยกับชาวต่างชาติมาก่อนว่า ต้นป่านสามารถเป็นพืชเศรษฐกิจได้ จึงมีความคิดที่จะให้เพาะปลูกเป็นสินค้าออก (สจช.ร.ศ.128: มร.5 กษ/15 กษ.10.2/4) ทั้งยังมีการส่งเสริมให้ทำสวนครัว เช่น ปลูกพริก มะเขือ ขิง ข่า มะพร้าว มะกรูด มะนาว มะละกอ การเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ วัว ควาย หมู เป็ดและไก่ เป็นต้น ตามนโยบายกำหนดให้ปลูกพืชดังกล่าวอย่างน้อยคนละห้าต้นทุกครัวเรือน เลี้ยงไก่ตัวเมียคนละห้าตัว ส่วนสุกรให้เลี้ยงตามฐานะของครอบครัว เป็นต้น (ขุนเสนานุวงศ์ภักดี, 2513: 39)

จะเห็นได้ว่า พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ พยายามส่งเสริมให้คนหันมาทำเกษตรกรรมมากกว่ามุ่งดำเนินกิจการเหมืองแร่แต่เพียงอย่างเดียว แตกต่างจากข้าหลวงเทศาภิบาลคนก่อนๆ ที่มุ่งความสนใจเกี่ยวกับกิจการเหมืองแร่ และควบคุมการเก็บภาษี เพราะพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ มีวิสัยทัศน์กว้างไกล เข้าใจปัญหาที่เกิดเป็นอย่างดี เมืองตะกั่วป่าและเมืองต่างๆ ในมณฑลภูเก็ตจะได้รับความเดือดร้อนเกี่ยวกับปากท้องเสมอ เป็นที่รู้กันว่าเมื่อดีบุกราคาตกต่ำ ข้าวจะแพง พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ จึงแก้ปัญหาที่ต้นเหตุคือ ส่งเสริมให้ทุกครอบครัวทำนาและปลูกพืชเศรษฐกิจอื่นๆ พร้อมๆ กับการสนับสนุนให้ความสะดวกในกิจการเหมืองแร่ไปด้วย

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีการส่งเสริมการเกษตรในเมืองตะกั่วป่าเป็นอย่างมากแต่ไม่ประสบผลเท่าที่ควร เนื่องจากสินค้าเกษตรมีราคาไม่แน่นอน ประชาชนส่วนใหญ่ยังคงนิยมรับจ้างทำเหมืองแร่มากกว่าการเกษตรกรรม ดังปรากฏในรายงานการตรวจราชการ (สจช. 2465: ร.6. มท.1.3.4/93) ของนายอำเภอกะปง[41]ระบุว่า

> …ที่ตำบลกะปง การเพาะปลูกทำกันตามบุญตามกรรม คือเมื่อปลูกลงแล้วจะเป็นหรือตายก็ช่างมัน…. ตำบลท่านา การเพาะปลูกไม่ได้ดีไปกว่าตำบลกะปง ประชาชนไม่ได้เอาใจใส่คอยจะหาเงินอย่างเป็นลูกจ้าง พอได้เลี้ยงตนไปวันหนึ่งๆ เท่านั้น…ส่วนที่ตำบลเหมาะการเพาะปลูกที่คนโบราณสร้างไว้ดีกว่าตำบลอื่นๆ แต่คนรุ่นใหม่ไม่สนใจนัก…

[41] ขณะนั้น จังหวัดตะกั่วป่า แบ่งออกเป็น 3 อำเภอคือ อำเภอตลาดใหญ่ อำเภอกะปง และอำเภอเกาะคอเขา

ดังนั้นตะกั่วป่าจึงยังคงต้องพึ่งพาสินค้าอุปโภคบริโภคจากเมืองอื่นเช่นเดิม แม้ว่าปริมาณอาจลดน้อยลงบ้าง แต่เมื่อมีปัญหาดีบุกราคาตกต่ำ ประชาชนก็ยังคงประสบปัญหาข้าวราคาแพงเช่นเดิม

ส่วนการประมงในช่วงเวลานี้ ไม่ปรากฏว่ารัฐบาลหรือข้าหลวงเทศาภิบาลมีนโยบายปรับปรุงเรื่องนี้อย่างไร คงปล่อยให้เป็นไปตามยถากรรม เพราะขณะนั้นไม่ใช่อาชีพที่ทำเงินให้กับรัฐบาลมากนัก และผู้ประกอบการก็มีจำนวนจำกัดเพียงในหมู่ชาวน้ำหรือชาวเล[42] ราษฎรทั่วไปประกอบการประมงเพียงชั่วครั้งชั่วคราว เมื่อรายได้จากการรับจ้างทำเหมืองและการเกษตรลดลงเท่านั้น ทั้งๆ ที่โดยสภาพทางภูมิศาสตร์แล้ว ตะกั่วป่าอยู่ริมมหาสมุทรได้เปรียบในเรื่องภูมิประเทศสามารถจับปลาและทำการประมงได้ดี แต่ประชาชนกลับไม่นิยมเพราะมีรายได้ต่ำ การทำเหมืองแร่ให้ผลตอบแทนสูงกว่ามาก จึงเป็นที่น่าเสียดายที่รัฐบาลมองข้ามความสำคัญของการประมงไป ซึ่งหากได้รับการสนับสนุนแล้ว คงนำรายได้มาสู่รัฐไม่น้อย ทั้งยังเป็นการขยายอาชีพของราษฎรให้กว้างขวางออกไป และในปัจจุบันอาชีพการประมง นับเป็นอาชีพที่สำคัญของคนตะกั่วป่าอีกอาชีพหนึ่ง หลังจากกิจการเหมืองแร่ซบเซาและปิดกิจการลง

กล่าวโดยสรุปแล้ว การปฏิรูปการปกครองระบบมณฑลเทศาภิบาลในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเมืองตะกั่วป่ามากมาย เมืองตะกั่วป่าเป็นที่สนใจของรัฐบาลอยู่แล้วในฐานะเมืองราชทรัพย์ที่สำคัญ ตะกั่วป่าถูกจัดการจัดระบบภาษีแบบใหม่ให้เกิดความรัดกุม และนำรายได้เข้าสู่ส่วนกลางให้ได้มากที่สุด ความเข้มงวดในการเก็บภาษีของรัฐบาลได้ทำให้อำนาจของเจ้าเมืองที่เคยปกครองเมืองตะกั่วป่าในลักษณะเหมาเมืองหมดบทบาทลง เจ้าเมืองมีฐานะกลายเป็นเพียงข้าราชการคนหนึ่งของรัฐ รับนโยบายและคำสั่งจากรัฐบาล หลังการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล รัฐมุ่งพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจเมืองตะกั่วป่าโดยเน้นเรื่องอุตสาหกรรมเหมืองแร่เป็นสำคัญ มีการปรับปรุงระเบียบวิธีการเหมืองแร่ตามแบบสมัยใหม่ ทำให้ชาวต่างชาติเข้ามาลงทุนในตะกั่วป่ามากขึ้น ต่อมาได้มีการสร้างบริการสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานที่สำคัญเพื่อการพัฒนาเกิดขึ้นนั่นคือ การคมนาคมสื่อสาร ถนนหนทางที่ดีขึ้น ให้ความสำคัญในเรื่องการทำเหมืองแร่ไปพร้อมๆ กับการพัฒนาเรื่องการเกษตรกรรม แต่เป็นที่น่าเสียดายที่ราษฎรเมืองตะกั่วป่าไม่ใส่ใจในเรื่องนี้ ทำให้เมืองตะกั่วป่ายังคงดำรงอยู่มาด้วยการทำเหมืองแร่เป็นหลักเช่นเดิม ซึ่งตะกั่วป่าจะพบกับวิกฤติในเวลาต่อมา เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ตะกั่วป่าเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำอย่างหนัก เพราะผลจากสงครามในช่วงแรกทำให้กิจการเหมืองแร่ไม่อาจดำเนินได้

---

[42] หาปลาหาหอย เลี้ยงชีพอยู่ตามชายฝั่งเป็นหย่อมๆ ไม่รวมเป็นหมวดหมู่ (สจช. ร.ศ.122: มร.5 ม/45/1)

สินค้าอุปโภคบริโภคที่เคยส่งมาขายในเมืองตะกั่วป่าก็ไม่อาจขนส่งได้เช่นกัน รัฐบาลจึงต้องยื่นมือเข้ามาให้ความช่วยเหลือเพื่อให้ตะกั่วป่าพ้นวิกฤตในครั้งนี้ อันจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

บทที่ 4

เศรษฐกิจของตะกั่วป่า พ.ศ.2454-2475

ตะกั่วป่า เกิดความเปลี่ยนแปลงต่างๆ มากมายนับตั้งแต่มีการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล ส่งผลให้เศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่าเกิดการขยายตัว โดยเฉพาะการทำเหมืองแร่ที่มีแบบแผนและวิธีการที่ชัดเจนขึ้น ดึงดูดให้เกิดการลงทุนในกิจการเหมืองแร่มากขึ้น ประกอบกับการนำเรือขุดแร่ด้วยกะพ้อมาใช้ในกิจการเหมืองแร่ดีบุกของกัปตันไมลส์ (Adward T. Miles) ทำให้สามารถขุดแร่ดีบุกได้มากขึ้นกว่าการทำเหมืองแบบจีน ผลผลิตแร่ดีบุกเพิ่มขึ้นอย่างชัดเจนจากปีละ 4,000 ตัน ในปี พ.ศ.2436-2437 มาเป็น 5,000 ตัน ในปี พ.ศ.2446 และ 9,799 ตัน ในปี พ.ศ.2456 นอกจากนี้ ระหว่าง พ.ศ.2459-2466 การขุดแร่ดีบุกด้วยเรือขุดสามารถผลิตแร่ได้ 30-58% ของจำนวนแร่ดีบุกที่ขุดได้ทั้งหมดในประเทศ (กรมทรัพยากรธรณี, 2535: 139-140) ซึ่งทำให้ระบบเศรษฐกิจจากการทำเหมืองแร่ของตะกั่วป่าขยายตัวเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตาม กิจการเหมืองแร่ในช่วงระหว่างปี พ.ศ.2454-2475 ไม่ได้ราบรื่นโดยตลอด แต่เกิดปัญหาอันเป็นผลมาจากสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้ธุรกิจเหมืองแร่ในขณะนั้นมีความปั่นป่วนเป็นอย่างมาก ในระหว่างสงครามแร่ดีบุกเป็นยุทธปัจจัยที่สำคัญ จึงมีการขุดแร่ดีบุกส่งขายเป็นจำนวนมาก แต่ในเวลาต่อมาเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 1 ยุติลง ได้ส่งผลให้ธุรกิจเหมืองแร่ซบเซา เนื่องจากมีแร่ดีบุกมากเกินความต้องการของตลาด ส่งผลให้ราคาแร่ดีบุกตกต่ำลงเป็นอย่างมาก นำมาสู่การถูกลดบทบาทลงของเมืองตะกั่วป่าในเวลาต่อมา

เศรษฐกิจเหมืองแร่ตะกั่วป่า

ตะกั่วป่าในช่วงปี พ.ศ.2454-2475 มีการขยายตัวในกิจการเหมืองแร่ในอัตราสูง เนื่องจากมีความเจริญทางเทคนิคการผลิตเพิ่มขึ้น ประกอบกับความต้องการใช้แร่ดีบุกในขณะนั้นมีสูง ภาวะการทำเหมืองแร่ดีบุกของตะกั่วป่าช่วงปี พ.ศ.2454-2475 สามารถแบ่งเพื่อให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้เป็นสองช่วงเวลาคือ ช่วงปี พ.ศ.2454-2463 เป็นช่วงที่มีการขุดแร่ดีบุกขึ้นมาจำนวนมากเนื่องจากเป็นช่วงของสงครามโลกครั้งที่ 1 หลายประเทศมีความต้องการใช้ดีบุกเพื่อการสงครามเพราะเป็นยุทธปัจจัยที่สำคัญ และอีกช่วงคือปี พ.ศ.2464-2475 เป็นช่วงที่เศรษฐกิจมีการเปลี่ยนแปลงเพราะเกิดปัญหาราคาดีบุกตกต่ำเป็นอย่างมาก อันเป็นผลสืบเนื่องมา จากการเกิดปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจทั่วโลกภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ยุติลง ปัญหาดังกล่าวได้ส่งผลทำให้ตะกั่วป่าต้องถูกลดบทบาทลง ดังรายละเอียดดังนี้

สถานการณ์ระหว่าง พ.ศ.2454-2463

หลังจากมีการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล เศรษฐกิจเมืองแร่ในเมืองตะกั่วป่ามีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว ชาวต่างชาติเข้ามาลงทุนในกิจการเหมืองแร่เพิ่มมากขึ้นเพราะเกิดความมั่นใจในระบบระเบียบการทำเหมืองแร่ที่มีการออกเป็นพระราชบัญญัติอย่างชัดเจน อีกทั้งรัฐบาลก็พยายามส่งเสริมให้ความสะดวกในกิจการเหมืองแร่เพราะเล็งเห็นถึงผลประโยชน์ที่รัฐจะได้รับ เนื่องจากในขณะนั้นรัฐบาลมีความจำเป็นต้องนำเงินส่วนนี้มาใช้ในการพัฒนาประเทศต่อไป อย่างไรก็ตามในช่วงระหว่างปี พ.ศ.2457-2461 ได้เกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ขึ้นในยุโรป และได้สร้างผลระทบกระเทือนถึงประเทศต่างๆ ทั่วโลก แม้ตะกั่วป่าก็พลอยได้รับภัยทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรงในระยะแรกเริ่มของสงคราม ดังมีรายละเอียดดังนี้

ผลกระทบของสงครามโลกครั้งที่ 1 ที่มีต่อตะกั่วป่า

ในช่วงเริ่มแรกของสงครามโลกครั้งที่ 1 ได้เกิดความปั่นป่วนขึ้นในเมืองตะกั่วป่า แม้ว่าสงครามครั้งนี้สมรภูมิจะอยู่ในยุโรป แต่ทุกๆ ประเทศต่างได้รับผลของสงครามโดยทั่วกัน สำหรับเมืองตะกั่วป่าแล้ว โดยปกติต้องพึ่งพาสินค้าอุปโภคบริโภคจากต่างประเทศเป็นหลักย่อมประสบปัญหาไม่แตกต่างจากเมืองอื่นๆ ปัญหาที่เกิดขึ้นในเมืองตะกั่วป่าขณะนั้นคือ

1. การขาดแคลนสินค้าอุปโภค บริโภค ปัญหานี้สืบเนื่องมาจากบรรดาประเทศต่างๆ พากันหวาดกลัวภัยจากสงคราม จึงพากันสะสมเสบียงอาหารไว้ใช้ภายในประเทศของตน และสั่งห้ามจำหน่ายสินค้าบางชนิดออกนอกประเทศ ปริมาณสินค้าที่ส่งออกไปจำหน่ายจึงลดลง[1] ประกอบกับเรือสินค้าที่เคยเดินเรือผ่านเมืองตะกั่วป่าต้องคอยหลบหนีการรังควานจากเรือรบของประเทศคู่สงคราม จึงทำให้สินค้ามีราคาแพงและหาซื้อได้ยาก โดยเฉพาะสินค้าประเภทเครื่องจักรกล น้ำมัน อาหารกระป๋อง (สจช. 2457: กร.6 ม/10 ม.9/1)

---

[1] การประกาศสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้ประเทศมหาอำนาจเตรียมตัวในการทำสงครามกัน ส่งผลสะท้อนมายังประเทศไทย แม้ว่าในระยะนี้ประเทศไทยจะยังไม่ได้ประกาศสงครามเข้ากับฝ่ายใด เพราะสินค้าออกของประเทศ เช่น ข้าวและดีบุก ไม่สามารถส่งออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศ เพราะไม่มีเรือบรรทุกออกไป (สจช. 2457: กร.6 ม/10 ม.9/1: 2)

ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 ตะกั่วป่า และหัวเมืองต่างๆ ในมณฑลภูเก็ตได้รับผลกระทบจากสงครามมากที่สุด เพราะรายได้หลักของประชาชนในจังหวัดตะกั่วป่าขึ้นอยู่กับดีบุก แต่ในช่วงระหว่างสงครามไม่สามารถส่งดีบุกออกไปจำหน่ายต่างประเทศได้ อีกทั้งตะกั่วป่ายังต้องประสบกับภาวะเสบียงอาหารขาดแคลน เพราะตามปกติแล้ว ตะกั่วป่าจะซื้อข้าวจากพม่า อาหารจากเมืองปีนังและมลายู แต่เมื่อเกิดสงครามขึ้น อังกฤษได้สั่งห้ามนำเสบียงอาหารออกนอกอาณาเขตมลายูและปีนัง ราคาข้าวสารและน้ำมันแพงขึ้น ส่งผลให้จังหวัดตะกั่วป่ามีปัญหาขาดแคลนสินค้าอย่างหนัก (สจช. 2458: ร.6. มท.1.2.5/31) ประกอบกับเรือบรรทุกข้าวจากพม่า[2] ก็หยุดเดินเพราะหวาดกลัวประสบภัยจากสงคราม (สจช. 2457: กร.6 ม/10 ม.9/1)

ทั้งนี้เนื่องมาจากเรือที่บรรทุกสินค้าอุปโภคบริโภคที่มาขายในเมืองตะกั่วป่ารับส่งอยู่เป็นประจำคือ เรือของบริษัทอีสเตน ชิปปิง (The Eastern Shipping Company Ltd.) ซึ่งเป็นบริษัทเดินเรือในบังคับของอังกฤษ ทำการเดินเรือระหว่างปีนัง - ภูเก็ต – พม่า (B.P.P.3/11, Diplomatic and Consular Reports 1906) แต่มีเรือกลไฟเล็กติดต่อเพื่อรับส่งสินค้าระหว่างเมืองท่าย่อยๆ ของเมืองภูเก็ต ได้แก่ ตะกั่วป่า พังงา กันตัง ระนอง กระบี่ สตูล ซึ่งทำให้เกิดปัญหาแก่พ่อค้าเมืองตะกั่วป่ามาก เพราะผูกขาดแต่เพียงบริษัทเดียว พ่อค้าเมืองตะกั่วป่าได้เคยพยายามเรียกร้องให้รัฐบาลชักชวนแนะนำให้บริษัทอื่นเอาเรือเมล์มาเดินที่เมืองตะกั่วป่า ซึ่งพระโยธีพิทักษ์ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่าขณะนั้น มีความเห็นว่าสมควรจัดการหาเรือเมล์บริษัทอื่นมาดำเนินการตามที่พ่อค้าเสนอ เนื่องจากเห็นว่า “ชาวเมืองตะกั่วป่าตกอยู่ในความบีบคั้นของบริษัทอิศเติน ชิปปิง ไม่มีเวลาได้รับความสะดวกเสมอเหมือนชาวเมืองทั้งหลายในมณฑลภูเก็ตที่เขามีความสะดวก ดูเป็นที่น่าสลดใจ สงสารชาวเมืองตะกั่วป่าอันเกิดมามีกรรมที่ต้องจำใจอยู่ในเมืองกันดารยิ่งนัก” (สจช. 2457: ร.6. มท.1.2.5/22) แต่รัฐบาลมองปัญหานี้ว่า เป็นการยากที่จะให้บริษัทอื่นไปเดินเรือได้ เพราะมีสัญญาผูกมัดกับบริษัทเดิม จึงควรต่อรองกับบริษัทให้ลดราคาค่าโดยสารลง เรื่องดังกล่าวจึงยุติ

เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 เหตุการณ์นี้ได้ชี้ให้เห็นถึงการที่ต้องพึ่งพาอาศัยสินค้ากับต่างประเทศมีปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ดังที่พระยาสุรินทราชา สมุหเทศาภิบาลในขณะนั้นว่า “รับประทานข้าวพม่า เหมือนอาศัยจมูกเขาหายใจ จะใช้ข้าวนคร แต่เราไม่มีเรือบรรทุก…และ

---

[2] ตะกั่วป่าเป็นเมืองหนึ่งที่ปลูกข้าวไม่เพียงพอสำหรับราษฎรภายในเมืองมาแต่โบราณ เพราะราษฎรส่วนใหญ่สนใจทำเหมืองแร่และยึดเป็นอาชีพหลัก จะซื้อข้าวจากมลายูหรือพม่ามากกว่าจะซื้อจากหัวเมืองใกล้เคียงเพราะติดต่อได้สะดวกมากกว่า

การเดินทางระหว่างเมืองต่างๆ ก็ต้องอาศัยเรือเมล์ของชาวอังกฤษเป็นพาหนะเหมือนอาศัยเท้าเขาเดิน" (สจช. 2464: ร.6 ม.25/3)

ในเวลานั้น เมืองตะกั่วป่ามีคนที่ต้องบริโภคข้าวต่างประเทศถึง 6,500 คน รวมทั้งมณฑลภูเก็ตมีจำนวนถึง 78,800 คน ถ้าคิดจำนวนข้าวที่คนเหล่านี้รับประทานต่อวัน เฉลี่ยแล้วได้ 120 คน/ 1 กระสอบ เพราะฉะนั้นเดือนหนึ่งต้องการข้าวถึง 19,740 กระสอบ เฉพาะที่เมืองตะกั่วป่าต้องใช้ข้าวสารเดือนละประมาณ 1,200 กระสอบ (สจช. 2457: ร.6. มท.1.3.5/69-70) แต่ในขณะนั้นข้าวในมณฑลภูเก็ตมีจำนวนไม่เพียงพอต่อจำนวนคนจึงเกิดความปั่นป่วนขึ้นในเมืองตะกั่วป่าและหัวเมืองต่างๆ ในมณฑลภูเก็ต

เมื่อเกิดปัญหาเช่นนี้ขึ้น รัฐบาลได้พยายามเร่งหาหนทางแก้ไข กระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้พยายามแก้ไขสถานการณ์ โดยการชักชวนพ่อค้าข้าวให้นำข้าวมาจำหน่ายในเมืองตะกั่วป่าและหัวเมืองในมณฑลภูเก็ต แต่เกิดปัญหาเนื่องจากไม่มีเรือบรรทุก แม้จะมีเส้นทางรถไฟสายใต้แล้ว แต่รถไฟนี้สร้างด้วยเงินกู้จากต่างประเทศ การขนส่งโดยรถไฟก็ต้องคิดค่าบริการ ทั้งๆ ที่รถไฟนี้เป็นรถไฟหลวง ปัญหาเรื่องดังกล่าวนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (สจช. 2457: กร.6 ม/10 ร.6.9/1) ที่ทรงรับสั่งว่า

> …รถไฟสายใต้นี้เปนของใคร เปนของรัฐบาลไทยฤาไม่ใช่ ถ้าเปนของรัฐบาลไทย รัฐบาลจะใช้ในราชการพิเศษไม่ได้ฤา…ข้อที่ว่ารถไฟสายใต้นี้ทำด้วยเงินกู้นั้น ก็ถ้าเสนาบดีคลังรับว่ามีเงินพอเสียดอกเบี้ยเขาแล้วจะไม่พอฤา ขอบอกโดยตรงว่าการที่ให้ฝรั่งเปนนายพูดได้ตามใจนั้นเปนการพ้นสมัยเสียแล้ว จำจะต้องคิดอ่านเดินให้ทันสมัย…

เรื่องนี้เป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นว่า การกู้เงินจากต่างประเทศมาใช้ ย่อมมีปัญหาติดตามมาภายหลัง เพราะผู้ให้กู้ย่อมมุ่งหวังกำไรเป็นสิ่งตอบแทน และกำไรนั้นย่อมต้องมีมูลค่ามากกว่าสิ่งที่เขามอบให้ การเป็นหนี้ชาวต่างชาติ รัฐบาลจึงต้องคำนึงถึงผลได้ผลเสียให้มาก ท้ายที่สุดแล้วกระทรวงพระคลังมหาสมบัติจึงตัดสินใจสั่งจ่ายเงินให้ทางมณฑลภูเก็ตเพื่อให้ซื้อข้าวไปขายโดยให้เจ้าหน้าที่สั่งซื้อข้าวจากโรงสีหลีติดหงวนของพระยาโชฎึก 10,000 กระสอบ (สจช. 2457: กร.6 ม/10 ม.9/1: 3) และเช่าเรือรีดังของห้างอีสต์เอเชียติกบรรทุกข้าวไปจำหน่ายในราคาต้นทุน (สจช. 2457: กร.6 ม/10 ม.9/1: 6) ปัญหาการขาดแคลนอาหารในเมืองตะกั่วป่าและหัวเมืองในมณฑลภูเก็ตจึงคลี่คลายลง

2. ปัญหาจากกุลีจีน นอกจากปัญหาการขาดแคลนเสบียงอาหารแล้ว ปัญหาที่เกี่ยวกับกุลีจีน จัดเป็นปัญหายุ่งยากในช่วงนี้เช่นกัน สืบเนื่องจากผลของสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้ตลาดดีบุกในยุโรปปิดการดำเนินการ เป็นเหตุให้นายเหมืองบางเหมืองต้องเลิกกิจการชั่วคราว ส่งผลให้คนงานจำนวนมากพากันว่างงานและไม่มีรายได้เลี้ยงครอบครัว (สจช. 2457: กร.6 ม/10 ร.6 9/1) อีกทั้งยังมีกุลีบางส่วนอพยพเข้ามาในเมืองตะกั่วป่าและหัวเมืองอื่นๆ ในมณฑลภูเก็ตเป็นจำนวนมากในช่วงเวลาดังกล่าว เนื่องจากเหมืองหลายแห่งหยุดกิจการชั่วคราว ยิ่งเพิ่มความลำบากในขณะนั้นเป็นอย่างมาก ในการที่จะรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

พระยาสุรินทราชา สมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต ได้เสนอให้มีการประกาศห้ามจีนใหม่เข้าเมือง ดังนั้นกรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงทูลปรึกษากับเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศและเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ในที่สุดได้ข้อตกลงออกเป็นพระราชกฤษฎีกา ห้ามไม่ให้กุลีเข้ามณฑลภูเก็ตชั่วคราว และได้ประกาศใช้เมื่อวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ.2457 ให้สมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตมีอำนาจที่จะห้ามไม่ให้ลูกจ้างที่เรียกว่า กุลี เข้ามาในเมืองหนึ่งเมืองใดในมณฑลภูเก็ตโดยไม่ได้รับอนุญาต เพื่อป้องกันไม่ให้ราษฎรพื้นเมืองมณฑลภูเก็ตอดอยาก เนื่องจากตลาดดีบุกในยุโรปหยุดทำการเพราะเกิดสงคราม และราษฎรส่วนใหญ่หาเลี้ยงชีพด้วยการทำเหมืองแร่ดีบุก ต้องหยุดงานไม่มีงานทำ และในเวลาต่อมาได้มีการประกาศใช้ในมณฑลปัตตานีซึ่งประสบความลำบากในทำนองเดียวกันอีกแห่งในวันที่ 14 สิงหาคม พ.ศ.2457 (สจช. 2457: ร.6. ร.6/1 น.20.3/20)

ส่วนปัญหาคนว่างงานจำนวนมากในเมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองอื่นๆ ในมณฑลภูเก็ต ทางรัฐบาลได้คิดจะจัดการให้มาทำงานที่ทางรถไฟสายใต้ แต่กว่าจะเจรจาได้สำเร็จใช้เวลานานมาก เนื่องจากเจ้ากรมการรถไฟสายใต้ขณะนั้นเป็นชาวยุโรปได้ทำการบ่ายเบี่ยง สิ่งนี้นับเป็นปัญหาสำคัญของรัฐบาลในขณะนั้น การทำงานร่วมกับชาวต่างชาติ ก่อให้เกิดความอึดอัดใจแก่รัฐบาล กรมพระจันทบุรีนฤนารถ ได้ทรงพยายามเจรจากับนายกิตตินส์ แต่ไม่สำเร็จ ต้องให้กรมพระดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงเจรจาจึงเป็นอันตกลงกันได้ กรมรถไฟสายใต้ตกลงจะช่วยรับแรงงานจีนส่วนหนึ่งทำงาน นอกจากนี้กุลีจีนบางส่วนได้ถูกส่งไปสร้างถนนสายสตูลมาสงขลาทำให้กุลีจีนบางส่วนมีงานทำ ประกอบกับรัฐบาลยังได้เจรจากับนายเหมืองให้พยายามเลี้ยงกุลีจีนไว้เพราะคาดว่าตลาดดีบุกคงจะเปิดทำการในไม่ช้า อีกทั้งรัฐบาลสเตรทส์ เซทเทนเมนต์ (The Straits Settlement) ก็มีความเห็นดังนี้เช่นกัน จึงไม่ยอมส่งกุลีไปที่อื่น ยอมเลี้ยงไว้เอง เพราะเกรงว่าหากส่งกุลีไปที่อื่น เมื่อตลาดดีบุกเปิด จะขาดแคลนแรงงานกุลีในการทำเหมืองและเกิดความลำบากขึ้น (สจช. 2457: กร.6 ม/10 ร.6 9/1)

สำหรับนายเหมืองซึ่งประสบความลำบากเนื่องจากผลของสงครามนั้น ไม่มีเงินทุนสำรองเพียงพอจะใช้จ่ายให้คนงานและค่าโสหุ้ยอื่นๆ ในการทำเหมืองแร่ พวกเขาต้องพยายามหาทางแก้ไขโดยการหาเงินมาเป็นทุนสำรองสำหรับการใช้จ่ายทำเหมืองแร่ไปก่อน หรือไม่ก็จะต้องขายแร่ดีบุกที่มีอยู่ในราคาต่ำมาก ซึ่งจะส่งผลให้เกิดความเสียหายแก่นายเหมือง ดังนั้นพระยาสุรินทราชาสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต ได้เสนอหนทางแก้ไขโดยให้รัฐบาลจัดการช่วยเหลือจัดหาเงินสักก้อนหนึ่งให้พวกนายเหมืองกู้ยืมไปใช้ชั่วคราวตามความจำเป็น เพื่อนำไปใช้เป็นเงินทุนสำรองสำหรับรายจ่ายต่างๆ ในการทำเหมืองแร่ไปก่อน เพื่อช่วยพยุงกิจการของพวกพ่อค้าและนายเหมือง (สจช. 2463: มร.6 ค/1 ค/12.6) โดยการตกลงกับนายเหมืองว่า “รัฐบาลจะจ่ายเข้าแลฝิ่นทดรองให้เลี้ยงกุลี ฝ่ายนายเหมืองจะเอาแร่ดีบุกที่ขุดไว้มาวางเป็นประกัน โดยกำหนดราคาถูก” (สจช. 2457: กร.6 ม/10 ร.6 9/1) การที่ต้องทำเช่นนี้ รัฐบาลเห็นว่าเป็นวิธีการที่ดีที่สุดในการป้องกันไม่ให้นายเหมืองต้องปิดกิจการ ซึ่งจะส่งผลทำให้กุลีว่างงานเป็นจำนวนมาก และจะเกิดปัญหาความปั่นป่วนวุ่นวายขึ้น จากความช่วยเหลือของรัฐบาลทำให้เมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองต่างๆ ในมณฑลภูเก็ตพ้นวิกฤตจากการขาดแคลนเสบียงอาหาร และความวุ่นวายอันเกิดจากกุลีจีนที่ว่างงานมาได้ (สจช. 2457: กร.6 ม/10 ม.9/1 :3)

ส่วนปัญหาเรื่องการรักษาความสงบเรียบร้อยภายในมณฑล ยังเป็นปัญหาที่สร้างความหนักใจให้แก่รัฐบาลอีกปัญหาหนึ่ง นอกจากมีพระราชกฤษฎีกาห้ามกุลีจีนเข้าเมืองชั่วคราวแล้ว รัฐบาลยังมีการเตรียมป้องกันปัญหาความวุ่นวายอย่างเต็มที่ เพราะทางสิงคโปร์และปีนังเอง รัฐบาลอังกฤษก็เตรียมป้องกันอย่างเต็มที่เช่นกัน พระยาสุรินทราชาได้มีโทรเลขมาถึงเสนาบดีมหาดไทย ขอเรือรบไปรักษาการณ์ที่ภูเก็ตและระนองเมืองละ 1 ลำ (สจช. 2457: ร.6 น.20/1) และขอให้ส่งตำรวจภูธรเพิ่มเติมออกไป เพราะหากเหมืองจะต้องปิดกิจการจะได้ช่วยเป็นกำลังรักษาความสงบ ซึ่งเรื่องเรือรบกรมทหารเรือขัดข้องเพราะติดราชการส่งไปไม่ได้ แต่จัดส่งทหารเรือสองกองร้อยพร้อมปืนมาให้แทน โดยออกจากกรุงเทพฯ ในวันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ.2457 ตำรวจภูธรส่งจากกรุงเทพฯ มาเพิ่มเติม 50 คน ทหารเรือไปขึ้นที่สงขลา โดยสารรถไฟไปลงเมืองตรัง มณฑลภูเก็ตจัดเรือมารับ ส่วนตำรวจภูธรไปขึ้นที่ชุมพรเพื่อไปเพิ่มเติมที่เมืองตะกั่วป่า และเมืองระนอง (สจช. 2457: กร.6 ม/10 ร.6 9/1)

การที่ต้องส่งทั้งทหารเรือ และกำลังตำรวจไปประจำการนั้น คงเป็นเพราะรัฐบาลต้องการข่มขู่ให้ประชาชนโดยเฉพาะกุลีจีนให้อยู่ในความสงบ ไม่ให้ก่อเหตุวุ่นวาย เนื่องจากช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 คนจีนว่างงานกันมาก เกิดความอดอยาก ในระหว่างที่รัฐบาลพยายามหา

หนทางแก้ไข ชาวจีนเหล่านี้อาจทนไม่ไหว รวมกลุ่มก่อความวุ่นวายขึ้นและอาจเป็นปัญหาลุกลามใหญ่โตได้ จึงต้องควบคุมให้อยู่ในความสงบเสียก่อน

เศรษฐกิจดีบุกระหว่าง พ.ศ.2454-2463

ภายหลังจากการแก้ไขปัญหาเรียบร้อยแล้ว เศรษฐกิจของตะกั่วป่าในช่วงเวลานี้ได้มีการขยายตัวเป็นอย่างมาก เนื่องจากแร่ดีบุกจัดเป็นยุทธปัจจัยในการทำสงคราม มีความต้องการใช้ดีบุกเป็นจำนวนมาก ราคาดีบุกจึงขยับตัวสูงขึ้น อีกทั้งการทำเหมืองแร่ไม่ถูกกระทบกระเทือนมากนัก เพราะสงครามส่วนใหญ่รบกันทางยุโรป ภูมิภาคเอเชียไม่ใช่สมรภูมิ ไม่มีการรบ จึงปรากฏว่าประเทศไทยเริ่มเป็นประเทศผู้ผลิตแร่ดีบุกรายสำคัญของโลกในช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 คือระหว่างปี พ.ศ.2457-2461 โดยสามารถทำการผลิตแร่ดีบุกได้เป็นครึ่งหนึ่งของประเทศอินโดนีเซีย และเป็นเศษหนึ่งส่วนห้าของผลผลิตของประเทศมาเลเซีย ผลผลิตดีบุกของไทยที่เพิ่มขึ้นส่วนใหญ่นี้มาจากเหมืองแร่เรือขุด (กรมทรัพยากรธรณี, 2535: 13) และผลผลิตส่วนใหญ่ที่เกิดขึ้นเหล่านี้มาจากเมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองต่างๆ ในมณฑลภูเก็ตดังตารางที่ 7

ตารางที่ 7 ผลผลิตของแร่ดีบุกรายมณฑล พ.ศ.2450-2475

(หน่วย: หาบ)

พ.ศ.	สุราษฎร์ธานี	นครศรีธรรมราช	ปัตตานี	ภูเก็ต	รวม
2450	908	2,419	4,826	64,285	72,438
2451	1,411	2,768	11,851	64,157	80,187
2452	2,044	2,842	6,515	67,882	79,283
2453	2,782	2,547	6,207	70,719	82,255
2454	2,911	1,279	80,838	7,354	99,627
2455	3,092	1,564	6,067	99,901	100,624
2456	2,558	2,156	8,351	100,297	113,362
2457	2,327	2,025	7,989	98,390	110,731
2458	2,250	2,462	15,469	130,739	151,175
2459	2,278	3,653	10,689	130,739	147,259
2460	2,364	5,899	13,520	131,999	153,782
2461	2,620	12,846	8,560	124,399	148,425

ตารางที่ 7 (ต่อ)

(หน่วย: หาบ)

พ.ศ.	สุราษฎร์ธานี	นครศรีธรรมราช	ปัตตานี	ภูเก็ต	รวม
2462	2,900	6,576	9,106	121,272	139,854
2463	975	9,417	6,186	87,605	104,183
2464	17	12,987	8,809	81,513	103,326
2465	N/A	13,339	7,308	96,605	117,251
2466	1,877	15,861	8,468	101,808	128,084
2467	1,740	21,862	7,443	102,343	133,588
2468	2,614	21,035	9,563	98,319	132,079
2469		23,557	7,604	90,782	123,275
2470		29,599	8,151	90,881	131,323
2471		32,707	7,516	100,188	193,165
2472					184,948
2473					201,246
2474					191,226
2475					463,112

ที่มา: -Ministry of Finance, Statistical Yearbook of the Kingdom of Siam 1918 , p.253

- Ministry of Finance, Statistical Yearbook of the Kingdom of Siam 1926 , p.338

- Ministry of Finance, Statistical Yearbook of the Kingdom of Siam 1933 , p.497

จากตารางจะเห็นว่าเมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองอื่นๆ ในมณฑลภูเก็ตสามารถผลิตแร่ได้มากกว่าหัวเมืองในมณฑลอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงปี พ.ศ.2450-2475 เมื่อมีการนำเรือขุดมาใช้ทำให้ปริมาณแร่ดีบุกที่ขุดได้ มีปริมาณเพิ่มขึ้นเป็นอย่างมาก การขยายตัวของการทำเหมืองแร่เรือขุดก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้นายเหมืองชาวจีนต้องมีการปรับตัว หันมาทำเหมืองสูบ และเหมืองฉีดมากขึ้น รูปแบบการทำเหมืองแบบเก่าคือ เหมืองแล่นและเหมืองหาบค่อยๆ ลดลงตามลำดับ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 แห่งราชวงศ์จักรีเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ.2453 อุตสาหกรรมเหมืองแร่ในเมืองตะกั่วป่าในช่วงเวลาดังกล่าวกำลังอยู่ในช่วงของความเปลี่ยนแปลงไปสู่การขยายตัวอย่างยิ่งใหญ่ ในตอนต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า

เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 เศรษฐกิจแร่ดีบุกมีการขยายตัวเป็นอย่างมาก มีบริษัทของชาวต่างชาติเข้ามาทำการเหมืองแร่หลายบริษัท อันเป็นผลมาจากนโยบายส่งเสริมการทำเหมืองแร่ของพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ ซึ่งออกใช้มาตั้งแต่ปี พ.ศ.2444 ที่เรียกว่า “พระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ รัตนโกสินทร์ศก 120 ” เป็นกฎหมายจัดระบบการปกครอง ควบคุมดูแลการทำเหมืองแร่ขึ้นเป็นครั้งแรก และต่อมาได้รับการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในปี พ.ศ.2461 รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ขึ้นใช้ทั่วประเทศ ทำให้มีกฎหมายควบคุมการทำเหมืองแร่ที่รอบคอบและรัดกุมขึ้น ทั้งยังมีการออกกฎกระทรวงเก็บค่าภาคหลวงแร่ ค่าธรรมเนียมการทำเหมืองแร่ต่างๆ ขึ้นมาควบคู่ด้วย (วิชา เศรษฐบุตร, 2505: 28) ส่งผลให้เกิดมาตรฐานแน่นอนและเป็นสิ่งดึงดูดให้ชาวตะวันตกกล้าตัดสินใจเข้ามาลงทุนในธุรกิจเหมืองแร่ในเมืองตะกั่วป่า ทั้งๆ ที่ก่อนหน้านี้ธุรกิจเหมืองแร่ถูกผูกขาดโดยชาวจีนเสียเป็นส่วนใหญ่

ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 แม้การเดินเรือระหว่างมณฑลภูเก็ตกับปีนังดำเนินไปไม่สะดวกนักเพราะเรือเดินทะเลของอังกฤษถูกเรียกใช้งานในสงคราม แต่อย่างไรก็ตาม ในเวลาต่อมาพ่อค้าได้สามารถติดต่อหาเช่าเรือมาเดินได้ ทำให้การค้าดีบุกในช่วงเวลาดังกล่าวไม่ต้องหยุดชะงักลง กลับกลายเป็นว่ามีความต้องการแร่ดีบุกเพิ่มสูงขึ้น ทำให้กิจการเหมืองแร่ดีบุกของเมืองตะกั่วป่าช่วงนี้มีความก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว บริษัทชาวต่างชาติเข้ามาเปิดกิจการเหมืองแร่เรือขุดเป็นจำนวนมาก ส่วนชาวจีนก็ได้ขยายกิจการโดยการนำเครื่องจักรและเครื่องทุ่นแรงต่างๆ มาใช้ (กรมทรัพยากรธรณี, 2535: 226) ดังกล่าวมาแล้วว่า ดีบุกจัดเป็นยุทธปัจจัยสำคัญที่ใช้ในการสงคราม ช่วงระหว่างปี พ.ศ.2459-2463 ราคาแร่ดีบุกได้ขยับตัวสูงขึ้นเรื่อยๆ และแม้สงครามสงบลงแล้ว แต่ผลของความหวาดกลัวว่าจะเกิดสงครามขึ้นอีก ทำให้ประเทศผู้ใช้แร่ดีบุก ซื้อดีบุกเก็บกักตุนไว้ การลงทุนทำเหมืองแร่จึงขยายตัวทั่วทั้งภาคใต้ ราคาดีบุกเพิ่มขึ้นสูงสุดเมื่อปี พ.ศ.2461 กล่าวคือมีราคาสูงถึง 329.5 ปอนด์/ตัน และปี พ.ศ.2463 ราคายังสูงอยู่คือ 296 ปอนด์/ตัน (พรรณี อวนสกุล, 2522: 95) ตัวเลขรายได้จากการส่งออกแร่ดีบุกขณะนั้นของไทยในปี พ.ศ.2453 ส่งออกจำหน่ายถึง 8.6 ล้านบาทและในปี พ.ศ.2458 ได้ถึง 19.9 ล้านบาท (Ingram, 1954: 95)

ในช่วงปี พ.ศ. 2454-2463 มีหลักฐานการขอประทานบัตรตรวจหาแร่ดีบุกในเมืองตะกั่วป่ามากมาย ทั้งโดยคนไทยและคนในบังคับต่างชาติ เฉพาะปี พ.ศ.2454 ปีเดียว มีคนไทยขอทำบ่อแร่โดยประมาณมากกว่า 80 ราย (สจช. 2453-2454: มร.6 กษ/5 กษ 6.1/1) ซึ่งมีทั้งคนไทย คนไทยจีน และคนไทยมุสลิม โดยปรากฏการขออนุญาตทำเหมืองแร่ดีบุกในทุกอำเภอ และในปีต่อๆ มาอัตราการขอประทานบัตรยังคงมีอย่างต่อเนื่อง ส่วนบริษัทของชาวต่างชาติที่เข้ามาลงทุนในธุรกิจเหมืองแร่

ในเมืองตะกั่วป่าช่วงปี พ.ศ. 2454-2463 มีหลายบริษัทเช่นกัน ได้แก่ บริษัทอีสต์ เอเชียติค ทุนจำกัด (The East Asiatic Company Ltd.) บริษัทอีสต์ เอเชียติค อินดัสตรี แอนด์ พลานเตชั่น ทุนจำกัด (The East Asiatic Industry and Plantation Ltd.) ทั้งสองบริษัทเป็นบริษัทในบังคับของประเทศเดนมาร์ก นอกจากนี้ยังมีบริษัทในบังคับของประเทศอังกฤษคือ บริษัทไซมิศ ติน ซินดิเกต จำกัด (The Siamese Tin Syndicate Ltd.) และบริษัทตะกั่วป่า แวลเลย์ ติน เดรดยิ่ง โนไลเอมิลิตี แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า การได้ประทานบัตรส่วนใหญ่ของแต่ละบริษัทเหล่านี้จะมีเนื้อที่มาก ดังตารางที่ 8

ตารางที่ 8 อนุญาตประทานบัตรทำเหมืองแร่ดีบุกจังหวัดตะกั่วป่าบริษัทตะวันตก พ.ศ.2454-2463

ที่	บริษัท	ประเทศ	ท้องที่		เนื้อที่		
			ตำบล	อำเภอ	ไร่	งาน	ตร.ว.
1.	อีสต์ เอเชียติค กำปะนี ลิมิเต็ด (The East Asiatic Company Limited)	เดนมาร์ก	ปง	ปง	101	2	88
			ปง	ปง	223	3	65
			ปง	ปง	120	-	13
			ปง	ปง	287	2	16
			ปง	ปง	186	-	95
			ปง	ปง	297	3	85
			ท่านา	ปง	55	-	98
			ท่านา	ปง	74	2	69
			เหมาะ	ปง	273	1	41
			เหมาะ	ปง	295	1	80
2.	บริษัทอีสต์ เอเชียติค อินดัสตรี แอนนด์ พลานเตชั่น ทุนจำกัด (The East Asiatic Industry and Plantation Ltd.)	เดนมาร์ก	ท่านา	ปง	33	-	48

ตารางที่ 8 (ต่อ)

ที่	บริษัท	ประเทศ	ท้องที่		เนื้อที่		
			ตำบล	อำเภอ	ไร่	งาน	ตร.ว.
3.	บริษัทไซมิศ ติน ซินดิเกต ทุนจำกัด (The Siamese Tin Syndicate Ltd.)	อังกฤษ	บางม่วง	ตลาดใหญ่	98	2	56
			บางม่วง	ตลาดใหญ่	127	2	72
			บางไทร	ตลาดใหญ่	184	-	69
			บางไทร	ตลาดใหญ่	291	3	12
			บางม่วง	ตลาดใหญ่	259	1	88
			บางม่วง	ตลาดใหญ่	235	2	32
4.	บริษัทตะกั่วป่า แวลเลย์ ติน เดรดยิ่ง โนไลเอมิลิตี [3]	อังกฤษ		ตลาดใหญ่	254	2	18
				ตลาดใหญ่	274	1	18
				ตลาดใหญ่	258	2	27
				ตลาดใหญ่	251	1	66

ที่มา:- สจช. 2468: มร.6 กษ/9 กษ.6/10

-สจช. 2463: มร.6 กษ/5 กษ 6.1/2

-สจช. 2467. มร.6 กษ/9 กษ 6.2/5

การที่บริษัทต่างชาติเหล่านี้ถือประทานบัตรหลายฉบับ และมีเนื้อที่โดยรวมจำนวนมากนั้น ได้มาจากการโอนที่จากประชาชนที่ขอไว้ และได้จากการขอประทานบัตรเพิ่มเติม (สจช.ร.6 กษ.6/11) สิ่งนี้เป็นปัญหาที่สร้างความหนักใจให้แก่รัฐบาลเป็นอย่างมาก เพราะมีคนตะกั่วป่าจำนวนไม่น้อยที่หากินโดยการซื้อที่ตัดหน้านายเหมือง แล้วนำมาขายต่อในราคาแพง สร้างปัญหาให้กับผู้ที่ต้องการทำเหมืองแร่อย่างแท้จริง เพราะทำให้บุคคลเหล่านั้นต้องเสียเงินทุนจำนวนมากโดยไม่มีเหตุผล ในช่วงปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาวตะวันตกเข้ามาทำเหมืองแร่กันมาก การขายสิทธิสัมปทานหรือที่ดินของชาวไทยให้แก่บริษัทเหมืองแร่ชาวตะวันตกกระทำกันอยู่ทั่วไป สร้างความวิตกกังวลให้แก่รัฐบาล ตลอดจนสื่อมวลชนในขณะนั้นคือ หนังสือพิมพ์ลงบทความวิจารณ์ถึงการที่นับวันกิจการเหมืองแร่จะตกอยู่

[3] จดทะเบียนที่ซิดนีย์ มณฑลนิวเซาท์เวลส์ ประเทศออสเตรเลีย โอนประทานบัตรมาจากบริษัทมาเลยาติน คอปอเรชั่น ทุนจำกัด (สจช. 2467. มร.6 กษ/9 กษ.6.2/43 ที่ 310/6350 :2-3)

ในมือของชาวต่างชาติ เพราะชาวไทยมักขายหรือโอนสิทธิเหมืองแร่ให้แก่ชาวต่างชาติ (ที.เอ.ไมล์, 2499: 14-17) จึงเป็นเหตุให้รัฐบาลต้องหาทางแก้ไขในเวลาต่อมา

ความเปลี่ยนแปลงของธุรกิจเหมืองแร่ พ.ศ.2464-2475

หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 1 ยุติลง ทำให้ราคาแร่ดีบุกที่สูงขึ้นระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 กลับสู่สภาวะการณ์ปกติ ความต้องการใช้เป็นยุทธปัจจัยหมดไป ความต้องการแร่ดีบุกได้ลดลง ราคาแร่ดีบุกตกต่ำตั้งแต่ต้นปี พ.ศ.2464 ปัจจัยที่ส่งผลให้ราคาแร่ดีบุกตกต่ำลงเป็นผลสืบเนื่องมาจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก อันเป็นผลมาจากสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้ธุรกิจการค้าและการเงินปั่นป่วน การขายแร่ฝืดเคืองลงมาก เนื่องจากมีการสะสมแร่ดีบุกในช่วงระหว่างสงคราม ประเทศผู้ใช้แร่ดีบุกมีแร่ดีบุกเหลืออยู่ในสต๊อกมาก ความต้องการซื้อแร่ดีบุกจึงน้อยลง และผลจากการที่ในระยะก่อนหน้านี้มีการขยายตัวทำเหมืองแร่กันมากเพราะราคาแร่ดี จึงส่งผลให้แร่ดีบุกล้นตลาด ราคาจึงตกลง

เศรษฐกิจดีบุกได้ก่อให้เกิดการขยายตัวทางการค้า ทำให้เกิดระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา (Money Economy) การใช้เงินตราเกิดขึ้นในเขตที่มีการผลิตเพื่อการค้า ดังเช่น กิจการเหมืองแร่ การเสียภาษีดีบุกที่เดิมเคยเก็บเป็นเนื้อดีบุก ได้เปลี่ยนมาเก็บเป็นเงินแทน เพื่อให้เกิดความคล่องตัวทางการค้า ประกอบกับการเพิ่มจำนวนประชากรจากกิจการเหมืองแร่ที่มีการเข้ามาของกุลีชาวจีนเป็นจำนวนมาก ทำให้ทวีความต้องการสินค้ามากขึ้น เป็นสิ่งที่เร่งให้เศรษฐกิจแบบเงินตราขยายตัวในเมืองตะกั่วป่าและหัวเมืองต่างๆ ในมณฑลภูเก็ต จากแต่เดิมที่มีการใช้เงินเหรียญเม็กซิโกและเงินเหรียญมาเลย์ควบคู่กันไป แต่เมื่อการค้าเติบโตขึ้นรวมทั้งมีการใช้เงินเหรียญมาเลย์ซื้อขายแร่ ทำให้เงินสกุลนี้มีบทบาททางการค้า และใช้กันอย่างแพร่หลายทั่วเมืองตะกั่วป่าและเมืองต่างๆ ในมณฑลทางใต้ จนทำให้รัฐบาลประกาศให้มีการใช้ธนบัตรเงินบาท พ.ศ.2445 (เฉลิม ยงบุญเกิด, 2515: 17) และพยายามกำจัดเหรียญมาเลย์ให้หมดไปจากภาคใต้ โดยประกาศห้ามใช้ในปี พ.ศ.2452 (B.P.P. 3/15, Diplomatic and Consular Reports. 1910) การประกาศใช้เงินบาทได้ทำความยุ่งยากให้กับการค้าในระยะแรก โดยเฉพาะที่มณฑลภูเก็ตซึ่งค้าขายกับมลายูมากกว่าเขตไทย จนรัฐบาลต้องยอมรับให้มีการใช้เงินเหรียญมาเลย์ควบคู่เงินบาทต่อไปได้เช่นเดิม (B.P.P.3/24, Diplomatic and Consular Reports .1911)

อย่างไรก็ตาม อัตราแลกเปลี่ยนเงินเหรียญมาเลย์เป็นเงินบาทมีอัตราสูงขึ้น ทำให้นายเหมืองประสบปัญหายุ่งยากมาก นอกจากนี้ การใช้เงินเหรียญมาเลย์ค่อยลดลงเมื่อมีการเปลี่ยนการเก็บค่าภาคหลวงดีบุกจากการเก็บเป็นเงินเหรียญมาเลย์เป็นเงินบาท เมื่อธนาคารชาเตอร์มาตั้งสาขาที่ภูเก็ต ธนาคารนี้ได้ใช้เงินบาทเป็นอัตราแลกเปลี่ยน ทำให้เงินเหรียญมาเลย์หายไปจากระบบเงินตราทางภาคใต้ แต่เงินชนิดนี้ยังคงมีบทบาทในกิจการเหมืองแร่ เพราะเป็นอัตรากำหนดการซื้อขายดีบุกที่ตลาดปีนังและสิงคโปร์ ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงของอัตราเงินเหรียญมาเลย์ ยังคงมีผลกระทบต่อกิจการเหมืองแร่ตะกั่วป่าเช่นเดิม

ในช่วงนี้ปรากฏว่ามีนายเหมืองประสบความลำบากเพราะรับเงินค่าขายแร่ด้วยเงินเหรียญมาเลย์ แต่พอเปลี่ยนเป็นเงินบาทกลับน้อยลงถึง 40% อัตราเดิมก่อนหน้านี้ เงินเหรียญมาเลย์ 100 เหรียญ แลกได้ 150 บาท แต่ในปี พ.ศ.2464 แลกได้เพียง 111 บาทเท่านั้น (สจช. 2464-2465: ร.6. กส.2/140) ในขณะที่นายเหมืองยังต้องรับภาระจ่ายเงินบาททั้งค่าภาคหลวง ค่าจ้างคนงาน และเครื่องอุปโภคบริโภคอื่นๆ ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น

ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำนี้ได้ส่งผลให้นายเหมืองต้องปรับตัว มีการลดค่าจ้างกุลีจีน ส่งผลให้แรงงานจีนจำนวนมากเดินทางออกไปอยู่มลายู บางเหมืองต้องเลิกกิจการชั่วคราว แต่เมื่อดูจำนวนผลผลิตปี พ.ศ.2464 ลดน้อยกว่าปี พ.ศ.2463 เพียง 40 ตัน หรือ 875 หาบเท่านั้น แต่เมื่อเทียบราคาที่ตกลงมากคือ ต่างกันถึง 130.6 ปอนด์/ตัน สาเหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะผลผลิตส่วนใหญ่มาจากการทำเหมืองเรือขุด การที่ค่าเงินบาทสูงจึงไม่กระทบกระเทือนต่อบริษัทเหมืองเรือขุดมากนักเพราะใช้เครื่องจักรในการผลิตมากกว่าแรงงานคน จำนวนผลผลิตจึงได้มากตามปกติ (สจช. 2464: ร.6. กส.93/1633)

รัฐบาลไทยได้พยายามช่วยแก้ไขปัญหาให้แก่นายเหมืองโดยวิธีเดิมคือ รับซื้อแร่จากนายเหมืองและอนุญาตให้ยืดเวลาการขออนุญาตหยุดทำเหมืองชั่วคราวได้ เช่น บริษัทสเตรท เทรดดิ้ง จำกัด ซึ่งเป็นบริษัทรับซื้อแร่ในจังหวัดภูเก็ตที่พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ สมุหเทศาภิบาลได้แนะนำให้เข้ามาตั้งประกอบการค้า ได้ขอปิดกิจการลงชั่วคราวในเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2465 (สจช. 2465: ร.6. มท.1.3.1) หรือนายตัน เพ็กฮวด (หลวงอร่ามสาครเขตร) คหบดีที่มั่งคั่งตระกูลหนึ่งของจังหวัดภูเก็ต ซึ่งในเวลาต่อมาได้รับพระราชทานนามสกุลตัณฑัยย์ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อร่างสร้างตัวจนร่ำรวยมาจากการทำเหมืองแร่ ในขณะนั้นเขามีฐานะเป็นกรมการพิเศษจังหวัดภูเก็ต ได้รับพระราชทานอนุญาตให้ถือประทานบัตร 2 แปลง ทำเหมืองแร่ดีบุกที่ตำบลท่านา

อำเภอกะปง จังหวัดตะกั่วป่า รวมเนื้อที่ 2 แปลง เป็น 334 ไร่ 1 งาน 34 ตารางวา เป็นพื้นที่ต่อเนื่องกัน ตามลำคลองกะปงในจังหวัดพังงา โดยประทานบัตรนี้มีอายุ 25 ปี ตั้งแต่วันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ.2462 เป็นต้นมา ช่วง 3 ปีแรกเป็นช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 การสั่งซื้อเครื่องจักรสำหรับทำเรือขุดติดขัด ทั้งยังมีราคาสูง แต่ราคาแร่ดีบุกตกต่ำ เป็นเหตุให้นายเหมืองเลิกล้ม หยุดกิจการมาแล้วหลายราย ตัวนายตัน เพ็กฮวดก็ไม่ได้ดำเนินกิจการจนกระทั่งประทานบัตรที่ถือครองหมดอายุ แต่นายตัน เพ็กฮวดอ้างว่าตนต้องการทำเหมืองแร่อย่างแท้จริง แม้จะมีบริษัทต่างประเทศมาขอซื้อประทานบัตรต่อโดยให้ราคาสูง ก็ไม่ยอมขาย เช่น บริษัทอีสต์ เอเชีย ติค ให้ราคา 80,000 บาท บริษัทไซมิศ ทิน ให้ราคา 120,000 บาท และบริษัทมาเลย์ ทิน ให้ราคา 90,000 เหรียญสิงคโปร์ เพราะคิดจะดำเนินการต่อเมื่อเหตุการณ์สงบลง

เมื่อเหตุการณ์สงบ นายตัน เพ็กฮวด ได้คิดดำเนินกิจการต่อ แต่ปรากฏว่าประทานบัตรของตนหมดอายุ จึงได้ยื่นฎีกาขอความเห็นใจ ขอต่อประทานบัตรเพื่อดำเนินการต่อ (สจช. 2469:มร.7 รล/35 ร.7 รล.20.2/5) ในขณะนั้นมีคนยื่นประทานบัตรขอทำเหมืองแร่ดีบุกในที่ดินผืนดังกล่าวถึง 3 ราย คือ นายตัน เพ็กฮวด บริษัทอีสต์ เอเชียติค และนายพุ่ม โชติกพุกกณะกับพระยาดำรงธรรมสาร ทางรัฐบาลตัดสินใจเลือก โดยมีหลักเกณฑ์ว่า ผู้ที่จะได้รับในอนุญาตต้องมีความชำนาญ และเงินทุนเพียงพอที่จะทำได้ ซึ่งพระยาดำรงธรรมสารและนายพุ่ม ตกไปเพราะคุณสมบัติไม่เหมาะสม เหลือบริษัทอีสต์ เอเชียติค และ นายตัน เพ็กฮวด ที่สามารถรับทำได้ แต่ทางรัฐบาลมีความเห็นใจนายตัน เพ็กฮวด เพราะได้ลงทุนไปมากแล้ว ในขณะที่ บริษัทอีสต์ เอเชียติค ไม่ได้ก็ไม่ขาดทุน จึงตกลงให้นายตัน เพ็กฮวดได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตทำเหมืองแร่คลองปง จังหวัดตะกั่วป่าต่อไป นอกจากนี้ ยังมีรายชื่อผู้ขอถือประทานบัตรหลายคนในตะกั่วป่าขอหยุดทำการชั่วคราวในช่วงเวลานี้ เพราะไม่อาจแบกรับต้นทุนที่สูงมากเช่นนี้ได้ (สจช. 2469: มร.7 รล/35 ร.7 รล.20.2/5)

ภายหลังจากปี พ.ศ.2466 ราคาดีบุกค่อยกระเตื้องขึ้น แต่ราคาสูงอยู่ไม่นาน ในปี พ.ศ.2472 กลับตกลงอีก เนื่องจากมีการขุดแร่ขึ้นมากจนล้นตลาด ในขณะที่ปริมาณความต้องการใช้แร่ลดลง ในปี พ.ศ.2473 ราคาดีบุกในตลาดสิงคโปร์เหลือเพียงหาบละ 59 เหรียญมลายู[4]เหมืองแร่ที่ทุนน้อยจำเป็นต้องปิดเหมืองไปจำนวนมาก กลุ่มประเทศผู้ค้าดีบุกจึงต้องมีการตั้งโครงการควบคุมดีบุกระหว่างประเทศขึ้น ซึ่งรัฐบาลไทยได้ตัดสินใจเข้าร่วมเป็นสมาชิกในวันที่ 1 กันยายน พ.ศ.2474 (วิชา เศรษฐบุตร, 2505: 29)

---

[4] ประมาณเงินไทยขณะนั้นราว 79 บาท

อย่างไรก็ตาม ในสมัยนี้อัตราการเจริญเติบโตของผลผลิตดีบุกของไทยมีอัตราเพิ่มขึ้นเป็นอย่างมาก จากผลผลิตเมื่อปี พ.ศ.2454 ได้เพียง 5,930 ตัน แต่ในปี พ.ศ.2474 ไทยสามารถผลิตได้ถึง 12,477 ตัน หรือเพิ่มขึ้นกว่าเท่าตัว (พรรณี อวนสกุล, 2522: 97)

ปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจเหมืองแร่ตะกั่วป่า พ.ศ.2454-2475

ในช่วงระหว่างปี พ.ศ.2454-2475 อุตสาหกรรมเหมืองแร่ดีบุกของจังหวัดตะกั่วป่ามีการขยายตัวอย่างกว้างขวาง มีการเข้ามาลงทุนของคนไทย และบริษัทของชาวต่างชาติมากมาย ดังจะเห็นได้จาก จำนวนคนที่มาขอประทานบัตรเพื่อทำเหมืองแร่ ที่มีจำนวนมากมายดังได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจเหมืองแร่ตะกั่วป่าในช่วงเวลานี้ มีดังนี้

ผลจากประสิทธิภาพของเทคนิคการผลิต การที่ผลผลิตแร่ดีบุกของตะกั่วป่าช่วงเวลานี้มีจำนวนมากกว่าเดิมเป็นผลมาจากในระยะนี้ มีการนำเรือขุดมาใช้กันอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะที่จังหวัดตะกั่วป่าและระนอง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเหมืองของชาวอังกฤษและออสเตรเลีย การทำเหมืองเรือขุดสามารถให้ผลผลิตอย่างมีประสิทธิภาพ แร่ที่ขุดด้วยเรือขุดในระหว่างปี พ.ศ. 2469-2473 มีปริมาณถึง 45% ของแร่ที่ขุดได้ทั้งหมด (Suthy, 1976: 198) แต่การใช้เรือขุดไม่ได้ใช้ได้ในทุกพื้นที่ ส่วนใหญ่เรือขุดเหมาะที่จะใช้ในแหล่งที่ลุ่ม (Alluvial Deposit) ทางรัฐบาลก็มีนโยบายส่งเสริมให้ความสะดวกแก่บริษัทเหมืองเรือขุด โดยให้ถือว่า การสร้างเรือขุดถึงแม้ยังไม่ได้ขุดแร่ ก็ให้ถือว่าได้ทำเหมืองแล้ว (สจช. 2471: ร.7. กส.122/12631) ซึ่งบริษัทเหล่านี้ต้องใช้ทุนดำเนินการสูงมากในการซื้อเรือขุดลำหนึ่ง เพราะมีราคาลำหนึ่งตั้งแต่สี่แสนถึงแปดแสนบาท คนไทยที่มีทุนพอสั่งซื้อเรือขุดสักลำมีน้อยมาก คนไทยส่วนใหญ่จึงทำได้แต่เหมืองเล็กๆ ที่ใช้แรงงานคน หรือแรงน้ำ (Gravel Pump) เท่านั้น ดังนั้นแม้คนไทยจะพบแหล่งที่พอจะทำเหมืองด้วยเรือขุดได้แต่ก็ไม่อาจที่จะทำเองได้ (สจช. 2472: มร.7 กษ/2 กษ 4/2)

การใช้เรือขุดได้แก้ปัญหา และอุปสรรคแก่นายเหมืองตะวันตกได้หลายประการ คือ การทำเหมืองเรือขุดไม่ได้ทำได้เฉพาะในทะเล ในบริเวณลานแร่ซึ่งเป็นที่ราบอาจเอาเรือขุดขึ้นใช้บนบกได้ด้วย ประกอบกับการใช้เรือขุดทำให้ไม่ต้องจ้างแรงงานมากจึงแก้ปัญหาการขาดแคลนแรงงานได้อีกอย่างหนึ่ง (สจช. 2471: ร.7 กษ.4.1/72) เรือขุดสามารถขุดได้ลึกซึ่งแรงคนขุดไม่ถึง ดังนั้นจึงพบว่าบริษัทเหมืองเรือขุดมักขอซื้อที่เหมืองเก่าของชาวจีนมาเปิดทำการใหม่ นอกจากจะซื้อได้ในราคาถูก

แล้ว ยังทุ่นค่าสร้างทางคมนาคม ประหยัดทุนทรัพย์ไปได้มาก เพียงแต่ต้องลงทุนสูงในครั้งแรก และต้องมีความชำนาญในการใช้เครื่องจักร

การทำเหมืองแร่เรือขุดในตะกั่วป่าขยายตัวอย่างกว้างขวาง ในปี พ.ศ.2474 จากฎีกาของพ่อค้า นายเหมือง และประชาชนซึ่งตั้งถิ่นฐานในจังหวัดตะกั่วป่า ได้ถวายฎีกาคัดค้านการยุบจังหวัดตะกั่วป่ารวมกับจังหวัดพังงา โดยระบุว่ามีบริษัทชาวต่างชาติเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ดำเนินการธุรกิจเหมืองแร่ในจังหวัดตะกั่วป่าหลายบริษัท โดยมีเหมืองเรือขุดในขณะนั้นถึง 9 ลำ และกำลังจะดำเนินการต่ออีกหลายลำตามมา (สจช. 2474: มร.7 รล/33 ร.7 รล.20/154) นอกจากชาวตะวันตกจะเข้ามาทำเหมืองแร่ในตะกั่วป่าโดยใช้วิธีการทำเหมืองเรือขุดแล้ว การทำเหมืองของชาวจีนก็เริ่มหันมาใช้เรือขุดบ้าง เช่น นายตัน เพ็กฮวดที่ขอประทานบัตรทำเหมืองแร่ดีบุกที่ตำบลท่านา อำเภอกะปง จังหวัดตะกั่วป่านั้น เป็นคนไทยคนแรกที่ว่าจ้างบริษัท Werf Conrad ประเทศฮอลแลนด์ ต่อเรือขุดแร่ดีบุกโดยมาขุดที่ตำบลปากถัก อำเภอกะปง จังหวัดพังงาเป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ.2472 (นภสร ค้าขาย, 2545: 99)

การหลั่งไหลของทุนตะวันตก ในช่วงแรกของการพัฒนาวิธีการทำเหมืองในระหว่างปี พ.ศ.2434-2453 มีบริษัทชาวตะวันตกเข้ามาดำเนินกิจการเหมืองแร่ในตะกั่วป่าไม่กี่บริษัท แต่ภายหลังเมื่อเหมืองแร่เหล่านี้ประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี ประกอบกับผลสำเร็จของบริษัททุ่งคา ฮาเบอร์ ทิน เทรดดิง (Tongka Habour Tin Trading Company) ที่นำเรือขุดมาใช้ในการทำเหมืองแร่ ทำให้สามารถขุดแร่ได้ปริมาณที่มากและมีความสะดวกขึ้น จึงดึงดูดให้นักลงทุนชาวตะวันตกเริ่มเข้ามามากขึ้น โดยส่วนใหญ่เป็นบริษัทเหมืองเรือขุด บริษัทของชาวตะวันตกเหล่านี้มีเงินทุนสูงสามารถสั่งซื้อเรือขุดที่มีราคาแพงมาใช้ได้ จำนวนบริษัทของชาวตะวันตกจึงเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และไม่ได้ผูกขาดแต่เฉพาะชาวอังกฤษเท่านั้น บริษัทของชาวตะวันตกที่เข้ามาดำเนินการกิจการเหมืองแร่ในตะกั่วป่าขณะนี้ เช่น บริษัทอีสต์ เอเชียติค ทุนจำกัด (The East Asiatic Company Limited) ของเดนมาร์ก บริษัทไซมิศ ติน ซินดิเกต ทุนจำกัด (The Siamese Tin Syndicate Ltd.) ของอังกฤษ บริษัททุ่งคาฮาเบอร์ ทิน เดรดยิ่ง โนไลเอบิลิตี (The Tongkah Habour tin Dredging) ของอังกฤษ เป็นต้น

มีการประมาณว่าในปี พ.ศ. 2471 มีบริษัทของชาวตะวันตกทำเหมืองแร่อยู่ในเมืองตะกั่วป่าและหัวเมืองอื่นๆ ในมณฑลภูเก็ตอยู่กว่า 30 บริษัท และในปีเดียวกันนี้ยังได้มีการรวมกลุ่มบริษัทชาวตะวันตกร่วมกันก่อตั้ง “สมาคมเหมืองแร่สยาม” (The Siam Chamber of Mine) ซึ่งประกอบด้วย

สมาชิก 25 บริษัท โดยมี นาย เจ. เอ็ม. ไวท์ (J.M. White) เป็นนายกสมาคมคนแรกโดยตั้งสำนักงานขึ้นที่ภูเก็ต (สจช. 2472: ร.7. กส.3/3)

ผลจากการพัฒนาการคมนาคม การคมนาคมของตะกั่วป่าขณะนี้ดีกว่าสมัยที่ผ่านมา ความพยายามพัฒนาเส้นทางคมนาคมของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ทำให้มีถนนหลายสายเกิดขึ้นในเมืองตะกั่วป่า แต่บางท้องที่ยังขาดการคมนาคมอยู่มาก เงินที่ใช้ในการสร้างถนนในเมืองตะกั่วป่าโดยมากมาจากค่าธรรมเนียมประกันความเสียหาย (Compensation) จากเหมืองต่างๆ ที่พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ เรียกเก็บ นอกจากการสร้างถนนแล้ว ในสมัยนี้ยังมีการสร้างเส้นทางรถไฟ ทำให้มีความสะดวกในการเดินทางมากขึ้น แม้ตะกั่วป่าจะไม่ได้รับประโยชน์จากเส้นทางรถไฟโดยตรง แต่ถือว่าเป็นความพยายามของรัฐบาลอีกอย่างหนึ่ง ในการที่จะพัฒนาเส้นทางคมนาคมในภาคใต้ การพัฒนาการคมนาคมมีดังนี้

1. การบำรุงถนน เดิมทีแล้วถนนของตะกั่วป่ามีลักษณะเป็นเพียงพูนดินและไม่ได้รับการดูแลเท่าที่ควร ต่อมารัฐบาลเริ่มมองเห็นความสำคัญของเส้นทางคมนาคม จึงได้มีความพยายามที่จะบำรุงรักษาถนนที่ได้สร้างมาก่อนให้อยู่ในสภาพดี สามารถใช้งานได้ รัฐบาลจึงได้จัดให้มีการทำบัญชีแสดงทางหลวงของมณฑลทั่วทั้งจังหวัดตะกั่วป่า เพื่อจะได้นำมาหารือต่อกรมรถไฟในการประชุมสมุหเทศาภิบาล ปรากฏว่าในขณะนั้น จังหวัดตะกั่วป่ามีถนนประเภทที่เป็นทางหลวงของมณฑลทั่วทั้งจังหวัดมีอยู่ทั้งหมด 8 สาย (สจช. 2464:ร.6. มท.1.3.4/16) ถนนทั้ง 8 สายนี้ เดิมทีมีเงินงบประมาณจากแผนกคมนาคม โดยได้รับการอนุมัติปีละประมาณ 740 บาทสำหรับเป็นค่าซ่อมแซมถนน โดยจะมีการเกณฑ์แรงงานราษฎรมาทำงาน เงินงบประมาณส่วนนี้จะถูกนำไปใช้เป็นค่าอาหารและค่าเครื่องมือสำหรับแรงงาน นอกจากนี้ ยังมีนายงานโยธา 1 คน ได้รับเงินเดือนๆ ละ 40 บาท สำหรับตรวจซ่อมแซมและควบคุมการทำงาน ต่อมาได้มีการโอนแผนกคมนาคมไปขึ้นกับกรมทาง เงินเดือนของนายงานโยธาเดือนละ 40 บาท กับเงินงบประมาณปีละ 740 บาท ได้ถูกตัดถนนทั้ง 8 สายนี้ จึงขาดการบำรุง เนื่องจากในการประชุมผู้ว่าราชการจังหวัดที่ภูเก็ต สมุหเทศาภิบาลสั่งในที่ประชุมว่า ทางหลวงของมณฑลที่อยู่ในหน้าที่ของจังหวัด ในการดูแลรักษานั้น ถ้าไม่มีเงินค่าซ่อมแซม จะซ่อมก็ได้ ไม่ซ่อมก็ได้ แล้วแต่กำลังของจังหวัดจะทำได้เท่าใด เมื่อไม่ได้รับการซ่อมแซมถนนทั้ง 8 สายจึงทรุดโทรมลง มีการดูแลซ่อมแซมบ้างเป็นครั้งคราว

ตารางที่ 9 บัญชีทางหลวงของจังหวัดตะกั่วป่า มณฑลภูเก็ต พ.ศ.2463

สายที่	ขนาดถนน กว้าง	ขนาดถนน ยาว		ต้นถนนจาก		สุดถนนถึง		ลักษณะถนน	สร้างเมื่อ
	วา	เส้น	วา	บ้าน	ตำบลบ้าน	ตำบล			(พ.ศ.)
1[5]	6	18	10	สะพานด่านภาษีจังหวัด	ย่านยาว	ย่านยาว	ย่านยาว	พูนดิน	2455
2	8	20	7	สะพานท่าเสนาราษฎร์	ย่านยาว	ย่านยาว	ย่านยาว	พูนดิน	2455
3	6	14	10	แยกถนนสายที่ 1 ตรงที่ทำการไปรษณีย์	ย่านยาว	ย่านยาว	ย่านยาว	พูนดิน	2455
4	6	14	10	แยกถนนสายที่ 1 เรือนจำ	ย่านยาว	ย่านยาว	ย่านยาว	พูนดิน	2455
5	6	14	3	ถนนสายที่ 3 ตรงมุมศาลจังหวัด	ย่านยาว	ย่านยาว	ย่านยาว	พูนดิน	2455
6	4	162	-	แยกถนนสายที่ 7 สามแยกสะพานข้าง	ตลาดเหนือ	ย่านยาว	ย่านยาว	พูนดิน	2455
7	5	22	8½	คลองใหญ่จังหวัดตะกั่วป่า	ตลาดเหนือ	ตลาดเหนือ	ตลาดเหนือ	พูนดิน	เมื่อครั้งโบราณ

ที่มา: สจช. 2463: ร.6. มท.1.3.4/16

[5] ถนนสายนี้แต่เดิมแบ่งเป็นสองตอนคือ ตั้งแต่มะพร้าวต้นเดียวถึงคลองบางน้ำใส ระยะทาง 14 เส้น 10 วา เป็นถนนอยู่ในวงนักโทษ และจากคลองบางน้ำใสถึงถนนสายที่ 7 อีกสายหนึ่งอยู่นอกเขตวงนักโทษ ต่อมานักโทษในเรือนจำน้อยลงจึงรวมถนนทั้งสองตอนนี้เป็นสายเดียวกัน

จากตารางที่ 9 ถนนสายที่ 1-5 อยู่ในการดูแลรักษาของนักโทษ เนื่องจากในปี พ.ศ.2463 กระทรวงมหาดไทยสั่งตั้งเงินเดือนผู้คุมพิเศษ 2 นายๆ ละ 20 บาท สำหรับคุมนักโทษออกไปทำงานนอกเรือนจำ คือ การซ่อมแซมถนนสายที่ 1-5 พอบรรเทาความชำรุดทรุดโทรมลงได้บ้าง แต่ไม่เพียงพอเพราะจังหวัดตะกั่วป่าขณะนั้นมีนักโทษราว 20 คนเศษเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ถนนส่วนนี้นับว่าพอใช้การไปได้ ส่วนถนนสายที่ 6 และ 7 ทางมณฑลดูแลรักษา แต่ไม่ได้จ่ายเงินบำรุง ได้แต่เกณฑ์แรงงานราษฎรมาซ่อมแซมตามยถากรรม ถนนสายที่ 6 ซึ่งเป็นถนนพูนดินยังไม่ได้ถมกรวดหรือหิน ฤดูฝนจึงเปียกแฉะ ฤดูแล้งแห้งดี รถม้าพอจะเดินได้ ส่วนถนนสายที่ 7 เป็นถนนสายที่จำเป็นมาก แต่ปรากฏว่าน้ำท่วมทุกปี เช่น ในปี พ.ศ.2464 ช่วงฤดูฝนน้ำท่วมต้องใช้เรือในถนนถึง 14 ครั้ง ทั้งๆ ที่เป็นถนนกลางตลาด อีกทั้งสองข้างทางล้วนแต่เป็นตึกค้าขายสินค้าทั้งสองฟาก สิ่งก่อสร้างเป็นตึกแถว 2 ชั้นประมาณ 4 ใน 5 ของถนนทั้งหมด (สจช. 2464: ร.6. มท.1.3.4/16)

กรณีการเกณฑ์แรงงานราษฎรมาทำถนนก็ไม่ได้ราบรื่นนัก เช่น โครงการสร้างถนนสายตะกั่วป่า-ท้ายเหมือง โดยในที่ประชุมผู้ว่าราชการจังหวัดในเดือนตุลาคม พ.ศ.2464 ได้ตกลงกันว่ากรมทางจะสร้างถนนตั้งแต่ท้ายเหมืองไปจนถึงตำบลย่านยาว กลางจังหวัดตะกั่วป่า ถนนสายนี้ได้รับเงินงบประมาณน้อย ไม่พอที่จะสร้างให้เสร็จได้ในคราวเดียว กรมทางจึงลงมือสร้างทางท้ายเหมืองก่อน ส่วนทางจังหวัดตะกั่วป่าตั้งแต่ตำบลย่านยาวมาบรรจบกับทางท้ายเหมืองนั้น กรมทางไม่ได้เงินอนุญาตเพียงพอ จึงตกลงให้ผู้ว่าราชการจังหวัดตะกั่วป่าเกณฑ์ขอแรงราษฎรปีหนึ่งคนละ 10 วัน และให้ลงมือดำเนินการตั้งแต่ปลายปี พ.ศ.2464 แต่ปรากฏว่าในวันที่ 21 พฤศจิกายน มีราษฎรนำฎีกาฉบับหนึ่งมายื่นต่อรองอำมาตย์โทขุนนครกิจบำรุง แทนนายอำเภอตลาดใหญ่ เพื่อให้เสนอต่อผู้ว่าราชการจังหวัดตะกั่วป่า มีใจความระบุเรื่องที่นายอำเภอเกณฑ์แรงงานทำถนน ถ้ารัฐบาลจะให้ทำถนน ขอให้คิดค่าจ้างให้คนหนึ่งวันละ 1 บาท 35 สตางค์ ตามที่บริษัทและนายเหมืองจ้างให้ทำการเหมือง (สจช. 2464: ร.6. มท.1.3.1)

ผู้ว่าราชการจังหวัดตะกั่วป่าจึงทำการสอบสวนและได้พยายามเกลี่ยกล่อม อธิบายถึงผลดี และประโยชน์ที่ราษฎรชาวตะกั่วป่าจะได้รับหากถนนสายนี้สร้างเสร็จ เพราะในขณะนั้นการติดต่อค้าขายหรือการขนส่งสินค้าของจังหวัดตะกั่วป่ากับเมืองอื่นๆ อาศัยเส้นทางการเดินเรือเพียงทางเดียวทำให้ประสบความลำบากเป็นอย่างมาก แต่หากสร้างถนนเป็นผลสำเร็จ จะเป็นเส้นทางในการขนส่งสินค้า จะทำให้สินค้าระหว่างภูเก็ตกับตะกั่วป่าจะติดต่อกันง่ายขึ้น ราคาเครื่องอุปโภคบริโภคจะถูกลง และจะทำให้กิจการเหมืองแร่เจริญขึ้นด้วย เมื่อได้ฟังคำชี้แจงจากผู้ว่าราชการเมืองแล้ว ราษฎรมีท่าทีอ่อนลง ยอมที่จะทำงาน แต่ยังมีบางคนขัดขืน โดยยังคงเรียกร้องค่าแรงเป็นเงิน

ค่าจ้างวันละ 1 บาท 30 สตางค์ ซึ่งหากเทียบกับค่าจ้างแรงงานกุลีเหมืองในเมืองตะกั่วป่าขณะนั้น มีราคาเพียง 80 สตางค์ - 1 บาทเท่านั้น ผู้ว่าราชการจังหวัดต้องการจัดการกับผู้ที่ปลุกระดมชาวบ้านให้เด็ดขาดและหลาบจำ แต่ทางมณฑลภูเก็ตไม่อยากให้ใช้วิธีการรุนแรง โดยท้ายที่สุดสามารถไกล่เกลี่ยได้เป็นผลสำเร็จ เรื่องราวจึงยุติลง (สจช. 2464: มท.1.3.1) ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าราษฎรคงจะเห็นว่า ถนนที่สร้างขึ้นนี้จะเอื้อประโยชน์ให้แก่ตนจึงยินยอมที่จะให้ความร่วมมือ แต่การที่เกิดปัญหาเช่นนี้ขึ้นเป็นเพราะมีคนบางกลุ่มฉวยโอกาสปลุกปั่นให้ประชาชนขัดขืนเพื่อใช้เป็นเหตุเรียกร้องเงินจากรัฐ ซึ่งเมื่อแก้ไขปัญหาตรงจุดนี้ได้ประชาชนส่วนใหญ่ก็เต็มใจที่จะช่วยสร้างทางสายนี้

ถนนบางสายมีการปรับปรุงดูแลเป็นอย่างดี เช่น ถนนจากตำบลย่านยาวซึ่งเป็นที่ตั้งของศาลากลางไปอำเภอตลาดใหญ่ที่ตั้งเมืองเก่า เป็นที่ประชุมการค้าขาย ระยะทางยาว 7 กิโลเมตร เป็นถนนที่สำคัญมาก เปรียบประดุจชีพจรของตะกั่วป่า เพราะพ่อค้าได้อาศัยใช้เป็นเส้นทางคมนาคมรับส่งสินค้าจากเมืองท่า เพื่อส่งขึ้นไปยังเหมืองใหญ่ของบริษัทอีสต์ เอเชียติค (The East Asiatic Company) และสยาม มาเลยา ติน (The Siam Malaya Tin Company) มีรถม้ารับส่งขึ้นลงวันละ 6-7 เที่ยว เมื่อได้บำรุงถนนสายนี้แล้วทำให้การสัญจรไปมาสะดวกขึ้น ค่าบำรุงถนนเพียงกิโลเมตรละ 200 บาท คิดเป็นเงิน 1,400 บาทต่อปี (สจช. 2468: ร.6. มท.1.3.1/149)

2. การสร้างทางรถไฟ นอกจากการปรับปรุงถนนแล้ว ในสมัยนี้ยังมีการสร้างทางรถไฟโดยรัฐบาลเห็นความจำเป็นในการวางโครงการสร้างทางรถไฟสายใต้ (สจช. ร.ศ.120: ร.5 ยธ.5.1/24) เพราะในขณะนั้นมีชาวต่างชาติเข้ามาค้าขาย และดำเนินกิจการเหมืองแร่กันมาก จึงต้องสร้างทางรถไฟให้กับมณฑลต่างๆ ในภาคใต้ให้เชื่อมโยงกับกรุงเทพฯ เพื่อกระชับการปกครอง และเมื่อเทียบกับการทำนุบำรุงบ้านเมืองในด้านการคมนาคมระหว่างหัวเมืองขึ้นในแหลมมลายูของอังกฤษกับหัวเมืองในการปกครองของไทย จะเห็นว่าแตกต่างกันมาก การสาธารณูปโภคต่างๆ โดยเฉพาะการคมนาคมทางบก เช่น ถนน และทางรถไฟของฝ่ายอังกฤษเจริญก้าวหน้ากว่าของไทยมาก ส่งผลให้กิจการเหมืองแร่และการค้าของหัวเมืองมลายูเจริญมากตามไปด้วย ทำให้รัฐบาลเก็บภาษีได้มาก รัฐบาลจึงได้นำเงินส่วนนี้มาใช้พัฒนาเส้นทางคมนาคม ในขณะที่ไทยนั้น มณฑลภูเก็ตทำรายได้ให้แก่รัฐบาลปีละประมาณ 4,000,000 บาท (สจช. ค.ศ.1906: ร.5 ม.2.14/50) แต่เงินที่ใช้ในการปรับปรุงมณฑลได้เพียงปีละ 100,000 บาท รายได้เกือบทั้งหมดต้องส่งเข้ากรุงเทพฯ โดยไม่มีการใช้จ่ายเพื่อความเจริญของบ้านเมือง ก่อให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างมากในหมู่ข้าราชการชั้นสูงชาวอังกฤษ หากรัฐบาลไม่ดำเนินการอะไรสักอย่าง ปัญหานี้อาจลุกลามต่อไปในอนาคต

ขณะนั้นรัฐบาลสหพันธรัฐมลายามีความสนใจในมณฑลภูเก็ตมาก กงสุลอังกฤษที่เวสเทอร์นโคสท์ (Western Coast) ได้รายงานมายังทูตอังกฤษที่กรุงเทพฯ ระบุว่า มณฑลภูเก็ตเป็นดินแดนที่เป็นประโยชน์ต่อความเจริญก้าวหน้าในกิจการพาณิชย์ของอังกฤษมากที่สุด ทั้งการทำเหมืองแร่ดีบุกและการค้าขาย รัฐบาลอังกฤษต้องการพัฒนาการค้า และเล็งเห็นว่าดินแดนที่อยู่ถัดจากอาณานิคมของอังกฤษส่วนนี้จะเป็นประโยชน์ต่อความก้าวหน้าทางอุตสาหกรรมโรงงานของอังกฤษ อังกฤษจะไม่อยู่เฉยจนกว่าดินแดนนี้จะได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้น ประกอบกับในขณะนั้นบริษัทการค้าสเตรท เทรดดิ้ง (The Strait Trading Company) ให้ความสนใจในมณฑลภูเก็ตเป็นอย่างมาก เพราะรู้ว่าเป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรแร่ดีบุก เซอร์จอห์น แอนเดอสัน (Sir John Anderson) ข้าหลวงอังกฤษแห่งสเตรท เซทเทิลเมนท์ (The Strait Settlement) ได้แสดงท่าทีต้องการให้ไทยเปิดประตูการค้าที่ภูเก็ต และเสนอว่ารัฐบาลควรใส่ใจต่อการพัฒนาเส้นทางคมนาคม การสร้างทางรถไฟจัดว่าเป็นสิ่งจำเป็นต่อการพัฒนา รัฐบาลจึงควรรีบจัดการ (สจช. ค.ศ.1906: ร.5 ม.2.14/50) การสร้างทางรถไฟนอกจากจะมีประโยชน์ในด้านการค้าและการคมนาคมแล้วยังทำให้หัวเมืองทางภาคใต้มีความใกล้ชิดกับรัฐบาลกลางมากขึ้น เพราะในขณะนั้นการดำรงชีวิตของประชาชนในเมืองตะกั่วป่าและหัวเมืองต่างๆ ในมณฑลภูเก็ตมีความใกล้ชิดกับหัวเมืองมลายูมากกว่าทางไทย การสร้างทางรถไฟจะช่วยคลี่คลายปัญหาเหล่านี้ ดังรายงานการประชุมเสนาบดีสภาวันที่ 20 ธันวาคม พ.ศ.2449 ระบุว่า

> …ทางรถไฟสายแหลมมลายู คิดข้างทางประโยชน์กำไรถึงเท่ากับหรือยิ่งกว่าสายเชียงใหม่ ทางประโยชน์การปกครองทำราชการบ้านเมืองทางแหลมมลายูคงเป็นอยู่อย่างเป็นมาแล้ว ถึงจะทำรถไฟหรือไม่ทำไม่สู้มีประโยชน์ผิดกันนัก…ว่าโดยย่อรถไฟสายแหลมมลายูมีทางจำเป็นเพื่อป้องกันพระราชอาณาจักรเป็นสำคัญที่หนึ่ง เพื่อเป็นประโยชน์กำไรเป็นที่สองรองมา… (สจช. ค.ศ.1906:ร.5 ยธ.5.1/24)

เมื่อรัฐบาลได้พิจารณาถึงความจำเป็นในการปรับปรุงด้านการปกครองและการคมนาคมดังกล่าว โดยเฉพาะการคมนาคมจัดเป็นสิ่งสำคัญในการทำเหมืองแร่ และจะเป็นการทำให้อำนวยประโยชน์แก่กิจการสาธารณูปโภคด้านอื่นๆ ต่อไป (สจช. ร.ศ.125: ร.5 ม.53/10) การสร้างทางรถไฟสายใต้จึงเกิดขึ้นโดยสถานีต้นทางตั้งอยู่ที่ปากคลองบางกอกน้อย ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ทางสายนี้ได้ทำต่อลงไปจากทางรถไฟสายเพชรบุรีซึ่งได้สร้างไว้ก่อน และได้เปิดรับคนโดยสารแล้วตั้งแต่ปี พ.ศ.2446 ทางรถไฟนี้จะทำลงไปเชื่อมต่อกับทางรถไฟของสหพันธรัฐมลายาทั้งฝ่ายตะวันออก และตะวันตกในแหลมมลายูคือ ทางตะวันออกจะได้เชื่อมต่อกับเขตเมืองกลันตัน

และทางตะวันตกเชื่อมที่เขตเมืองเคดาห์ ส่วนที่จังหวัดตรัง[6] จะเป็นสถานีปลายทางอีกแห่งหนึ่งของรถไฟสายนี้ จากเพชรบุรีไป ทางรถไฟสายนี้ตัดลงไปทางทิศใต้ ผ่านบางตะพาน ชุมพร หลังสวน และสุราษฎร์ธานี เมื่อถึงทุ่งสงแล้วแยกออกเป็นสองทาง ทางหนึ่งแยกไปทางตะวันตกยังตรัง ส่วนทางตะวันออกนั้นผ่านทางที่แยกไปนครศรีธรรมราช พัทลุง อู่ตะเภา ยะลา และระแงะ ทางแยกสายนครศรีธรรมราช ยาวเพียง 36 กิโลเมตร ที่ตำบลอู่ตะเภามีทางแยกไปยังฝั่งตะวันตกของแหลมมลายู ผ่านเมืองเคดาห์ทางหนึ่งยาว 48 กิโลเมตร และแยกลงไปยังสงขลาอีกทางหนึ่งยาว 28 กิโลเมตร (สจช. 2460: ร.6/1 น.20.3 ค/11)

การสร้างทางรถไฟสายใต้ของรัฐบาล แม้จะเป็นปัจจัยสำคัญของการขยายตัวทางการค้าของภาคใต้ แต่บริเวณที่ได้รับประโยชน์อย่างแท้จริงกลับมีเพียงภาคใต้ชายฝั่งทะเลตะวันออกเท่านั้น สำหรับเมืองตะกั่วป่าและหัวเมืองต่างๆ ในมณฑลภูเก็ต รถไฟไม่ได้มีส่วนช่วยในการขยายตัวทางการค้ามากนัก เพราะแม้จะมีทางรถไฟแยกจากทุ่งสงต่อไปสุดที่กันตัง จังหวัดตรัง โดยจุดประสงค์เดิมของการสร้างทางสายนี้ รัฐบาลมุ่งหวังจะให้กันตังเป็นเมืองท่า และเป็นชุมทางที่จะนำสินค้าจากส่วนกลางและชายฝั่งทะเลตะวันออก ออกมาแจกจ่ายให้แก่เมืองตะกั่วป่าและหัวเมืองต่างๆ ในมณฑลภูเก็ต จะได้ไม่ต้องพึ่งพาสินค้าจากต่างประเทศอีกต่อไป (สจช. ร.ศ.125 : ร.5 ยธ.5.5/25) แต่เมื่อมีการระงับโครงการสร้างท่าเรือน้ำลึกที่กันตัง ทำให้ทางรถไฟสายนี้หมดความสำคัญลงทันที เพราะเรือเดินทะเลไม่สามารถเทียบจอดรับส่งสินค้าได้ อีกประการสำคัญคือ การเรียกร้องแกมบังคับของอังกฤษในการที่จะให้สร้างทางรถไฟสายใต้จากหาดใหญ่ไปสุดทางที่ปาดังเบซาร์ เพื่อต่อกับทางรถไฟของมลายูไปถึงอะลอร์ สตาร์ และปีนัง สินค้าจากชายฝั่งทะเลตะวันออกจึงขนส่ง

---

[6] จังหวัดตรังมีท่าเรือกันตังซึ่งเป็นท่าเรือสำคัญ มีเรือกลไฟเดินทางเชื่อมต่อถึงปีนังได้ใน 16 ชั่วโมง เป็นท่าเรือที่มีบทบาทสำคัญที่สุดตั้งแต่สมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นต้นมา ในฐานะท่าเรือที่ใหญ่ที่สุดในภาคใต้ เป็นจุดแลกเปลี่ยนสินค้าที่จะเข้าออกบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันตก ไปยังบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกอื่นๆ ของภาคใต้ รวมทั้งการคมนาคมขนส่งติดต่อทางรถไฟกับกรุงเทพมหานคร และชุมทางบัตเตอร์เวอร์ธในเกาะปีนัง โดยรัฐบาลไทยขณะนั้นได้วางแผนจะไม่ตัดเส้นทางรถไฟเข้าบัตเตอร์เวอร์ธ แต่จะสร้างถนนตามบริเวณแนวจังหวัดชายแดน เพื่อนำสินค้าทั้งของไทย และมาเลเซียด้านเหนือมาใช้บริการของการรถไฟไทย ที่มีแผนการตัดเส้นทางรถไฟสายเดียวเชื่อมต่อระหว่างกรุงเทพมหานครกับสิงคโปร์เท่านั้น แต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอม เกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต และพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ถูกฆาตกรรมในเวลาไล่เลี่ยกัน รัฐบาลไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ถูกอังกฤษบีบบังคับทุกรูปแบบ เพื่อที่จะให้ไทยตัดเส้นทางรถไฟจากหาดใหญ่เข้าบัตเตอร์เวอร์ธให้ได้ ต่อมาไทยได้เข้าร่วมในสงครามโลกครั้งที่ 1 กับอังกฤษจึงต้องยอมทำ ส่งผลให้ท่าเรือกันตังหมดความสำคัญลง (ภูวดล ทรงประเสริฐ, 2546: 32-33)

โดยอาศัยทางรถไฟมาลงเรือที่ปีนัง แล้วจึงส่งต่อมายังภูเก็ตอีกเช่นเดิม (สจช. 2464: ร.6 ม.25/3) เป้าหมายที่วางไว้จึงสิ้นสุดลง

อย่างไรก็ตามการสร้างทางรถไฟสายใต้ของรัฐบาลได้แสดงถึงความพยายามที่จะปรับปรุงการคมนาคมให้ทันสมัย ในขณะที่การพัฒนาการสาธารณูปโภคยังคงดำเนินไปอย่างล่าช้า เมื่อถึงต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ยังไม่มีการติดต่อโดยตรงระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกอื่นๆ ข่าวสารไปรษณีย์ระหว่างกรุงเทพฯ กับมณฑลภูเก็ต ยังต้องผ่านปีนัง (สจช. 2455: ร.6 คค.4/12) ดังนั้นเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่าจึงยังคงผูกพันอยู่กับการค้าที่ปีนัง เมื่อใดที่การค้าในปีนังเกิดปัญหา ย่อมส่งผลสะท้อนมายังเมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองในมณฑลภูเก็ตด้วย ดังกรณีสงครามโลกครั้งที่ 1 ที่ชี้ให้เห็นว่าเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่าและหัวเมืองในมณฑลภูเก็ตอยู่ได้ด้วยการค้ากับปีนัง ไม่เพียงแต่การค้าเท่านั้น บริการทางเศรษฐกิจและสังคมของมณฑล เช่น การรับส่งเงิน การธนาคาร การศึกษา โรงพยาบาล ฯลฯ ก็อาศัยบริการจากปีนังมาโดยตลอดมา ดังนั้นรัฐบาลจึงต้องพยายามปรับปรุงและสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกเหล่านี้ในเวลาต่อมา

3. โครงการจำกัดดีบุก เป็นมาตรการที่รัฐบาลใช้ในการควบคุมปริมาณดีบุก เพราะภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ได้สงบเรียบร้อยแล้ว ปรากฏว่าสถิติดีบุกที่ผลิตขึ้นมีปริมาณมากเกินความต้องการ ทั้งนี้เพราะในระหว่างสงครามราคาดีบุกถีบตัวสูงขึ้นหลายเท่าตัว เหมืองดีบุกทั่วโลกพากันทวีการผลิตดีบุกโดยไม่ยับยั้ง สถิติการผลิตดีบุกของแต่ละเหมืองทวีเพิ่มขึ้นเป็นสอง สามเท่าตัวของอัตราการผลิตโดยปกติ ยิ่งไปกว่านั้น ที่ดินที่ได้ทำเหมืองหมดเนื้อที่แล้ว ยังมีผู้ไปทำการขุดแร่ขึ้นมาจำหน่าย ดังนั้นเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 1 สิ้นสุด สถิติการใช้แร่ดีบุกของโลกก็ลดปริมาณลง ในปี พ.ศ.2472 ราคาดีบุกในตลาดสิงคโปร์ลดลงเหลือเพียงประมาณหาบละ 70 เหรียญเศษ (มัย, 2505: 164) กิจการเหมืองแร่ตะกั่วป่าวิกฤติอย่างรุนแรง เหมืองแร่เล็กๆ ต้องหยุดทำการเหมือง ส่วนเหมืองใหญ่ๆ ก็เปิดทำการเพียงเพื่อประทังค่าใช้จ่ายไปวันหนึ่งๆ

ในเวลานั้นกลุ่มประเทศผู้ผลิตแร่ดีบุกได้พยายามควบคุมราคาอย่างหนัก แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ ความต้องการใช้แร่ดีบุกของโลกยังน้อยกว่าจำนวนดีบุกที่ผลิตออกมา จึงมีการก่อตั้งสมาคมผู้ผลิตดีบุกขึ้นที่กรุงลอนดอนในปี พ.ศ.2471 เรียกกันสมัยนั้นว่า “สมาคมบังเกิดดีบุก” (The Tin Producer’s Association) ซึ่งเป็นสมาคมที่มีอิทธิพลมากในวงการอุตสาหกรรมเหมืองแร่ของ

โลก เป็นต้นคิดให้นานาชาติร่วมมือกันทำสัญญานี้ โดยสมาคมได้วางหลักการสำคัญคือ ให้หยุดการทำเหมืองแร่สัปดาห์ละ 1 วัน หยุดการให้สัมปทานเหมืองแร่ดีบุกจนกว่าสภาพการณ์จะดีขึ้น และสนับสนุนอุตสาหกรรมที่ใช้แร่ดีบุกเป็นวัตถุดิบในการผลิต (สจช. 2474: ร.7 กส.3/11)

สมาคมได้ชักชวนให้ประเทศไทยเข้าเป็นภาคีในสัญญาฉบับนี้ด้วย แต่เวลานั้นรัฐบาลยังไม่ได้ตกลง เพราะต้องการจะตรวจสอบผลได้และผลเสียว่าควรเข้าเป็นสมาชิกหรือไม่ แต่ปรากฏว่าบริษัทเหมืองเรือขุดโดยมากก็เป็นสมาชิกของสมาคมอยู่แล้ว แต่กลับไม่เห็นชอบในวิธีการที่สมาคมคิดจะจำกัดดีบุก เพราะต้องลดจำนวนแร่ที่ทำได้ลง 22 เปอร์เซ็นต์ โดยถือเกณฑ์จำนวนแร่ที่ทำได้ในปี ค.ศ.1929 ทางมณฑลได้พิจารณาแล้วพบว่า บรรดาเหมืองแร่พื้นเมืองที่ใช้แรงงานคน เช่น เหมืองหาบหรือเหมืองปล่อง เป็นเหมืองที่เริ่มเปิดทำการในปี ค.ศ.1930 เป็นส่วนมาก ถ้ารัฐบาลเข้าร่วมสัญญาแล้ว เหมืองเหล่านี้ต้องหยุดทำการ เพราะในปี ค.ศ.1929 ไม่ได้เปิดทำการเหมืองหรือบางรายเปิดทำการยังไม่เต็มที่ ได้แร่เพียงเล็กน้อย และแม้จะเป็นเหมืองที่เปิดทำการติดต่อมาตั้งแต่ปี พ.ศ.1929 ก็ตาม ถ้าต้องถูกลดจำนวนแร่ที่ทำในเวลานี้ ก็ทำต่อไปไม่ได้เช่นกันเพราะต้องขาดทุนมากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ อีกทั้งไม่อาจทราบได้ว่าจะต้องจำกัดจำนวนอีกนานเท่าใดราคาแร่จึงจะเขยิบราคาสูงขึ้น และอีกประการหนึ่งก็คือ แร่ที่ประเทศไทยส่งออกไปจำหน่ายนั้นเป็นส่วนน้อย ไม่มากเท่ากับของมลายูหรือประเทศอื่นๆ คงไม่ถึงกับทำให้ราคาในท้องตลาดเปลี่ยนแปลงไปได้ ส่วนบริษัทเหมืองแร่เรือขุดที่เปิดทำการในเมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองต่างๆ ในมณฑลภูเก็ตเวลานั้น โดยมากเป็นบริษัทที่พึ่งเริ่มเปิดทำการใหม่ๆ เช่น บริษัทสะตูปูโล บริษัทพังงา ทิน เดรดยิง บริษัทพังงา ริเวอร์ ทิน คอนเซสชั่น เป็นต้น หากถูกลดจำนวนแร่ที่ทำได้ลง 22 เปอร์เซ็นต์แล้ว บางบริษัทต้องหยุด เพราะไม่ได้รับส่วนเฉลี่ยที่จะออกแร่ได้ หรือบางบริษัทต้องหยุดเพราะไม่คุ้มกับรายจ่าย (สจช. 2474: มร.7 กษ/2 กษ 4/5)

แม้ในระยะแรก รัฐบาลไทยจะไม่ได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกในโครงการนี้ แต่ก็ได้ดำเนินการตามหลักการที่วางไว้ ในปี พ.ศ.2473 ซึ่งได้มีการประกาศให้ระงับการรับรองเรื่องราวขอประทานบัตร (สจช. 2473: มร.7 กษ/1 กษ2/20) เนื่องจากเห็นว่าสหพันธรัฐมลายูซึ่งอยู่ใกล้เคียงกับประเทศไทยก็รับนโยบายนี้ ประกอบกับเวลานั้นราคาดีบุกตกต่ำลงผิดปกติ ส่งผลให้รัฐบาลขาดรายได้ในเงินภาคหลวงเป็นอย่างมาก ดังตารางที่ 10

ตารางที่ 10 เปรียบเทียบจำนวนแร่กับค่าภาคหลวง พ.ศ.2470-2472

ปี พ.ศ.	จำนวนแร่		เก็บค่าภาคหลวง	
	หาบ	ชั่ง	บาท	สตางค์
2470	181442	13½	3,375,622	97
2471	198,838	52	2,419,537	22
2472[7]	214,107	86½	2,191,786	80

ที่มา: สจช. 2473: มร.7 กษ/1 กษ.2/20

จากตารางจะเห็นว่ามีจำนวนแร่เพิ่มขึ้นตามลำดับ แต่ตรงกันข้ามค่าภาคหลวงกลับเก็บได้น้อยลง เช่น ในปี พ.ศ.2471 ค่าภาคหลวงน้อยกว่าปี พ.ศ.2470 เป็นเงินถึง 956,085 บาท 75 สตางค์ และในปี พ.ศ.2472 เพียงเดือนมกราคมเก็บค่าภาคหลวงได้น้อยกว่าปี พ.ศ.2471 เป็นเงินถึง 227,750 บาท 42 สตางค์ ที่เป็นเช่นนี้เพราะอัตราเก็บค่าภาคหลวงแร่ได้ถือราคาดีบุกในตลาดสิงคโปร์เป็นเกณฑ์ นับว่าทรัพย์แผ่นดินของประเทศได้หมดเปลืองลงโดยไม่ได้รับผลตอบ แทนตามสมควร ดังนั้น รัฐบาลจึงมีความเห็นว่า สมควรปิดการอนุญาตเหมืองแร่ของประเทศไว้ชั่วคราวในทุกมณฑลที่มีการทำเหมืองแร่เหมือนกับที่สหพันธรัฐมลายู จนกว่าราคาดีบุกจะสูงขึ้นพอสมควรหรือมีเหตุการณ์ที่รัฐบาลเห็นว่าสมควรเปิดได้ (สจช. 2473: มร.7 กษ/1 กษ.2/20)

ในที่สุดรัฐบาลก็ตัดสินใจเข้าร่วมโครงการจำกัดดีบุกในวันที่ 1 กันยายน พ.ศ.2474 เพราะเล็งเห็นถึงผลประโยชน์ในระยะยาว เนื่องจากเห็นว่าหากไทยยังแข็งขืนไม่เข้าร่วมด้วยอาจมีปัญหาในการค้าขายเกิดขึ้น เพราะประเทศผู้ผลิตแร่ดีบุกรายใหญ่[8] ได้เข้าร่วมแล้วทั้งสิ้น แม้ว่าการเข้าร่วมโครงการจำกัดดีบุกในครั้งนี้อาจส่งผลเสียหายแก่เหมืองเล็กๆ และไทยอาจเสียโอกาสในการค้าขายไปบ้างเพราะมีการจำกัดดีบุก แต่ถ้าเข้าร่วมเป็นสมาชิกแล้ว สินค้าดีบุกอาจฟื้นตัวขึ้น ซึ่งจะเป็นประโยชน์มากกว่า และหากโครงการจำกัดดีบุกนี้ไม่ประสบผลสำเร็จ ไทยจะถอนตัวภายหลังก็ได้

[7] เฉพาะเดือนมกราคม

[8] ประเทศที่เข้าร่วมขณะนั้นมี 6 ประเทศคือ เบลเยี่ยม-คองโก โบลิเวีย ไนจีเรีย เนเธอแลนด์ อีสต์อินดีส สหพันธรัฐมลายา (มัย งามปลั่ง, 2505: 165)

(สจช. 2474: มร.7 กษ/2 กษ 4/7 ปึก 2) ในขณะนั้นมีหลายบริษัทเหมืองแร่ไม่เห็นด้วยกับการที่ไทยเข้าร่วมโครงการนี้ แต่ไม่อาจขัดขวางได้ หลังจากนั้นได้มีการพิจารณากำหนดอัตราส่งออกดีบุกจำหน่ายเป็นมาตรฐานของแต่ละประเทศไว้ โดยถืออัตราการผลิตแร่ปกติของแต่ละประเทศย้อนหลังขึ้นไป 3 ปี สำหรับประเทศไทยถือสถิติแร่ดีบุกปกติระหว่างปี ค.ศ.1929-1931 (พ.ศ.2471-2473) ได้โควตาส่งออกจำหน่ายปีละ 10,000 ตัน

อย่างไรก็ตาม นายเหมืองบางส่วนในเมืองตะกั่วป่าและหัวเมืองอื่นๆ ในมณฑลภูเก็ตไม่เห็นด้วยกับนโยบายของรัฐบาล เพราะเห็นว่าส่งผลเสียหายมากกว่าผลดี การที่รัฐบาลงดการออกประทานบัตรทำเหมืองแร่ก็ลำบากมากแล้ว เนื่องจากนายเหมืองต้องลงทุนในกิจการจำนวนมหาศาลในการสำรวจแหล่งแร่ ลงทุนซื้อเครื่องจักร เครื่องระหัดวิดน้ำ และเครื่องมือต่างๆ ราคานับรวมกันหลายแสนบาท อีกทั้งเครื่องจักรกลเหล่านี้ หากทิ้งไว้ไม่ใช้จะผุพังตามกาลเวลา ส่วนกลุ่มนายเหมืองรายย่อยเห็นว่าควรมีการควบคุมจำนวนเรือขุดมากกว่า เพราะเรือขุดลำหนึ่งขุดกว้านเอาที่ไว้ได้มาก พวกที่ทำเหมืองวิธีอื่นสู้ไม่ได้ รัฐบาลควรกำหนดให้เหมืองเหล่านี้ใช้เรือขุดลำเดียว ที่เหลือให้เก็บเป็นอะไหล่สำรอง ห้ามใช้ในคราวเดียว เพราะเรือขุดลำหนึ่งมีกำลังถึง 500 แรงม้า รัฐบาลไม่ควรเป็นสมาชิกเพราะประการแรกเป็นเรื่องของพ่อค้าไม่ใช่งานของรัฐบาล ควรปล่อยให้เอกชนตัดสินใจกันเอง ประการต่อมาการจำกัดจำนวนดีบุกให้ส่งออกจำหน่ายปีละ 10,000 ตัน ส่งผลให้ไทยเสียเปรียบ เนื่องจากการเทียบจำนวนดีบุกที่ทำได้ในเมืองไทยกับเมืองอื่นไม่สมส่วนกัน ถ้าถือเอาน้ำหนักแร่ดิบที่ยังไม่ได้ถลุงเป็นอัตรา 10,000 ตัน จะถูกจำกัดจำนวนน้อยลงไปอีกถึง 30 เปอร์เซ็นต์ เพราะจะได้เนื้อดีบุกที่ถลุงแล้วเพียง 7,000 ตันเท่านั้น เนื่องจากพ่อค้านายเหมืองของไทยส่งแร่ที่ยังไม่ได้ถลุงออกไปต่างประเทศทั้งสิ้น ในที่สุดแล้วการจำกัดดีบุกอาจทำให้พ่อค้านายเหมืองที่มีทุนน้อยเดือดร้อนไปตามๆ กัน อาจจะส่งผลให้เศรษฐกิจทรุดโทรมมากกว่าที่เป็นอยู่ (สจช. 2474: มร.7 กษ/2 กษ 4/8)

แม้จะมีคำวิจารณ์ออกมามากมายแต่การตัดสินใจครั้งนี้ส่งผลดีในเวลาต่อมา เพราะว่าราคาดีบุกสูงขึ้นจากปี พ.ศ.2474 ที่ราคา 118.5 ปอนด์/ตัน มาเป็น 135.9 ปอนด์/ตันในปีต่อมา และไทยได้รับโควต้าเพิ่มขึ้นอีกใน 5 ปีต่อมา (Suthy, 1976: 204)

จะเห็นได้ว่า เศรษฐกิจเหมืองแร่ของตะกั่วป่าในช่วงปี พ.ศ.2454-2475 มีการขยายตัวเป็นอย่างมากจากการหลั่งไหลเข้ามาของกลุ่มทุนชาวต่างชาติ ทั้งนี้คงเป็นผลมาจากการพัฒนาในปัจจัยการผลิตด้านต่างๆ ทั้งเรื่องของเทคนิคการผลิต ทุน และแรงงานที่มีความทันสมัยมากขึ้น

ประกอบกับรัฐบาลเอาใจใส่ในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อไม่ให้กระทบกระเทือนต่อธุรกิจเหมืองแร่ในเมืองตะกั่วป่าและหัวเมืองต่างๆ ในมณฑลภูเก็ต อันจะส่งผลกระทบต่อรายได้ที่รัฐบาลจะได้รับ ดังนั้นมาตรการต่างๆ ที่รัฐบาลออกมาใช้ในดินแดนแถบนี้ ล้วนแล้วแต่ประสงค์ให้เกิดการกระตุ้นทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ เพราะนั่นหมายถึงรายได้มากมายที่รัฐบาลจะได้รับเช่นกัน อย่างไรก็ตาม แม้รัฐบาลจะส่งเสริมและกระตุ้นทางเศรษฐกิจเพียงใด เศรษฐกิจเหมืองแร่ตะกั่วป่าก็ยังมีอุปสรรคต่อการพัฒนา ที่ทำให้เศรษฐกิจเหมืองแร่ในตะกั่วป่าไม่เจริญเท่าที่ควรจะเป็น ทำให้รัฐบาลต้องหาวิธีการแก้ไข

อุปสรรคต่อการพัฒนาธุรกิจเหมืองแร่

แม้ว่ารัฐบาลจะได้พยายามส่งเสริมธุรกิจเหมืองแร่ในเมืองตะกั่วป่าและหัวเมืองต่างๆ ในมณฑลภูเก็ตด้วยวิธีการต่างๆ มากมาย โดยเป้าหมายหลักของการพัฒนาคือ เพื่อความมั่นคงของรัฐและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่จะได้รับจากการพัฒนาธุรกิจเหมืองแร่ แต่มีปัญหาและอุปสรรคต่อการพัฒนาเกิดขึ้น ขัดขวางการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเช่นกัน อุปสรรคและปัญหาเหล่านั้น คือ

ปัญหาเกี่ยวกับสัมปทาน มีการตั้งกรมโลหกิจขึ้นในปี พ.ศ.2434 โดยมีจุดประสงค์เพื่อแก้ปัญหาการให้สัมปทานเหมืองแร่ และจัดระเบียบแบบแผนที่ถูกต้องตามหลักสากล เพื่อรับกับการเข้ามาของชาวต่างชาติ รวมทั้งเป็นการรวบอำนาจและผลประโยชน์ในการทำเหมืองแร่ที่เคยอยู่กับท้องถิ่นเข้าไว้ในส่วนกลางแต่เพียงแห่งเดียว ส่งผลทำให้ขั้นตอนในการให้สัมปทานมีความรัดกุมและชัดเจนเป็นระบบระเบียบ ดังนี้

การขอทำเหมืองแร่ต้องขอต่อกรมราชโลหกิจฯ แล้วเสนาบดีกระทรวงเกษตรจะเป็นผู้ขอพระบรมราชานุญาตจากพระมหากษัตริย์ ซึ่งก่อนจะทำเหมืองแร่ได้ ต้องมีการตรวจแร่ก่อน เพื่อให้ทราบแน่ชัดว่า ในเขตเมืองนั้นๆ มีแร่หรือไม่ มากน้อยพอแก่การลงทุนเพียงใด โดยขอใบอนุญาตตรวจแร่ที่เรียกว่า “อาชญาบัตรตรวจแร่” ซึ่งกรมราชโลหกิจฯ จะออกใบอนุญาตนี้ จะตรวจทั่วจังหวัดหรือส่วนใดในเขตจังหวัดก็ได้ แต่พื้นที่นั้นต้องเป็นพื้นที่ว่างเปล่าจริงๆ ไม่มีใครจับจองเป็นเจ้าของหรือทำแร่อยู่แล้ว

การขออาชญาบัตรตรวจแร่ต่อกรมราชโลหกิจฯ ต้องเสียค่าธรรมเนียมใบอนุญาตใบละ 10 บาท ใช้ได้ 1 ปี นับตั้งแต่วันที่รับ เมื่อครบกำหนดแล้ว ถ้าต้องการสำรวจต่อต้องขอใหม่ อาชญาบัตรตรวจแร่นี้จะโอนให้ใครไม่ได้ หากใครตรวจแร่โดยไม่มีใบอนุญาตจะถูกปรับครั้งละ 80 บาท และการขอใบอนุญาตจะขอคราวเดียวกี่ฉบับก็ได้ แต่ต้องในพื้นที่ที่ต่างกัน สำหรับชาวต่างชาติต้องมีหนังสือเดินทางกำกับการขอด้วย (สจช. ร.ศ.120: ร.5. ม.1.3/14)

การขออาชญาบัตรตรวจแร่นี้ หากผู้ขอเป็นคนในบังคับสยาม ต้องขอต่อกรมราชโลหกิจ และเจ้ากรมโลหกิจเป็นผู้ออกใบอนุญาต และหากขอต่อสาขาราชโลหกิจฯ ในท้องถิ่น เจ้าพนักงานราชโลหกิจฯ เป็นผู้ออกได้ ส่วนคนในบังคับต่างชาติที่อยู่ใต้กฎหมายไทย ต้องขอต่อกรมเสนาบดี แต่สำหรับชาวต่างชาติที่ไม่อยู่ใต้กฎหมายไทย ต้องขอพระบรมราชานุญาตจากพระเจ้าอยู่หัวทุกราย (สจช. ร.ศ.120: รัชกาลที่ 5. ม.1.3/14) หลังจากทำการสำรวจแน่ชัดแล้วว่าพื้นที่นั้นมีแร่พอที่จะลงทุนทำเหมืองได้ ต้องขออนุญาตอีกครั้งเรียกว่า “อาชญาบัตรผูกขาดตรวจแร่เฉพาะตำบล” ซึ่งจะมีการอนุญาตให้ตรวจเฉพาะตำบลที่มีเขตที่แน่นอน ผู้ใดจะเข้าไปตรวจในเขตที่ผู้อื่นถือใบอนุญาตนี้ไม่ได้ ก่อนยื่นเรื่องราวขออาชญาบัตรผูกขาดตรวจแร่ต้องทำแผนที่ ยื่นต่อผู้ว่าราชการเมือง เพื่อแสดงว่าเป็นพื้นที่ว่างเปล่าจริงๆ ไม่มีเจ้าของ บุคคลหนึ่งมีสิทธิขอได้ไม่เกิน 3,000 ไร่ หากมากกว่านี้ต้องได้รับใบอนุญาตเป็นพิเศษ อาชญาบัตรผูกขาดนี้มีอายุใช้ได้ 1 ปี เสียค่าธรรมเนียมใบอนุญาตตั้งแต่ 20-50 บาท ตามขนาดพื้นที่ ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการเพิ่มเติมว่า ผู้ขออนุญาตผูกขาดตรวจแร่จะต้องมีทุนทรัพย์ไม่ต่ำกว่า 1,000 บาท (นอกเหนือจากค่าธรรมเนียมที่ต้องเสีย) และผู้ขออาชญาบัตรผูกขาดตรวจแร่ต้องมีทุนพอที่จะทำการสำรวจอย่างจริงจังในการขอสัมปทานต่อไป (สจช. 2471: ร.7.กส.4.1/75) ส่วนสิทธิในการออกอาชญาบัตรผูกขาดตรวจแร่นั้น คนในบังคับสยาม ถ้าขอต่อกรมราชโลหกิจฯ เจ้ากรมฯ เป็นผู้อนุญาต หากขอในส่วนท้องถิ่น สมุหเทศาภิบาลมณฑลเป็นผู้อนุญาต ส่วนชาวต่างชาติที่อยู่ใต้กฎหมายไทย ต้องขออนุญาตต่อเสนาบดี กระทรวงเกษตรแต่เพียงผู้เดียว และชาวต่างชาติที่ไม่อยู่ใต้กฎหมายไทยต้องขอพระบรมราชานุญาตทุกราย

หลังจากตรวจพบแน่นอนว่ามีแร่พอที่จะลงทุนได้ต้องยื่นเรื่องขอ “ประทานบัตร” ทำเหมืองแร่ ซึ่งผู้ขอต้องเป็นผู้ถืออาชญาบัตรตรวจแร่หรืออาชญาบัตรผูกขาดตรวจแร่อยู่แล้ว เมื่อกรมราชโลหกิจฯ รับเรื่องการขอประทานบัตรแล้ว จะจัดการสอบสวนว่าพื้นที่ที่ขอไม่มีเจ้าของหรือทำเหมืองแร่อยู่แล้ว ผู้ขอประทานบัตรต้องจ่ายเงินค่าทำแผนที่ และปักเขตเหมืองให้แก่รัฐบาลจำนวนหนึ่ง เนื้อที่ประทานบัตรในฉบับหนึ่งกำหนดว่า หากเป็นที่ทางแร่ไม่เกิน 100 ไร่ และเป็นลานแร่ไม่เกิน 300 ไร่

(สจช. ร.ศ.115: ร.5 กส.6.1/1) แต่ถ้าขอเกินกว่านี้ รัฐจะออกประทานบัตรให้หลายฉบับจนครบจำนวนเนื้อที่ที่ขอ การอนุญาตพิเศษนี้ รัฐพิจารณาจากเงินทุนและความจริงใจในการทำเหมืองเป็นสำคัญ ผู้ขอประทานบัตรต้องเสียค่าธรรมเนียมฉบับละ 50 บาท ประทานบัตรฉบับหนึ่งใช้ได้ 25 ปี (สจช. ร.ศ.120: ร.5 ม.11/8) นอกจากนี้ ผู้รับประทานบัตรจะต้องเสีย “ค่าเช่าเหมืองแร่” เป็นรายปี ท้องที่อื่นๆ คิดไร่ละ 1 บาท แต่เมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองในมณฑลภูเก็ตคิดไร่ละ 1.50 บาท เพราะมีแร่อุดมสมบูรณ์มากกว่ามณฑลอื่นๆ และเมื่อขุดแร่ได้มากน้อยเท่าใด ต้องเสียค่าภาคหลวงในอัตราร้อยละ 10-13 ตามจำนวนแร่ที่ผลิตได้ (สจช. 2455: ร.6 กส.6/2) เมื่อสิ้นปีผู้รับประทานบัตรต้องทำรายงานบอกจำนวนแร่ที่ผลิตได้ เนื้อแร่ที่ถลุง และจำหน่ายออกไปด้วย

สำหรับราษฎรที่ทำการร่อนแร่ เพื่อนำมาขายพอเลี้ยงชีพ จะทำการร่อนแร่ได้ต้องมี “ใบอนุญาตร่อนหาแร่” ที่รัฐจะออกให้เป็นรายบุคคล พื้นที่อนุญาตให้ร่อนหาแร่ มักจะเป็นที่ที่มีแร่น้อย ไม่พอแก่การทำเหมือง และไม่มีใครขออนุญาตทำเหมืองแร่ เมืองตะกั่วป่าเป็นแหล่งที่มีการร่อนหาแร่กันมาก นอกจากนี้ยังมีเมืองพังงา และชุมพร ใบอนุญาตร่อนหาแร่ราคาฉบับละ 5 บาท ใช้ได้ 1 ปี (สจช. ร.ศ.119: ร.5. กส.6.1/32) บางท้องที่ที่ราษฎรร่อนหาแร่ได้จำนวนเล็กน้อย รัฐจะไม่เก็บค่าใบอนุญาต เพราะราษฎรไม่มีเงินพอที่จะเสีย แต่หลังจากปี พ.ศ.2468 รัฐบาลได้ประกาศเก็บค่าธรรมเนียมใบอนุญาตร่อนหาแร่เท่ากันทุกท้องที่ในอัตราเดิม (สจช. 2466:ร.6. กส.2/22)

จะเห็นได้ว่า หลักสำคัญของการให้สัมปทานคือ การให้สิทธิการทำเหมืองแร่แก่เอกชน แต่เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า กิจการเหมืองแร่ในเมืองตะกั่วป่าและหัวเมืองต่างๆ ของไทย ส่วนใหญ่จะตกอยู่ในมือของชาวตะวันตก สิ่งนี้จึงมีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายการให้สัมปทานเหมืองแร่ของไทยเป็นอย่างมาก เพราะรัฐบาลต้องระมัดระวังในการกำหนดนโยบาย โดยคำนึงถึงผลทางการเมือง และความมั่นคงของรัฐมากกว่าคำนึงถึงหลักการพัฒนาเหมืองแร่เป็นสำคัญ แม้ว่าในเวลาต่อมาความยุ่งยากทางการเมืองจะคลี่คลายลง แต่อิทธิพลของชาวต่างชาติในธุรกิจเหมืองแร่ในเมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองต่างๆ ยังคงมีอยู่ ดังนั้นรัฐบาลจำต้องให้สิทธิแก่ชาวต่างชาติที่อยู่ใต้กฎหมายไทยทัดเทียมชาวไทย สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงกล่าวว่า “…รู้สึกว่า เมืองไทยทุกวันนี้เกี่ยวข้องกับต่างประเทศมาก เมื่อให้คนไทยได้รับผลเพียงใด คนต่างประเทศก็คงร้องให้ได้รับเช่นเดียวกัน…” (สจช. 2455: ร.6. กษ.6/2) ดังนั้นรัฐบาลจึงได้พยายามหาทางแก้ไขโดยการสงวนพื้นที่บางเขต ที่ชาวต่างชาติยังเข้าไปไม่ถึง ให้เป็นเขตปลอดจากการลงทุนของชาวต่างชาติ เพื่อรอรับนักลงทุนชาวไทย กล่าวคือ ในปลายสมัยพระบาทสมเด็จ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากพระดำริของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ทรงดำริจะสงวนพื้นที่สองข้างทางรถไฟสายใต้ข้างละ 200 เส้น (8 กิโลเมตร) ซึ่งจะผ่านพื้นที่ใน 3 มณฑลคือ มณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลชุมพร และมณฑลปัตตานี ซึ่งคาดว่าบริเวณเหล่านี้ จะมีแร่มาก แต่ยังไม่มีการทำเหมืองแร่อย่างจริงจัง เป็นวิธีการป้องกันการขยายตัวของทุนต่างชาติ (สจช. 2455: ร.6. กษ.6/2) แต่ในเวลาต่อมา รัฐบาลต้องเปิดพื้นที่ในสามมณฑล เพราะไม่สามารถสกัดกั้นผู้ขอทำเหมืองชาวต่างชาติที่เรียกร้องให้เปิดสัมปทานในพื้นที่ดังกล่าวได้ อีกทั้งชาวไทยก็ไม่อยู่ในฐานะที่มีเงินทุนและความชำนาญมากพอ การสงวนพื้นที่ดังกล่าว จึงไม่ก่อให้เกิดประโยชน์แต่อย่างใด

ในปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาวตะวันตกสนใจเข้ามาทำเหมืองแร่กันมาก รัฐบาลหวั่นวิตกที่นับวันกิจการเหมืองแร่จะตกอยู่ในมือต่างชาติ จึงหันกลับมาพิจารณานโยบายสงวนพื้นที่ทำเหมืองแร่อีกครั้ง โดยเจ้าพระยาพลเทพ เสนาบดีกระทรวงเกษตร บังคับบัญชากรมราชโลหกิจได้เสนอ และมีประกาศใช้ในปี พ.ศ.2472 โดยอธิบายสภาพการทำเหมืองแร่ของไทยในขณะนั้นว่า ทั่วทั้งภาคใต้มีแต่ชาวต่างชาติดำเนินการทั้งสิ้น ผลกำไรตกอยู่ในมือของชาวต่างชาติ รัฐได้เพียงค่าภาคหลวงเล็กน้อยเท่านั้น อีกทั้งแร่จัดเป็นทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดไป เมื่อมีเครื่องจักรที่ทันสมัย การขุดแร่เร็วขึ้น แต่บริเวณเมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองในมณฑลภูเก็ต รวมทั้งมณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลชุมพร และมณฑลปัตตานี เป็นบริเวณที่ชาวต่างชาติเข้ามาทำเหมืองแร่กันมากแล้ว ยากแก่การปิดกั้น ทั้งยังอยู่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ ไม่สะดวกในการป้องกัน เขตที่จะสงวนได้คือ บริเวณตั้งแต่เมืองชุมพรขึ้นไป รัฐบาลจึงได้วางหลักการเพื่อสงวนพื้นที่เหล่านั้น (สจช. 2472: ร.7. กส.4/2)

อย่างไรก็ตาม ผลกระทบของนโยบายสกัดกั้นทุนต่างชาติในกิจการเหมืองแร่ของรัฐบาลก็คือการส่งผลทำให้กิจการเหมืองแร่ของไทยไม่ขยายตัวและเจริญเท่าที่ควร เมื่อเปรียบเทียบกับมลายูที่การทำเหมืองแร่เป็นอุตสาหกรรมชั้นนำของประเทศ นอกจากนโยบายสงวนพื้นที่การทำเหมืองแร่แล้ว ระเบียบการออกประทานบัตรให้แก่ชาวต่างชาติไม่ทัดเทียมกับชาวไทยด้วย เพราะมีความเข้มงวดกว่า แม้ว่าจะเป็นชาวต่างชาติที่อยู่ใต้กฎหมายไทย แต่การออกประทานบัตรต้องขอพระบรมราชานุญาตก่อนทุกราย ส่วนคนไทยนั้น ผ่านการอนุญาตจากเสนาบดีกระทรวงที่กรมราชโลหกิจสังกัดอยู่เท่านั้น (สจช. 2454: ร.6. กส.6/3) หรือการให้อำนาจแก่ข้าหลวงเทศาภิบาลออกใบอนุญาตการทำเหมืองแร่ชั่วคราวไม่ต่ำกว่า 6 เดือน เนื้อที่ไม่เกิน 5 ไร่ เพื่อเป็นการให้ความสะดวกแก่นายเหมืองในระยะที่ต้องรอทำเรื่องเพื่อขอต่อประทานบัตร ขณะเดียวกันเป็นการตัดโอกาส

ไม่ให้ชาวต่างชาติเข้ามาขอได้ ดังที่เจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตร (สจช. ร.ศ.129: ร.5 กส.6/4) เสนอว่า

> …ข้าหลวงเทศาภิบาลออกใบอนุญาตให้ทำการรายหนึ่งไม่เกิน 5 ไร่ ก็คงเป็นการคิดมิให้ชาวต่างประเทศเข้ามาขอ เพราะวิธีการทำเหมืองของชาวต่างประเทศผิดกับจีนหรือไทย ก่อนจะลงมือทำการจะต้องตรวจที่ดินเสียก่อน ให้เป็นที่เชื่อมั่นว่า มีผลพอจะไม่ให้ขาดประโยชน์ได้ และต้องการที่ดินตำบลละมากๆ โดยมีทุนมากและอาศัยใช้เครื่องจักรทำการ ฉะนั้น ที่ดิน 5 ไร่ คงจะไม่พอทำการ…

จะเห็นได้ว่า การขออนุญาตประทานบัตรของชาวต่างชาติจะผ่านระเบียบขั้นตอนมาก และล่าช้า ระยะหลังชาวต่างชาติจึงนิยมขอโอนประทานบัตรจากชาวไทยแทน เพราะการโอนทำได้ง่าย ในพระราชบัญญัติเหมืองแร่ไม่ได้ระบุห้ามการโอนประทานบัตรของชาวไทยแก่ชาวต่างชาติ (ประชุมกฎหมายประจำศก เล่มที่ 31, 2461: 30-54) ชาวต่างชาติอาศัยช่องโหว่ของกฎหมายจึงเกิดเป็นปัญหาในเวลาต่อมา คือปัญหาเรื่องสิทธิพื้นที่การทำเหมือง

ปัญหาสิทธิพื้นที่ทำเหมืองแร่ ปัญหาการวิวาทแย่งชิงสิทธิพื้นที่การทำเหมืองแร่เกิดขึ้นเสมอก่อนตั้งกรมราชโลหกิจ เพราะไม่มีการปักปันเขตพื้นที่เหมืองให้ชัดเจน แม้จะตั้งกรมราชโลหกิจแล้ว การทะเลาะวิวาทเรื่องสิทธิพื้นที่เหมืองก็ยังคงมีอยู่ เพราแม้กรมราชโลหกิจจะมีอำนาจในการออกประทานบัตร แต่ก็ขาดเจ้าหน้าที่ของกรมในส่วนท้องถิ่นที่จะเป็นผู้จัดการรังวัด ปักเขตเหมือง ต่อมาปัญหานี้ได้รับการแก้ไข เมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติเหมืองแร่ พ.ศ.2444 มีการระบุให้ผู้ขอประทานบัตรต้องทำแผนที่ปักเขตเหมืองทุกราย แต่ปัญหาเรื่องสิทธิพื้นที่เหมืองแร่ในสมัยหลังนี้ไม่ได้เกิดในลักษณะแย่งชิงพื้นที่เหมืองแร่หรือทับเขตเหมือง แต่เกิดจากการมีนายหน้าเพื่อขายสิทธิการทำเหมืองแร่ขึ้น

เมื่อถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีชาวต่างชาติเข้ามาทำเหมืองแร่กันมาก ทำให้เกิดอุบายการหากินกับชาวต่างชาติเหล่านี้ โดยนายเหมืองหรือคนในท้องถิ่นขอทำการ “อาชญาบัตรผูกขาดตรวจแร่” ทำการตรวจแร่แล้วเห็นพอจะทำเหมืองได้ก็บอกขายสิทธิแก่ชาวต่างชาติ โดยวิธีการตั้งบริษัทแบ่งหุ้นส่วนครึ่งหนึ่งเป็นของชาวต่างชาติ เพื่อง่ายต่อการโอนสิทธิให้แก่ชาวต่างชาติในเวลาต่อไป นอกจากนี้ยังได้อาศัยความในพระราชบัญญัติเหมืองแร่ที่อนุญาตให้บุคคลหนึ่งขอสัมปทานได้หลายแห่ง ทำการขอประทานบัตรไว้โดยไม่ลงมือทำเหมือง รอให้

ชาวต่างชาติมาซื้อและขายต่อในราคาแพง หรือเมื่อทราบว่าพื้นที่ใดจะทำเหมืองแร่ ราษฎรท้องถิ่นอาจร่วมมือกับข้าราชการคบคิดกันไปสร้างบ้านเรือน ถางป่า ทำไร่ ติดกับบริเวณที่ตรวจแร่ พอให้เกิดสิทธิในที่นั้น เมื่อถึงเวลาที่บริษัทจะขอประทานบัตรปักเขตก็ขัดขวาง โดยอ้างพระราชบัญญัติทำเหมืองแร่ เรียกค่าตอบแทนความเสียหาย (สจช. 2470: ร.7. กส.4.1/70) แต่ในบางครั้ง ราษฎรในพื้นที่ได้รับความเดือดร้อน เพราะมีคนบางกลุ่มพร้อมทั้งข้าราชการเข้ากดขี่ราษฎรให้ขายที่ให้ในราคาถูก เพื่อบุคคลเหล่านั้นจะได้มีสิทธิในพื้นที่ จะได้นำไปขายต่อให้แก่บริษัทของชาวต่างชาติอีกต่อหนึ่ง หากราษฎรเจ้าของที่ไม่ตกลง ก็จะร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ให้บังคับซื้อที่ดินผืนนั้นๆ

ลักษณะการหากินเป็นนายหน้าค้าสิทธิพื้นที่เหมืองแร่นี้ สร้างความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรและชาวต่างชาติที่คิดจะทำเหมืองแร่ เป็นที่วิพากษ์วิจารณ์ไปทั่วมลายูจนถึงออสเตรเลีย รัฐบาลจึงแก้ปัญหาโดยวางระเบียบสิทธิการตรวจหรือทำเหมืองแร่ใหม่ในปี พ.ศ.2471 สาระสำคัญคือ ผู้ยื่นขออาชญาบัตรผูกขาดตรวจแร่ หรือประทานบัตรต้องชี้แจงว่าจะทำเองหรือตั้งเป็นบริษัท ให้เช่าหรือขาย และต้องแสดงว่ามีทุนทรัพย์มากน้อยเพียงใด โดยเจ้าหน้าที่จะทำการสอบสวนให้แน่ชัด ซึ่งแต่เดิมเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นไม่ให้ความสำคัญในเรื่องนี้มากนัก เพียงแต่ถือหลักว่า เมื่อผู้ขอยอมเสียค่าธรรมเนียมขั้นต้นอย่างสูงเพียง 750 บาท ก็อนุญาตให้ (สจช. 2470: ร.7. กส.4.1/70)

สาระสำคัญอีกประการหนึ่งของระเบียบใหม่นี้คือ ได้มีการแก้ไขระเบียบอนุญาตการให้อาชญาบัตรผูกขาดตรวจแร่ และออกใบอนุญาตทำเหมืองแร่ชั่วคราว เฉพาะในมณฑลภูเก็ต ที่เดิมให้อำนาจสมุหเทศาภิบาลเป็นผู้ออก ได้รวมมาให้แก่กรมราชโลหกิจที่กรุงเทพฯ เพียงแห่งเดียว เพราะได้เกิดปัญหาคดีความขึ้น กรณีนายลิ่ม ฮกเซ่ง ร่วมมือกับข้าราชการและคนในฝ่ายปกครองและในกระทรวงเกษตรทำการหาประโยชน์จากการขายสิทธิพื้นที่เหมืองแร่ สร้างความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรในหลายจังหวัดทางภาคใต้ กล่าวคือ เมืองตะกั่วป่าได้เกิดการฟ้องร้องเรื่องที่ดินเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2468 โดยนายกั่ว แก้วกำเนิด กับพรรคพวกได้ยื่นฎีกาฟ้อง นายลิ่ม ฮกเซ่ง ตระกูลกุลวานิช ซึ่งตั้งบ้านเรือนทำมาหากิน ทำการค้าขายเป็นเจ้าของยี่ห้อฮกจงเสง ในจังหวัดตะกั่วป่าว่า นายลิ่ม ฮกเซ่งได้ร่วมทุนกับพระรัตนเศรษฐี คหบดีที่เมืองปีนัง ขอประทานบัตรทำเหมืองแร่ทับที่ดินของนายกั่ว แก้วกำเนิดกับพรรคพวก แต่ไม่ได้คิดทำการเหมืองแร่เอง ขอไว้เพียงเพื่อจะขายให้บริษัทต่างชาติอีกต่อหนึ่ง ได้กำไรเป็นเงินมากมาย โดยนายลิ่ม ฮกเซ่ง ขอซื้อที่ดินของนายกั่ว แก้วกำเนิดกับพรรคพวกในราคาถูก เพื่อขายเอากำไร เมื่อนายกั่ว กับพรรคพวกไม่ยอมขาย นายลิ่ม ฮกเซ่งได้ทำการติดสินบนเจ้าพนักงานบางคนที่เห็นว่าจะช่วยเหลือได้ เพื่อแอบอ้างอำนาจข้าราชการขู่กรรโชกบังคับกดขี่ให้นายกั่วและพรรคพวกขายที่ดินให้ (สจช. 2473: มร.7 รล/40 รล 20.6/94 :13)

จังหวัดตะกั่วป่าในขณะนั้นได้มีบริษัทเข้าไปทำการเหมืองแร่แล้วหลายบริษัท เช่น บริษัทเอเชียติก ไซมิศ ทิน ตะกั่วป่าแวลเลย์ เป็นต้น บริษัทเหล่านี้เมื่อต้องการที่ดินของผู้ใด จะขอซื้อโดยตรงจากเจ้าของตามราคาที่สมควร และตกลงกันโดยไม่เกี่ยวข้องกับทางราชการ การซื้อขายเป็นไปโดยเรียบร้อย ไม่มีเรื่องยุ่งยาก แต่ในกรณีของนายลิ่ม ฮกเซ่งนั้น นายกั่ว แก้วกำเนิดอ้างว่ามีข้าราชการเข้ามาช่วยจัดการจึงเกิดความเดือดร้อนกับราษฎรขึ้น โดยมีการกดราคาซื้อที่ดินจากราษฎรในราคาต่ำมาก การที่ข้าราชการให้ความช่วยเหลือนายลิ่ม ฮกเซ่งเป็นอย่างดีนั้นเพราะมีการติดสินบนเจ้าพนักงาน มีความใกล้ชิดกันและมีการรับรองที่บ้านนายลิ่มหลายครั้ง (สจช. 2470: ร.7. มท.1.3.4/148)

ในเวลาต่อมา ได้มีการสอบสวนหาความจริง กลายเป็นว่า นายกั่ว แก้วกำเนิด นายหยุนส้าม ตันฑวานิช นายชวัง และนายแช่ม ได้ยื่นคำร้องต่อกรมการอำเภอตลาดใหญ่เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ.2469 คัดค้านเรื่องที่นายลิ่ม ฮกเซ่ง ขอประทานบัตร แต่เมื่อมีการตรวจสอบที่ดินเหล่านั้นปรากฏว่าเป็นป่า และทุ่งนาร้าง ต่อมาผู้ว่าราชการจังหวัดพร้อมด้วยนายอำเภอ ราชโลหกิจจังหวัดและข้าราชการคนอื่นๆ อีกหลายนายได้ไปตรวจพื้นที่ที่นายลิ่ม ฮกเซ่งขอประทานบัตร เห็นว่าเป็นทุ่งว่างและป่ารก ไม่มีใครทำประโยชน์อะไรทั้งสิ้น จึงได้เก็บคำร้องของนายกั่ว กับพรรคพวกเสีย ต่อมากรมการอำเภอเรียกผู้ยื่นคำคัดค้านทั้งหลายมาไต่สวน เพื่อค้นหาความจริง จากการสอบสวนพบว่า การที่ราษฎรกล่าวโทษเจ้าพนักงานว่าเป็นพรรคพวกของนายลิ่ม และทำการช่วยเหลือโดยรับสินบนนั้น ไม่น่าจะเป็นไปได้ การที่ราษฎรสงสัยว่านายลิ่มติดสินบนเจ้าพนักงาน อาจจะเป็นเพราะนายลิ่มไปมาหาสู่ผู้ว่าราชการจังหวัด ราชโลหกิจจังหวัด และนายพิตร์ ณ นคร นายอำเภออยู่บ่อยๆ เพราะติดต่อธุรกิจกัน จึงเป็นเหตุให้เข้าใจผิด (สจช. 2470: ร.7. มท.1.3.4/148) ระหว่างทำการสอบสวน ทางการได้มีคำสั่งให้ยกเลิกประทานบัตรของนายลิ่ม ฮกเซ่ง เสียก่อน ในปี พ.ศ.2470 เพราะยังทำความตกลงกับเจ้าของที่ดินในเขตประทานบัตรไม่ได้

ต่อมาบริษัทสตูปูโลได้ขอประทานบัตรในที่รายนี้อีก[9] นายกั่วกับพรรคพวก หวังจะขายที่โดยตรงกับบริษัท แต่มาทราบภายหลังว่าได้มีการไกล่เกลี่ยให้นายลิ่ม เป็นผู้ซื้อที่ดินให้กับบริษัท ในปี พ.ศ.2471 ผู้ขอประทานบัตรได้เชิญพระยาสุรเกษตร์โสภณกับภรรยาไปจังหวัดตะกั่วป่าเพื่อ

---

[9] เดิมที กระทรวงเกษตรฯ ได้ตกลงกับนายลิ่ม ฮกเซ่ง ว่าจะให้ทำเหมืองแร่ในที่ดังกล่าว แต่ต่อมากระทรวงเกษตรฯ ได้ไปรับจะให้บริษัทสะตูปูโล ได้รับประทานบัตร นายลิ่ม ฮกเซ่งจึงถวายฎีกาฟ้องร้องกระทรวงเกษตรฯ แต่ต่อมาประนีประนอมกันได้ นายลิ่ม ฮกเซ่งยินยอมให้บริษัทสะตูปูโลได้ประทานบัตรทำเหมืองแร่ในที่แห่งนั้น (สจช. 2473: มร.7 รล/35 รล.20.2/19 :17-18)

ไกล่เกลี่ยซื้อที่ดิน แต่ราษฎรเห็นว่าราคาไม่เป็นธรรม นายกั่วกับพรรคพวกรวม 11 รายจึงทำเรื่องถวายฎีกาในวันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ.2472 (สจช. 2473: มร.7 รล./40 หนังสือพิมพ์บางกอกการเมือง ฉบับวันจันทร์ ที่ 3 พ.ย. 2473:36) ตามกฎหมายแล้ว ถ้าผู้ขอประทานบัตรขอทับที่ที่มีเจ้าของ หากผู้ขอประทานบัตรทำความตกลงกับเจ้าของที่ดินไม่ได้ภายในกำหนด 90 วัน ต้องตัดที่รายนั้นออกจากเขตประทานบัตร แต่นายกั่ว อ้างว่า เรื่องราวยืดเยื้อมาถึง 5 ปีแล้วที่ตนเองกับพรรคพวกคัดค้าน อีกทั้งกระทรวงเกษตรฯ ได้มีท้องตราสั่งเป็นระเบียบการแล้วว่าจะไม่รับวินิจฉัยสิทธิที่ดิน เมื่อมีผู้ร้องคัดค้านให้กันออกจากเขตประทานบัตร เมื่อตกลงกันไม่ได้เช่นนี้ ทางรัฐบาลจึงอาศัยความตามพระราชบัญญัติเหมืองแร่ พ.ศ.2461 มาตราที่ 85 บังคับซื้อที่ดินดังกล่าวเพื่อยุติปัญหา การบังคับซื้อนี้ผู้ที่อ้างเป็นเจ้าของที่ดินได้นำที่ดินไปรวมกับที่ป่าและที่ว่าง กระทรวงเกษตรฯ เห็นว่าที่ว่างเปล่านั้นรัฐบาลยังเป็นเจ้าของ ไม่จำเป็นต้องเสียเงินทดแทนเพราะไม่มีใครเสียหาย แต่ราษฎรอ้างสิทธิ จึงตกลงกันไม่ได้ (สจช. 2473: มร.7. รล./40: 38-40)

ครั้นถึงเดือนเมษายน พ.ศ.2473 มณฑลได้มีใบบอกให้จังหวัดดำเนินการบังคับซื้อ แต่เจ้าของที่ไม่ยอมมารับเงินเพราะไม่พอใจในราคา มณฑลจึงตั้งให้อำมาตย์เอกชุมพรบุรีศรีสมุทรเขตร์ (สวาสดิ์ ภัทรนาวิก)[10] ผู้ว่าราชการจังหวัดตะกั่วป่าขณะนั้น เป็นอนุญาโตตุลาการฝ่ายรัฐบาล ฝ่ายผู้อ้างเป็นเจ้าของที่ดินก็ตั้งอนุญาโตตุลาการมาประชุมกัน แต่ตกลงกันไม่ได้ ทั้งสองฝ่ายจึงให้หลวงอนุกูลราชธน คลังจังหวัดตะกั่วป่า เป็นผู้ชี้ขาด ท้ายที่สุดจึงผ่อนผัน จะบังคับซื้อคลุมเนื้อที่ทั้งหมด โดยพิจารณาว่าจะจ่ายเงินเท่าไรตามหลักเกณฑ์ และได้ตกลงกำหนดจ่ายเงินเป็นแปลงๆ ทำสัญญาอย่างชัดเจน เรื่องจึงยุติลง (สจช. 2473: มร.7 รล/35 รล.20.2/19: 17-18)

นอกจากกรณีของนายลิ่ม ฮกเซ่งแล้ว ยังมีเรื่องเช่นนี้เกิดขึ้นอีกคือ กรณีนายจวน ต่างจิตร์ได้ยื่นฎีการ้องขอจับจองพื้นที่ในจังหวัดตะกั่วป่า แต่ฝ่ายปกครองไม่อนุญาต ภายหลังกลับอนุญาตให้ผู้อื่น หลังจากสอบสวนได้ความว่า เดิมเป็นที่ว่างเปล่าอยู่ชายลำน้ำตะกั่วป่า น้ำทะเลขึ้นถึง ไม่มีหญ้าที่จะเป็นอาหารสัตว์ จะทำการเพาะปลูกอะไรก็ไม่ได้ ไม่เคยสงวนมาแต่เดิม แต่เคยมีคนได้รับใบเหยียบย่ำไว้เพื่อดักขายแก่พวกทำเหมือง แต่พวกหาแร่เข้าตรวจไม่ถึงจึงต่ออายุใบเหยียบย่ำไม่ได้ เมื่อมีผู้ตรวจแร่เข้าไปถึง จึงมีราษฎรแย่งกันจับจองไว้ขาย เวลานั้นนายจวน ได้ร้องขอก่อน แต่ขุนอินทคีรี นายอำเภอหนุนให้พวกอีกฝ่ายหนึ่ง คัดค้านว่าที่ดินดังกล่าวเคยใช้เลี้ยงสัตว์ และถือคำ

---

[10] ต่อมาได้รับบรรดาศักดิ์เป็น อำมาตย์เอก พระยาศรีสถลไกรนุชิต

คัดค้านนี้ยกคำร้องของนายจวน ฝ่ายพระเสนานุชิต ผู้ว่าราชการจังหวัดตะกั่วป่าขณะนั้นไม่ได้ตรวจสอบให้ดี ฟังแต่รายงานนายอำเภอ แล้วเสนอเรื่องมาเป็นลำดับ จนโปรดเกล้าฯ ยกฎีกานายจวน[11] และปรากฏว่าที่ผืนนี้ในเวลาต่อมา นายลิ่ม ฮกเซ่งได้ขอประทานบัตรรวมกับที่อีกผืนที่ติดต่อเป็นผืนเดียวกัน ได้ดำเนินการจนกระทรวงเกษตรสั่งให้เรียกค่าธรรมเนียมเสร็จแล้ว แต่ยังไม่ออกประทานบัตรเท่านั้น นายจวนก็ร้องขอให้เป็นที่สาธารณะตามที่ยกฎีกา เทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตเห็นว่า สงวนไว้จะขาดประโยชน์ รัฐบาลควรอนุญาตให้นายลิ่ม ฮกเซ่งทำเหมืองแร่ และเรียกเงินค่าตอบแทนสำหรับที่สาธารณะเท่าราคาที่จะต้องซื้อจากราษฎร นายลิ่ม ฮกเซ่งยินยอมทุกอย่าง แต่ยังไม่ทันเรียกเงินจำนวนดังกล่าว บริษัทโกปา ทิน ได้ขอประทานบัตรเข้าสวมแทนนายลิ่ม ฮกเซ่ง โดยปฏิบัติตามสัญญาจะให้เงินทดแทนตามที่นายลิ่ม ฮกเซ่งสัญญาไว้ (สจช. 2472:มร.7 รล/40 รล.20.6/89 ที่ 91/189: 4-6) กระทรวงเกษตราธิการ จึงตัดสินใจยกเลิกที่ดินผืนนี้ไม่ต้องเป็นที่สาธารณะ

ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในเมืองตะกั่วป่าเหล่านี้ เกิดจากการที่คนตะกั่วป่าขณะนั้นหันมาประกอบธุรกิจรูปแบบใหม่ นั่นคือ การซื้อที่ดักนายเหมือง โดยอาศัยความตามพระราชบัญญัติเหมืองแร่ ซึ่งบังคับว่าผู้จะทำเหมืองแร่ ต้องให้ค่าตอบแทนความเสียหายแก่ผู้เป็นเจ้าของที่ดิน และอาศัยความหละหลวมของรัฐบาล เพราะในท้องที่เดียวกันมีการแยกอำนาจการให้กรรมสิทธิ์ที่ดินสำหรับทำเหมืองแร่ไว้ในกรมราชโลหกิจ แต่อำนาจการให้กรรมสิทธิ์ที่ดินเพื่อทำการอย่างอื่นไว้ที่กรมการอำเภอ จึงเกิดปัญหาขึ้น (สจช.2472: มร.7 รล/40 รล.20.6/89 ที่ 91/189: 39-40) กรณีนายกั่ว แก้วกำเนิดกับพวก และกรณีนายจวน ต่างจิตร์ ที่ขอจับจองพื้นที่จนเป็นปัญหาดังกล่าว โดยใช้ข้ออ้างว่าจะทำสวน เลี้ยงปศุสัตว์ ล้วนเป็นเรื่องแต่งขึ้น ความจริงไม่ได้เป็นเช่นนั้น จังหวัดตะกั่วป่ามีพื้นที่กว้างขวาง มีที่ดินราว 2,500,000 ไร่ และจำนวนประชากรไม่ถึง 20,000 คน หากจะหาที่ดินทำสวนหรือเลี้ยงสัตว์ หาได้ง่ายและมากมาย แต่การที่มีคนบางกลุ่มพยายามจะเป็นเจ้าของที่ตรงนั้น ตรงนี้ เพราะที่ดังกล่าวเป็นแหล่งที่มีแร่ดีบุกอยู่มาก ชาวต่างประเทศต้องการขุดแร่ บุคคลเหล่านี้จึงคิดค้าหากำไรโดยการกีดขวางด้วยกลอุบายต่างๆ เพื่อจะเรียกเอาเงินจากผู้คิดทำเหมือง

ในปี พ.ศ.2470 จึงได้มีการแก้ไขระเบียบอนุญาตการให้อาชญาบัตรตรวจแร่ ที่เดิมให้อนุญาตสมุหเทศาภิบาลเป็นผู้ออกในส่วนท้องถิ่น โอนมาให้เสนาบดีกระทรวงเจ้าสังกัดของกรมราชโลหกิจออกแต่เพียงผู้เดียว สาเหตุที่แต่เดิมต้องให้สมุหเทศาภิบาลเป็นผู้ออกนั้น เพราะการทำเหมืองแร่แต่เดิมยังมีน้อยราย เป็นการให้ความสะดวกแก่นายเหมือง เพราะการคมนาคมไม่สะดวก หากให้

---

[11] ต่อมาขุนอินทรคีรีและพระเสนานุชิต ได้ถูกออกจากราชการ ด้วยความผิดดังกล่าว

ทางกรุงเทพฯ ออกให้ จะเกิดความล่าช้า แต่เมื่อถึงสมัยนี้ปัญหาเหล่านั้นหมดไป จึงโอนมาให้กระทรวงเป็นผู้ออกแต่เพียงแห่งเดียว ทั้งยังเป็นการแก้ปัญหาพวกนายหน้าค้าสิทธิเหมืองแร่ ซึ่งคอยจะขอใบอนุญาตผูกขาดตรวจแร่ไว้ขายต่อให้กับบริษัทด้วยราคาแพงได้อีกทางหนึ่ง (สจช. 2470: ร.7. กษ.4.1/71)

การออกระเบียบใหม่นี้ เป็นที่วิพากษ์วิจารณ์ของนายเหมือง และหนังสือพิมพ์ว่าจะทำให้มีคนมาขอทำเหมืองแร่น้อยลง (สจช. 2471: ร.7. ม.26.5 ก/47) และยังเป็นการลดอำนาจของสมุหเทศาภิบาล ซึ่งตามระเบียบเดิมแล้ว สมุหเทศาภิบาลจะมีอำนาจมาก เป็นการสนับสนุนการปกครอง นายเหมืองจำนวนมากจึงส่งจดหมายขอคำชี้แจง ซึ่งต่อมากระทรวงเกษตรได้ออกแถลงการณ์ชี้แจงถึงเหตุผลดังกล่าวข้างต้น (สจช. 2470: ร.7. กษ.4.1/71) เรื่องต่างๆ จึงสงบลง นอกจากปัญหาเหล่านี้แล้ว การทำเหมืองในช่วงเวลาดังกล่าวยังมีปัญหาเดิมๆ เกิดขึ้นซ้ำ คือ ปัญหาเกี่ยวกับทุน

ปัญหาเกี่ยวกับทุน การลงทุนทำเหมืองแร่ช่วงปี พ.ศ.2454-2475 จะเห็นว่ามีทั้งทุนจีน ทุนตะวันตก และทุนของคนไทย การทำเหมืองช่วงนี้ต้องใช้การลงทุนค่อนข้างสูง เนื่องจากรูปแบบการทำเหมืองแร่ขณะนั้น จะใช้การทำเหมืองโดยเรือขุดเสียเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเรือขุดลำหนึ่งราคาประมาณสี่แสนถึงแปดแสนบาท ถือเป็นจำนวนเงินมหาศาล ยากที่นายเหมืองจะดำเนินกิจการได้โดยลำพัง อีกทั้งการทำเหมืองแร่แบบจีนที่ต้องใช้กำลังคนเป็นสำคัญ ก็ไม่สามารถแข่งขันการทำเหมืองแร่แบบตะวันตกที่ใช้เครื่องจักรได้ นายเหมืองจึงหันมาใช้เครื่องจักรอย่างชาวตะวันตกบ้าง แต่เครื่องจักรมีราคาสูงมาก นายเหมืองจึงต้องรวมทุนกัน นายเหมืองบางคนได้ร่วมทุนกับชาวตะวันตกในรูปบริษัทเพื่อซื้อเครื่องจักรมาใช้ปรับปรุงการทำเหมืองให้ทันสมัย

ความเดือดร้อนจากการขาดแคลนเงินทุน ประกอบกับการพัฒนาวิธีการทำเหมืองแร่ที่ใช้เครื่องจักรต้องอาศัยการลงทุนมาก ทำให้ในเวลาต่อมา เหมืองเล็กๆ จึงค่อยๆ ปิดกิจการลงหรือมีการรวมทุนระหว่างนายเหมืองรายย่อยด้วยกัน ในขณะที่บริษัทเหมืองแร่ตะวันตกเข้ามามีบทบาททางด้านการลงทุนแทน ดังปรากฏว่าในปี พ.ศ.2471 มีบริษัทเหมืองแร่เรือขุดในไทยทั้งหมดประมาณ 15 บริษัท มีเรือขุด 24 ลำ แต่ละบริษัทมีทุนไม่ต่ำกว่า 150,000 ปอนด์ขึ้นไป (สจช. 2471: ร.6.น.31.1/37) เฉพาะเมืองตะกั่วป่าขณะนั้นมีเรือขุดถึง 9 ลำ และมีบริษัทของชาวตะวันตกเข้ามาทำการหลายบริษัท (สจช.2474: มร.7. รล/33 รล.20/154: 18)

นายเหมืองไทยส่วนใหญ่มักต้องอาศัยการกู้เงินมาทำเหมือง ในปีพ.ศ.2473 นายเหมืองที่มีทุนเป็นล้านมีน้อยมาก เช่น พระพิทักษ์จีนประชา (ตัน ม่าเสียง) ต้นตระกูลตันฑวณิชย์ในปัจจุบัน ดังนั้นเพื่อแก้ปัญหานี้ รัฐบาลจึงยอมให้ธนาคารชาเตอร์ (Charter Bank) มาตั้งทำการที่ภูเก็ต เพื่อหวังให้ธนาคารแห่งนี้เป็นแหล่งเงินกู้แก่นายเหมืองในอัตราดอกเบี้ยต่ำ แต่ธนาคารชาเตอร์กลับไม่ได้เปิดทำการให้กู้เงิน แต่ทำหน้าที่รับส่งเงินของนายเหมือง นักธุรกิจชาวตะวันตกเท่านั้น พระอร่ามสาครเขตร์ (ตัน เพ็กฮวด) พ่อค้านายเหมืองใหญ่ชาวภูเก็ตจึงเสนอให้รัฐบาลยกเลิกธนาคารชาเตอร์ และให้แบงค์สยามกัมมาจล[12] ซึ่งรัฐบาลมีหุ้นอยู่ด้วยมาตั้งที่ภูเก็ตแทน เพื่อเปิดให้กู้เงินโดยมีผู้แทนจากกระทรวงการคลังเป็นผู้จัดการ แต่ข้อเสนอนี้ไม่ได้การดำเนินการแต่อย่างใด (สจช. 2473: ร.7. สบ.2.28/29)

การที่กิจการเหมืองแร่เข้าสู่ยุคใหม่ ทุนจึงกลายเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่ง กรรมวิธีการทำเหมืองในขณะนี้ของเมืองตะกั่วป่า มีการนำเอาเครื่องจักรมาใช้แทนแรงงานกรรมกร เป็นเหตุให้นายทุนต่างชาติโดยเฉพาะชาวออสเตรเลีย เดนมาร์ค และอังกฤษ เข้ามามีบทบาทสำคัญในการทำเหมืองแร่ดีบุกที่เมืองตะกั่วป่าโดยใช้เรือขุด ซึ่งสามารถขุดได้ทั้งบนบก และในทะเล เพราะหลังจากนำเรือขุดมาใช้ในทะเลได้ไม่นาน ก็มีการดัดแปลงไปใช้บนบกได้สำเร็จโดยบริษัทไซมิศ ทิน ซินดิเกต (The Siamese Tin Syndicate Co.) ทำให้ผลผลิตดีบุกเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และหลังจากมีการสร้างทางรถไฟสายใต้ ธุรกิจการทำเหมืองแร่ได้ขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวางทางภาคใต้ การทำเหมืองแร่ได้เปลี่ยนแปลงจากเหมืองหาบ และเหมืองขุด มาเป็นเหมืองสูบ และเหมืองเรือขุด นายทุนเหมืองแร่ที่แต่เดิมชาวจีนจะมีบทบาทสำคัญ โดยการสะสมทุนมาจากการขูดรีดค่าแรงจากกรรมกรชาวจีน ได้เปลี่ยนมาเป็นนายทุนตะวันตกที่ระดมทุนก้อนใหญ่มาจากประเทศทุนนิยมของตน ได้กลายเป็นผู้ขยายการขูดรีดผลผลิตส่วนเกินจากกระบวนการผลิตแร่โดยตรง ไม่เฉพาะจากการค้าแร่อย่างเดียว ปริมาณแร่ที่ผลิตจากเหมืองแร่สมัยใหม่ของชาวตะวันตกเริ่มมีจำนวนมากกว่าแร่ที่ผลิตได้จากเหมืองแร่แบบอื่นของนายทุนจีน

เมื่อทุนกลายเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญต่อการดำเนินกิจการเหมืองแร่ในยุคใหม่นี้ รัฐบาลจึงต้องวางมาตรการเข้มงวดด้านเงินทุนต่อผู้ที่คิดจะทำเหมือง โดยกำหนดให้ผู้ขอประทานบัตรต้องวางเงินล่วงหน้าเพื่อเป็นการแสดงว่าผู้ขอมีเงินทุนพอ โดยให้วางเงินล่วงหน้าตั้งแต่ 180-700 บาท แล้วแต่ขนาดของเนื้อที่ที่ขอ (สจช. 2471: ร.7. กส.4.1/75) นอกจากนี้ การสร้างเส้นทางคมนาคมขนส่งในเหมือง เช่น สร้างถนน ขุดคลองสายน้ำ ล้วนแต่ต้องใช้เงินจำนวนมาก บางบริษัทต้องการ

---

[12] ธนาคารไทยพาณิชย์ในปัจจุบัน

ได้สัมปทานเหมืองแร่ในพื้นที่ที่มีเจ้าของหรือที่ของรัฐบาลก็ต้องเสียค่าเวนคืนที่ และชดใช้ค่าเสียหาย เช่น นายลิ่ม ฮกเซ่งจ่ายเงิน 22,325 บาท เป็นค่าแก้ไขลำน้ำไม่ให้เสียเพราะทำเหมืองแร่ในเมืองตะกั่วป่า หรือกรณีบริษัทสตูปูโลซึ่งได้รับประทานบัตรแทนนายลิ่ม ฮกเซ่ง รัฐบาลจึงเรียกเงินพิเศษจากบริษัทเพิ่ม 40,890 บาท และบริษัทต้องยอมใช้ค่าเสียหายให้นายลิ่ม ฮกเซ่ง (สจช. 2473: มร.7. รล.20.2/19)

เงินทั้งสองจำนวนนี้เป็นเงินทดแทน (Compensation) ที่รัฐบาลเรียกเก็บมาตั้งแต่สมัยพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ และเป็นข้อปฏิบัติใช้กันเรื่อยมา จำนวนเงินที่ได้รับจากนายเหมืองเหล่านี้จะถูกนำไปใช้ในการพัฒนาท้องถิ่น เช่น ถนนหนทาง โรงพยาบาล สาธารณูปโภคต่างๆ ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่บรรดานายเหมืองเช่นกัน เงินพิเศษที่เรียกเก็บในแต่ละปีมีจำนวนไม่น้อยดังนี้

ตารางที่ 11 เงินพิเศษที่เรียกเก็บจากนายเหมือง พ.ศ.2468-2472

ปี พ.ศ.	**จำนวนเงิน**	
	บาท	**สตางค์**
2468	53,440	74
2469	24,159	39
2470	88,186	33
2471	147,085	25
2472	216,629	30

ที่มา: สจช. 2472: ร.7. กส. 4/15

ในทางกลับกัน เงินจำนวนนี้ก็เป็นเงินต้นทุนอีกส่วนหนึ่งที่ผู้คิดจะทำเหมืองแร่ต้องเสีย การทำเหมืองแร่จึงเป็นกิจการที่ต้องอาศัยการลงทุนสูงมาก ประมาณว่าในปี พ.ศ.2472 เงินลงทุนของชาวตะวันตกทั้งหมดในกิจการเหมืองแร่ประมาณ 237 ล้านบาท หรือ 21 ล้านปอนด์สเตอริง (Ministry of Commerce and Communication Commercial Directory for Siam, 1929: 118-129 อ้างในพรรณี อวนสกุล, 2522: 135) ซึ่งยังไม่นับการลงทุนของชาวจีนที่ไม่อาจหาจำนวนที่แน่นอนได้

จะเห็นได้ว่า การลงทุนทำเหมืองแร่ในช่วงปี พ.ศ.2454-2475 การลงทุนจะเน้นในการเพิ่มทุนถาวรคือ เครื่องจักรที่ใช้ทำการผลิตมากกว่าจะให้ความสำคัญในเรื่องแรงงาน แตกต่างจากในระยะแรกที่มีการเพิ่มแรงงาน และมีการจัดหาแรงงานเข้ามาในเมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองต่างๆ ในมณฑลภูเก็ตให้เพียงพอต่อความต้องการ จึงพบว่าเหมืองใหญ่ๆ บางเหมืองมีแรงงานมากถึง 3,000-4,000 คน แต่เมื่อเทคโนโลยีก้าวหน้า ความต้องการแรงงานลดลงเพราะสามารถอาศัยเครื่องจักรในการทำการผลิตได้แทน และแรงงานที่ต้องการกลับเป็นแรงงานมีฝีมือ ดังนั้นการเข้ามาของทุนตะวันตกได้ทำให้กิจการการทำเหมืองแร่ของตะกั่วป่าได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมายในด้านการพัฒนาการผลิต และระบบการบริหารที่เป็นสมัยใหม่อย่างไม่เคยเป็นมาก่อน

ปัญหาด้านแรงงาน หากเป็นการทำเหมืองแร่ช่วงก่อนหน้านี้ แรงงานนับเป็นปัจจัยสำคัญในธุรกิจเหมืองแร่ จะเห็นได้ว่า ก่อนหน้านี้รัฐบาลพยายามทุกวิถีทางในการที่จะชักจูงแรงงานให้เข้ามาทำงานในเมืองตะกั่วป่าและหัวเมืองต่างๆ ในมณฑลภูเก็ต จนถึงขั้นออกเงินไปรับกุลีจีนเข้ามาทำงานในดินแดนแถบนี้โดยตรง ไม่ต้องผ่านทางมลายู และสิงคโปร์ ถึงกระนั้นก็ดี ปัญหาการขาดแคลนแรงงาน นับเป็นปัญหาสำคัญของกิจการเหมืองแร่ในเมืองตะกั่วป่า

กุลีจีนเหล่านี้เมื่อหมดสัญญาจ้างก็จะรับจ้างเป็นแรงงานอิสระ หรือไม่ก็เดินทางกลับบ้าน ทำให้ตัวเลขจำนวนคนงานไม่แน่นอน ซึ่งการอพยพเคลื่อนย้ายของคนงานเกิดจากเหตุปัจจัยสำคัญอยู่สองประการคือ ราคาแร่ดีบุก หากแร่ดีบุกราคาสูง มีการทำเหมืองแร่มาก กุลีจีนจะเข้ามามาก แต่หากราคาดีบุกตกต่ำ ก็จะอพยพกลับบ้าน หรือเปลี่ยนอาชีพบ้าง อีกประการหนึ่งคือ ขึ้นอยู่กับสภาพฤดูกาล เพราะการทำเหมืองแร่แบบเก่าต้องอาศัยน้ำมาก ในฤดูฝนจึงมีกุลีจีนเข้ามารับจ้างทำเหมืองแร่กันมาก ดังปรากฏหลักฐานการอพยพเข้าออกของกุลีจีนระหว่างปี พ.ศ.2431 กุลีจีนเข้าเมือง 7,060 คน ออกไป4,468 คน และปี พ.ศ.2432 เข้ามาจำนวน 5,609 คน ออกไป 6,818 คน (สจช. ร.ศ.125: ร.5. ม.14 ก/50) พ.ศ.2436 มีแรงงาน 8,085 คน (สจช. ร.ศ.112: ร.5. กส.6.5/8) และ พ.ศ.2440 มีแรงงานถึง 12,000 คน (กาญจนา โลหวัชระสันติ, 2513: 228)

จะเห็นว่าจำนวนแรงงานมีการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างสูง แม้จะมีการออกพระราชบัญญัติเหมืองแร่ พ.ศ.2461 ระบุให้ประทานบัตรแปลงหนึ่งใช้แรงงานทำเหมืองในเนื้อที่ไม่เกิน 2 ไร่ต่อแรงงาน 1 คน (เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ, 2478: 30-54) และยังมีการกำหนดให้นายเหมืองบอกจำนวนแรงงานเมื่อสิ้นปี แต่ก็ไม่อาจทราบจำนวนกรรมกรทั้งหมดแต่ละปีได้แน่นอน เพราะไม่ได้ระบุว่าในประทานบัตรต้องแจ้งจำนวนแรงงานด้วย จึงเกิดการอพยพเคลื่อนย้ายของแรงงานอยู่

เสมอ ปัญหาการแย่งชิงคนงานระหว่างนายเหมืองจึงเกิดขึ้นบ่อยๆ ดังนั้นนายเหมืองจึงต้องสร้างสิ่งยั่วใจให้แก่แรงงาน เพื่อจะได้อยู่ทำเหมืองในที่ของตนนานๆ นายเหมืองจึงมีกิจการค้าของตนเองภายในเหมือง เช่น มีโรงสุรา บ่อนเบี้ย โรงสูบฝิ่น ร้านขายของที่จำเป็นต่างๆ เช่น เสื้อผ้า อาหาร เป็นต้น การสร้างสิ่งล่อใจด้วยอบายมุขเหล่านี้ ทำให้กุลีจีนต้องทำงานรับจ้างเป็นเวลานาน กรรมกรเหมืองจึงยากจน และสุขภาพทรุดโทรม โดยมากจะติดฝิ่น กุลีสูบฝิ่นเพื่อให้มีแรงทำงาน (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2506: 271) การสร้างสิ่งล่อใจให้กุลีอยู่ในเหมืองนานๆ เช่นนี้ สร้างรายได้เป็นกอบเป็นกำให้แก่นายเหมือง และเป็นรายได้ที่สำคัญอีกทางของนายเหมือง

โดยปกติแล้ว ค่าจ้างแรงงานกุลีจีนนั้นคิดเป็นรายวัน โดยเฉลี่ยแล้วกุลีจีนจะได้ประมาณเดือนละ 30-40 เหรียญ (สจช. 2473: ร.7. สบ.2.28/29) แต่ในความเป็นจริงแล้วไม่มีการตกลงราคาว่าจ้างเป็นที่แน่นอน ในกรณีที่นายเหมืองขาดทุน นายเหมืองอาจให้ค่าจ้างเพียงครึ่งหนึ่ง หรือบางครั้งเพียงหนึ่งในสี่ของค่าจ้างหรือไม่ให้เลยก็มี จึงมีเหตุทะเลาะวิวาทระหว่างนายเหมืองกับกุลีจีนอยู่บ่อยครั้ง เป็นเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้กุลีจีนไม่อยากทำงานในไทย ทั้งยังปรากฏหลักฐานว่า ในสมัยนี้มีการใช้แรงงานเด็กอายุต่ำกว่า 15 ปี ในเหมืองด้วย เพราะในร่างพระราชบัญญัติลูกจ้างเหมืองแร่มณฑลนครศรีธรรมราช ร.ศ.123 ระบุว่า “…มาตรา 2 ข้อ 2 คำว่า “ลูกจ้าง” พึงเข้าใจว่า ผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งเข้ามารับจ้าง ซึ่งมีอายุต่ำกว่า 15 หรือเหนือ 15 ปีขึ้นไป…” (สจช.ร.ศ.123. ร.5: ศธ.42/4) แต่ร่างประกาศนี้ก็ไม่ได้ระบุค่าจ้างแต่อย่างใด แต่ค่าจ้างโดยประมาณเมื่อปี พ.ศ.2448 คงประมาณวันละ 60 สตางค์ (สมภพ จันทรประภา, 2502: 45) และต่อมาราคาเพิ่มขึ้นเป็น 1-2 บาท ในปี พ.ศ.2473 แต่ยังไม่พอต่อการดำรงชีพของแรงงานเพราะต้องเสียไปกับอบายมุขที่นายเหมืองสร้างไว้ล่อใจ

สาเหตุที่แรงงานนิยมทำงานในหัวเมืองมลายูมากกว่าไทยที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ เรื่องสวัสดิการโรงพยาบาล และการคมนาคมที่สะดวกกว่าฝั่งไทย อุบัติเหตุจากเหมืองแร่ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้บ่อย อันมาจากการใช้เครื่องจักร และความเสี่ยงอื่นๆ จนถึงกับมีการเสนอพระราชบัญญัติป้องกันอันตรายอันเกิดกับคนงานโดยความเลินเล่อของนายจ้าง (สจช. 2472: ร.7: กส.4/3) นอกจากนี้ยังมีปัญหาที่เกี่ยวกับสุขภาพอนามัยของแรงงาน เนื่องจากแหล่งเหมืองแร่ต่างๆ มักอยู่ในบริเวณป่าเขา มีความยากลำบากในด้านการคมนาคม โรคภัยไข้เจ็บ เช่น ไข้มาเลเรีย โรคบิด รวมทั้งอันตรายที่เกิดจากสัตว์ป่า หรือหากรอดพ้นจากสิ่งเหล่านี้ก็มีกุลีจีนน้อยรายที่ไม่ติดฝิ่น ความเป็นอยู่ของกุลีนั้นจึงอยู่ในสภาพที่ยากลำบากมาก

การมีสวัสดิการที่ดีจะเป็นแรงจูงใจให้กุลีจีนเข้ามาทำงานมากกว่าการให้ค่าจ้างที่สูง รัฐบาลจึงมีการริเริ่มให้มีการสร้างโรงพยาบาลสำหรับรักษากรรมกรเหมืองแร่ที่เจ็บป่วยโดยไม่เสียเงิน โดยเงินค่าบำรุงโรงพยาบาลจะเก็บจากกรรมกรเดือนละ 5 อัฐ (ขุนเสนานุวงศ์ภักดี, 2513: 37) เมืองตะกั่วป่าได้รับเงินสนับสนุนจากบริษัทเหมืองแร่ตะวันตกในการสร้างสาธาณูปโภคเหล่านี้เช่นกัน โดยบริษัทตะกั่วป่าแวลเลย์ ติน ได้สนับสนุนเงินจำนวน 50,000 บาท เพื่อสร้างโรงพยาบาลในจังหวัดตะกั่วป่า เพราะบริษัทเล็งเห็นว่าจะเป็นประโยชน์ต่อบริษัทเช่นกัน และยังได้รับเงินสนับสนุนจากบริษัททุ่งคาฮาเบอร์ เป็นจำนวน 74,445 บาท 76 สตางค์ ในการสร้างศาลากลางจังหวัดตะกั่วป่า ซึ่งขณะนั้นเป็นเรื่องเร่งด่วนที่ต้องจัดการ เนื่องจากขณะนั้นต้องอาศัยจวนผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นที่บัญชาการมานาน อีกทั้งเจ้าหน้าที่แผนกต่างๆ แยกย้ายกันอยู่ ทำให้ขาดความสะดวกในการทำงาน (สจช. 2471: ร.7.มท.1.5.1)

ปัญหาเรื่องแรงงานนี้ เป็นปัญหาสำคัญปัญหาหนึ่งของชาวตะวันตกในช่วงเริ่มแรกที่เข้ามาประกอบธุรกิจเหมืองแร่ในตะกั่วป่า ซึ่งชาวตะวันตกได้แก้ปัญหาโดยการนำเอาเทคนิคการผลิตด้วยเครื่องจักรที่ทันสมัยมาใช้แทนแรงงาน นั่นคือ เรือขุด ช่วยทำให้ลดการใช้แรงงานลงได้มาก การทำเหมืองแร่แบบจีนจะใช้แรงงานหลายร้อยคนในการทำงานวันละ 10 ชั่วโมง แต่หากใช้เรือขุดใช้แรงงานเพียงวันละ 40-50 คน แบ่งเป็น 3 ผลัด เปิดเครื่องจักรขุดได้ทั้งกลางวันกลางคืน วันละ 20 ชั่วโมง ซึ่งเสียค่าใช้จ่ายน้อยกว่า และได้แร่มากกว่า (กรมโลหกิจ, 2506: 157) ดังนั้นเครื่องจักรจึงสามารถทดแทนแรงงานได้เป็นอย่างดี ปัญหาการขาดแคลนแรงงานซึ่งเคยเป็นปัญหาใหญ่จึงคลี่คลายลง แต่การทำเหมืองแร่แบบใหม่ประสบปัญหาใหม่คือ ขาดแรงงานฝีมือคือขาดช่างเทคนิคที่มีความชำนาญและความสามารถ ซึ่งต้องว่าจ้างในราคาสูง ในปี พ.ศ.2449 ช่างฝีมือชาวจีนจะได้ค่าจ้างวันละ 1.50 เหรียญมาเลย์/วัน แต่พอปี พ.ศ.2452 ค่าจ้างสูงขึ้นเป็น 4-5 เหรียญมาเลย์/วัน (Suthy, 1976: 201) และยังมีผู้เชี่ยวชาญชาวยุโรป ชาวออสเตรเลีย ซึ่งได้รับเงินเดือนสูงพอๆ กับชาวตะวันตกอื่นๆ ที่ทำงานในกรุงเทพฯ (Vergini, 1967: 447)

อย่างไรก็ตาม แม้แรงงานเหล่านี้จะมีค่าจ้างที่สูง แต่เนื่องจากบริษัทต่างๆ มีความต้องการแรงงานฝีมือเหล่านี้กันมาก จึงมีการแข่งขันกันให้สวัสดิการเพื่อให้แรงงานเหล่านี้ทำงานอยู่ด้วยนานๆ เมื่อราคาดีบุกตกต่ำ เหมืองบางแห่งต้องปิดกิจการชั่วคราว แต่บริษัทเหมืองใหญ่ๆ ยังคงจ้างแรงงานฝีมือเหล่านี้ต่อไปโดยยังคงให้เงินเดือนเท่าเดิม ดังนั้นรูปแบบของแรงงานในสมัยหลังนี้จะเปลี่ยนจากรูปแบบแรงงานไร้ฝีมือมาเป็นแรงงานมีฝีมือ ทำให้ความคึกคักของการเข้าออกของชาวจีนในเมืองตะกั่วป่าลดน้อยลง

กล่าวโดยสรุปแล้ว จะเห็นได้ว่าการดำเนินธุรกิจเหมืองแร่ในช่วงระหว่างปี พ.ศ.2454-2475 กิจการเหมืองแร่ของตะกั่วป่าเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วด้วยทุนและเทคนิควิทยาการจากชาวต่างชาติ ในขณะเดียวกัน แม้ว่ารัฐบาลจะประกาศนโยบายอนุญาตให้ทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติทำเหมืองแร่ได้อย่างเสรีภายใต้ระเบียบของกรมราชโลหกิจ แต่เบื้องหลังนั้น รัฐบาลค่อนข้างระมัดระวังในการให้สัมปทานเหมืองแร่แก่ชาวต่างชาติ อันจะเห็นได้จากการกำหนดระเบียบ และขั้นตอนที่เข้มงวดมากกว่าการออกให้คนในบังคับของไทยมาก ทั้งนี้เพราะรัฐบาลจำต้องคำนึงถึงเหตุผลทางการเมืองการปกครองมาประกอบการพิจารณาด้วย เพราะขณะนั้นไทยกำลังเผชิญหน้ากับลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตก จึงต้องพยายามหลีกเลี่ยงไม่ให้เกิดกรณีพิพาทกับชาวต่างชาติไม่ว่าจะมาจากปัญหาใดๆ ก็ตาม

แม้ว่าในสมัยต่อมา ปัญหาทางการเมืองจะคลี่คลายลงแต่รัฐบาลยังต้องระมัดระวังในการให้สัมปทานเหมืองแร่แก่ชาวต่างชาติอยู่เช่นเดิม โดยจะเห็นได้จากนโยบายการเปิดพื้นที่เหมืองแร่ใหม่ มีการห้ามทำเหมืองในพื้นที่ที่รถไฟจะตัดผ่านบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกใน 3 มณฑลคือ ชุมพร นครศรีธรรมราช และปัตตานี ในปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และนโยบายการให้บริเวณพื้นที่ตั้งแต่เมืองชุมพรขึ้นไปเป็นเขตปลอดจากการลงทุนของชาวต่างชาติในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อเป็นการสงวนรักษาทรัพยากรแร่ธาตุไม่ให้ถูกขุดไปจนหมดและไม่ให้ผลประโยชน์ส่วนใหญ่ตกไปอยู่กับชาวต่างชาติ รัฐบาลต้องการรอให้คนไทยมีความรู้ความสามารถพอจะเข้าดำเนินการเอง แต่ในมุมกลับกัน กลับส่งผลทำให้ธุรกิจเหมืองแร่ในตะกั่วป่าและหัวเมืองอื่นๆ ของไทยมีการพัฒนาไปได้ช้า เพราะนโยบายจำกัดพื้นที่ทำเหมืองนี้ ทั้งๆ ที่ความจริงแล้ว การทำเหมืองแร่สามารถทำได้ทุกภาคของประเทศ เพราะประเทศไทยอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรแร่ธาตุต่างๆ มากมาย แต่การทำเหมืองแร่กลับเป็นอาชีพสำคัญของภาคใต้และเจริญสูงสุดเฉพาะภาคใต้เท่านั้น (พรรณี อวนสกุล, 2522: 197) นี่อาจเป็นเหตุผลอีกประการที่ทำให้ธุรกิจเหมืองแร่ในไทยไม่พัฒนาเทียบเท่าหัวเมืองข้างเคียง

อย่างไรก็ตาม จากเหตุที่รัฐบาลตระหนักว่า สภาพการทำเหมืองแร่ในเวลานั้น ส่วนใหญ่จะตกอยู่กับชาวต่างชาติ และชาวไทยยังขาดความรู้ความสามารถพอที่จะดำเนินการได้ด้วยตนเอง รัฐบาลจึงให้ความสำคัญต่อการวางนโยบายเหมืองแร่แห่งชาติที่ชัดเจนขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2472 โดยสาระสำคัญคือ กำหนดการเปิดพื้นที่เหมืองแร่ใหม่ กำหนดหลักการวินิจฉัยว่าพื้นที่ใดควรเปิดทำเหมืองเมื่อใด รัฐบาลคำนึงถึงความสนใจ ความรู้ และทักษะของคนไทยในการทำเหมืองแร่ มีการตรวจตราแหล่งแร่ที่แน่นอน ลักษณะการทำเหมืองแร่สะดวกหรือยากประการใด รวมทั้งความต้องการ

และราคาแร่ในท้องตลาดด้วย นโยบายดังกล่าวนี้ได้มีการดำเนินการและมีการขยายงานทางวิชาการของกรมโลหกิจมากยิ่งขึ้น เพื่อประโยชน์ของกิจการเหมืองแร่ในสมัยต่อมา

การเกษตรกรรม

การเกษตรกรรมช่วงระหว่างปี พ.ศ.2454-2475 ไม่มีความแตกต่างจากก่อนหน้านี้เท่าใดนัก เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่ยังคงยึดอาชีพรับจ้างทำเหมืองแร่เป็นอาชีพหลัก มากกว่าสนใจทำอาชีพการเกษตรกรรมอย่างจริงจัง นโยบายพัฒนาการเกษตรกรรมในตะกั่วป่าซึ่งพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ได้วางไว้เป็นแนวทาง มีคนยึดแนวปฏิบัติตามเพียงส่วนน้อย ประกอบกันราคาแร่ดีบุกในขณะนี้มีราคาสูงมาก ในขณะที่สินค้าเกษตรกรรมราคาไม่แน่นอน ยิ่งส่งผลให้ประชาชนสนใจการทำเหมืองแร่มากกว่า แต่อย่างไรก็ตาม การเกษตรกรรมในเมืองตะกั่วป่าก็ยังมีปรากฏให้เห็น แม้จะไม่คึกคักเท่ากับกิจการเหมืองแร่ การเกษตรกรรมในเมืองตะกั่วป่าสามารถจำแนกได้ดังนี้

การทำนา

จากนโยบายที่สนับสนุนให้ราษฎรเข้าไปจับจองพื้นที่ โดยบังคับให้ประชาชนแต่ละครอบครัวมีที่นาไม่ต่ำกว่า 10 ไร่ หรือที่สวนไม่ต่ำกว่า 20 ไร่ ทั้งยังมีมาตรการให้ความช่วยเหลือในการทำการเกษตรต่างๆ แก่ประชาชน และการควบคุมอย่างใกล้ชิดจากฝ่ายปกครอง โดยมีการออกตรวจพื้นที่บ่อยครั้ง เพื่อกระตุ้นให้กำนัน ผู้ใหญ่บ้านเอาใจใส่ราษฎรอย่างใกล้ชิด แต่ในเวลาต่อมา กลับพบว่ามีการเพาะปลูกในตะกั่วป่าเพียงเล็กน้อย เช่น ที่ตำบลท่านา นายแดงขอจับจองที่ดินไว้ 10 ไร่ เพาะปลูกเพียง 3 ไร่ (สจช. 2465: ร.6 .มท.1.3.4/93) การที่ราษฎรขอจับจองที่ดินกันมาก ไม่ใช่เพื่อการเพาะปลูก แต่ขอไว้สำหรับดักขายบริษัทเหมืองแร่ การบอกอาณาเขตในการจับจองพื้นที่ ไม่มีการบอกอาณาเขตที่แน่นอน อาจคลาดเคลื่อนจากที่บอกถึง 50 เส้น เพราะการลงเขตทั้งสี่ทิศจะบอกว่า ติดกับไม้หลักแก่นหรือคลองอะไร ซึ่งอาจคลาดเคลื่อน ไม่แน่นอน เป็นสิ่งที่กว้างมาก (สจช. 2470: ร.7.มท.1.3.4/144) ส่วนที่ดินที่เหลือนั้น มีการขอเกินไว้เพื่อดักขายแก่พวกนายเหมือง

อย่างไรก็ตาม มีประชาชนบางส่วนทำนาอย่างจริงจัง แต่วิธีการทำนาของคนตะกั่วป่า และหัวเมืองต่างๆ ในมณฑลภูเก็ตมีวิธีพิเศษ แตกต่างจากการทำนาของคนในมณฑลอื่นๆ ของไทย เช่น การนวดข้าว ภาคกลางใช้ควายเหยียบ แต่ภาคใต้ใช้คนนวด ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสตรี หรือการเก็บข้าวในเมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองอื่นๆ ในมณฑลภูเก็ต ส่วนใหญ่ใช้วิธีการเก็บข้าวโดยใช้เครื่องมือที่

เรียกว่า “แกระ” ซึ่งมีลักษณะเป็นเหล็กแผ่ให้บาง มีด้ามไม้จับ หนีบข้าวตัดทีละรวง กว่าจะได้สักกำใช้เวลากว่า 20 นาที (สจช. 2466: ร.6/1 น.20.3/54:29) ในสมัยพระยารัษฎานุประ ดิษฐ์ฯ ก็ได้พยายามส่งเสริมให้คนตะกั่วป่าหันมาใช้วิธีการเก็บข้าวด้วยเคียวตามอย่างชาวนาในภาคกลาง ซึ่งสามารถเกี่ยวได้คราวละมากๆ ถึงกับมีการประกาศห้ามไม่ให้ใช้แกระเก็บข้าวตามปกติที่ใช้กัน แต่ให้กำนันจัดหาเคียวไว้สำหรับเกี่ยวข้าว (สจช. ร.ศ.120: ร.5. กส.13/224)

ความจริงแล้วการทำนาของชาวนาในเมืองตะกั่วป่า และเมืองอื่นๆ ในมณฑลภูเก็ตที่นิยมเก็บข้าวด้วยแกระนี้ เพราะเชื่อกันว่า การใช้แกระทำให้แม่โพสพไม่ตกใจ จะได้ให้ผลผลิตสูง ดังปรากฏหลักฐานในเรื่องความเชื่อของชาวนาในมณฑลภูเก็ตในเรื่องดังกล่าวนี้ (สจช. ร.ศ.129: ร.5.กส. 5/34) ว่า

> …เป็นลัทธิของชาวนามณฑลภูเก็ต เชื่อถัดกันว่า แม่ประสกอาจจะให้ดีให้ร้ายแก่คนได้ที่สุดจนเป็นเมล็ดเข้าแล้วหนีหายไปก็ได้ เพราะฉะนั้น เมื่อข้าวสุกแล้ว ชาวนา…ต้องทำพิธีทำขวัญเข้าเสียก่อน และต้องเก็บเข้าทีละรวงด้วยแกะ จะเกี่ยวด้วยเคียวทีละกำอย่างในมณฑลชั้นในเป็นไม่ได้ เข้าจะตกใจจะหนีจะหาย จะให้โทษอะไรต่างๆ…

ลักษณะความเชื่อดังกล่าวนี้ อาจดูไร้เหตุผลสำหรับเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ไม่ใช่คนภาคใต้ จึงมองชาวนาในภาคใต้ว่าเป็นพวกงมงาย เจ้าหน้าที่ของรัฐพยายามอธิบายให้ราษฎรเข้าใจว่าการเกี่ยวข้าวด้วยเคียวสะดวกเพียงใด ชาวนาในมณฑลกรุงเทพฯ และมณฑลอื่นๆ เกี่ยวข้าวด้วยเคียวทั้งนั้น ไม่มีโทษใดๆ มีแต่ความมั่งคั่งบริบูรณ์ แต่ก็ไม่เป็นผล ราษฎรยังคงสมัครใจใช้วิธีเก็บข้าวด้วยวิธีเดิม แท้ที่จริงแล้ว การเก็บข้าวด้วยแกระเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านในภาคใต้ ประโยชน์ของการใช้แกระเก็บข้าว คือ สามารถเก็บข้าวได้ทั้งหมด ตกหล่นน้อยมาก ไม่ต้องเสียเวลานวด ทั้งยังไม่เปลืองเนื้อที่เก็บรักษาข้าวในยุ้งฉางเพราะไม่มีฟาง และใบข้าวมากเหมือนการเก็บข้าวด้วยเคียว (ศิรินทร์ บุญโสธรสถิตย์, 2525: 240) อีกทั้งพันธุ์ข้าวที่ปลูกในภาคใต้จะมีลักษณะกรอบมากกว่าพันธุ์ข้าวที่ปลูกในภาคกลาง การใช้เคียวเกี่ยวจะทำให้ข้าวตกหล่นมาก ดังนั้นประชาชนจึงยังคงนิยมใช้แกระเก็บข้าวมาจนทุกวันนี้

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ารัฐบาลจะพยายามอย่างเต็มที่ในการส่งเสริมการทำนาในเมืองตะกั่วป่า แต่กลับไม่ได้ผลมากนัก เพราะราษฎรมักจะละทิ้งที่นาไปรับจ้างทำเหมืองแร่ดีบุกอยู่เช่นเดิม ดังนั้นเมืองตะกั่วป่าจึงยังคงประสบปัญหาขาดแคลนข้าวสำหรับการบริโภคเช่นเดิม เมื่อการเพาะปลูกข้าว

มีผลผลิตไม่เพียงพอต่อการบริโภคจึงมีการสั่งซื้อข้าวจากภายนอกเข้ามา ข้าวที่บริโภคภายในเมืองตะกั่วป่าส่วนใหญ่เป็นข้าวที่นำมาจากต่างประเทศ ดังนั้นยามเกิดวิกฤตเศรษฐกิจตกต่ำในช่วงต้นของสงครามโลกครั้งที่ 1 ราวปี พ.ศ. 2457 จึงเกิดวิกฤตการณ์ขาดแคลนข้าวและสินค้าอุปโภคบริโภคในเมืองตะกั่วป่าอย่างหนัก เมื่อรัฐบาลอังกฤษที่เมืองปีนัง และเมืองมะริดสั่งให้กักสินค้าห้ามส่งออกนอกประเทศชั่วคราว เมืองตะกั่วป่าเดือดร้อนมากเพราะพึ่งพิงสินค้าจากเมืองเหล่านี้ตลอดมา จนรัฐบาลต้องหาทางช่วยเหลือดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

การทำสวน

ผลจากความพยายามในการส่งเสริมทางด้านการเกษตรกรรมของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ที่ต้องการให้ประชาชนสนใจการเพาะปลูกพืชต่างๆ เพื่อชดเชยการนำเข้าสินค้าจากต่างประเทศทำให้ตะกั่วป่ามีการทำการเกษตรกรรมเพิ่มขึ้น เพราะพื้นที่ของเมืองตะกั่วป่าแม้จะมีไม่มากนักแต่สามารถใช้ทำการเกษตรกรรมได้ แต่ที่ไม่ค่อยมีการทำการเพาะปลูกเพราะราคาพืชผลทางการเกษตรมีราคาไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับตลาด ดังนั้นการจะทำให้ประชาชนหันมาสนใจการเพาะปลูกต้องมีการสร้างแรงจูงใจ รัฐบาลพยายามติดต่อหาตลาดและสืบราคา ถ้าราคาพืชสวนใดตกต่ำ รัฐบาลจะแนะนำให้ปลูกพืชอื่นทดแทน

ยางพารา (Indian Rubber) เป็นพืชเศรษฐกิจอีกอย่างที่มีการนำเข้ามาปลูกในเมืองตะกั่วป่าหลังจากที่พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ได้ริเริ่มนำต้นยางพารามาทดลองปลูกที่เมืองตรัง แล้วเริ่มขยายไปปลูกในเมืองต่างๆ ในมณฑลภูเก็ตในราวปี พ.ศ.2451 ตั้งแต่นั้นมามีการเพิ่มผลผลิตยางพาราสูงขึ้นเรื่อยๆ และสร้างความเปลี่ยนแปลงต่อระบบเศรษฐกิจของภาคใต้ชายฝั่งทะเลตะวันตกซึ่งรายได้จากเดิมที่มาจากการทำเหมืองแร่เป็นหลักเปลี่ยนมาเป็นยางพาราในเวลาต่อมา ตามรายงานข้าหลวงเทศาภิบาลระบุว่า “ได้หารือเกี่ยวกับเรื่องการอนุญาตจับจองที่ดิน และสวนยางของมณฑลภูเก็ตแต่กำลังร่างพระราชบัญญัติอยู่ เพื่อเป็นการไม่เสียเวลาแก่ผู้ประสงค์จะทำสวนยาง…กระทรวงเกษตราธิการจึงได้ร่างประกาศสำหรับใช้เป็นข้อบังคับชั่วคราวในการทำสวนยาง” (หอสมุดกรมดำรงราชา นุภาพ, ร.ศ129: 289-290 อ้างใน สุรีย์ เลียงแสงทอง, 2523: 108)

จากหลักฐานดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าเมืองตะกั่วป่าเป็นเมืองที่สำคัญอีกเมืองหนึ่งในมณฑลภูเก็ตที่มีความจำเป็นอย่างเร่งด่วน ที่จะต้องส่งเสริมให้มีการเพาะปลูกยางพาราเพื่อเป็นสินค้าออก เพราะการที่ตะกั่วป่ามีอาชีพหลักคือ การทำเหมืองแร่แต่เพียงอย่างเดียว เมื่อมีการขึ้นลงของราคาแร่ดีบุก ย่อมกระทบกระเทือนต่อคนตะกั่วป่ามาก จึงมีความพยายามส่งเสริมทางด้านการเกษตรเพื่อสร้างทางออกให้แก่ราษฎรในเมือง ผลจากการส่งเสริมดังกล่าวทำให้ปัจจุบันยางพาราได้กลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของอำเภอตะกั่วป่าที่ทำรายได้ให้กับราษฎรทดแทนรายได้จากการทำเหมืองแร่ซึ่งปัจจุบันได้ซบเซาลงไป ยางพาราสามารถปลูกได้ทั่วไปในอำเภอตะกั่วป่า เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศ และภูมิอากาศเหมาะสมแก่การทำสวนยางพาราเป็นอย่างมาก

มีหลักฐานบันทึกไว้ว่าหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกเป็นภูมิภาคแรกของไทยที่มีการทำสวนยางพารา (ป๋วย อึ้งภากร และสุภาพ ยศสุนทร, 2498: 36) และยางพาราได้กลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีความสำคัญของหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก เมื่อต้นยางพาราเริ่มให้ผลผลิตจะมีแรงงานจีนอพยพจากมลายูจำนวนหนึ่งเข้ามาเพื่อรับจ้างกรีดยาง ชาวจีนบางคนที่มีทุนทรัพย์จะเป็นเจ้าของสวนยางพาราขนาดใหญ่ในหัวเมืองเหล่านี้ [13]

ปัญหาสำคัญของการปลูกยางพาราอยู่ที่การจับจองที่ดิน เพราะขณะนั้นยังไม่มีพระราชบัญญัติแน่นอนเกี่ยวกับการให้กรรมสิทธิ์แก่ราษฎรที่อยู่ในท้องที่ หรือชาวต่างประเทศที่สนใจจะเข้ามาทำสวนยางพารา อีกประการหนึ่งคือ ปัญหาในการลงทุนค่าใช้จ่ายเบื้องต้นก่อนที่จะปลูกยาง ในปี พ.ศ.2453 เงินลงทุนเบื้องต้นในการปลูกยางที่สำคัญคือ ค่าถางป่า ขุดหลุม ค่าต้นยางซึ่งต้องเพาะเอง ตกราคาต้นละครึ่งสตางค์ เบ็ดเสร็จรวมเป็น 5 บาท 87 สตางค์ ต่อ 1 ไร่ เงินเดือนกุลีกับค่าอาหารตกราวเดือนละ 25 บาท แต่ละคนทำงานได้ประมาณเดือนละ 72 ไร่ นอกจากนี้ ยังมีเงินเดือนผู้จัดการ หัวหน้ากุลี และเครื่องมือต่างๆ รวมทั้งสิ้นอีกเดือนละ 5 บาท 66 สตางค์ (หอสมุดกรมดำรงราชานุภาพ, ร.ศ.129: 289-290 อ้างใน สุรีย์ เลียงแสงทอง, 2523: 108) เมื่อการลงทุนเริ่มแรกมีจำนวนสูงเช่นนี้ ในขณะที่ราษฎรพื้นเมืองส่วนใหญ่มีฐานะยากจน ไม่มีเงินทุนมากนัก ลักษณะสวนยางของราษฎรพื้นเมืองจึงมีขนาดเล็ก ผลิตยางในรูปยางแผ่นยังไม่ได้รมควัน (Unsmoked Sheets) มีคุณภาพ

---

[13] นายเหมืองแร่ดีบุกบางคนในอำเภอตะกั่วป่าได้ผันตัวเองหันมาประกอบอาชีพทำสวนยางพาราทดแทนการทำเหมืองแร่ซึ่งปัจจุบันได้เลิกกิจการลง เช่น คุณนิรัตน์ บุญสูง อดีตนายเหมืองแร่บริษัทเรือขุดแร่บุญสูง จำกัด และอดีตนายกเทศมนตรี เทศบาลเมืองตะกั่วป่าหลายสมัย ปัจจุบันได้หันมาทำธุรกิจสวนยางพาราและบ่อกุ้งในตำบลบางครั่ง อำเภอคุระบุรี จังหวัดพังงา (จากการสัมภาษณ์ นายนิรัชน์ บุญสูง อายุ 77 ปี อยู่บ้านเลขที่ 115 หมู่ 3 ต.บางครั่ง อ.คุระบุรี จ.พังงา เมื่อวันที่ 28 ตุลาคม พ.ศ.2548)

ต่ำ แต่ในที่สุด ปัญหาเหล่านี้ได้คลี่คลายลง เมื่อพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ได้ร่วมกับข้าหลวงเกษตรวางระเบียบบังคับ โดยการระบุให้การจับจองที่ดิน ผู้ที่ขอไปปลูกยางพารา จะปลูกภายหลังทำนา แต่ถ้าขอจับจองที่ดินเพื่อปลูกยางแล้วไม่ทำ รัฐบาลจะนำที่ดินไปขายเพื่อเป็นการบังคับให้ราษฎรใช้พื้นที่ตามนโยบายของทางราชการ และทางรัฐบาลยังเสนอให้มีการจ้างชาวอินเดียที่ชำนาญการปลูกยางพารา มาคอยให้คำแนะนำแก่ราษฎร รวมทั้งขออนุมัตินำเงินเหลือจ่ายจากกองราชโลหกิจมาใช้เป็นงบประมาณสนับสนุนในโครงการนี้ ซึ่งกรมหลวงดำรงราชานุภาพก็ทรงเห็นชอบ และอนุญาตให้ดำเนินการได้ (สจช. ร.ศ.120: ร.5.กษ.10.2/1)

อย่างไรก็ตาม ความพยายามในการส่งเสริมให้ประชาชนปลูกสวนยางพาราของรัฐบาลไม่ประสบผลสำเร็จนัก การลงทุนทำสวนยางส่วนใหญ่จะเป็นของนายเหมืองชาวจีนซึ่งมีทุนมากกว่าชาวพื้นเมือง เนื่องจากเจ้าของสวนยางพารามักประสบปัญหาหลายอย่าง เพราะนอกจากการลงทุนจะสูงแล้ว การทำสวนยางพารายังมีปัญหาเรื่องของราคาที่ไม่แน่นอน บางปีประสบปัญหาราคายางตกต่ำ ดังตารางเปรียบเทียบสินค้ายางขาออกในระยะ 10 ปี ตั้งแต่ปี พ.ศ.2465-2474

ตารางที่ 12 เปรียบเทียบสินค้ายางขาออกตั้งแต่ พ.ศ.2465-2474

	ยางพาราแผ่น	**เศษยางพารา**	**ยางไม้ใช้แทน**	**รวมปริมาณยางและราคา**
พ.ศ.2465				
กิโลกรัม	45,840	-	-	45,840
ราคา	37,782	-	-	37,782
พ.ศ.2466				
กิโลกรัม	2,106,420	-	-	2,106,420
ราคา	1,879,222	-	-	1,879,222
พ.ศ.2467				
กิโลกรัม	3,564,960	-	-	3,564,960
ราคา	3,419,619	-	-	3,419,619
พ.ศ.2468				
กิโลกรัม	4,995,420	-	-	4,995,420
ราคา	6,182,459	-	-	6,182,459

ตารางที่ 12 (ต่อ)

	ยางพาราแผ่น	เศษยางพารา	ยางไม้ใช้แทน	รวมปริมาณยางและราคา
พ.ศ.2469				
กิโลกรัม	3,582,569	744,745	138,014	4,465,328
ราคา	5,213,741	547,836	145,798	5,907,375
พ.ศ.2470				
กิโลกรัม	4,677,672	782,833	86,960	5,547,465
ราคา	6,365,802	528,573	64,981	6,959,356
พ.ศ.2471				
กิโลกรัม	4,484,136	621,859	55,448	5,161,443
ราคา	2,941,248	202,153	39,720	3,183,121
พ.ศ.2475				
กิโลกรัม	5,027,159	590,314	53,303	5,670,776
ราคา	2,956,485	146,503	37,997	3,140,985

ที่มา: รัศมี, เรือโทหญิง (ม.ป.ป. อ้างใน สุรีย์ เลียงแสงทอง, 2523: 112)

จากตารางจะเห็นได้ว่า ช่วงปี พ.ศ.2470 ราคายางสูงขึ้นตามลำดับ สาเหตุเกิดจากช่วงเวลาดังกล่าว ประเทศอังกฤษ และประเทศผู้ผลิตยางส่งออกรายใหญ่ๆ บางประเทศได้ร่วมมือกันควบคุมการผลิตยาง แต่ราคายางหลังจากปี พ.ศ.2470 เป็นต้นมาจะตกต่ำลง เนื่องจากเกิดปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ราคายางพาราที่ตลาดสิงคโปร์ได้ลดลงอย่างมาก จากราคา 141 เซนต์ต่อกิโลกรัม ในปี พ.ศ.2470 ลดลงต่ำเหลือเพียง 81 เซนต์ และ 76 เซนต์ ในปี พ.ศ.2471 และปี พ.ศ.2472 ตามลำดับ และลดลงต่ำสุดเหลือเพียงกิโลกรัมละ 15 เซ็นต์ ในปี พ.ศ.2475 ทั้งนี้เพราะยางพาราที่ผลิตออกมาในตลาดโลกขณะนั้นมีปริมาณมากเกินความต้องการ ทำให้ในเวลาต่อมาจึงมีความพยายามร่วมมือกันของกลุ่มประเทศผู้ผลิตยางรายใหญ่ ในการควบคุมกำหนดโควต้าการผลิตยางเพื่อแก้ปัญหานี้

นอกจากการส่งเสริมการทำสวนยางพาราในเมืองตะกั่วป่าแล้ว การทำสวนผลไม้ต่างๆ เช่น มังคุด ทุเรียน เงาะ และลางสาด มีการเพาะปลูกกันมากเช่นกัน แต่นอกจากทุเรียนแล้ว ผลไม้อย่างอื่นราคาถูกมาก เช่น ในปี พ.ศ.2470 มังคุดซื้อขายกันเพียงร้อยละ 20 – 30 สตางค์ ที่เป็นเช่นนี้น่าจะเป็นเพราะทางคมนาคมยังไม่สะดวก หากมีถนนตลอดจนถึงจังหวัดพังงาแล้ว ก็จะสามารถนำผลผลิตไป

จำหน่ายที่อื่นได้ซึ่งจะทำให้ราคาผลไม้สูงขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ แต่มีสิ่งที่น่าประหลาดใจคือ ราคามะพร้าวกลับแพงมากกว่าที่ใดๆ กล่าวคือ ในช่วงต้นปี พ.ศ.2470 ราคามะพร้าวซื้อขายกัน 10 ใบ ต่อ 1 บาท แต่เมื่อถึงปลายปี ซื้อขายกัน 4 ใบ ต่อ 1 บาท สาเหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะที่ดินของตะกั่วป่าไม่เหมาะกับการปลูกมะพร้าว มะพร้าวจะปลูกได้ดีบริเวณริมทะเลเท่านั้น จึงมีจำนวนผลผลิตไม่เพียงพอกับการบริโภค มีการนำเข้ามะพร้าวจากต่างจังหวัดเข้ามา ราคาจึงแพงกว่าปกติ (สจช. 2470: ร.7. มท.1.3.4/144) กล่าวโดยทั่วไปแล้ว การทำการเกษตรกรรมของราษฎรเมืองตะกั่วป่ายังคงประสบปัญหาไม่อาจทำการเพาะปลูกให้ได้ผลผลิตเพียงพอกับจำนวนประชาชน จึงยังคงพึ่งพิงสินค้าที่ขาดแคลนจากเมืองอื่นๆ เช่นเดิม

การเลี้ยงสัตว์

อาชีพการเลี้ยงสัตว์เป็นอีกอาชีพที่สำคัญในตะกั่วป่า สัตว์ที่เลี้ยงในจังหวัดตะกั่วป่าส่วนใหญ่เป็นสัตว์พาหนะ เนื่องจากต้องอาศัยแรงงานสัตว์เหล่านี้ ในการคมนาคมติดต่อระหว่างกัน ใช้ในการขนส่งแร่ดีบุก และบรรทุกสินค้า นอกจากนี้ การเลี้ยงสัตว์ยังเป็นไปตามนโยบายของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ที่กำหนดให้ทุกครัวเรือนต้องเลี้ยงไก่ตัวเมียคนละ 5 ตัว สุกรให้เลี้ยงตามฐานะของครอบครัว (ขุนเสนานุวงศ์ภักดี, 2513: 39) แต่การเลี้ยงสัตว์เพื่อการบริโภคเช่น ไก่ สุกร เป็นการเลี้ยงในลักษณะปล่อยปละละเลย เลี้ยงตามธรรมชาติ ไม่มีการทำคอก จึงไปขัดกับการเพาะปลูก เพราะบรรดาต้นไม้ที่พึ่งปลูกถูกสุกรทำลายเสียหายหมด ทางรัฐบาลจึงพยายามส่งเสริมให้ราษฎรทำคอกขัง จะปล่อยให้สัตว์เดินเพ่นพ่านตามที่อยู่ไม่ได้ แม้ว่า การขังสุกรจะทำให้สุกรโตช้ากว่าการเลี้ยงแบบปล่อยให้อิสระ แต่เมื่อคำนึงถึงการเพาะปลูกด้วยแล้ว ทางราชการเห็นว่าขังไว้จะดีกว่า จากการรายงานการออกตรวจพื้นที่ของนายอำเภอตลาดใหญ่ในปี พ.ศ.2465 ระบุว่า การเลี้ยงไก่ยังมีความบกพร่องอยู่มาก บางเรือนทำคอกขังไม่ดี บางเรือนมีจำนวนแม่ไก่ไม่ครบตามจำนวน (สจช. 2465: ร.7.มท.1.3.4/144) ทั้งนี้สาเหตุคงมาจากเหตุผลเดียวกับการทำนาทำสวน นั่นคือ ราษฎรไม่ได้สนใจเอาใจใส่จริงจัง เพียงแต่ทำตามคำสั่ง ตามนโยบายเพื่อให้ไม่ต้องรับโทษว่าฝ่าฝืนคำสั่งและอาชีพที่คนตะกั่วป่าสนใจที่สุด ยังคงเป็นการรับจ้างทำเหมืองแร่เป็นหลักนั่นเอง

สำหรับสัตว์พาหนะในตะกั่วป่าที่สำคัญๆ จะมี ช้าง ม้า โค กระบือ มีการจัดทำตั๋วพิมพ์รูปพรรณสัตว์อย่างชัดเจนเพื่อให้ทราบจำนวนของสัตว์พาหนะเหล่านี้ ดังตารางที่ 13

ตารางที่ 13 บัญชีสัตว์พาหนะของเมืองตะกั่วป่า พ.ศ.2455-2456

ท้องที่	ประเภท	พ.ศ.2455 (ตัว)	พ.ศ.2456 (ตัว)
อำเภอเมือง	ช้าง	5	6
	ม้า	15	28
	โค	15	14
	กระบือ	3,182	2,698
อำเภอปากน้ำ[14]	ช้าง	1	-
	ม้า	-	-
	โค	-	-
	กระบือ	2,355	1,508
อำเภอกะปง	ช้าง	14	7
	ม้า	23	9
	โค	2	3
	กระบือ	2,532	1,969

ที่มา: สจช. 2457: ร.6. มท.1.2.3/14

แต่ในปีต่อๆ มา จำนวนสัตว์พาหนะกลับลดลง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะมีการสร้างถนนหนทางดีขึ้น สัตว์พาหนะเหล่านี้ จึงมีความจำเป็นน้อยลง ดังนั้นจึงปรากฏว่าในปี พ.ศ.2462 จำนวนสัตว์พาหนะในจังหวัดตะกั่วป่าลดลง ดังตารางที่ 14

[14] อำเภอเมืองเก่า ได้เปลี่ยนเป็นอำเภอปากน้ำเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพท้องที่ จะได้จดจำง่าย ในปี พ.ศ.2465 (สจช. 2456: กร.6 ม/4 ม.3.2/18 เปลี่ยนนามอำเภอเกาะคอเขาเป็นอำเภอปากน้ำ (30 ธ.ค.-16 ม.ค. 2456)

ตารางที่ 14 บัญชีจำนวนสัตว์พาหนะจังหวัดตะกั่วป่า พ.ศ.2462

ท้องที่	ประเภท	พ.ศ.2462 (ตัว)
อำเภอตลาดใหญ่	ช้าง	1
	ม้า	38
	โค	-
	กระบือ	898
อำเภอเกาะคอเขา	ช้าง	-
	ม้า	-
	โค	-
	กระบือ	277
อำเภอกะปง	ช้าง	3
	ม้า	3
	โค	-
	กระบือ	288

ที่มา: สจช. 2462: ร.6 .มท.1.2.3/145

กล่าวโดยสรุปแล้ว อาชีพเกษตรกรรมในเมืองตะกั่วป่าในช่วงปี พ.ศ.2454-2475 ยังคงมีลักษณะคล้ายคลึงกับในช่วงที่ผ่านมา นั่นคือ เป็นอาชีพที่ถูกละเลย ราษฎรในเมืองตะกั่วป่าส่วนใหญ่ไม่นิยมทำการเกษตรกรรม เนื่องจากเห็นว่า มีอาชีพการทำเหมืองแร่ที่สร้างรายได้เป็นกอบเป็นกำมากกว่า อาชีพการเกษตร จึงเป็นอาชีพที่ทำเมื่อว่างเว้นจากการทำเหมือง ดังนั้นจึงส่งผลทำให้สินค้าที่ใช้อุปโภค บริโภค ภายในเมืองตะกั่วป่า ไม่เคยผลิตได้เพียงพอต่อความต้องการของประชาชน มีการนำสินค้าเข้ามาจากเมืองอื่นๆ เพื่อตอบสนองความต้องการ ก่อให้เกิดความคึกคักทางด้านการค้าในเมืองตะกั่วป่า

ธุรกิจการค้าของเมืองตะกั่วป่า

เมื่อกิจการเหมืองแร่ดีบุกในเมืองตะกั่วป่าขยายตัว ประกอบกับความพยายามส่งเสริมให้มีการส่งพืชเกษตรเป็นสินค้าออกควบคู่กับดีบุก จึงส่งผลโดยตรงต่อพลวัตรการเติบโตของภาคธุรกิจทางการค้าภายในเมือง ทั้งการค้าระหว่างเมืองทางภาคใต้ของไทยด้วยกัน และการพึ่งพาสินค้าจากภายนอกจากการค้าระหว่างประเทศด้วย

การค้าภายในเมือง

โดยปกติแล้ว การค้าในเมืองจะขยายตัวตามความเติบโตของอาชีพในเมืองนั้นๆ ซึ่งตะกั่วป่ามีอาชีพหลักสำคัญคือ การทำเหมืองแร่ดีบุก เมื่อกิจการเหมืองแร่เจริญเติบโตจึงมีความต้องการแรงงานกุลีชาวจีนเป็นจำนวนมากเพื่อมาใช้เป็นแรงงานในธุรกิจเหมืองแร่ ในระยะที่ดีบุกเป็นที่ต้องการของตลาดโลก จึงมีแรงงานจีนอพยพเข้ามาในเมืองตะกั่วป่าเพื่อทำเหมืองแร่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ แรงงานกุลีเข้ามาในตะกั่วป่ามีมาก จนกระทั่งมีจำนวนมากกว่าชนพื้นเมือง การที่มีชาวจีนเพิ่มขึ้นทำให้เกิดการค้าย่อยภายในเหมือง โดยเฉพาะนายเหมืองจะทำหน้าที่รับซื้อสินค้าประเภท ฝิ่น สุรา เครื่องอุปโภคบริโภคจากพ่อค้าคนอื่นมาจำหน่ายในเหมืองของตน

ฝิ่นและสุรา จัดเป็นสินค้าสำคัญในเหมืองแต่ละแห่ง โดยเฉพาะฝิ่น เพราะชาวจีนที่เป็นแรงงานส่วนใหญ่สูบฝิ่นเพื่อให้มีแรงทำงาน หากราคาแร่ดีบุกสูง กรรมกรจะมีรายได้เพิ่มขึ้นและสามารถใช้จ่ายซื้อหาสินค้าได้อย่างฟุ่มเฟือย จึงทำให้การขายฝิ่นขยายตัวเช่นกัน ดังนั้นภาษีฝิ่นจึงเป็นจำนวนเงินไม่น้อยสำหรับรัฐบาลที่เรียกเก็บจากผู้ประกอบการ รายได้ของรัฐบาลจากภาษีฝิ่นอย่างเดียวมีประมาณถึงครึ่งหนึ่งของรายได้จากเหมืองแร่ (สุรีย์ เลียงแสงทอง, 2523: 115)

การค้าระหว่างนายเหมืองกับพ่อค้าจะใช้ระบบเครดิตให้นายเหมืองเชื่อไว้ก่อน เมื่อถึงเวลาขายดีบุกได้แล้ว พ่อค้าจึงไปรับเงินหรือรับเป็นดีบุก ส่วนมากแล้วนายเหมืองจะเสียเปรียบพ่อค้าที่คิดเอากำไรมาก ดังคำกราบบังคมทูลของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ รองเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ (สจช.ร.ศ.111: มร.5 กษ/5 กษ.6.1/6: 4) ความว่า “...ผู้ที่จะทำเหมือง ไม่มีทุนที่จะซื้อเสบียงอาหารไปใช้ในการทำเหมืองเป็นเงินสด ต้องซื้อเชื่อตามพ่อค้า พ่อค้าคิดเอากำไรถึงร้อยละ 20 ร้อยละ 30 และถ้าสัญญาจะให้เป็นดีบุกก็คิดกดราคาเอาอย่างถูก และคิดเอาเปรียบชั้นชั่งน้ำหนักด้วย...”

นายเหมืองจึงคิดเอากำไรจากกรรมกรมาชดเชยรายได้ของตนที่เสียไปแทน โดยการผูกขาดการขายสินค้าภายในเหมืองของตน สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2506: 271) ทรงกล่าวว่า

> …นายเหมืองเริ่มผูกขาดขายฝิ่น สุรา ตั้งบ่อนเบี้ยในตำบลที่ตั้งเหมืองของตน นอกจากนั้นที่ขายของกิน และเครื่องใช้ต่างๆ ที่ตำบลนั้นก็เป็นของนายเหมือง ตั้งขายเอากำไรอีกชั้นหนึ่ง เหมืองมักตั้งอยู่ไกลบ้านเมือง พวกกุลีที่อยู่ประจำเหมือง เหมืองละหลายร้อยต้องทำงานหนักตลอดทั้งวัน เมื่อถึงเวลาสิ้นงานอยากหย่อนใจให้สนุกสนาน ก็มักหันมาเล่นบ่อนเบี้ยและสูบฝิ่น กินสุรา หรือซื้อของที่ร้านของนายเหมือง…

กรรมกรจำต้องยอมซื้อของแพงเพราะเหมืองแต่ละแห่งตั้งอยู่ในที่ทุรกันดาร การเดินทางซื้อสินค้าต่างๆ ในเมืองต้องใช้เวลามากและลำบาก การซื้อขายสินค้าในเมืองขณะนั้นจึงอยู่กับพ่อค้าและนายเหมืองซึ่งมักจะเอาเปรียบกรรมกรอยู่เสมอ บทบาทการค้าขายแทบทั้งหมดตกเป็นของชาวจีน ตลาดเป็นที่อยู่อาศัยของชาวจีนเป็นส่วนใหญ่ ดังจะเห็นได้จากคราวเสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ ร.ศ.128 ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ระบุว่า ในตลาดเมืองตะกั่วป่าขณะนั้นสองข้างถนนมีแต่ตึกแถวอย่างจีน (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2506: 63)

นอกจากการค้าขายเครื่องอุปโภคบริโภคภายในเหมืองแล้ว การค้าที่สำคัญอีกอย่างในเมืองตะกั่วป่าคือ การซื้อขายแร่ดีบุก ในตะกั่วป่ามีร้านรับซื้อแร่รายย่อยที่รับซื้อแร่จากเหมืองเล็กๆ หลายร้าน เพราะเหมืองเล็กๆ มักไม่มีทุน เมื่อขุดหาแร่ได้ต้องรีบขายให้กับร้านค้าตามท้องถิ่นและในเมือง ในปี พ.ศ.2465 ผลปรากฏว่า ในเมืองตะกั่วป่ามีร้านรับซื้อแร่อยู่พลุกพล่านมาก จากการสำรวจมีถึง 20 ร้าน (สจช. 2465: ร.6: มท.1.3.1/29: 57-58) ซึ่งเจ้าของร้านรับซื้อแร่รายย่อยเหล่านี้ส่วนใหญ่จะเป็นคนจีน ส่วนเหมืองใหญ่ๆ ของบริษัทตะวันตก เช่น บริษัทไซมิศ ติน ซินดิเกต (The Siamese Tin Syndicate Ltd.) บริษัทอีสต์ เอเชียติค อินดัสทรี แอนด์ พลานเทชั่น (The East Asiatic Industry and plantation Ltd.) เป็นต้น จะทำการขายแร่โดยตรงต่อตลาดต่างประเทศ

นอกจากนี้ การตั้งร้านรับซื้อแร่รายย่อยไม่ได้มีเฉพาะกลุ่มชาวจีนดำเนินการเท่านั้น ยังมีบริษัทของชาวตะวันตกเข้ามาตั้งร้านรับซื้อแร่อยู่ในเมืองตะกั่วป่าในขณะนั้นด้วยคือ บริษัทสเตรทเทรดดิ้ง จำกัด (The Strait Trading Ltd.) เข้ามาตั้งในสมัยของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ เป็นสมุหเทศาภิบาล แต่ต่อมาในเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2462 ได้ขอหยุดกิจการชั่วคราวเนื่องจากสภาวะเศรษฐกิจซบเซา (สจช. 2465: ร.6. มท.1.3.1/21) บริษัทนี้มีสำนักงานใหญ่อยู่ที่ปีนัง มีธนาคาร

สนับสนุน จึงสามารถให้นายเหมืองขอยืมเงินไปลงทุนก่อน และใช้คืนเป็นแร่ดีบุก นายเหมืองส่วนใหญ่ที่ไม่มีทุน จะใช้บริการของบริษัทนี้ จึงตกเป็นลูกหนี้ของบริษัท ต้องยอมให้บริษัทผูกขาดการซื้อแร่ แม้ว่าจะได้ราคาต่ำกว่าความเป็นจริงก็ตาม การติดต่อระหว่างบริษัทที่เข้ามารับซื้อแร่เพื่อนำไปถลุงที่เมืองปีนัง ดำเนินการโดยมีชาวจีนเป็นคนกลาง เนื่องจากมีความชำนาญพื้นที่มากกว่า อีกทั้งนายเหมืองยินดีที่จะเจรจากับชาวจีนด้วยกัน ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ภายในเมืองตะกั่วป่าขณะนั้น ชาวจีนมีบทบาทมากที่สุด

การค้ากับต่างประเทศ

จากลักษณะทางภูมิศาสตร์ของเมืองตะกั่วป่าเหมาะสมจะเป็นเมืองท่าค้าขายกับต่างประเทศโดยเฉพาะ การค้าทางเรือ เมืองตะกั่วป่าจึงอยู่ในฐานะเมืองท่ามาตั้งแต่สมัยโบราณกาล การติดต่อค้าขายของเมืองตะกั่วป่า จะผูกพันกับหัวเมืองมลายู หัวเมืองพม่าของอังกฤษ โดยเฉพาะเกาะปีนัง เมืองย่างกุ้ง และเมืองมะริด จะสามารติดต่อได้สะดวกที่สุด ตะกั่วป่าอาศัยหัวเมืองเหล่านี้ เพื่อสั่งซื้อเครื่องอุปโภค บริโภคมาตั้งแต่อดีต เพราะการคมนาคมที่ลำบาก ไม่อาจติดต่อกับหัวเมืองภาคใต้อื่นๆ ของไทยได้โดยสะดวก สภาพเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่าจึงต้องพึ่งพิงประเทศอื่นเรื่อยมา

สภาพการค้ากับต่างประเทศ ก่อนที่รัฐบาลจะผูกขาดภาษีอากรในเมืองตะกั่วป่านั้น เจ้าเมืองตะกั่วป่าอยู่ในฐานะเป็นผู้ผูกขาดภาษีอากร ทำหน้าที่เก็บภาษีขาเข้าและขาออกบรรดาเรือที่เข้ามาติดต่อค้าขายในเมืองตะกั่วป่า สินค้าที่ส่งออกขายส่วนใหญ่เป็นดีบุก ส่วนสินค้าเข้าส่วนใหญ่จะเป็นสินค้าที่ขนส่งมาจากเมืองปีนัง และเมืองย่างกุ้ง สินค้าเข้าเมืองตะกั่วป่าได้แก่ เครื่องอุปโภคบริโภคประเภท ข้าว ผ้าต่างๆ น้ำมัน เกลือ ดังปรากฏในบัญชีแสดงสินค้าเข้าและสินค้าออกเมืองตะกั่วป่า (สจช. จ.ศ.1249: ร.5.ม.2.12 ก/1 (167) ปึก 3) ดังนี้

ตารางที่ 15 สินค้าขาเข้าของเมืองตะกั่วป่าในปี พ.ศ.2430

วัน เดือน 12	ชื่อเรือ	ชนิดเรือ	เรือมาจาก	สิ่งของ	จำนวน
ขึ้น 1 ค่ำ	กลิเลีย	กลไฟ	เมืองปีนัง	-ผ้าขาว ผ้าดำ ผ้าลาย	94 พับ 70 กุลี
				-ของใช้ต่างๆ	82 หีบ
				-ของกินต่างๆ	115 ห่อ
				-น้ำมันต่างๆ	141 หีบ
				-เข้าสารเหนียว	6 กระสอบ
ขึ้น 3 ค่ำ	เสหัว	กลไฟ	เมืองปีนัง	-ผ้าขาว ผ้าดำ ผ้าลาย	156 พับ 14 กุลี
				-ของใช้ต่างๆ	110 หีบ
				-ของกินต่างๆ	184 ห่อ
				-น้ำมันต่างๆ	111 หีบ
				-เข้าสารเหนียว	1 กระสอบ
				-เกลือ	ครึ่งเกียน
ขึ้น 8 ค่ำ	สีสะเขียว	เรือใบ	เมืองทวาย	-เข้าสารขาว	63 กระสอบ
				-เข้ากล้อง	2 เกียน 12 ถัง
ขึ้น 15 ค่ำ	เสหัว	กลไฟ	ย่างกุ้ง	-เข้าสารขาว	548 กระสอบ
				-เข้าสารกล้อง	107 กระสอบ
				-รำเข้า	130 กระสอบ
แรม 5 ค่ำ	สีสะเขียว	เรือใบ	เมืองทวาย	-เข้าสารกล้อง	614 กระสอบ
แรม 10 ค่ำ	สีสะเขียว	เรือใบ	เมืองปีนัง	-ผ้าขาว ผ้าดำ ผ้าลาย	124 พับ 40 กุลี
				-ของใช้ต่างๆ	65 หีบ
				-ของกินต่างๆ	112 ห่อ
				-น้ำมันต่างๆ	32 หีบ
				-เกลือ	1 เกียน

ที่มา: สจช. จ.ศ.1249: รัชกาลที่ 5. ม.2.12 ก/1 ปึก 3 :167-168,172

ส่วนสินค้าออกจากเมืองตะกั่วป่า ส่วนใหญ่จะเป็นดีบุก ปรากฏว่าในปี พ.ศ.2430 มีเรือกลไฟและเรือใบถึง 44 ลำ บรรทุกสินค้าออกไปขาย มีจำนวนดีบุกทั้งสิ้น 19,369 ปีก เก็บภาษีขาออกในอัตราเจ็ดชักหนึ่งได้ถึง 2,767 ปีก (สจช. จ.ศ.1249: ร.5. ม.2.12 ก/1(167) ปีก 3 :172) โดยดีบุกที่ส่งออกไปบรรทุกโดยเรือที่มาจากเมืองย่างกุ้งไปจำหน่ายที่เมืองปีนังทั้งสิ้น ดังตารางที่ 16

ตารางที่ 16 สินค้าออกเมืองตะกั่วป่า เดือน 7 พ.ศ.2430

วัน	ชื่อเรือ	ชนิดเรือ	เรือไปเมือง	สิ่งของ	จำนวน (ปีก)
ขึ้น 3 ค่ำ กลิเลีย	กลไฟ	ปีนัง	ดีบุก	224	
ขึ้น 6 ค่ำ เสหัว	กลไฟ	ปีนัง	ดีบุก	210	
แรม 8 ค่ำ	กลิเลีย	กลไฟ	ปีนัง	ดีบุก	308
แรม 13 ค่ำ	เสหัว	กลไฟ	ปีนัง	ดีบุก	175

ที่มา: สจช. จ.ศ.1249: ร.5. ม.2.12 ก/1(167) ปีก 3: 163

จากตารางจะเห็นว่า สินค้าออกของเมืองตะกั่วป่าโดยหลักๆ จะเป็นดีบุก แต่สินค้านำเข้าจะเป็นเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิต เรือที่เข้ามาค้าขายจะมาจากเมืองปีนังและเมืองย่างกุ้งของอังกฤษ ซึ่งดำเนินการโดยเรือของบริษัทในบังคับอังกฤษซึ่งเดินเรือรับส่งอยู่เป็นประจำ

การคมนาคมขนส่งทางน้ำกับต่างประเทศ บริษัทเดินเรือต้องแข่งขันกันอยู่เสมอ ทำให้ราคาขนส่งถูกลง ในเมืองตะกั่วป่ามีเรือของบริษัทสเตรท สตีมชิป (The Strait Steamship Company) ซึ่งเป็นบริษัทที่มีธุรกิจเดินเรือทั่วมลายู ทำการเดินเรือระหว่างภูเก็ตกับปีนังสัปดาห์ละ 1 ครั้ง และบริษัทอีสเตนชิปปิง กำปะนี (The Eastern Shipping Company Ltd.) ทำการเดินเรือระหว่างปีนัง-ภูเก็ต-พม่า ทั้งสองบริษัทต่างมีเรือกลไฟเล็ก[15] ติดต่อเพื่อรับส่งสินค้าระหว่างเมืองท่าย่อยๆ ของมณฑลภูเก็ต ได้แก่ ตะกั่วป่า พังงา กันตัง ระนอง กระบี่ และสตูล (B.P.P. 3/11, Diplomatic and Consular Reports 1906) นอกจากบริษัทเดินเรือของชาวตะวันตกแล้ว ยังมีบริษัทของชาวจีนที่ปีนังตั้งบริษัทเดินเรือรับส่งสินค้าเช่นกัน

[15] พระยารัตนเศรษฐีเจ้าเมืองระนองมีเรือเมล์เล็กเดินทางระหว่างภูเก็ต ระนอง และตะกั่วป่าด้วย แต่ยังมีจำนวนเรือน้อยจึงต้องใช้เรือกลไฟเล็กของบริษัทสเตรท สตีมชิป กำปะนีเป็นส่วนใหญ่ (สจช. ร.ศ.112: ร.5. ม.11/37)

รายได้จากการเก็บภาษีสินค้าขาเข้าและภาษีสินค้าออก เป็นรายได้จำนวนมหาศาลอีกทางหนึ่งของรัฐบาล การค้าขายกับต่างประเทศจะมีระบบการจัดการเก็บภาษีอากรที่แน่นอนขึ้นเมื่อมีการปฏิรูปการปกครองระบบมณฑลเทศาภิบาล เพราะต้องอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของข้าหลวงใหญ่ มีการอนุญาตให้มีการซื้อขายโดยสะดวกมากขึ้น เมื่อมีการตกลงทำสนธิสัญญาเบาว์ริ่ง กำหนดให้ไม่มีการผูกขาดการค้า โดยเฉพาะในสมัยของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต ได้สร้างปัจจัยทางด้านต่างๆ ที่จะสนับสนุนต่อการค้ากับต่างประเทศ เช่น การสร้างเส้นทางการคมนาคม และสนับสนุน แนะนำผลิตผลที่ตลาดต้องการให้ราษฎรหันมาเพาะปลูก เช่น ยางพารา นอกจากนี้ยังมีการลดภาษีอากรบางอย่าง เช่น ค่าภาคหลวง เป็นการสนับสนุนให้มีการส่งออกแร่ดีบุกมากขึ้น ทำให้เกิดการขยายตัวทางการค้ากับต่างประเทศมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม การที่การค้าของเมืองตะกั่วป่าจำเป็นต้องพึ่งพิงต่างประเทศ สินค้าอุปโภคบริโภคของตะกั่วป่าผลิตได้ไม่เพียงพอต่อความต้องการ มีการนำเข้าสินค้าเหล่านี้เข้ามา ดังนั้นเมื่อการค้าที่เมืองปีนังหรือย่างกุ้งเกิดปัญหา ย่อมส่งผลกระทบกระเทือนต่อเมืองตะกั่วป่าโดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ดังกรณีที่เกิดมาแล้วหลายครั้ง รวมทั้งคราวที่เกิดสงครามโลกครั้งที่ 1

โดยสรุปแล้ว การขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่า ตั้งแต่ปี พ.ศ.2454-2475 เป็นผลมาจากการส่งเสริมของรัฐบาลที่มีการจัดระเบียบการทำเหมืองแร่ให้มีความรัดกุมขึ้น และเป็นผลจากการพัฒนาทางด้านปัจจัยการผลิตที่มีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่ของชาวตะวันตกเข้ามาใช้ ส่งผลทำให้เกิดการลงทุนเพิ่มขึ้น และกิจการเหมืองแร่ในเมืองตะกั่วป่าขยายตัวอย่างรวดเร็ว ประกอบกับพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตระหว่างปี พ.ศ.2444-2456 ได้พยายามพัฒนาเมืองตะกั่วป่าและหัวเมืองต่างๆ ในมณฑลภูเก็ตให้ทัดเทียมกับหัวเมืองมลายูของอังกฤษ ดังจะเห็นได้จาก ความพยายามที่จะส่งเสริมทางด้านการเกษตรของเมืองตะกั่วป่าควบคู่ไปกับการทำเหมืองแร่ เพื่อให้มีสินค้าเพียงพอที่จะเลี้ยงราษฎรภายในเมืองได้ ราษฎรจะได้ไม่ต้องซื้อหาเครื่องอุปโภคบริโภคจากต่างเมือง แต่การดำเนินการด้านการเกษตรไม่ค่อยประสบผลสำเร็จมากนัก ประชาชนยังคงยึดอาชีพเกี่ยวกับเหมืองแร่เป็นอาชีพหลักมากกว่าให้ความสนใจในเรื่องการเกษตรกรรม จึงส่งผลให้เมืองนี้ยังคงประสบปัญหาเกี่ยวกับเรื่องปากท้องเรื่อยมา และหนักมากขึ้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 ปัญหานี้ดำเนินต่อมาจนกลายเป็นปัญหาใหญ่ เมื่อเกิดวิกฤติเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ตะกั่วป่าไม่อาจดำรงฐานะเป็นจังหวัดได้อีกต่อไป ต้องถูกลดฐานะลงกลายเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดพังงาดังปัจจุบัน

บทที่ 5

ผลจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่มีต่อการเมืองการปกครอง และสังคมของตะกั่วป่า พ.ศ.2434-2475

จากการศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่า ระหว่างปี พ.ศ.2434-2475 ทำให้พบว่า เดิมทีแล้วตะกั่วป่าเป็นเมืองเล็กๆ ที่มีความสำคัญในแง่ประวัติศาสตร์และทางเศรษฐกิจมาอย่างยาวนาน เป็นเหตุให้ถูกครอบงำโดยดินแดนอื่นที่มีอำนาจมากกว่าอยู่เสมอตั้งแต่แรกเริ่มของการก่อตั้งเรื่อยมา กิจกรรมทางเศรษฐกิจของตะกั่วป่าในอดีต ดำรงอยู่ได้ด้วยการทำเหมืองแร่เป็นหลัก การเกษตรกรรมถูกละเลย ประชาชนไม่ให้ความสำคัญ เมืองตะกั่วป่าจึงมีอาหารไม่เพียงพอต่อการบริโภคของประชาชนมาโดยตลอด

เมื่อกิจการเหมืองแร่เจริญเติบโต กิจกรรมทางเศรษฐกิจจึงเกิดการขยายตัวตามไปด้วย ตั้งแต่ปี พ.ศ.2434 เป็นต้นมา เมืองตะกั่วป่าเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจอันได้กล่าวมาแล้วข้างต้น นอกจากนี้ ยังมีผลต่อการเมืองการปกครอง และสังคมในเวลาต่อมา ดังนี้

ผลกระทบทางด้านการเมืองการปกครอง

สภาพเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่าก่อนหน้าการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล เมืองตะกั่วป่าจัดเป็นเมืองที่เป็นแหล่งราชทรัพย์ที่สำคัญของราชธานีมาตั้งแต่อดีตกาล เมืองตะกั่วป่าเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ และมีความโดดเด่นมาโดยตลอด ในอดีต รัฐไม่อาจครอบครองดินแดนนี้ได้โดยตรง จึงต้องกระทำผ่านเมืองนครศรีธรรมราช แต่ในเวลาต่อมา เนื่องจากผลประโยชน์จำนวนมากมายที่รัฐได้รับ ทำให้รัฐมีความพยายามที่จะปกครองหัวเมืองนี้โดยตรง จึงมีการแต่งตั้งเจ้าเมืองจากราชธานีให้มาปกครองเมืองตะกั่วป่าอย่างใกล้ชิด ในช่วงเวลาดังกล่าว ราชธานีได้มอบอำนาจสิทธิ์ขาดในการดูแลเมืองตะกั่วป่าในทุกๆ ด้านให้แก่เจ้าเมือง ในลักษณะเหมาเมือง ทำให้เจ้าเมืองมีอำนาจมากมาย แต่เวลาต่อมา เมื่อมีการปกครองระบบมณฑลเทศาภิบาลขึ้น อำนาจเจ้าเมืองกลับลดลง และท้ายที่สุด เมื่อมีการยุบรวมจังหวัดตะกั่วป่าเข้ากับจังหวัดพังงา ความสำคัญทางด้านการเมืองการปกครองของเมืองตะกั่วป่าก็ยิ่งถูกบั่นทอนลง

บทบาททางด้านการเมืองการปกครองก่อนการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล

หลังจากที่พระยาเสนานุชิต (นุช) ได้รับพระราชโองการให้มาปกครองดูแลเมืองตะกั่วป่าตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา เมืองตะกั่วป่าได้ถูกควบคุมอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐมาโดยตรง รัฐสามารถเรียกเก็บส่วยสาอากรจากเมืองตะกั่วป่าได้เป็นกอบเป็นกำ ดังปรากฏหลักฐานยืนยันว่า เมืองตะกั่วป่าต้องจัดส่งเครื่องราชบรรณาการแก่ราชสำนักเป็นประจำทุกปี มีมูลค่ามหาศาล อันประกอบด้วย ต้นไม้ทอง 6 ต้น หนักต้นละ 1 บาท ต้นไม้เงิน 6 ต้น หนักต้นละ 1 บาท อำพันหนักสี่ชั่งจีน ส่งเงินแทนตำลึงละ 5 เหรียญ เป็นเงิน 20 บาทเทียนพนม หนักเล่มละบาท 1000 เล่ม ผลจันเทศหนัก 20 ชั่งจีน อำพันแดงหนัก 30 ชั่งจีน เสื่อเทศน้ำ 100 ผืน (สจช. จ.ศ.1232-1233: ร.5. รล-กห/4: 196)

ความสำคัญของเมืองตะกั่วป่าทางด้านเศรษฐกิจ อันมาจากแร่ดีบุกเป็นสำคัญ ได้ทำให้เมืองตะกั่วป่าได้รับการยกฐานะให้เป็นเมืองชั้นโท เป็นเมืองใหญ่เทียบเท่าเมืองพังงา เจ้าเมืองได้รับการยกฐานะ เพิ่มยศศักดิ์สูงขึ้น ควบคุมดูแลเมืองพังงา ถลาง ตะกั่วทุ่ง แทนที่เมืองพังงา เมื่อพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) เจ้าเมืองพังงา ถึงแก่อนิจกรรม ยิ่งส่งเสริมให้เมืองตะกั่วป่าในขณะนั้นมีอำนาจมากขึ้น อาณาเขตการปกครองของเมืองตะกั่วป่าขยายออกไปอย่างกว้างขวาง ดูแลควบคุมหัวเมืองต่างๆ ในบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันตก บ้านเมืองมีการเจริญเติบโตขึ้น ส่งผลให้ระบบการงานกว้างขวางตามไปด้วย ทำให้ต้องเร่งรีบแต่งตั้งข้าราชการเพื่อช่วยเจ้าเมืองในการปกครองเพิ่มขึ้น เช่น ตำแหน่งผู้ช่วยราชการเมือง ได้มีการแต่งตั้งนายสิงมหาดเล็ก ซึ่งเป็นบุตรของพระยาเสนานุชิต (นุช) ให้มาดำรงตำแหน่ง เนื่องจากในขณะนั้น เมืองตะกั่วป่ามีการติดต่อค้าขายกับเมืองต่างๆ หลายชาติ หลายภาษา งานราชการมีมาก นายสิงได้ดำรงตำแหน่งเป็นพระเรืองฤทธิ์รักษา ได้รับพระราชทานเครื่องยศคือ เสื้อเขมขาบดอกอย่างใหม่ 1 ตัว แพรหงอนไก่ 1 เพลาะ ผ้าปูมเขมร 1 ผืน (สจช. จ.ศ.1223: ร.4. รล-กห/22: 99-100)

ในการแต่งตั้งข้าราชการใหม่นั้น จะมีการกำชับในเรื่องให้ข้าราชการปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ห้ามกดขี่ข่มเหงราษฎร ต้องมีใจโอบอ้อมอารี อย่ามีความลำเอียง เนื่องจากรัฐบาลหวั่นเกรงว่าหากเกิดเหตุการณ์เช่นนั้นเกิดขึ้น จะส่งผลให้ราษฎรหลบหนีออกจากเมือง อันจะส่งผลร้ายต่อเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่า เนื่องจากโดยปกติแล้ว เมืองตะกั่วป่าก็มีราษฎรชาวไทยอาศัยอยู่อย่างเบาบาง นอกจากนี้ ยังมีการแต่งตั้งตำแหน่งผู้ช่วยราชการในเรื่องการภาษีอากรเพิ่มอีกตำแหน่ง เนื่องจากขณะนั้น มีอากรดีบุก ภาษีจังกอบ พระราชทรัพย์ของหลวงมากขึ้นกว่าแต่ก่อน พระยาเสนานุชิต (นุช) จึงกราบบังคมทูล ขอให้นายสงวนมหาดเล็กบุตรชายอีกคน มาทำ

หน้าที่เป็นพระสุนทรภักดี ผู้ช่วยราชการในภาษีอากรดีบุก ได้รับพระราชทานเครื่องยศคือ เสื้อเขมขาบดอกอย่างใหม่ 1 ตัว แพรหงอนไก่ 1 เพลาะ ผ้าปูมเขมร 1 ผืนเช่นกัน (สจช. จ.ศ. 1223: ร.4. รล-กห/22: 101-102)

นอกจากนี้ เมืองตะกั่วป่า ยังมีอำนาจในการควบคุมเมืองอื่นๆ ในหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก จึงปรากฏหลักฐานว่า เจ้าเมืองตะกั่วป่าเป็นผู้ควบคุมดูแลและมีสิทธิ์เสนอชื่อบุคคลเข้าดำรงตำแหน่งเจ้าเมือง กรมการเมืองในหัวเมืองเหล่านี้ ดังสารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาฯ สมุหพระกลาโหม มาถึงพระยาเสนานุชิต ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า ระบุถึงเมืองตะกั่วทุ่งซึ่งผู้ว่าราชการเมืองถึงแก่กรรม ได้มีคำสั่งให้พระยาเสนานุชิตกำกับดูแลรักษาบ้านเมืองไม่ให้มีเหตุร้ายเกิดขึ้น พระยาเสนานุชิตเห็นว่าเมืองตะกั่วทุ่งขณะนั้นไม่มีผู้ว่าราชการเมือง จะทำให้เกิดความวุ่นวาย จึงเสนอให้นายเล่ห์อาวุทธ์มหาดเล็กออกไปเป็นผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วทุ่ง ประกอบกับพระปลัดเมืองตะกั่วทุ่งแก่ชราอายุมากถึง 88 ปี และหูหนวก ได้ขอลาออกจากราชการ พระยาเสนานุชิตจึงเสนอให้นายจังบุตรชาย ซึ่งจัดการภาษีอากรอยู่ที่เมืองตะกั่วทุ่งอยู่แล้ว ขึ้นเป็นปลัดเมืองตะกั่วทุ่งแทน ได้ขอพระราชทานนายทอง นายแก้ว นายวง บุตรของพระบริสุทธิโลหะภูมินทร์ ให้ช่วยราชการจนกว่าจะหาตำแหน่งที่เหมาะสมให้ได้ (สจช.จ.ศ.1239: ร.5. รล-กห/15: 100-111)

การที่พระยาเสนานุชิตมีอำนาจมากเช่นนี้ เพราะขณะนั้นเมืองตะกั่วทุ่งเป็นเมืองขึ้นของเมืองตะกั่วป่า และเป็นผลมาจากเมื่อเจ้าเมืองพังงาถึงแก่กรรม ได้มีการโปรดเกล้าฯ ให้ยกเมืองตะกั่วป่าขึ้นเป็นเมืองชั้นโท เมืองถลาง และเมืองตะกั่วทุ่งให้ขึ้นกับเมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วป่ามีหน้าที่ต้องทำดอกไม้เงินดอกไม้ทองถวายเหมือนเมืองสงขลา และเมืองพัทลุง (สจช. จ.ศ.1223: ร.4.รล-กห/22: 107-111) ทำให้เจ้าเมืองตะกั่วป่ามีอำนาจควบคุม ดูแลทุกเรื่องในเมืองถลาง และเมืองตะกั่วทุ่ง บทบาทและความสำคัญของเมืองตะกั่วป่าในขณะนั้นมีมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสมัยของพระยาเสนานุชิต (นุช) ดังนั้นเมื่อท่านถึงแก่กรรม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จึงทรงพระราชทานศิลาหน้าเพลิงสิ่งของไทยทานทำบุญในการศพอย่างสมเกียรติ อันประกอบด้วย “…ศิลาหน้าเพลิง 1 สำรับ ผ้าไตร 7 ไตร ผ้าขาว 10 พับ ร่ม 150 คัน รองเท้า และเงินเฟื้อง 1 ชั่ง 10 ตำลึง…” (สจช. จ.ศ.1244: มร.5. รล-กห/27: 230)

ภายหลังจากการเสียชีวิตของพระยาเสนานุชิต (นุช) การเมืองและการปกครองของเมืองตะกั่วป่าเริ่มเสื่อมลง ส่วนหนึ่งมาจากความอ่อนแอ ไม่เข้มแข็งของเจ้าเมืองคนต่อมาคือ พระยาเสนานุชิต (เอี่ยม) และอีกส่วนมาจากนโยบายของรัฐในขณะนั้นที่มีความพยายามจะดึงอำนาจเข้าสู่

ศูนย์กลาง ลิดรอนบทบาทและอำนาจของเจ้าเมือง จนในที่สุดจึงเกิดการจัดการปฏิรูประบบมณฑลเทศาภิบาลขึ้น

การเมืองการปกครองช่วงมณฑลเทศาภิบาล

ภายหลังจากการปฏิรูประบบมณฑลเทศาภิบาล ส่งผลให้เจ้าเมืองตะกั่วป่าเป็นเพียงข้าราชการคนหนึ่งของรัฐ รับคำสั่ง และนโยบายต่างๆ จากรัฐบาล โดยมีข้าหลวงเทศาภิบาลทำหน้าที่ควบคุมดูแล ทั้งนี้เพื่อราชธานีจะได้ดูแลเรื่องเศรษฐกิจ และควบคุมรายได้จากภาษีอากรได้อย่างใกล้ชิดมากขึ้น ทั้งยังเป็นการป้องกันลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตก ที่จะเข้ามาแทรกแซงในหัวเมืองแถบนี้ การรวบรวมหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกให้อยู่ภายใต้การปกครองอันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ในที่สุดเมืองตะกั่วป่าจึงถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลภูเก็ตในรูปแบบการปกครองมณฑลเทศาภิบาล ส่งผลให้ต้องมีการจัดระเบียบแบบแผนการปกครองภายในเมืองให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลง มีความพยายามปรับปรุง แก้ไขวิธีรักษาความสงบ และปรับปรุงตำแหน่งข้าราชการต่างๆ ให้สอดคล้องกับภาวะที่เกิดขึ้น เพื่อให้เหมาะสมกับฐานะทางด้านการเมือง การปกครองที่เปลี่ยนแปลงไป

การแก้ไขระเบียบแบบแผนการปกครองภายในเมืองตะกั่วป่า

ก่อนจะมีการแก้ไขระเบียบแบบแผนการปกครองภายในเมืองตะกั่วป่า ให้สอดคล้องกับภาวะที่เปลี่ยนแปลงไปนั้น การปกครองภายในเมืองตะกั่วป่ามีสิ่งบกพร่องอยู่มาก ดังปรากฏในใบบอกของพระยาทิพโกษา ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต ถึงสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (สจช. ร.ศ.113: ร.5. ค.14.4 ก/11) ความว่า

> …เมื่อได้ไปตรวจราชการในหัวเมืองต่างๆ ฝ่ายทะเลตะวันตก ได้พบว่ากรมการเมืองบางเมืองนามเดียวกันถึงสองคนสามคนก็มี ถามดูได้ความว่า คนนั้นผู้ว่าราชการเมืองคนนั้นตั้งมา มาคนนี้ผู้ว่าราชการเมืองคนต่อมาตั้ง บางคนก็หาได้รับประทวน หามีประทวนตั้งไม่ เป็นแต่เรียกกันต่อๆ มา แลตำแหน่งกรมการก็หามีลำดับไม่ แล้วแต่ผู้ว่าราชการเมือง ขอให้นามตามความชอบใจ…

จากหลักฐานแสดงให้เห็นว่า ตำแหน่งเจ้าพนักงานบางตำแหน่งมีมากจนสับสน บางตำแหน่งก็ขาด ไม่เป็นไปตามระเบียบ หน่วยงานการปกครองภายในเมืองมีน้อยและสับสน ราชธานีซึ่งอยู่ห่างไกลควบคุมกิจการภายในเมืองได้ลำบาก การปกครองขณะนั้นไม่สอดคล้องกับสภาพความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น จนกระทั่ง เมื่อทางกระทรวงมหาดไทยได้ออกระเบียบข้อบังคับการแบ่งเขตการปกครองท้องที่ ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) มาใช้เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ.2440 จึงมีการจัดระเบียบการปกครองภายในเมืองให้ดีขึ้น โดยมีตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน และจัดตั้งเจ้าพนักงานหน่วยต่างๆ ขึ้นมา

แม้ว่าจะมีการแก้ไขระเบียบการปกครองภายในเมืองให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงและสภาพเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไป โดยมีตำแหน่งข้าราชการ เจ้าพนักงาน ตามการปกครองแบบเทศาภิบาลแล้วก็ตาม แต่การจัดการปกครองภายในเมืองตะกั่วป่า ยังต้องมีการแก้ไขให้เหมาะสมกับสภาวะเศรษฐกิจที่ขยายตัว โดยมีการปรับเปลี่ยนมากที่สุดในสมัยของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต ทั้งนี้เนื่องมาจากเมืองตะกั่วป่ามีชาวจีนเข้ามาติดต่อค้าขายกันมาก อีกทั้งยังอยู่ใกล้ชิดกับหัวเมืองมลายูของอังกฤษ ชาวจีนเหล่านี้เป็นกำลังสำคัญในการทำให้เศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่าขยายตัว ในสมัยนี้จึงมีการแก้ไขระเบียบภายในเมืองบางอย่าง เพื่อทำให้บ้านเมืองมีความสงบสุข และมีระเบียบแบบแผนการปกครองที่ดี อันจะเป็นแรงผลักดัน ส่งเสริมให้พ่อค้าและราษฎรเข้ามาดำเนินธุรกิจในเมืองตะกั่วป่ามากขึ้น

การปรับปรุงวิธีรักษาความสงบ

ในช่วงที่มีกิจการเหมืองแร่ และการค้ากำลังขยายตัว เมืองตะกั่วป่ามีปัญหาความไม่สงบที่สำคัญอยู่ 2 ประการคือ ความไม่สงบสุขอันเกิดจากโจรสลัดทางทะเล และปัญหาความวุ่นวายอันเกิดจากการทะเลาะวิวาทของกลุ่มชาวจีน

1. ปัญหาความไม่สงบอันเนื่องมาจากโจรสลัด ปัญหานี้ เนื่องมาจากบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันตก มีโจรสลัดค่อนข้างมากกว่าบริเวณอื่น เพราะสภาพภูมิศาสตร์เอื้ออำนวย มีอาณาเขตติดต่อกับต่างประเทศ ตามชายฝั่งทะเลก็มีเกาะแก่งต่างๆ มากมาย ง่ายต่อการหลบซ่อนตัวของโจรผู้ร้าย ประกอบกับอำนาจของทางราชสำนักไม่เข้มแข็งพอที่จะปราบปรามได้ การป้องกันเป็นไปตามมาตรการที่เจ้าเมืองกำหนด และขึ้นอยู่กับกำลัง และความสามารถของเจ้าเมืองที่จะทำได้มากน้อยเพียงใด เรื่องโจรสลัดจึงเป็นปัญหายืดเยื้อมาตั้งแต่อดีต กลายเป็นหน้าที่สำคัญที่กรมการเมืองตะกั่ว

ป่าถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดคือ ต้องปราบปรามโจรสลัดตามทะเลหน้าเมืองตะกั่วป่าเป็นประจำทุกปี ไม่ได้ขาด โดยในฤดูฝนก็จะมีการเร่งรัดให้พลเมือง หรือเชลยศึกที่อาศัยอยู่ที่บ้านบางกรักใน บ้านบางกรักนอก บ้านทุ่งใหญ่ ซึ่งอยู่ชานเมืองตะกั่วป่า รีบทำนา ปลูกข้าว และเก็บเกี่ยวไว้เป็นเสบียงกรัง พอถึงปลายฤดูฝนก็เร่งรัดให้พวกพลรบ หรือพลพายขุดท้องเรือตอกหมัน ลาชันลงน้ำมันเรือหลายลำ พอเข้าฤดูแล้งคลื่นลมมรสุมสงบพอจะออกเรือสู่ทะเลได้ [1] บรรดาพลรบจะออกเรือเที่ยวลาดตระเวนตามชายฝั่ง จับโจรสลัดตลอดหน้าเมืองตะกั่วป่า สลัดที่จับมาได้เจ้าเมืองชำระคดี แล้วให้นำตัวไปประหารที่หาดฆ่าคน เมื่อประหารแล้ว จะเอาศีรษะเสียบประจานไว้ที่ปากคลองบางพลับพลึง ส่วนตัวถ้ามีญาติจะรับเอาไปทำบุญก็อนุญาต แต่ส่วนศีรษะไม่ให้ [2] (สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดพังงา, 2520: 152-153)

ทางราชสำนักให้ความสำคัญกับปัญหาโจรสลัดเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกเป็นอย่างมาก บรรดาพ่อค้าจีน แขก พม่า ที่เข้ามาค้าขายล้วนหวั่นเกรงโจรสลัด รัฐบาลอังกฤษในมลายูก็หวั่นเกรงเกี่ยวกับปัญหานี้เช่นกัน จึงมีการปราบปราบโจรสลัดในเขตแดนของตน ซึ่งหากทางรัฐบาลไทยไม่เอาใจใส่ตรวจตราในเรื่องนี้ให้ดี อาณาเขตแถบนี้จะเป็นที่อาศัยของโจรสลัด พวกโจรสลัดมีชุกชุมมากตามเกาะ อ่าว ทะเลแขวงเมืองตะกั่วป่า เมืองนครศรีธรรมราช เมืองพังงา เมืองภูเก็ต เมืองระนอง เมืองถลาง และเมืองตะกั่วทุ่ง ข้าหลวงจึงมีหนังสือให้ผู้ว่าราชการเมืองเหล่านี้ให้แต่งเรือออกลาดตระเวนทุกเมือง เพื่อปราบปรามโจรสลัด และอำนวยความสะดวกแก่กิจการค้า พระยาราชวังสรรข้าหลวงรับคำสั่งให้บังคับเรือพิทธยัมมรณยุทธ์ออกลาดตระเวนด้วย (สจช. จ.ศ.1234: ร.5. รล-กห/7: 303-304)

นอกจากนี้ยังปรากฏเสมอว่า โจรสลัดเหล่านี้ไม่ได้ปล้นเอาเพียงทรัพย์สินเงินทองสิ่งของเท่านั้น แต่ยังทำร้าย ฆ่าผู้โดยสาร และเจ้าทรัพย์ด้วย (สจช. จ.ศ.1233: ร.5. รล-กห/5: 228) ดังปรากฏว่า “…จีนเซียง จีนเซก อยู่ที่เกาะย่านเชือกลงมาที่เรืออ้ายแขกสาหลำ จีนเซียง จีนเซก บอกแขกสาหลำว่า เรือแขกเทศมีนายเรือลูกเรือ 6 คน บรรทุกสิ่งของมาทอดอยู่ลำหนึ่ง อ้ายจีนเซียง จีนเซก ว่าให้แขกสาหลำกับพวกช่วยกันปล้นฆ่าแขกเทศกับลูกเรือ เก็บเอาทรัพย์สิ่งของ…”

---

[1] ตะกั่วป่าด้านนอกเป็นมหาสมุทรอินเดีย คลื่นลมจัดตลอดฤดูฝน 6 เดือนเป็นอย่างน้อย เรือเล็กออกทะเลไม่ได้

[2] หาดฆ่าคน เป็นสถานที่ประวัติศาสตร์ สถานที่นี้เรือขุดแร่ขุดหมดแล้ว เพราะเป็นหาดทรายอยู่ริมแม่น้ำตะกั่วป่า แต่ยังพอชี้ตำแหน่งได้คือ อยู่ตรงบริเวณปากคลองบางพลับพลึงในปัจจุบัน

เมื่อมีการจับโจรเหล่านี้ได้ มีการชำระความกัน ปรากฏว่าโจรเหล่านี้ทำผิดกฎหมายตามบทพระไอยการ มีบทลงโทษ (สจช. จ.ศ.1233: ร.5. รล-กห/5: 231) ดังนี้

> …โจรคบหาพวกเพื่อนไปปล้นบ้านเรือนทับทึมที่ใดๆ แลสกดสดมตัดช่องย่องเบา ฆ่าเจ้าเรือน เจ้าบ้านตาย เอาทรัพย์สิ่งของไป ให้เร่งเอาทรัพย์ส่งให้แก่เจ้าทรัพย์ตามตราสิน แล้วให้ริบราชบาทเอาทรัพย์สิ่งของโจรแลพวกโจรเป็นของหลวง เอาบุตรภรรยาเปนคนน้ำร้อนแล้วฆ่าโจรแลพวกโจรซึ่งลงมือ ตัดสีสะเสียบไว้ณะตะแลงแกง แลพวกโจรปล้นไปด้วยมิได้ลงมือ ให้ตัดตีน ตัดมือเสีย แลพวกโจรสกดสดมมิได้ลงมือให้ตัดนิ้วมือเสีย 10 นิ้ว แล้วให้เอาตัวจำไว้ ณ คุก…

จะเห็นได้ว่า หัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกมีคนแขก คนจีน มักรวมตัวกันเป็นโจรสลัดตีเรือลูกค้าพาณิชย์ ฆ่าเจ้าทรัพย์เพื่อแย่งชิงทรัพย์สินอยู่บ่อยๆ แล้วโจรสลัดเหล่านี้จะหลบหนีไปแอบซ่อนตัวอยู่ต่างถิ่นทำให้สืบหาตัวมาลงโทษได้ลำบาก (สจช. จ.ศ.1231-1232: ร.5. รล-กห/4: 41) ในสมัยของพระยาเสนานุชิต (นุช) เป็นเจ้าเมืองตะกั่วป่านั้น ได้มีความพยายามสืบจับโจรสลัด และกำจัดด้วยวิธีการลงโทษที่เด็ดขาด เพราะถือว่าโจรสลัดเป็นเสี้ยนหนามของแผ่นดิน ต้องลงโทษให้เด็ดขาดเพื่อป้องกันไม่ให้มีการเอาเยี่ยงอย่าง เมื่อมีการจับตัวได้ สืบสวนแล้วมีความผิดจริงตามข้อกล่าวหา จะมีการลงโทษด้วยการประหารชีวิต และนำศีรษะเสียบประจานให้ประชาชนเห็นเป็นตัวอย่าง จะได้ไม่กล้าคบคิดกันเป็นโจรสลัดอีก

การป้องกันปัญหาโจรสลัด นับเป็นหน้าที่สำคัญยิ่งของรัฐบาลที่ต้องป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาความเดือดร้อนแก่ราษฎร โดยเฉพาะตะกั่วป่าเป็นเมืองที่มีพ่อค้าเข้ามาติดต่อค้าขายเป็นประจำ ผู้ว่าราชการเมืองจึงต้องทำหน้าที่ควบคุมดูแลและจัดกำลังป้องกันให้เข้มแข็ง ทางฝ่ายรัฐบาลโดยปกติมักจะมีการส่งเรือรบออกมาประจำการ และจัดหาเรือกลไฟมาลาดตระเวนเพิ่มขึ้น (สจช. ร.ศ.112: ร.5. ค.14 ก/14. ที่ 213/32811) เพื่อดำเนินการตรวจตรา รักษาความสงบเรียบร้อย และหาทางส่งเสริมการค้าให้มากขึ้น

2. ปัญหาความไม่สงบภายในเมือง ปัญหานี้เกิดขึ้นบ่อยครั้ง โดยเฉพาะในช่วงที่เศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่าเกิดการขยายตัว มีเหตุการปล้นสดมภ์ของโจรผู้ร้ายอย่างชุกชุม เป็นอุปสรรคต่อการเข้ามาลงทุนของพ่อค้าในเมืองตะกั่วป่า รัฐบาลจึงมีการริเริ่มตั้งกิจการด้านตำรวจที่ทันสมัยเพื่อจัดการปราบปรามโจรผู้ร้ายขึ้น เพราะแต่เดิมกิจการด้านตำรวจเท่าที่มีอยู่ยังน้อยมาก การจัดการ

แก้ปัญหานี้ จะเป็นการลดความกังวลและดึงดูดพ่อค้าให้เข้ามาค้าขายหรือตั้งหลักแหล่งในเมืองตะกั่วป่ามากขึ้น

เดิมทีแล้ว เมื่อเกิดความไม่สงบขึ้นในเมือง เจ้าเมืองเป็นผู้มีอำนาจสั่งการควบคุม ดูแล ต้องมีความเข้มแข็งในราชการ และมีอำนาจในการปราบปรามโจรผู้ร้ายได้ (สจช. จ.ศ.1231-1232: ร.5. รล-กห/2: 148) เจ้าเมืองมีหน้าที่ดำเนินการเอง โดยอาจขอแรงจากราษฎรช่วยกันรักษาความสงบ หรือแจ้งมายังมณฑลให้ส่งตำรวจมาช่วย ดังสารตราเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาบดีอภัยพิริย-บราครม ภาหุ สมุหพระกลาโหม (สจช. จ.ศ.1231: มร.4 รล-กห/37) ความว่า

> …โปรดเกล้าฯ ให้หลวงสุรินทรภักดีเจ้ากรมอาสาจามเป็นข้าหลวงมาด้วยเรือรบกลไฟชื่อสยามูประสดัมภ์ พร้อมด้วยกับตันต้นหนทหารคนงาน ออกรักษาอยู่ ณ ปากน้ำเมืองภูเกจ์ อย่าให้พวกจีนก่อเหตุกำเริบขึ้นได้ ถ้าจีนแขวงเมืองตะกั่วป่า…จะมีเหตุขึ้นประการใดๆ ก็ให้ผู้อยู่รักษาเมือง นำข้อความปฤกษาแก่หลวงสุรินทรภักดีข้าหลวง ณ เมืองภูเกจ์…

ต่อมาได้มีการป้องกันรักษาความสงบเรียบร้อยให้ดีขึ้น โดยให้มีการจัดให้มีทหารและตำรวจประจำการในมณฑลภูเก็ต โดยที่เมืองภูเก็ตจะมีทหารเรือสองกองร้อย และตำรวจอื่นๆ เตรียมไว้สำหรับส่งไปช่วยเมืองอื่นๆ เมืองระนองมีตำรวจที่ส่งจากกรุงเทพฯ ห้าสิบกับตำรวจประจำตามอัตรา ส่วนเมืองตะกั่วป่านั้น มีตำรวจส่งเดินบกไปจากมณฑลยี่สิบนายกับตำรวจประจำเมืองตามอัตรา และต่อมาจึงได้มีการถอนกำลังตำรวจภูธรจากภูเก็ตส่งมาเป็นกำลังของเมืองตะกั่วป่าเพิ่มเติมอีก (สจช. 2457: ร.6. มท.1.4.4/146)

ปัญหาความไม่สงบในเมืองตะกั่วป่า เป็นปัญหามาจากการปล้น ฆ่า ลักทรัพย์เสียเป็นส่วนใหญ่ เช่น กรณีแขกยุมากุล เที่ยวขายผ้าในจังหวัดตะกั่วป่าถูกผู้ร้ายยิงตาย และได้ปล้นเอาผ้าไป เหตุเกิดที่ตำบลคุระ อำเภอเกาะคอเขา ในวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ.2462 ซึ่งทางกำนันผู้ใหญ่บ้านได้ทำการสืบสวนหาผู้ร้ายมาลงโทษ (สจช. 2462: ร.6.มท.1.4.3/17)

จากรายงานการตรวจราชการของ พระอาคมคุติกร ปลัดมณฑลภูเก็ต ได้ออกตรวจจังหวัดตะกั่วป่า ในอำเภอตลาดใหญ่ อำเภอกะปง และอำเภอเกาะคอเขา ระหว่างวันที่ 18-25 ธันวาคม พ.ศ.2466 ได้รายงานเหตุโจรผู้ร้ายในจังหวัดตะกั่วป่า ดังตารางที่ 17

ตารางที่ 17 รายงานเหตุโจรผู้ร้ายในจังหวัดตะกั่วป่า พ.ศ.2465-2466

		คดีความเรื่อง		
อำเภอ	**พ.ศ.**	**อุกฉกรรจ์ (ราย)**	**ลักสัตว์พาหนะ (ราย)**	**ลักทรัพย์ (ราย)**
ตลาดใหญ่	2465	3	4	42
	2466	1	2	22
กะปง	2465	2	4	2
	2466	-	1	9
เกาะคอเขา	2465	-	-	9
	2466	1	-	4

ที่มา: สจช. 2466: ร.6. มท.1.3.1/1

จากตารางจะเห็นว่า ในจังหวัดตะกั่วป่าไม่ค่อยมีเหตุอุกฉกรรจ์มากนัก คดีความส่วนใหญ่เป็นคดีที่เกี่ยวกับการลักทรัพย์ จากรายงานระบุว่า อำเภอตลาดใหญ่ และอำเภอเกาะคอเขา การดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยในเมืองค่อนข้างดี คดีความส่วนใหญ่ สามารถสืบจับผู้กระทำความผิดมาลงโทษได้ ส่วนอำเภอกะปง การรักษาความสงบเรียบร้อยภายในเมืองยังอ่อนแออยู่มาก (สจช. 2466: ร.6. มท.1.3.1/1)

สำหรับการลงโทษผู้กระทำความผิด มีทั้งการปรับ จองจำ เนรเทศ และประหารชีวิต แล้วแต่ความผิดที่ได้กระทำ แต่ถ้าคดีความใดจะต้องลงโทษถึงขั้นประหารชีวิต จะต้องส่งใบบอกไปยังกรุงเทพฯ แล้วให้เป็นคำสั่งของทางกรุงเทพฯ ออกไป ส่วนการเนรเทศนักโทษ เดิมทีมีการเนรเทศไปดัดสันดานต่างจังหวัดในเขตมณฑลที่นักโทษอาศัยอยู่ ซึ่งต่อมาเห็นว่าไม่เหมาะสมเพราะไม่อาจทำให้นักโทษหลาบจำ เช่น นักโทษจังหวัดตรังเนรเทศไปดัดสันดานทางจังหวัดสตูล หรือนักโทษจังหวัดสตูลเนรเทศไปจังหวัดตรังเช่นนี้ ไม่มีประโยชน์ เพราะอาณาเขตของทั้งสองจังหวัดที่ติดต่อกัน ทำให้นักโทษเนรเทศสามารถไปมากันได้โดยสะดวก และอาจหลบหนีได้ เพราะคุ้นเคยเส้นทางดี จึงมีการปรับเปลี่ยนให้มีการส่งไปดัดสันดานให้ห่างจากจังหวัดถิ่นเดิมที่ไม่มีอาณาเขตติดต่อกัน จะทำให้นักโทษเกิดความกลัวเกรงมากกว่า (สจช. 2466: ร.6. มท.1.3.1/37)

ในสมัยของพระยาทิพโกษา ดำรงตำแหน่งเป็นข้าหลวงใหญ่นั้น ได้มีความพยายามปรับปรุงกิจการตำรวจในมณฑลภูเก็ตให้ทันสมัย จึงมีการทำรายงานเสนอมายังรัฐบาลที่กรุงเทพฯ เพื่อขออนุมัติจัดตั้งกิจการตำรวจแบบใหม่ โดยแบ่งกิจการตำรวจออกเป็น 2 แผนกคือ

1. ตำรวจที่ทำหน้าที่รักษาด่านและตรวจตราความสงบภายในเมือง อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของผู้กำกับการตำรวจคนเดียวกัน และให้มีอาวุธที่มีประสิทธิภาพทั้งจำนวนตำรวจที่มากพอเพื่อที่จะได้ไม่ต้องเกณฑ์ราษฎร ทำให้เสียเวลาในการทำมาหากิน และยังต้องจ่ายค่าอาหารเบี้ยเลี้ยงเป็นจำนวนมาก (สจช. ร.ศ.110: ร.5. ม.53/11. ที่ 16/104)

2. ตำรวจจีน ทำหน้าที่ประจำอยู่ตามโรงภาษีฝิ่น โดยที่มีการพนัน โรงภาษีสุรา เป็นต้น เป็นตำรวจตรวจภาษี และรักษาผลประโยชน์ของเจ้าภาษีซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับทางราชการ ดำเนินการกันเอง แต่อยู่ภายใต้ขอบเขตของกฎหมาย อาจทำหน้าที่เป็นตำรวจลับ คอยช่วยเหลือทางราชการได้ (สจช. ร.ศ.111: ร.5. ค.14.4 ข/1)

กำลังตำรวจในระยะแรกๆ นั้น จ้างพวกแขกซิกเป็นส่วนใหญ่ ให้อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของนายตำรวจชาวยุโรป ซึ่งจ้างมาทำหน้าที่จัดการปรับปรุงแก้ไขให้เป็นไปตามแบบแผนของชาวตะวันตก แต่ต่อมาได้พยายามเพิ่มกำลังตำรวจโดยใช้คนไทยเพิ่มขึ้น

นอกจากความไม่สงบต่างๆ เหล่านี้แล้ว ในช่วงที่เศรษฐกิจของตะกั่วป่ากำลังขยายตัวด้านกิจการเหมืองแร่ดีบุก ยังเกิดความไม่สงบอันสืบเนื่องมาจากปัญหาการทะเลาะวิวาทของกลุ่มคนจีนด้วยกันเอง ที่มีการแบ่งเป็น 3 ฝ่าย จัดตั้งเป็นสมาคมลับขึ้นคือ กลุ่มโฮ่เส็ง ปุ้นเถ้าก๋ง และยี่หิน กลุ่มอั้งยี่เหล่านี้ได้ก่อความวุ่นวาย มีการทะเลาะวิวาทระหว่างกลุ่ม ลุกลามถึงขั้นยกพวกตีกันครั้งที่รุนแรง และสำคัญมากเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2424 ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งกว่าจะควบคุมสถานการณ์ให้สงบได้ ต้องใช้เวลานาน สำหรับวิธีการป้องกันไม่ให้ชาวจีนทะเลาะวิวาทกันนั้น รัฐบาลเห็นความจำเป็นต้องมีมาตรการที่เข้มแข็ง โดยมีการใช้วิธีการดังนี้ คือ

การตั้งหัวหน้าชาวจีนปกครองกันเอง วิธีการนี้ได้นำแบบอย่างมาจากวิธีการของอังกฤษที่ใช้ในมลายู ได้มีการดัดแปลงมาใช้ในตะกั่วป่า โดยการตั้งชาวจีนที่มีความซื่อสัตย์ หรือหัวหน้าต้นแซ่ที่พวกจีนนับถือให้เป็นหัวหน้าปกครองกันเอง นอกจากนี้ ยังมีการเลือกหัวหน้าอั้งยี่ทั้งสองฝ่ายแต่งตั้งเป็นนายอำเภอจีน เพื่อให้เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล คอยตรวจสอบ สอดส่องดูแลกรมการจีน

ระงับเหตุไม่ให้มีเรื่องทะเลาะวิวาท เพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยในเมืองตะกั่วป่า ดังสารตราแต่งตั้งจีนกำฮก และจีนเฉียง เป็นนายอำเภอจีนที่ 1 และนายอำเภอจีนที่ 2 ดังนี้ (สจช. จ.ศ.1231-1232 : มร.5 รล-กห/2: 64-66)

> …พระยาเสนานุชิตเหนว่าจีนกำฮก บุตรขุนบำรุงภาสีเป็นคนบริบูรณภากภูมมั่นคง จีนในบ้านในเมืองก็นับถือเชื่อฟังถ้อยคำ สมควรเป็นผู้ใหญ่ระงับว่ากล่าวพวกจีนได้ พระยาเสนานุชิตขอรับพระราชทานจีนกำฮกเปนนายอำเภอจีนเมืองตกั่วป่า…จึ่งตั้งให้จีนกำฮกเป็นที่หลวงบำรุงจีนประชานายอำเภอจีนเมืองตกั่วป่า…
>
> …จีนเฉียง หลานขุนบำรุงภาสีเปนคนบริบูรณภาคภูมมั่นคง จีนในบ้านในเมืองก็นับถือฟังถ้อยคำพอสมควร เป็นผู้ใหญ่ระงับว่ากล่าวพวกจีนได้ พระยาเสนานุชิตขอรับพระราชทานจีนเฉียงเปนนายอำเภอจีนรองเมืองตกั่วป่า…จึ่งตั้งให้จีนเฉียงเปนที่ขุนภาษาจีนประเทศนายอำเภอรองเมืองตกั่วป่า…

แต่การกำกับดูแลโดยอาศัยพวกจีนดูแลกันเองแต่เพียงอย่างเดียว ไม่อาจรักษาความสงบจากการก่อความวุ่นวายของกลุ่มคนจีนเหล่านี้ได้ เนื่องจากบางครั้งเรื่องราวลุกลามใหญ่โตเกินการควบคุมดูแล จึงมีความพยายามหาวิธีการหลากหลายในการควบคุมดูแล เพื่อเป็นหลักประกันความสงบในเมืองตะกั่วป่าเพิ่มขึ้นอีก คือ

การจัดกำลังทหารตำรวจ และเกณฑ์คนเข้ารักษาการ เป็นมาตรการที่ทางรัฐบาลมักนำมาใช้เมื่อเกิดการทะเลาะวิวาทของชาวจีนเกิดขึ้น เช่น ในช่วงปี พ.ศ.2424 มีการระดมทหารจากเมืองต่างๆ ในหัวเมืองภาคใต้ฝั่งทะเลตะวันตกมาระงับเหตุในเมืองตะกั่วป่า ก่อนที่เหตุการณ์จะบานปลาย และก่อให้เกิดความเสียหายทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้ ยังมีการส่งเรือรบพร้อมทหารจากกรุงเทพฯ ผลัดเปลี่ยนออกมาประจำการอยู่ที่เมืองภูเก็ตเพื่อความสะดวกรวดเร็วในการปฏิบัติงาน (สจช. จ.ศ.1240: มร.5 รล-กห/18) ต่อมาได้มีความพยายามในการจัดตั้งกองตำรวจภูธรประจำเมืองต่างๆ ได้ 7 เมือง ดังปรากฏในใบบอกของพระยาทิพโกษาถึงเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในปี พ.ศ.2438 (สจช. ร.ศ.114: ร.5.ค.14.4 ก/24 ที่ 4777/1366) ตอนหนึ่งว่า

> …ด้วยในหัวเมืองมณฑลภูเก็ตได้พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีพลตระเวนสำหรับบ้านเมืองขึ้นแล้วคือ เมืองภูเก็ต เมืองระนอง เมืองกระบุรี เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตรัง เมืองปะเหลียน รวมตั้งขึ้นแล้ว 7 เมือง แต่เมืองพังงา เมืองกระบี่ เมืองถลาง เมืองคีรีรัฐนิคม รวม 4 เมือง ยังหามีพลตระเวนไม่…

สาเหตุที่การตั้งตำรวจประจำหัวเมืองต่างๆ ให้สำเร็จนั้นเป็นไปอย่างล่าช้าเพราะรัฐบาลไม่อนุมัติเงินงบประมาณเป็นค่าใช้จ่ายให้ เงินค่าใช้จ่ายต่างๆ ที่ใช้ในกิจการนี้ ต้องหักจากเงินรายได้ภาษีผลประโยชน์ประจำเมืองนั้นเอง เมืองทั้งสี่ที่ไม่ได้จัดตั้งตำรวจประจำหัวเมือง เป็นเมืองที่มีรายได้ภาษีต่ำ จึงไม่สามารถจัดตั้งได้ ประกอบกับเป็นหัวเมืองที่ค่อนข้างสงบเรียบร้อยกว่าหัวเมืองอื่นๆ และหากเกิดเหตุการณ์ไม่สงบ ก็สามารถขอกำลังทหารจากเมืองภูเก็ตหรือเมืองข้างเคียงเข้าช่วยเหลือได้ (สจช. ร.ศ.112: ร.5. ม.53/28 ที่ 179/20189) ทหารเหล่านี้ได้มีส่วนช่วยในการระงับเหตุความวุ่นวายที่เกิดขึ้นทุกครั้ง

เป็นที่น่าสังเกตว่า การทะเลาะวิวาทของชาวจีนน่าจะเป็นสถานการณ์พิเศษที่ต้องผนึกกำลังกันทั้งทหาร และตำรวจในการคลี่คลายสถานการณ์ให้สิ้นสุดลงอย่างรวดเร็ว เพราะเกี่ยวข้องกับเกียรติยศ ศักดิ์ศรี แสดงให้เห็นถึงความสามารถของฝ่ายปกครองด้วยว่า จะมีความสามารถเพียงใด และยังเป็นการป้องกันไม่ให้เหตุการณ์บานปลายออกไปจนกระทบกระเทือนต่อเศรษฐกิจภายในเมืองด้วย เหตุการณ์ความไม่สงบเหล่านี้มักจะเกิดในช่วงงานเทศกาลตรุษจีน เพราะเป็นเวลาที่ชาวจีนแต่ละกลุ่มออกเที่ยวเตร่จึงเกิดการปะทะกัน และจะเกิดในเวลาที่มีการเปลี่ยนเจ้าภาษีนายอากรเพราะเกิดการทะเลาะวิวาทแย่งชิงการประมูลภาษีกัน (สจช. จ.ศ.1229-1230:
มร.4 รล-กห/35)

การป้องความขัดแย้งระหว่างนายเหมืองและกรรมกร เรื่องนี้นับเป็นปัญหาที่ก่อความยุ่งยาก และมักเกิดขึ้นบ่อยครั้ง ทั้งยังยุติได้ยาก สาเหตุมาจากปัญหาที่แร่ดีบุกมีราคาไม่แน่นอน ค่าจ้างของกุลีจึงไม่แน่นอนตามไปด้วย โดยเฉพาะช่วงใกล้ตรุษจีน กรรมกรมีความต้องการใช้จ่ายเงินในการซื้อสินค้าเพื่อทำพิธีไหว้เจ้า หรือเที่ยวเตร่หาความสุขตามประเพณีของตน แต่นายเหมืองไม่สามารถหาเงินมาจ่ายให้ได้ จึงเกิดการทะเลาะวิวาทกันขึ้น ในสมัยของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล ได้พยายามหาวิธีการป้องกันการขัดแย้งระหว่างนายเหมืองและกรรมกร โดยใช้วิธีการเข้าไปไกล่เกลี่ยให้ยุติลง ก่อนที่เรื่องราวจะบานปลายจนเกิดการทะเลาะวิวาทกันขึ้น

พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ จะใช้วิธีการประนีประนอมให้นายเหมืองกับลูกจ้างยอมความกัน เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดเหตุร้ายด้วยวิธีการต่างๆ เป็นต้นว่า เมื่อกรรมกรจีนมาร้องเรียนพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ จะเรียกนายเหมืองมาว่ากล่าวด้วยถ้อยคำรุนแรง และให้หาเงินมาใช้จ่ายให้กรรมกรให้ได้ ไม่เช่นนั้นจะสั่งจำขัง หรือบางครั้งทำการกักขังนายเหมืองไว้ระยะหนึ่ง และพยายามชี้แจงให้กรรมกรเห็นว่าทางราชการเอาใจใส่เป็นธุระจัดแจงเร่งเงินให้ พยายามขอร้องให้กรรมกรกลับไปทำงานในเหมืองแร่เช่นเดิมก่อน จากนั้นพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ จึงจะชี้แจงให้นายเหมืองได้เข้าใจถึงความเดือดร้อนที่จะเกิดขึ้นหากไม่หาเงินมาจ่าย ซึ่งถ้านายเหมืองไม่มีเงินที่จะจ่ายจริงๆ พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ก็จะอนุญาตให้ขอยืมเงินสำรองที่ใช้ในการทะนุบำรุงบ้านเมืองไปก่อน แต่ต้องมีหลักทรัพย์ของนายเหมืองเป็นประกัน ซึ่งหากไม่พอท่านจะพยายามเจรจาให้กรรมกรเข้าใจ และเห็นใจนายเหมืองที่ทำการเหมืองแร่ขาดทุน ให้รับเงินเท่าที่มีก่อน แล้วท่านจะควบคุมให้จ่ายส่วนที่ค้างต่อไป (ขุนเสนานุวงศ์ภักดี, 2513: 16-17)

ผลจากการใช้วิธีการประนีประนอมของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ทำให้ข้อพิพาทระหว่างนายเหมืองกับกรรมกรคลี่คลายลง ปัญหาไม่บานปลายจนส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจ เพราะหากเกิดการทะเลาะวิวาทจะส่งผลกระทบกระเทือนต่อราษฎรทั่วไป และอาจเป็นเหตุให้กรรมกรไม่อยากเข้ามาทำงานในเมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองต่างๆ ในมณฑลภูเก็ตอีกด้วย เพราะฉะนั้นนโยบายนี้ทำให้บ้านเมืองสงบเรียบร้อยแล้ว ยังทำให้การทำเหมืองแร่ดำเนินต่อไปได้อีกด้วย

การปฏิรูปด้านการศาล

ภายหลังจากการปฏิรูประบบมณฑลเทศาภิบาล ได้มีการปรับปรุงด้านการศาลและยุติธรรมในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก โดยออกเป็นประกาศที่เรียกว่า “ พระธรรมนูญศาลหัวเมือง ร.ศ.114” ขึ้น ในปี พ.ศ.2437 (เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ, 2478: 54-68) ซึ่งเดิมทีแล้ว ระบบการศาลก่อนหน้าที่จะมีประกาศดังกล่าวออกมา การศาลของหัวเมืองแถบนี้จะมีการแยกออกเป็น 2 ฝ่ายคือ ศาลฝ่ายไทย และศาลฝ่ายจีน

ศาลฝ่ายไทย ทำหน้าที่ตัดสินคดีความที่เกิดขึ้นภายในเมืองตะกั่วป่าระหว่างชาวไทยด้วยกัน หรือระหว่างคนไทยกับคนในบังคับของต่างประเทศ ซึ่งขณะนั้นส่วนใหญ่แล้วจะเป็นคนในบังคับอังกฤษ การตัดสินจะกระทำโดยเจ้าเมืองและกรมการเมือง ซึ่งเรื่องที่ตัดสินจะเป็นความผิดเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แต่ถ้าเป็นเรื่องใหญ่จะต้องมีการส่งรายงานให้ทางกรุงเทพฯ เป็นผู้ตัดสินคดีความ

(สจช. จ.ศ.1247: มร.5 รล-กห/39) การตัดสินคดีความระหว่างคนบังคับไทยกับคนบังคับอังกฤษหลังจากตัดสินเสร็จแล้วมักปรากฏเสมอๆ ว่า คนบังคับอังกฤษมักจะร้องเรียนไปยังกงสุลอังกฤษที่ปีนัง ทำให้ต้องรื้อคดีความมาตัดสินกันใหม่ ดังกรณีพระอิศราธิไชย เจ้าเมืองกระบี่ หรือกรณีอั้งยี่โฮ่เส็งและอั้งยี่ยี่หินที่ก่อเหตุวิวาทในเมืองตะกั่วป่า เมื่อปี พ.ศ.2424 คดีความทั้งสองเรื่องได้ดึงให้กงสุลอังกฤษที่เมืองปีนังเข้ามายุ่งเกี่ยว นับเป็นปัญหาสำคัญของศาลไทยในขณะนั้นที่ต้องรีบปรับปรุงระบบการศาลให้สอดคล้องกับภาวะเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป ระบบการศาลต้องปรับปรุงให้ทันสมัยเพื่อให้ชาวต่างประเทศยอมรับว่าศาลไทยมีมาตรฐาน ซึ่งกว่าจะประสบความสำเร็จต้องใช้เวลาอีกยาวนาน

ความยุ่งยากของศาลไทยในการตัดสินคดีความเกิดขึ้น เป็นผลมาจาการที่เศรษฐกิจเหมืองแร่มีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว ทำให้มีการว่าจ้างแรงงานจีนเข้ามาทำงานในเมืองตะกั่วป่าเพิ่มขึ้นทุกปี กุลีชาวจีนเหล่านี้ส่วนใหญ่จะเข้ามาเป็นคนในบังคับของอังกฤษ เนื่องจากการเป็นคนในบังคับของไทยขณะนั้นเสียเปรียบ เพราะหากต้องขึ้นศาล คนในบังคับของไทยไม่อาจตั้งทนายความได้ เช่นคนในบังคับของอังกฤษ นอกจากว่าคนไทยผู้นั้นจะมีศักดินาสูงกว่า 400 ไร่ขึ้นไป ตามระบบศักดินาของไทยในขณะนั้น แต่ในที่สุดแล้วปัญหานี้ได้ยุติลงเมื่อได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติอนุญาตให้ฝ่ายไทยแต่งทนายความว่าความกับชาวต่างชาติได้ (สจช. จ.ศ.1243: มร.5 รล-กห/24)

ส่วนศาลฝ่ายจีน สันนิษฐานว่าการตั้งศาลจีนนี้ คงมีมาตั้งแต่ครั้งปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เพราะมีชาวจีนเดินทางเข้ามาสู่เมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองต่างๆ ในมณฑลภูเก็ตเป็นจำนวนมาก เมื่อชาวจีนเหล่านี้ประสบความเดือดร้อน ทางรัฐบาลจึงอนุญาตให้จัดตั้งศาลชำระความในกลุ่มของชาวจีนกันเอง และคงอนุญาตให้จัดตั้งศาลชำระความในย่านชุมชนของชาวจีน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อป้องกันไม่ให้ชาวจีนที่เดือดร้อนหนีไปอยู่ภายใต้บังคับของอังกฤษ ในคราวที่จีนกำฮกได้รับการแต่งตั้งให้เป็นหลวงบำรุงจีนประชา นายอำเภอจีนเมืองตะกั่วป่า มีหลักฐานระบุว่า นายอำเภอจีนมีอำนาจในการตัดสินคดีความด้วย (สจช. จ.ศ.1235: มร.5 รล-กห/18: 92) ดังนี้

> …พวกจีนเกิดวิวาทแก่กันเปนแต่ความเล็กน้อย ก็ให้หลวงบำรุงจีนประชานายอำเภอจีนว่ากล่าวตัดสินให้แล้วแก่กัน ถ้าไม่ยอมกัน หฤาเปนความใหญ่จะต้องถึงสินไหม พิไนก็ให้หลวงบำรุงจีนประชานายอำเภอจีนภาตัวไปตัดสินพร้อมด้วยพระยาเสนานุชิตกรมการ ถ้าไทยฟ้องจีนก็ให้หลวงบำรุงจีนประชานายอำเภอจีนนำเกาะส่งตัวไปยังเจ้าเมืองกรมการพิจารณาว่ากล่าวตามพระราชกำหนดกฎหมาย…

จากหลักฐานแสดงให้เห็นว่า ศาลจีนมีอำนาจตัดสินคดีความเล็กๆ โดยพยายามใช้การประนีประนอม เฆี่ยนตีหรือลงโทษจำคุกเท่านั้น ถ้าเป็นคดีความใหญ่ โทษถึงขั้นประหารชีวิตต้องส่งใบบอกไปยังกรุงเทพฯ

อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าในขณะนั้นจะมีปัญหามากในเรื่องคนจีนนิยมสมัครเข้าเป็นคนในบังคับชาวต่างชาติ โดยเฉพาะอังกฤษ เป็นปัญหายุ่งยากให้แก่รัฐบาลไทย ซึ่งรัฐบาลจะห้ามคนจีนเข้าเป็นคนในบังคับอังกฤษก็ไม่ได้ ดังนั้นจึงมีจำเป็นต้องมีการแก้ไขในเรื่องการพิจารณาคดีความของไทย รวมทั้งการลงโทษที่ไม่ทันสมัยอย่างเร่งด่วน ในที่สุดจึงได้มีการตราพระธรรมนูญศาลหัวเมืองขึ้น[3] แต่การศาลแถบนี้ก็ยังไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก จนในที่สุด พระยาทิพโกษา ผู้กำกับข้าหลวงใหญ่ถูกเรียกตัวกลับเข้ามารับราชการในกรุงเทพฯ และพระนริศราชกิจ (สาย โชติกเสถียร) ดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่สืบต่อมา

การปรับปรุงกิจการศาลของมณฑลภูเก็ตเกิดขึ้นอย่างจริงจัง ภายหลังจากการที่กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยได้ไปตรวจราชการในมณฑลภูเก็ตในปี พ.ศ.2439 และเห็นความไม่เรียบร้อยของการศาล ทั้งยังไม่มีการปฏิรูปตามพระธรรมนูญศาลหัวเมือง ดังคำกราบบังคมทูลตอนหนึ่ง (สจช. ร.ศ.117: ร.5.ย.8/7 ที่ 47/12204) ความว่า

---

[3] การจัดการศาลยุติธรรมหัวเมือง ทางรัฐบาลได้ตราพระราชบัญญัติตั้งข้าหลวงพิเศษสำหรับแก้ไขธรรมเนียมศาลยุติธรรมหัวเมืองทั้งปวง ร.ศ.115 เพื่อให้อำนาจข้าหลวงดำเนินการจัดอย่างมีประสิทธิภาพ และในปีเดียวกันนั้นได้ทดลองจัดครั้งแรกที่มณฑลกรุงเก่า และค่อยขยายไปจัดที่มณฑลปราจีนบุรี นครราชสีมา และมณฑลนครศรีธรรมราช (สจช. ร.ศ.116: ร.5.ย.8/7. ที่ 24/22579)

> …ด้วยเมื่อข้าพระพุทธเจ้าได้ออกไปตรวจราชการมณฑลภูเก็ตคราวที่แล้ว ได้เห็นการโรงศาลในมณฑลนั้นไม่เรียบร้อย โดยไม่มีผู้พิพากษาซึ่งเข้าไปจัดการศาลหรือพิจารณาอรรถคดีของราษฎรให้แล้วโดยเร็วได้ ถ้อยความยังค้างอยู่ในศาลเป็นอันมาก ข้าพระพุทธเจ้าได้หารือพร้อมด้วยพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าระพีพัฒน์ศักดิ์ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม เห็นด้วยเกล้าฯ พร้อมกันว่า ควรจะตั้งข้าหลวงพิเศษไปชำระสะสางคดีความที่ค้างและจัดการให้เป็นแบบแผนเรียบร้อยสืบไป…

หลังจากนั้น จึงมีการจัดการการศาลให้เป็นแบบแผนเรียบร้อยโดยเริ่มขึ้นในปี พ.ศ.2441 การแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้ดำเนินไปตามพระธรรมนูญศาลหัวเมือง ร.ศ.114 ซึ่งได้จัดระบบการศาลให้ทำงานมีประสิทธิภาพ และทันสมัยกับความเจริญของบ้านเมือง (สจช. ร.ศ.117: ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 15: 216-217) โดยแบบการแผนการจัดศาลยุติธรรมดังกล่าว แบ่งศาลออกเป็น 3 ประเภทคือ ศาลมณฑล ศาลเมือง และศาลแขวง[4] ในพระธรรมนูญศาลหัวเมือง ร.ศ.114 นี้ จะมีการกำหนดชนิดของศาล อำนาจหน้าที่ศาล ผู้พิพากษา และอำนาจในการเปรียบเทียบคดีของผู้ที่มีหน้าที่ในกระบวนการยุติธรรมไว้เป็นหลักปฏิบัติในศาลหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักร ทำให้เกิดความเป็นระเบียบแบบแผนอย่างเดียวกันเป็นครั้งแรก

กล่าวโดยสรุปแล้ว การปฏิรูปด้านการศาลในครั้งนี้ รัฐบาลมีความมุ่งหมายที่จะให้มีระบบระเบียบ ในการจัดการแก้ปัญหาระหว่างกันของประชาชน เมื่อเกิดคดีความ เนื่องจากในหัวเมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองต่างๆ ในมณฑลภูเก็ต มีการติดต่อค้าขายกับหัวเมืองในการปกครองของอังกฤษบ่อยๆ อีกทั้งยังมีคนที่อยู่ในบังคับอังกฤษ และต่างชาติอื่นๆ เข้ามาอาศัยทำมาหากินอยู่ในเมืองตะกั่วป่าเป็นจำนวนมาก การจัดการเรื่องการศาลให้ทันสมัย จะทำให้การตัดสินคดีต่างๆ เป็นที่ยอมรับ และเกิดความเชื่อถือในระบบการศาลไทยมากขึ้น สอดคล้องกับการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจที่กำลังเป็นอยู่ในขณะนั้น

---

[4] ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมใน เสถียรและคณะ. 2478. “พระธรรมนูญศาลเมือง”. ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 15. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์.

การรวมจังหวัดตะกั่วป่าเข้ากับจังหวัดพังงา

เศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่าในช่วงที่มีการปฏิรูประบบมณฑลเทศาภิบาลเกิดการขยายตัวอย่างรวดเร็ว สร้างรายได้จำนวนมหาศาลให้แก่ราชสำนัก เกิดการเปลี่ยนแปลงต่างๆ มากมายในเมืองตะกั่วป่า อันได้กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่ในเวลาต่อมา เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ขึ้นในปี พ.ศ.2457 (ค.ศ.1914) ได้ส่งผลกระทบกระเทือนต่อเมืองตะกั่วป่าเป็นอย่างมาก เพราะเมื่อสงครามสิ้นสุดลง ได้ส่งผลให้เกิดปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก และเป็นสาเหตุสำคัญทำให้ต้องยุบจังหวัดตะกั่วป่าเข้ากับจังหวัดพังงา

สาเหตุของการยุบจังหวัดตะกั่วป่า

เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 จังหวัดตะกั่วป่าและจังหวัดอื่นๆ ในมณฑลภูเก็ตเกิดปัญหาอย่างหนัก ในการขาดสินค้าเพื่อการอุปโภคและบริโภค จนเกือบจะกลายเป็นการจลาจลวุ่นวาย แต่รัฐบาลได้แก้ปัญหาดังกล่าวได้สำเร็จ โดยการซื้อข้าวมาจำหน่าย จ่ายแจกแก่ราษฎร อีกทั้งยังสามารถแก้ปัญหาการว่างงานของกุลีเหมืองแร่ในขณะนั้นได้สำเร็จ จนในที่สุดเหมืองแร่ที่ปิดกิจการชั่วคราวในช่วงต้นของสงคราม สามารถเปิดทำการได้อีกครั้ง ทั้งยังเพิ่มกำลังการผลิตได้อีกหลายเท่าตัว เนื่องจากแร่ดีบุกเป็นยุทธปัจจัยสำคัญในการสงคราม ส่งผลให้เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 1 ยุติลง ได้เกิดปัญหาราคาแร่ดีบุกตกต่ำเป็นอย่างมาก เพราะมีแร่ดีบุกมากเกินความต้องการของตลาด ราคายางพาราก็ตกต่ำลงเช่นกัน ส่งผลให้เกิดปัญหาการก่อความวุ่นวายของกุลีจีนอีกครั้ง เนื่องจากเมื่อราคาแร่ดีบุกตกต่ำ ทำให้กิจการเหมืองแร่ต้องขาดทุน ประกอบกับการที่เงินบาทขึ้นราคา แต่การขายแร่ขายเป็นเงินเหรียญสิงคโปร์ ส่วนรายจ่ายในการทำเหมืองนั้นจ่ายเป็นเงินบาท จึงทำให้เหมืองบางเหมืองต้องขาดทุน และหยุดกิจการลง

ปัญหาเรื่องดีบุก และยางพาราตกต่ำยืดเยื้อมาจนถึงปี พ.ศ.2464 ทำให้กุลีจีนบางส่วนอพยพกลับไปประเทศจีน และค่อยๆ ทยอยกลับไปเรื่อยๆ เพราะหางานทำไม่ได้ แม้รัฐบาลจะพยายามช่วยเหลือ โดยการรับจำนำแร่ดีบุกที่นายเหมืองเอามาขายในราคาต่ำกว่าราคาตลาด เพื่อนายเหมืองจะได้มีเงินไปหมุน เป็นเหตุให้ในที่สุด ประเทศไทยต้องเข้าร่วมโครงการจำกัดดีบุกในปี พ.ศ.2474 ซึ่งสามารถแก้ไขวิกฤติได้ระยะหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม ในเวลาต่อมาประเทศไทยได้ประสบวิกฤติทางเศรษฐกิจอย่างหนัก เนื่องจากวิกฤติเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก และปัญหาการใช้จ่ายไม่สมดุลกับรายได้ของรัฐบาล ปัญหาลุกลามใหญ่โต และปะทุขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) รัฐบาลต้องคิดหาหนทางแก้ไขปัญหานี้โดยการตัดทอนรายจ่ายทุกสิ่งทุกอย่าง จนในที่สุดก็ต้องตัดสินใจยุบจังหวัดเป็นอำเภอ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำรัสว่า มณฑลและจังหวัดตามที่แบ่งเขตไว้แต่เดิมนั้น ในขณะนั้นมีการคมนาคมที่สะดวกมากขึ้น พอที่จะรวมการปกครองบังคับบัญชาได้กว้างขวางยิ่งขึ้นแล้ว จึงเป็นเหตุสมควรที่จะยุบรวมมณฑล และจังหวัดเพื่อเป็นการประหยัดรายจ่ายเงินแผ่นดินลงไปบ้าง (สจช. 2475: มร.7 ม/9 ม.4.3/3:164)

ในขณะนั้นมณฑลภูเก็ตแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 6 จังหวัด คือ ภูเก็ต กระบี่ ตรัง พังงา ตะกั่วป่า และระนอง จะต้องยุบจังหวัดหนึ่งให้เหลือเพียง 5 จังหวัด และจังหวัดที่อยู่ในเกณฑ์ที่จะต้องพิจารณายุบฐานะคือ จังหวัดตะกั่วป่า และจังหวัดพังงา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเส้นทางคมนาคมระหว่างจังหวัดทั้งสองมีความสะดวกขึ้นเนื่องจากมีถนนเชื่อมติดต่อกัน ดังนั้นจึงสามารถรวมอาณาเขตติดต่อกันได้ เมื่อมีข่าวว่าจะมีการยุบจังหวัดตะกั่วป่า ราษฎรตะกั่วป่าได้รวมตัวกันคัดค้าน โดยราษฎร 388 รายร่วมลงนามถวายฎีกา 2 ฉบับ คัดค้านการยุบจังหวัดตะกั่วป่าไปขึ้นกับจังหวัดพังงา โดยอธิบายเหตุผลของการที่ต้องคัดค้าน 3 ประการด้วยกัน คือ

1. อำเภอตลาดใหญ่ อำเภอเกาะคอเขา อำเภอกะปง ขึ้นอยู่กับจังหวัดตะกั่วป่า มณฑลภูเก็ตเมื่อเกิดคดีพิพาทกันในท้องที่ทั้งสาม หรือมีความจำเป็นที่ต้องติดต่อกับจังหวัดก็ทำได้ง่าย หากทางการสั่งยุบรวมกับจังหวัดพังงาซึ่งเป็นจังหวัดที่ห่างไกลมาก และการคมนาคมไม่สะดวก ต้องเดินทางไกลถึง 3 วัน หากใช้รถก็ต้องจ่ายค่าพาหนะเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดความลำบากแก่ชาวตะกั่วป่า

2. ประชาชนหวั่นเกรงว่าการยุบรวมจังหวัดจะทำให้โจรผู้ร้ายมีมากขึ้น เพราะอยู่ห่างไกลจากรัฐบาล ก่อให้เกิดความลำบากแก่ผู้ประกอบอาชีพสุจริต

3. ผลประโยชน์รายได้ของจังหวัดตะกั่วป่าปีหนึ่งได้จำนวนนับหลายแสนบาท มีชาวต่างประเทศเข้ามาตั้งทำบริษัทเหมืองแร่หลายบริษัท และมีเรือขุดแร่ถึง 9 ลำ และยังมีต่อไปอีกหลายลำ พ่อค้า ประชาชนมั่งคั่ง มีด่านศุลกากรตั้งประจำตรวจตราอยู่ที่อำเภอเกาะคอเขา เป็นท่าเรือที่ชาวต่างประเทศเดินทางเข้า-ออกเป็นประจำ มีเรือเมล์รับส่งสินค้ามาจากต่างประเทศติดต่อกันคือ ปีนัง

และพม่า ถึง 2 ลำ เดือนละ 6 ครั้ง นอกจากนี้ยังมีเรือเดินทะเลติดต่อกับจังหวัดต่างๆ ทั้งในและนอกพระราชอาณาจักร เช่น มะริด ทวาย ปีหนึ่งเป็นจำนวนมาก นับเป็นท่าเรือที่ดีกว่าจังหวัดพังงา ทั้งยังมีสิ่งเจริญตาเจริญใจ เช่น มีโรงภาพยนตร์ตั้งแสดงแข่งขันกันอยู่ 2 โรง อีกทั้งจังหวัดตะกั่วป่ายังมีชาวต่างประเทศเข้ามาประกอบอาชีพกันมากขึ้น ตะกั่วป่ามีความเจริญมาก ยกเว้นเฉพาะการคมนาคมเท่านั้นที่ยังไม่มีความสะดวกพอ หากยุบจังหวัดตะกั่วป่า สิ่งเหล่านี้ก็จะหายไป (สจช. 2474: มร.7 รล/33 รล.20)

ราษฎรตะกั่วป่าเห็นว่า แม้จังหวัดพังงาจะเป็นจังหวัดที่มีการคมนาคมเจริญ และใกล้กับจังหวัดภูเก็ต ใช้ระยะเวลาเดินทางโดยรถยนต์เพียง 2 ชั่วโมงเท่านั้น แต่ผลประโยชน์รายได้มีน้อย หรือจังหวัดกระบี่ที่อยู่ในมณฑลภูเก็ต รายได้เกือบไม่พอกับรายจ่าย ราษฎรตะกั่วป่าเห็นว่า หากยุบจังหวัดพังงาไปขึ้นกับจังหวัดภูเก็ต หรือยุบจังหวัดกระบี่ไปขึ้นจังหวัดตรัง ประชาชนก็ไม่เดือดร้อนนัก ราษฎรตะกั่วป่าได้พยายามส่งฎีกาคัดค้านอธิบายถึงความขัดข้องต่างๆ หากมีการยุบจังหวัดตะกั่วป่า

ทางรัฐบาลได้ทำการสอบสวนโดยนำฎีกาเข้าปรึกษากันในการประชุมอภิรัฐมนตรีสภา ครั้งที่ 54 ปี พ.ศ.2474 ตามความเห็นของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต กราบบังคมทูลว่า “…พลเมืองทั้งจังหวัดตะกั่วป่ามีประมาณ 12,000 คน ไม่มีจังหวัดใดมีพลเมืองน้อยเท่า เป็นเมืองที่กันดาร คดีความก็ไม่ใคร่มี นอกจากเป็นเรื่องเหมืองแร่…” (สจช. 2474: มร.7 รล/33 รล.20) ส่วนองค์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) ทรงพระราชดำริว่า การยื่นฎีกาของราษฎรเป็นเรื่องปกติ เพราะเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลง ราษฎรย่อมมีการตื่นเต้น วุ่นวาย การเปลี่ยนแปลงเขตท้องที่ เป็นเรื่องที่มีการเปลี่ยนแปลงเป็นปกติที่ทำกันเสมอๆ เช่น ท้องที่ใดเคยกันดาร แต่มีทางคมนาคมดีขึ้น มียานพาหนะสามารถเดินทางไปมาถึงท้องที่ใกล้เคียงได้รวดเร็ว ก็อาจยุบรวมเพื่อประหยัดรายจ่าย หรือที่ใดเคยกันดาร แต่ต่อมากลายเป็นชุมชนหนาแน่น ก็อาจเปลี่ยนยกฐานะให้สูงขึ้น การที่ต้องยุบท้องที่ครั้งนี้ด้วยความจำเป็น เนื่องจากได้เกิดการเงินของประเทศตกต่ำ ทำให้ต้องคิดตัดทอนโครงการหาทางประหยัดเพื่อตัดงบประมาณรายจ่ายให้เข้าสู่ดุลยภาพ เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ก่อนที่จะดำเนินการเรื่องนี้ได้มีการพิจารณาใคร่ครวญถึงข้อได้ข้อเสียของราษฎรและบ้านเมืองโดยรอบคอบแล้ว การยุบรวมไม่ได้ทำให้โจรผู้ร้ายชุกชุมขึ้นเพราะกำลังในการปราบปรามโจรผู้ร้ายเป็นคนละเรื่อง ไม่เกี่ยวกับการยุบรวมจังหวัด

ทางด้านความเจริญของบ้านเมือง เรื่องที่ตั้งศาลากลางจังหวัด หรือศาลารัฐบาลมณฑลต้องย้าย อาจทำให้เกิดความลำบากบ้างเพราะข้าราชการน้อยลง แต่ความจริงความเจริญของบ้านเมืองย่อมต้องอาศัยพื้นฐานจากด้านพาณิชยการเป็นหลัก หากท้องที่นั้นเป็นทำเลหรือแหล่งสินค้าอยู่แล้วก็ยังคงเป็นอย่างนั้น ไม่ได้เสื่อมลงเพราะการยุบรวมเขตท้องที่ การดำเนินการนี้อาจทำให้บางคนได้รับความไม่สะดวก เดือดร้อนบ้าง แต่รัฐบาลจำเป็นต้องทำ บุคคลส่วนน้อยก็ควรยอมสละเพื่อประโยชน์แก่ประเทศ และประชาชนส่วนใหญ่ (สจช. 2475: มร.7 ม/9 ร.7 ม.4.3: 2-3)

ในที่สุดแล้ว เมื่อได้พิจารณาอย่างรอบคอบแล้ว จึงได้มีการประกาศให้ยุบรวมจังหวัดตะกั่วป่าเข้ากับจังหวัดพังงา ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2475 ซึ่งในขณะนั้นมีการยุบเลิกมณฑล 4 มณฑล และจังหวัด 9 จังหวัด เพื่อเป็นการประหยัดรายจ่ายเงินแผ่นดิน ได้แก่ มณฑลปัตตานี ให้รวมกับมณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลจันทบุรี ให้รวมกับมณฑลปราจีน มณฑลนครชัยศรี ให้รวมกับมณฑลราชบุรี มณฑลนครสวรรค์ ให้รวมกับมณฑลอยุธยา ยกเว้นจังหวัดตาก และจังหวัดกำแพงเพชร ให้ยกไปขึ้นอยู่ในการปกครองของมณฑลพิษณุโลก

ส่วนจังหวัดต่างๆ ที่ยกเลิกในครั้งนั้นพร้อมๆ กับจังหวัดตะกั่วป่า คือ จังหวัดสุโขทัยรวมกับจังหวัดสวรรคโลก จังหวัดหล่มศักดิ์รวมกับจังหวัดเพชรบูรณ์ จังหวัดธัญญบุรีรวมกับจังหวัดปทุมธานี จังหวัดกาฬสินธุ์รวมกับจังหวัดมหาสารคาม จังหวัดหลังสวนรวมกับจังหวัดชุมพร จังหวัดตะกั่วป่ารวมกับจังหวัดพังงา จังหวัดสายบุรีรวมกับจังหวัดปัตตานี เว้นแต่ท้องที่อำเภอบาเจาะให้ยกไปขึ้นอยู่ในการปกครองของจังหวัดนราธิวาส จังหวัดพระประแดงรวมกับจังหวัดสมุทรปราการ ยกเว้นอำเภอราษฎร์บูรณะให้อยู่ในการปกครองของจังหวัดธนบุรี และจังหวัดมีนบุรีรวมกับจังหวัดพระนคร ยกเว้นท้องที่อำเภอหนองจอกให้ไปขึ้นอยู่ในการปกครองของจังหวัดฉะเชิงเทรา (สจช. 2475: มร.7 ม/9 ร.7. ม.4.3/1: 164-166)

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีการยุบจังหวัดตะกั่วป่าแล้ว แต่บรรดาราษฎรตะกั่วป่าได้ขอพระราชทานให้ยังคงหน่วยงานทางราชการที่จำเป็นไว้ ณ ตะกั่วป่าเช่นเดิม เช่น ศาล กองราชโลหกิจ ศุลกากร ไปรษณีย์โทรเลข เป็นต้น (สจช. 2474: มร.7 รล/33 รล.20: 23)

สาเหตุที่ในที่สุดแล้ว มีการยุบจังหวัดตะกั่วป่ารวมกับจังหวัดพังงา และลดฐานะของจังหวัดตะกั่วป่าเป็นอำเภอดังปัจจุบัน ไม่อาจหาสาเหตุได้แน่ชัด แต่เท่าที่ทราบจากหลักฐานที่มีอยู่พอจะประมวลได้ดังนี้

1. ได้มีการประชุมที่ภูเก็ตว่าจะลดจังหวัดพังงาหรือจังหวัดตะกั่วป่า แต่ในการประชุมครั้งนั้น ข้าหลวงประจำจังหวัดตะกั่วป่าไปไม่ทันเพราะหนทางกันดาร[5]

2. ข้าหลวงประจำจังหวัดตะกั่วป่าตั้งใจไม่ไป เพราะถือว่าสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตเคยเป็นลูกน้องของตนมาก่อน จะให้ไปหานั้นไม่ไปเด็ดขาด

3. ข้าหลวงประจำจังหวัดตะกั่วป่าชราแล้ว ถ้ายุบจังหวัดตะกั่วป่า ก็จะได้กลับไปอยู่ภูมิลำเนาที่กรุงเทพฯ[6]

4. สมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตออกตรวจราชการตามจังหวัดต่างๆ เมื่อไปถึงจังหวัดพังงา ทางพังงาได้แจ้งมายังจังหวัดตะกั่วป่าว่า สมุหเทศาภิบาลจะเดินทางมาตะกั่วป่าทางกะปง แต่เมื่อถึงเวลาเดินทางก็แจ้งมาว่าทางกะปงลำบากมาก ขอให้เปลี่ยนเส้นทางไปทางอำเภอท้ายเหมือง ส่วนทางตะกั่วป่าไปคอยรับที่อำเภอกะปง สมุหเทศาภิบาลจึงเข้าใจผิดว่าทางเมืองตะกั่วป่าไม่ต้อนรับตน (สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอตะกั่วป่า, 2527: 53)

ท้ายที่สุดแล้ว จังหวัดตะกั่วป่าจึงถูกยุบไปอย่างน่าเสียดาย ทั้งๆ ที่จังหวัดตะกั่วป่ามีฐานะและความสำคัญของบ้านเมืองไม่ยิ่งหย่อนกว่าจังหวัดพังงา ต่อมาได้มีการเปลี่ยนชื่ออำเภอตลาดใหญ่ให้เป็นอำเภอตะกั่วป่า เพื่อเป็นการอนุรักษ์ชื่อเมืองโบราณซึ่งเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ไว้ และยังคงใช้ชื่อดังกล่าวจวบจนทุกวันนี้ (สจช. 2475: มร.7 ม/9 ม.4.3/2: 38-40)

---

[5] สมัยนั้นจังหวัดพังงามีถนนถึงท่านุ่นแล้ว แต่ทางจังหวัดตะกั่วป่ากำลังตัดถนนจากตัวเมืองไปเชื่อมอำเภอท้ายเหมือง เพื่อการคมนาคมติดต่อกับศาลาเทศบาลมณฑลที่จังหวัดภูเก็ต แต่ทางการยังไม่เปิดให้รถเดิน เพราะกำลังก่อสร้าง ส่วนรถราชการไปมากันได้แล้ว มีที่กักด่านอยู่ที่เขาหลัก รถไปมาต้องขออนุญาตผ่านตามความจำเป็น ครั้นถึงวันนัด สมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตนัดประชุมผู้ว่าราชการจังหวัด พระยาศรีสถลไกรนุชิต ผู้ว่าราชการจังหวัดตะกั่วป่าจึงไปเข้าประชุมไม่ทัน (สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดพังงา, 2520:158)

[6] มีหลักฐานว่า พระยาศรีสถลไกรนุชิตได้ทำหนังสือขอลาออกจากตำแหน่ง และขอรับเบี้ยบำนาญก่อนที่จะมีการยุบจังหวัดตะกั่วป่ารวมกับจังหวัดพังงาเสียอีก (สจช. 2474: มร.7 ม/7 ม.3/1 ที่ 9/11454 :286-289)

การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรม

เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า จังหวัดตะกั่วป่าประกอบด้วยคนหลายเชื้อชาติ ทั้งคนไทยพุทธ คนไทยมุสลิม และคนจีน แต่ทั้งหมดกลับอาศัยอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ปัญหาระหว่างกลุ่มคนเหล่านี้มีน้อยมาก อย่างไรก็ตาม ผลจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองการปกครองได้ส่งผลทำให้สังคมของตะกั่วป่าเกิดการปรับตัว และเปลี่ยนแปลงเพื่อรับกับสถานการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น เมืองตะกั่วป่าเกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพทางสังคม อันเป็นผลมาจากสภาพเศรษฐกิจภายในเมือง ตั้งแต่การเป็นเมืองท่า การเป็นแหล่งแร่ดีบุก ทำให้ผู้คนหลากหลายเชื้อชาติหลั่งไหลเข้ามาในตะกั่วป่า ก่อให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมเกิดขึ้น จนเป็นลักษณะดังเช่นที่ปรากฏในปัจจุบันนี้

สภาพสังคมเมืองตะกั่วป่า

ตะกั่วป่า เป็นเมืองโบราณซึ่งเกิดมาก่อนที่จะมีอาณาจักรไทย มีฐานะเป็นเมืองท่าสำคัญ ตั้งอยู่ในจุดเชื่อมต่อระหว่างโลกตะวันตกกับโลกตะวันออก ประกอบกับเมืองตะกั่วป่าเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญคือ แร่ดีบุก ทำให้ตะกั่วป่าเจริญเติบโต และมีฐานะมั่นคงขึ้น เป็นที่รวมของกิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านการผลิต ส่งผลให้เกิดการหลั่งไหลเข้ามาของกลุ่มคนหลายเชื้อชาติมาอยู่ร่วมกันในเมืองแห่งนี้

คนไทย

คนไทยได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานในเมืองตะกั่วป่ามานานแล้ว แต่เมื่ออังกฤษได้เข้ายึดครองพม่า ทำให้พม่าเลิกรุกรานไทย แร่ดีบุกซึ่งมีมากมายในเมืองตะกั่วป่าขณะนั้น เป็นที่ต้องการของชาวต่างชาติ เป็นเหตุให้ราษฎรไทยพากันอพยพเข้ามายังตะกั่วป่ามากขึ้น กลายเป็นราษฎรส่วนใหญ่ของเมืองตะกั่วป่า ก่อนที่จะมีการอพยพเข้ามาของชาวจีนในเวลาต่อมา อย่างไรก็ตาม ชีวิตของราษฎรไทยถูกผูกพันอยู่กับระบบไพร่ ทำให้การดำรงชีวิตของราษฎรถูกควบคุมจากรัฐบาล ไม่มีอิสระ หน้าที่ที่ทุกคนต้องปฏิบัติเหมือนกันคือ การเสียส่วยให้แก่รัฐ การเก็บส่วยในเมืองตะกั่วป่า มีการกำหนดใช้ราษฎร 2 พวกใหญ่ๆ คือ ส่วยแรงงาน โดยจะแบ่งใช้สอยราชการบ้านเมืองส่วนหนึ่ง และให้เจ้าเมืองกรมการใช้สอยอีกสองส่วน อีกประเภทคือ เกณฑ์สิ่งของ เช่น เกณฑ์ตัดกระดาน เกณฑ์ดีบุกหรือกระวาน โดยจะเรียกชื่อตามสิ่งที่เกณฑ์ (สจช. ร.ศ.111: มร.5 ม/50/2 ม.47/18) แต่ปรากฏว่า ผู้ว่าราชการเมืองไม่ได้เรียกเกณฑ์ส่วยตามที่มีท้องตรากำหนดไว้ อาจเพราะความต้องการสิ่งของ

หรือแรงงานมีน้อยลง แต่มีความต้องการในรูปของเงินตรามีมากกว่า ทั้งยังไม่สะดวกที่จะตรวจสอบว่าผู้ใดต้องถูกเกณฑ์ประเภทใด เนื่องจากท้องที่เป็นป่าเขา ทุรกันดาร การคมนาคมไม่สะดวก การสำรวจจำนวนสักเลกไม่ค่อยได้ผล ประกอบกับรัฐบาลยังไม่มีกำลังคนที่มีประสิทธิภาพเพียงพอหน้าที่เหล่านี้จึงตกเป็นของเจ้าเมืองที่จะเรียกเก็บเงินจากส่วยทั้งสองแบบตามใจชอบ เรียกว่าส่วยรายเฉลี่ย ส่วนหนึ่งส่งให้รัฐบาลตามจำนวนที่ประเมินเทียบกับมูลค่าโดยประมาณของส่วยแบบเดิมที่เหลือเป็นผลประโยชน์ของเจ้าเมือง ซึ่งราษฎรส่วนใหญ่ต้องเสียทั้งเงิน สิ่งของ และแรงงานปีละหลายครั้ง โดยไม่รู้ว่าตนต้องเสียหรือต้องถูกเกณฑ์ตามระเบียบของรัฐบาลอย่างไรบ้าง ผู้ว่าราชการและกรมการจะบังคับตามใจชอบ และแม้ราษฎรจะรู้จำนวนจริงก็ไม่อาจฟ้องร้องได้ เพราะอำนาจการปกครอง และการพิพากษาคดีอยู่ในมือของผู้ว่าราชการ ทางรัฐบาลก็ไม่สามารถตรวจสอบได้นอกจากเร่งรัดให้ส่งส่วยตามกำหนด ราษฎรเมื่อได้รับความเดือดร้อนมากเข้า ก็อพยพย้ายที่อยู่กันเสมอ (สจช. ร.ศ.111: ร.5 ม.47/18 ที่ 120/111 และ ที่ 167/656)

ดังนั้นรัฐบาลจึงมีนโยบายจะแก้ไขการเก็บส่วยให้มีการควบคุมจากส่วนกลางมากขึ้น เพื่อแก้ไขการหาประโยชน์ส่วนตัวของเจ้าหน้าที่ และขจัดความเดือดร้อนให้แก่ราษฎร เพราะจากการกราบบังคมทูลของพระยาทิพโกษา (สจช. ร.ศ.111: ร.5 ม.47/18) ได้แสดงให้เห็นถึงปัญหาการเก็บส่วยแบบเดิมนั้น ก่อความเดือดร้อนแก่ราษฎรไทยโดยทั่วไปคือ “…พวกราษฎรได้ความเดือดร้อนต้องอพยพไปต่างเมือง เพราะเหตุผู้ว่าราชการเมืองเกณฑ์เป็นการไม่เสมอน่ากัน…ปีหนึ่งเกณฑ์หลายครั้ง…ไม่มีข้อบังคับว่าอย่างไร ควรเกณฑ์ อย่างไรไม่ควร…”

ในปี พ.ศ.2435 รัฐบาลได้แก้ไขโดยให้อำนาจพระยาทิพยโกษาควบคุมดูแลการเก็บส่วย 10 หัวเมืองฝั่งตะวันตกคือ ตรัง ปะเหลียน กระบี่ ภูเก็ต ถลาง พังงา ตะกั่วทุ่ง ตะกั่วป่า ระนอง กระบุรี มีการกำหนดระเบียบการเก็บส่วยใหม่ ให้ถือจำนวนราษฎรที่ต้องเสียเงินค่าส่วยตามบัญชีระเบียบที่สำคัญคือ ให้จัดพิมพ์ตั๋วเก็บเงินเป็นใบเสร็จรายปี และต้องมีหมายประกาศแจ้งระเบียบให้ราษฎรทราบทั่วกันว่า ถ้าเสียค่าส่วยประจำปีแล้ว ไม่ต้องถูกเกณฑ์ราชการหรือสิ่งของ นอกจากราชการทัพ มีการกำหนดโทษผู้ว่าราชการ และกรมการที่เกณฑ์ส่วยซ้ำซ้อน โดยปรับทวีคูณให้แก่ราษฎรส่วนหนึ่งและให้แก่ทางราชการอีกส่วนหนึ่ง ห้ามยกเว้นการเก็บส่วยโดยพลการ และห้ามจำขังบุตรภรรยาของราษฎรเพื่อเร่งส่วย ถ้าราษฎรผู้นั้นไปต่างเมืองต้องรอให้กลับมาก่อนจึงจะเรียกเก็บได้ หากผู้ว่าราชการไม่ส่งเงินส่วยตามกำหนดจะต้องถูกลงโทษ ผู้ว่าราชการและกรมการจะได้รับผลประโยชน์จากเงินส่วยที่เก็บ โดยแบ่งให้ผู้ว่าราชการส่วนหนึ่ง กรมการส่วนหนึ่ง และนายอำเภอ กำนันหนึ่งส่วน ที่เหลืออีกเจ็ดส่วนให้ส่งเข้าคลังเมืองนั้นๆ เมื่อจะใช้จ่ายต้องมีใบบอก แจ้งจุดประสงค์ และ

จำนวนเงินเพื่อขออนุญาตจากรัฐบาล (สจช. ร.ศ.111: ร.5.ม.47/8 ที่ 9/1334) ส่งผลให้มีการทำบัญชีสำมะโนครัวของประชากรในเมืองต่างๆ ให้ชัดเจนเพื่อเก็บส่วย เมืองตะกั่วป่าขณะนั้นมีพลเมืองที่เป็นราษฎรไทย 1,899 คน แบ่งเป็น ขุน หมื่น 630 คน ไพร่ 1,194 คน และทาส 75 คน ส่วยที่เก็บได้มีน้อย ส่วนใหญ่ไม่เสีย จึงมีคำสั่งให้เก็บคนละ 2 เหรียญเท่าเทียมกัน เพื่อทำให้ความเดือดร้อนของไพร่มีน้อยลง (สจช. ร.ศ.111: มร.5 ม/50/2 ม.47/18: 47-55)

จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า วิถีชีวิตของราษฎรไทยไม่ได้มีความสะดวกในการประกอบอาชีพได้อย่างอิสระนัก จึงปรากฏว่ามีราษฎรไทยบางส่วนพยายามจะเข้าเป็นสมาชิกอั้งยี่เพื่อได้รับการคุ้มครอง ดูแล และหาผลประโยชน์จากการเป็นสมาชิก แต่การตั้งอั้งยี่เหมาะแต่เฉพาะกับคนจีน เพราะเป็นชาวต่างชาติที่เข้ามาหากินในประเทศอื่น จึงต้องรวมเป็นกลุ่มกันไว้ เพื่อปกป้องตัวเองไม่ให้ถูกรังแก แต่คนไทยเป็นราษฎรที่ทำมาหากินในบ้านเมืองของตนได้โดยอิสระ ไม่ต้องหวั่นเกรงปัญหาถูกรังแก ในเวลาต่อมาจึงมีประกาศห้ามราษฎรไทยเข้าเป็นสมาชิกอั้งยี่ หากใครสมัครเข้าเป็นสมาชิกต้องได้รับโทษทางกฎหมาย (สจช. จ.ศ.1243: มร.5 ม/17 ม.2.12 ก/18)

โดยปกติแล้ว ราษฎรไทยในตะกั่วป่าส่วนใหญ่รับจ้างทำเหมืองกันมาก ไม่ค่อยสนใจการเพาะปลูก และการค้า อาชีพเหล่านี้จึงตกอยู่กับคนจีน อีกทั้งโดยลักษณะนิสัยของคนไทย ไม่มีความอดทนและอดออม ทำให้มีคนไทยส่วนน้อยมากที่จะก่อร่างสร้างตัวขึ้นมาได้ นอกจากกลุ่มของขุนนางที่มีอภิสิทธิ์มากกว่าชาวบ้านธรรมดา แตกต่างจากชาวจีนที่มีความขยันขันแข็งมากกว่าสามารถก่อร่างสร้างตัวสืบทอดกิจการต่อมาได้จวบจนปัจจุบัน อย่างไรก็ดี ปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนไทยและคนจีนเป็นไปด้วยดี ไม่ค่อยมีปัญหา จึงปรากฏว่ามีการแต่งงานกันระหว่างสตรีไทยกับชายชาวจีน และมีลูกหลานสืบทอดเชื้อสายมาจนทุกวันนี้

ราษฎรไทยในเมืองตะกั่วป่าประกอบด้วย ราษฎรไทยพุทธ และราษฎรไทยมุสลิม ซึ่งทั้งสองฝ่ายสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข ไม่ปรากฏว่ามีปัญหาเกิดขึ้นระหว่างกลุ่มคนทั้งสอง ราษฎรไทยมุสลิมนี้มีหลักฐานชัดเจนว่าได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งเริ่มแรกตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 โดยพระยาเสนานุชิต (นุช) ได้อพยพผู้คนจากเมืองไทรบุรีเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองตะกั่วป่า ราษฎรเหล่านี้เป็นพรรคพวกของหม่อมหวันภรรยาอีกคนหนึ่งของพระยาเสนานุชิต ซึ่งเป็นพระธิดาของพระยาไทรบุรี พระยาเสนานุชิต (นุช) ได้จัดให้พรรคพวกของหม่อมหวันตั้งครอบครัวอยู่ที่บริเวณบ้านบางกรักใน และบางกรักนอก ซึ่งก็คือหมู่ที่ 7 และหมู่ที่ 9 ตำบลโคกเคียน อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงาในปัจจุบัน และต่างได้ตั้งหลักแหล่งทำมาหากินมีสวน

มีนาเป็นหลักแหล่งมั่นคง มีบุตรหลานสืบทอดมาจนปัจจุบันนี้ (สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดพังงา, 2520: 160) ซึ่งในปัจจุบันนี้ราษฎรชาวไทยมุสลิมยังคงดำเนินชีวิตโดยปกติสุขในพื้นที่ดังกล่าวเช่นเดิม

ด้านการศาสนานั้น คนตะกั่วป่าส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธประมาณร้อยละ 95 นอกนั้นเป็นผู้นับถือศาสนาอิสลาม ซึ่งอาศัยอยู่บริเวณบ้านโคกยาง บ้านทุ่งใหญ่ บ้านบางกรัก และบางใหญ่ มีการสร้างมัสยิดอยู่บริเวณที่มีชาวไทยมุสลิมอาศัยอยู่ (สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอตะกั่วป่า, 2527: 56) สำหรับวัดไทย ปรากฏในสำมะโนครัวพลเมืองปี พ.ศ.2470 ระบุว่า ในอำเภอตลาดใหญ่มีภิกษุทั้งสิ้น 44 รูป สามเณร 24 รูป วัด 9 วัด ในอำเภอเกาะคอเขา มีวัด 1 แห่ง ภิกษุ 5 รูป สามเณร 3 รูป (สจช. 2470: ร.7.มท.1.2.3/144)

มีเหตุการณ์ประหลาดเรื่องหนึ่งเกิดขึ้นในเมืองตะกั่วป่าในช่วงเวลาดังกล่าวคือ เกิดอั้งยี่ศีรษะกระบือ หรืออั้งยี่หัวควายขึ้น เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นหลังจากที่มีการระงับเหตุอั้งยี่ตีกันในเมืองตะกั่วป่าปี พ.ศ.2424 แล้ว สี่ปีต่อมาในปีระกา พ.ศ.2428 เกิดอั้งยี่กำเริบขึ้นตามหัวเมืองในแหลมมลายูอีกครั้งหนึ่ง แต่แปลกกว่าอั้งยี่ที่เคยมีมาแต่ก่อน เพราะอั้งยี่พวกนี้ล้วนเป็นคนไทยที่เอาอย่างคนจีน ตั้งตนเป็นอั้งยี่ขึ้น เรียกตนเองว่า “จี่หินควาย” แต่ทางราชการเรียกว่า “จี่หินหัวศีรษะกระบือ” หัวหน้าอั้งยี่มักเป็นพระภิกษุซึ่งเป็นสมภารอยู่ตามวัด เอาวัดเป็นกงยีที่ประชุม แล้วส่งพรรคพวกไปเกลี้ยกล่อมผู้คน อั้งยี่หัวควายนี้เกิดขึ้นตามเมืองต่างๆ ทางเมืองปักษ์ใต้ตั้งแต่เมืองกำเนิดนพคุณ เมืองปะทิว เมืองชุมพร เมืองหลังสวน เมืองไชยา ลงไปจนเมืองกาญจนดิฐ ทางเมืองฝ่ายตะวันตกก็เกิดที่เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองคีรีรัฐนิคม และเมืองถลาง (ไชยยุทธ ปิ่นประดับ, 2531: 76)

จากหลักฐานใบบอกของพระยาอนุรักษ์โยธา ข้าหลวงรักษาราชการหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกมายังพระวิชิตภักดีศรีสุรสงคราม ปลัดผู้รักษาว่าราชการเมืองตะกั่วป่า ระบุว่า
“…นายบุนเพงได้ตั้งให้นายทินเปนหลวงทิณวรณ์ ตั้งแขกอาทเปนขุนปราบพลสิท เที่ยวเกลี้ยกล่อมคนในแขวงเมืองตะกั่วป่าเข้ากงยีสีศะกระบือ…” (สจช. จ.ศ.1247: ร.5.ม.2.12 ก/5 ปึก 2: 36) ซึ่งแต่เดิมนั้น การตั้งอั้งยี่เหมาะกับพวกจีนที่เข้ามาทำมาหากินในประเทศอื่น จึงรวมตัวกันเพื่อช่วยเหลือกันไม่ให้ถูกรังแกหรือเมื่อคราวตกทุกข์ได้ยาก แต่ราษฎรไทยนั้น ต่างมีถิ่นฐานทำมาหากิน หาเลี้ยงชีพได้โดยไม่ต้องกลัวภัยอันตรายเหมือนชาวจีน การตั้งอั้งยี่ศีรษะกระบือนี้จึงมีจุดประสงค์จะลวงเอาเงินค่าธรรมเนียม ไม่มีลักษณะเหมือนกับสมาคมของชาวจีน พวกหัวหน้าชักชวนให้พวกอั้งยี่แสวงหาผลประโยชน์ด้วยการทำเงินปลอมบ้าง เที่ยวปล้นสดมภ์เอาทรัพย์สินชาวบ้านบ้าง ทำให้

ชาวบ้านเดือดร้อนเหมือนกับเกิดโจรผู้ร้ายชุกชุม จึงมีการปราบปราม ซึ่งทำได้ไม่ยากเพราะแต่ละแห่งมีจำนวนไม่มาก อีกทั้งชาวเมืองพากันเกลียดชัง จึงเต็มใจช่วยเหลือรัฐในการกวาดล้าง (ไชยยุทธ ปิ่นประดับ, 2531: 76) ในเมืองตะกั่วป่าขณะนั้น ปรากฏว่ามีคนเข้าไปเป็นกงยีศีรษะกระบือหลายคน ได้มีการจัดการให้บุคคลเหล่านั้นมาสาบานตัวออกจากกงยีได้ถึง 170 คน และจับกุมหัวหน้าไปลงพระราชอาญาในกรุงเทพฯ (สจช. จ.ศ.1247: ร.5.ม.2.12 ก/5: 36)

เรื่องราวน่าจะจบลงเพียงนี้ แต่ปรากฏว่าการปราบปรามอั้งยี่ศีรษะกระบือนี้ยังมีอีกครั้งในปี พ.ศ.2465 เพราะปรากฏว่ายังมีอั้งยี่เหล่านี้เหลืออยู่ และได้ลุกลามไปในหลายตำบล ทางการได้มีการประชุมปรึกษาหารือในการที่จะปราบปรามอั้งยี่เหล่านี้ในเมืองตะกั่วป่าให้เด็ดขาดและหมดสิ้นไป ในขณะนั้นอั้งยี่หัวควายได้ระบาดอยู่ใน 6 ตำบลของจังหวัดตะกั่วป่า คือ ในอำเภอปง 3 ตำบล ได้แก่ ตำบลปง ตำบลท่านา ตำบลเหมาะ ในอำเภอตลาดใหญ่ มี 3 ตำบล คือ ตำบลตำตัว ตำบลบางไทร และตำบลโคกเคียน ประชาชนในตำบลเหล่านี้ไม่ได้เป็นอั้งยี่หัวควายหมดทุกคน จะเป็นแต่บางคนเท่านั้น

วิธีการปราบปรามคือ เมื่อมีการประชุมเจ้าพนักงานให้จัดการปราบปรามอั้งยี่หัวควายโดยเด็ดขาดนั้น ข่าวได้กระจายไปทั่วทั้งจังหวัดว่าจะจัดการจับ เนรเทศ หรืออย่างใดอย่างหนึ่ง พวกที่เป็นอั้งยี่หัวควายมีความหวาดกลัวเป็นอย่างมาก บางคนหนีเที่ยวซ่อนตัว ทางการได้จัดการให้กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน พ่อค้า ราษฎรที่ไม่ได้เข้าเป็นสมาชิกอั้งยี่นี้ไปเกลี้ยกล่อม ซึ่งราษฎรที่เป็นอั้งยี่หัวควายนี้ เป็นราษฎรที่ขาดการศึกษา มีคนชักชวนก็เห็นดีไปด้วย ราษฎรเหล่านี้รับสารภาพ และสาบานตัวยอมให้ทัณฑ์บนไว้เป็นหลักฐาน ส่วนใหญ่เป็นเด็กรุ่นหนุ่มอายุระหว่าง 16-30 ปี ไม่มีคนแก่ๆ หัวหน้าใหญ่ที่มาชักชวนชื่อ นายเพ็ชร์ เป็นชาวจังหวัดพังงา เมื่อรู้ว่าทางการจะทำการกวาดล้างจึงหลบหนีไป อั้งยี่หัวควายในตะกั่วป่าจึงสลายตัว

อั้งยี่ในตะกั่วป่าโดยพื้นเพแล้วเป็นอั้งยี่พวกจีนคือ ยี่หิน ปุ้นเถ้าก๋ง และโฮ่เส็ง มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ แต่ต่อมาในปี พ.ศ.2459 พระเสนานุชิต (จร สกุนตลักษณ์) ได้เรียกหัวหน้าพ่อค้าชั้นผู้ใหญ่พวกจีนมาว่ากล่าวชี้แจงให้ยกเลิก และได้ยอมยกเลิกเอาบัญชีเครื่องอั้งยี่เผาไฟ ยอมเซ็นทัณฑ์บนให้ทุกคน อั้งยี่ทั้งสามพวกนี้จึงเป็นอันสิ้นสุดลง แต่อั้งยี่หัวควายคืออั้งยี่ไทยนี้ มีคนชักชวนให้คนตะกั่วป่าเป็นได้ง่าย เพราะคนตะกั่วป่าเคยชินกับการเข้าอั้งยี่อยู่แล้ว ซึ่งเมื่อมีการปราบปรามเช่นนี้แล้ว อั้งยี่หัวควายจึงสิ้นสุดลง (สจช. 2465: ร.6.มท.1.3.4/147)

การที่ราษฎรไทยตกอยู่ในระบบไพร่ ดังนั้น เมื่อเจ้าเมืองถูกลดบทบาททางเศรษฐกิจลง ในขณะที่ราษฎรไทยยังคงถูกจำกัดไม่อาจเดินทางทำมาหากินได้โดยอิสระ และขาดทักษะในการจัดการทางเศรษฐกิจ ชาวจีนจึงเข้ามามีบทบาทแทนเจ้าเมืองในเวลาต่อมา การเพิ่มขึ้นของประชากรเมืองตะกั่วป่าเป็นผลมาจากกิจการเหมืองแร่ที่ขยายตัว ทำให้มีความต้องการแรงงานจำนวนมากขึ้น ส่งผลให้ประชากรเมืองตะกั่วป่าซึ่งเดิมทีมีคนอยู่น้อย เพิ่มจำนวนประชากรอย่างรวดเร็ว กิจการเหมืองแร่ได้ทำให้เกิดธุรกิจ และการค้าต่างๆ เกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม จำนวนประชากรในเมืองตะกั่วป่าไม่ได้คงที่ เพราะมีการอพยพเข้าออกของประชากรสูง จำนวนประชากรจึงมีอัตราเพิ่มขึ้น หรือลดลงอยู่เสมอ อันเป็นผลมาจากการเข้าออกของกรรมกรจีนที่ทำเหมืองแร่ เพราะแรงงานเหล่านี้บางส่วนเป็นแรงงานชั่วคราว อพยพเข้าออกตามสภาพการทำเหมืองแร่ ส่วนหนึ่งของชาวจีนที่อพยพเข้ามา ได้ตั้งหลักแหล่งทำมาหากินเป็นพลเมืองของตะกั่วป่า สืบทอดเชื้อสายสืบต่อจวบจนปัจจุบัน ชาวจีนเหล่านี้ได้ช่วยเพิ่มจำนวนประชากรในตะกั่วป่า และยังกลายเป็นชนชั้นใหม่ที่มีบทบาทมากมาย ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองการปกครอง

คนจีน

ชาวจีนแม้จะประสบความลำบากยากเข็ญก็อดทนทำงานอย่างแข็งขัน ราษฎรไทยในหัวเมืองแถบนี้โดยปกติมีจำนวนน้อยอยู่แล้ว ทำให้เกิดปัญหาแรงงานขาดแคลนบ่อยครั้ง รัฐจึงได้หาทางสนับสนุนให้ชาวจีนอพยพเข้ามาเพื่อทดแทนแรงงานไทยที่ขาดแคลน ชาวจีนเป็นคนกลุ่มใหญ่ที่อพยพเข้ามาภาคใต้ตั้งแต่ปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ชาวจีนเหล่านี้ไม่มีทุนทรัพย์ ดังนั้นอาชีพเริ่มแรกที่ทำได้คือ การเข้ามาใช้แรงงานในเหมืองเสียเป็นส่วนใหญ่ บางส่วนค้าขาย และเป็นช่างฝีมือทุกชนิด เมืองต่างๆ ในภาคใต้มีชาวจีนอยู่มากกว่า หรือใกล้เคียงกับพลเมืองไทย โดยเฉพาะเมืองตะกั่วป่าที่มีการทำเหมืองแร่กันมากจึงมีชาวจีนอยู่มากกว่าพลเมืองไทย

คนไทยและคนจีนในเมืองตะกั่วป่าอยู่ร่วมกันโดยปกติสุข ไม่ค่อยมีเหตุวิวาทนัก เหตุการณ์สู้รบส่วนใหญ่จะมีเหตุจากคนจีนด้วยกัน ทั้งนี้คงเป็นผลมาจากนโยบายการเมือง การปกครองของรัฐที่มีต่อชาวจีนในภูมิภาคนี้ ที่เน้นให้ชาวจีนอาศัยอยู่อย่างสงบเรียบร้อย โดยรัฐบาลพยายามหาวิธีการและมาตรการต่างๆ ควบคุมดูแล ป้องกันความวุ่นวายที่อาจจะเกิดขึ้นจากกลุ่มชาวจีนเหล่านี้ ในขณะที่ราษฎรไทยติดอยู่กับระบบไพร่ ชาวจีนซึ่งเป็นคนต่างด้าวกลับมีอิสระในการประกอบอาชีพมากกว่า โดยการจ่ายค่าธรรมเนียมให้แก่รัฐที่เรียกว่า “ผูกปี้”

ชาวจีนที่อพยพเข้ามาอยู่ในเมืองตะกั่วป่า อาจแบ่งได้เป็น 2 พวก คือ ชาวจีนที่มาอยู่แล้วพึ่งมูลนาย มีการสักข้อมือสังกัดอยู่ในกรมกองต่างๆ เช่นเดียวกับคนไทย (สจช. จ.ศ.1217: มร.4. รล-กห/9) อีกพวกคือ ชาวจีนที่เพิ่งเข้ามาตั้งหลักแหล่งในเมืองตะกั่วป่า เมื่ออยู่เกิน 2 ปี พอถึงปีที่ 3 จะถูกเกณฑ์แรงงาน 1 เดือน หรือเสียเงินเป็นค่าทดแทน คนละ 1 ตำลึง หรือ 4 บาท (สจช. จ.ศ.1214: มร.4.รล-กห/3) ชาวจีนที่เสียเงินค่าแรงแล้ว จะมีด้ายผูกข้อมือปิดตราประทับครั่งดวงหนึ่ง และตารูปดาว ยกเว้นจีนที่ร่ำรวย ไม่ต้องผูกข้อมือ แต่ให้เสียอัตราคนละ 6 บาทต่อปี ซึ่งสูงกว่าปกติมาก (สจช. จ.ศ.1220: มร.4.รล-กห/16)

วิธีการดังกล่าวเรียกว่า การผูกปี้จีน แต่ถ้าปีใดทางราชการเกณฑ์แรงงานจีนเดือนหนึ่ง ชาวจีนที่ไม่มาทำงานราชการ ก็ต้องเสียเงินค่าผูกปี้คนละ 1 ตำลึง 2 บาท หรือคิดเป็นเงิน 6 บาท ถ้าคราวใดเกณฑ์แรงงานชาวจีนคนละ 2 เดือน ชาวจีนที่ไม่มาจะต้องเสียเงินค่าผูกปี้คนละ 2 ตำลึง หรือ 8 บาท การเสียเงินแทนการเข้ามาทำงานราชการของชาวจีนนี้จะอยู่ภายใต้การควบคุมของกรมพระคลังสินค้า โดยจะมีการจัดข้าหลวงถือดวงตรานามเมืองออกไปถึงเจ้าเมือง กรมการเมือง แล้วเจ้าเมือง กรมการเมืองจะจัดให้นายบ้าน นายอำเภอ มาทำบัญชีรายชื่อจีนที่มีบุตรภรรยาตั้งบ้านเรือนคงบ้านคงเมือง จีนลูกค้า จีนจรในเขตเมือง ยื่นแก่ข้าหลวง และเจ้าเมือง กรมการเมือง จัดแจงให้เจ้าภาษี แขวงกำนัน พันนายบ้าน นำตัวจีนมาให้ข้าหลวง เจ้าเมือง กำกับการผูกปี้ข้อมือจีน เรียกเอาเงินค่าแรงจีนคนละ 1 ตำลึง และอีกหนึ่งสลึง เป็นค่ากระดาษ ดินสอ และเบี้ยเลี้ยง (สจช. จ.ศ.1220: มร.4.รล-กห/16)

ถ้าปรากฏว่ามีจีนผู้ใดหลบหนี ไม่มารับการผูกปี้ข้อมือ หรือมีการทำตัวปี้ปลอม หากจับได้ปรับสิบเท่า และยังมีโทษหนัก แต่ถ้ามีผู้ทำตราไปหลอกจีน ประทับตราปลอมให้ ต้องรับโทษลงอาญา 50 ที แล้วส่งตัวไปเป็นตะพุ่นหญ้าช้าง (สจช. จ.ศ.1223: มร.4.รล-กห/21) รายได้จากการผูกปี้ปีหนึ่งๆ ที่รัฐได้รับมีจำนวนมหาศาล เป็นรายได้ที่สำคัญอีกทางหนึ่งของรัฐ

อย่างไรก็ตาม ชาวจีนในเมืองตะกั่วป่าสามารถอยู่ร่วมกับราษฎรไทยได้เป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้จากการแต่งงานระหว่างชายชาวจีนกับสตรีชาวไทย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ ชาวจีนส่วนใหญ่ที่อพยพเข้ามาทำเหมืองแร่เป็นชายหนุ่ม การแต่งงานกับสตรีไทยเป็นผลดีในการที่จะทำให้พวกเขาเหล่านั้นมีโอกาสเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทย และเอื้อประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพโดยภรรยาชาวไทยจะเป็นผู้ติดต่อกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทย อีกทั้งพ่อแม่ฝ่ายหญิงสาวก็ไม่มีความรังเกียจชายชาวจีนเพราะมีความขยันขันแข็ง มัธยัสถ์ อดออม หรืออาจเป็นเพราะ

คนไทย และคนจีนนับถือพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน ลูกจีนที่เกิดในเมืองไทย ถ้าเป็นชายจะสามารถคงความเป็นจีนตามอย่างพ่ออยู่เพียงชั่วอายุหนึ่งหรือสองชั่วอายุเท่านั้น แล้วจะกลายเป็นไทย แต่ลูกผู้หญิงเป็นไทยตามแม่ตั้งแต่แรก (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2494: 260) ทั้งนี้เพราะมารดามีหน้าที่อบรมสั่งสอนลูก ลูกผู้หญิงจะมีความใกล้ชิดกับแม่มากกว่าลูกผู้ชาย

ชาวจีนอาศัยเวลาเพียงสามชั่วคน ก็สามารถปรับตัวเข้ากับสังคมไทยได้อย่างสมบูรณ์ เหลือเพียงสังคมจีนแท้อยู่เพียงกลุ่มน้อยๆ ซึ่งเป็นชาวจีนที่เพิ่งเข้ามาอยู่ใหม่ หรือชาวจีนที่ร่ำรวยมากๆ ที่ต้องการรักษาวัฒนธรรมแบบจีนไว้ จะมีการว่าจ้างครูมาสอนภาษาจีน และวัฒนธรรมจีนให้ลูกเป็นการส่วนตัว ทั้งยังยึดมั่นในขนบธรรมเนียมจีน และการฝังศพแบบจีน (มัลลิกา เรืองระพี, 2522: 50) แต่ต่อมาลักษณะประเพณี และความเชื่อเหล่านี้ได้ลดน้อยลงไป เนื่องจากมีการผสมผสานทางวัฒนธรรมกับชาติอื่นเกิดขึ้น สิ่งที่ยังคงหลงเหลือพอที่จะให้เห็นถึงลักษณะทางประเพณี และความเชื่อแบบจีนในเมืองตะกั่วป่าในปัจจุบันนี้ก็คือ ศาลเจ้าจีน ที่สามารถพบเห็นได้ทั่วๆ ไปภายในเมือง จากทะเบียนศาลเจ้าจังหวัดต่างๆ ในปี พ.ศ.2475 ระบุว่า ในตะกั่วป่ามีศาลเจ้าอยู่ 8 แห่ง ดังนี้

ตารางที่ 18 ทะเบียนศาลเจ้าจังหวัดตะกั่วป่า พ.ศ.2475

ที่	ศาลเจ้า	ตำบล	อำเภอ	ผู้ปกครอง
1	ปุนเท่าก๋งอำ	ตลาดเหนือ	ตลาดใหญ่	ขุนจำนงภักดี และนายฉายเอียบ
2	ซินใช่ตึง	ตลาดเหนือ	ตลาดใหญ่	นายเองเซ่ง บุญสูง
3	ถึงดังโหยกวน	ตลาดเหนือ	ตลาดใหญ่	นายเจียนหยุ่น
4	กูใช่ตึง	ตลาดเหนือ	ตลาดใหญ่	นายงอจก งอสกุล
5	เคงจิงโหยกวน	ตลาดเหนือ	ตลาดใหญ่	นายลิ่มห้องจ้าว ทองหลิม และนายแม่งยวด ดั่นทอง
6	บุนเท่าก๋ง	คุกคัก	ตลาดใหญ่	นายสี ภู่ทองเหลือง
7	บุนเท่าก้อง	กะปง	กะปง	เป็นศาลเจ้าร้าง ไม่มีใครคิดบำรุงต่อ
8.	ทำกุ้งเยี้ย	กะปง	กะปง	เป็นศาลเจ้าร้าง ไม่มีใครคิดบำรุงต่อ

ที่มา: สจช. พ.ศ.2475: ร.7.มท.1.5.1/4

ความแตกต่างของกลุ่มคนหลายเชื้อชาติในตะกั่วป่า ส่งผลทำให้โครงสร้างทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นเกิดการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เกิดการผสมผสานกันระหว่างวัฒนธรรมเดิมของท้องถิ่นกับวัฒนธรรมใหม่ที่ชาวจีนนำเข้ามา เป็นเหตุทำให้ลักษณะของสังคม วัฒนธรรมของภูมิภาคนี้มีลักษณะโดดเด่นแตกต่างจากวัฒนธรรมในภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศไทย รูปแบบวัฒนธรรมของเมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองต่างๆ ในชายฝั่งทะเลตะวันตกจะมีการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมไทยกับวัฒนธรรมจีน

ประเพณีและการผสมผสานทางวัฒนธรรม

ราษฎรในตะกั่วป่าส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธทั้งนิกายหินยาน และมหายาน โดยคนไทยเชื้อสายจีน มักจะนับถือพุทธศาสนานิกายมหายานเป็นส่วนใหญ่ บางคนก็นับถือลัทธิต่างๆ ของจีนด้วย เช่น ลัทธิเต๋า ลัทธิขงจื้อ ส่วนพื้นฐานทางวัฒนธรรมของคนไทยพุทธในตะกั่วป่า ส่วนใหญ่แล้วมักเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ งานประเพณีที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น ประเพณีทำบุญเดือนสิบ (วันสารท) ซึ่งจะจัดในวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 ถือว่าเป็นประเพณีที่สำคัญมาก ประเพณีนี้จะเป็นการชุมนุมทางเครือญาติที่มาร่วมทำบุญให้กับบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว

ส่วนประเพณีที่ถือว่าเป็นงานยิ่งใหญ่ของชาวจีนคือ ประเพณีกินผัก (กินเจ) จะจัดขึ้นระหว่างวันขึ้น 1 ค่ำ ถึงวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 9 ของจีน ตรงกับเดือน 11 ของไทย เป็นประเพณีที่เกิดขึ้นมานานแล้ว บางท่านว่ามีมาก่อนภูเก็ตเสียอีก โดยมีความเชื่อกันว่า เมื่อได้ร่วมพิธีกินผักแล้วจะสามารถช่วยขจัดโรคภัยไข้เจ็บทั้งปวง เป็นการสะเดาะเคราะห์ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะช่วยคุ้มครองให้อยู่เย็นเป็นสุขตลอดปี (วิมล โสภารัตน์, 2540: 54) ประเพณีที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานทางวัฒนธรรมคือ งานพิธีบวงสรวงพระนารายณ์ และเทพบริวาร จัดขึ้นประมาณเดือนเมษายนหรือเดือนพฤษภาคมของทุกปี มีการทำพิธีพราหมณ์ซึ่งเป็นที่สนใจของคนในอำเภอตะกั่วป่า อำเภออื่นๆ และจังหวัดใกล้เคียงมาเฝ้าชมมากมาย โดยเฉพาะผู้ที่มีเชื้อสายฮินดู คนตะกั่วป่าจะนับถือองค์เทวรูปพระนารายณ์ว่าเป็นเทพอันศักดิ์สิทธิ์ มีการบนบานขอพร และขอให้พระบารมีคุ้มครองชาวชุมชนนี้อยู่เสมอ ปัจจุบันองค์จำลองของพระนารายณ์และเทพบริวารถูกนำมาประดิษฐานไว้ที่อุทยานพระนารายณ์ หน้าที่ทำการเทศบาลเมืองตะกั่วป่า ส่วนเทวรูปองค์จริงนั้นถูกขึ้นทะเบียนเป็นโบราณวัตถุ ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 52 ตอนที่ 75 เมื่อวันที่ 8 มีนาคม พ.ศ.2478 (เทศบาลเมืองตะกั่วป่า, 2525: 37) ปัจจุบันประดิษฐานไว้ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติถลาง จังหวัดภูเก็ต (วิมล โสภารัตน์, 2540: 45)

ทางด้านสถาปัตยกรรม รูปแบบสิ่งก่อสร้างในตะกั่วป่ามีลักษณะของการผสมผสานทางวัฒนธรรมอย่างชัดเจน ในการก่อสร้างบ้านเรือนในตะกั่วป่า เดิมทีแล้ว การสร้างบ้านเรือนของคนพื้นเมืองจะเป็นลักษณะง่ายๆ ไม่มั่นคงถาวร การปลูกสร้างเน้นให้เหมาะสมตามสภาพภูมิศาสตร์ เนื่องจากโดยปกติแล้ว ตะกั่วป่าจะมีฝนตกเกือบตลอดทั้งปี น้ำท่วมเป็นประจำ ลักษณะบ้านเรือนจึงมักสร้างให้มีใต้ถุนสูง เพื่อป้องกันน้ำท่วม และช่วยระบายอากาศได้ดี หลังคาลาดชันเพื่อให้น้ำฝนไหลผ่านสะดวก หลังคามุงด้วยวัสดุที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น เช่น ใบจาก หญ้าคา หรือกระเบื้องดินเผา วัสดุที่ใช้ส่วนใหญ่ใช้ไม้เป็นหลัก ไม่ค่อยมีการประดับตกแต่งด้วยศิลปะมากนัก สภาพบ้านเรือนเป็นบ้านไม้ทรงปั้นหยา และบ้านหลังคาทรงจั่วมุงจาก พื้นบ้านปูด้วยไม้กระดาน ตัวเรือนยกพื้นสูง ปัจจุบันเหลืออยู่ไม่มาก เนื่องจากผุกร่อนไปตามกาลเวลา

นอกจากนี้ ยังมีรูปแบบสิ่งก่อสร้างแบบจีน ซึ่งมีลักษณะแตกต่างออกไป สิ่งก่อสร้างของชาวจีน จะมีลักษณะเป็นของตนเองอย่างเด่นชัด เมื่ออพยพเข้ามายังหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกใหม่ๆ ฐานะยังไม่ค่อยมั่นคง รูปแบบการก่อสร้างจะจำลองมาจากรูปแบบเดิมที่ใช้ในประเทศจีน วัสดุที่ใช้ส่วนใหญ่จะเป็นดิน ดินเผา หรืออาจเป็นดินที่ผสมกับวัสดุอื่นๆ เช่น เกลือ น้ำตาลแดง หรือแกลบ (วิทยาลัยครูภูเก็ต, ม.ป.ป.: 21-22) ส่วนผสมเหล่านี้ ทำให้สิ่งก่อสร้างแข็งแรง ไม่เปราะหรือผุพังง่าย การก่อสร้างจะใช้ดินผสมอัด กระทุ้งให้เรียบสนิท มีการเสริมดินให้สูงขึ้นจากพื้นดินเป็นรูปกำแพง และใช้เป็นฝาผนังบ้านทั้งสี่ด้าน เจาะช่องประตู หน้าต่าง ใช้แก่นไม้เนื้อแข็งเป็นวงกบประตูหน้าต่างตามต้องการ ถ้าเป็นบ้านสองชั้นก็จะใช้ไม้เป็นคานสอด และปูพื้น ส่วนหลังคาจะวางขื่อแปจั่วด้วยไม้ทะเลหรือไม้แสม หลังคามุงกระเบื้องราง ส่วนใหญ่สร้างเตี้ยๆ เพราะเสี่ยงต่อการพังทะลายลงมา เมื่อรับน้ำหนักมากหรือถูกพายุพัด

แต่เมื่อมีฐานะร่ำรวยเป็นปึกแผ่นมากขึ้น จะนิยมสร้างบ้านรูปแบบใหม่ที่เรียกว่า “ชิโน-โปรตุกีสสไตล์” เป็นรูปแบบที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างสถาปัตยากรรมจีนกับโปรตุเกส การสร้างอาคารจะแบ่งออกเป็นช่วงๆ แต่ละช่วงจะมี “สกายไลท์” เพื่อให้แสงสว่างตามธรรมชาติสามารถส่องได้ เป็นการป้องกันไม่ให้เกิดการอับชื้นหรืออากาศอบอ้าว โครงสร้างส่วนใหญ่จะเป็นตึกก่อด้วยอิฐ หรือคอนกรีตแบบยุโรป มีหน้าต่างหรือเฉลียงยื่นออกจากตัวหน้าบ้าน บานประตูหน้าต่างกรุด้วยกระจก แต่ตบแต่งลวดลายตามขอบหน้าต่าง ประตู หัวเสา ด้วยปูนปั้นลายจีน ปูพื้นกระเบื้องลายฝรั่ง แต่หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผารูปครึ่งวงกลมหรือทรงกระบอกผ่าซีกแบบจีน (วิทยาลัยครูภูเก็ต, ม.ป.ป.: 22-25) การก่อสร้างแบบชิโนโปรตุกีสนี้ ชาวจีนในเมืองตะกั่วป่า และ

หัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกได้รับแบบอย่างมาจากชาวจีนที่เมืองปีนัง ปัจจุบันยังมีหลงเหลือให้เห็นคือ บริเวณบ้านในตลาดเก่า ชุมชนตลาดใหญ่ เขตเทศบาลเมืองตะกั่วป่า
ซึ่งปัจจุบันเหลืออยู่น้อยมาก

การพัฒนาด้านการศึกษา

ผลจากการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจในเมืองตะกั่วป่า มีส่วนทำให้เกิดการพัฒนาทางด้านการศึกษาขึ้น นำมาสู่การตั้งโรงเรียนให้ราษฎรได้มีความรู้ทั่วถึง และเป็นไปตามนโยบายของรัฐบาลในขณะนั้น ที่ต้องการพัฒนาบ้านเมืองให้ทัดเทียมอารยประเทศ

การจัดตั้งโรงเรียนไทย

ในอดีตการศึกษาของไทยยังเป็นแบบโบราณคือ อาศัยวัดและบ้านเป็นสถานที่เรียนเท่านั้น ดังปรากฏในจดหมายพระยาทิพยโกษากราบทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ (สจช. ร.ศ.115:ร.5. ค.14.4 ก/25 ที่ 291/924) ใจความว่า "…ด้วยในหัวเมืองมณฑลฝ่ายทะเลตะวันตก แต่เดิมมายังหามีโรงเรียนหนังสือไทยไม่ ที่เด็กได้เล่าเรียนกันอยู่ ตามวัดบ้าง บ้านบ้าง วิธีที่เรียนนั้น ก็เรียนตามหนังสือเรื่องต่างๆ หาได้เรียนตามแบบเรียนหลวงไม่ เพราะอาจารย์ที่จะเปนครูสอนไม่มี…"

พระยาทิพยโกษา ข้าหลวงใหญ่หัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกขณะนั้น จึงเสนอให้ตั้งโรงเรียนขึ้นเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ.2438 (ร.ศ.114) โดยใช้ศาลาวัดมงคลนิมิตรเป็นสถานที่ตั้งโรงเรียน แต่ปรากฏว่า ตลอดทั่วทั้งมณฑลมีการจัดตั้งโรงเรียนเพียงแห่งเดียว มีคนเรียนเพียง 28 คนเท่านั้น การส่งเสริมด้านการศึกษาในขณะนั้นจึงไม่พัฒนาเท่าที่ควร

ต่อมาในปี พ.ศ.2441 (ร.ศ.117) รัฐบาลได้ประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมืองให้ขึ้นอยู่กับฝ่ายคณะสงฆ์ ซึ่งมีสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นผู้บังคับบัญชา และได้มีการจัดส่งพระราชาคณะเป็นผู้อำนวยการศึกษาออกไปจัดการศึกษาในมณฑลต่างๆ (สจช. ร.ศ.116 : ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 15 :333-334) แต่ปรากฏว่าการดำเนินงานไม่ก้าวหน้าเท่าใดนัก เพราะขาดเงินงบประมาณ ดังรายงานในปี พ.ศ.2450 (ร.ศ.126) ปรากฏว่ารัฐบาลสามารถสร้างโรงเรียนในมณฑลภูเก็ตได้เพียง 15 โรงเรียน และจ้างครูได้เพียง 16 คน สำหรับเมืองตะกั่วป่านั้นมีโรงเรียนเพียง 1 โรง และครูเพียง 2 คนเท่านั้น (สจช. ร.ศ.127: ร.5 ศ.12/50 ที่ 7/259)

เมื่อสภาพการศึกษาที่ผ่านมาเป็นเช่นนี้ รัฐบาลจึงตัดสินใจส่งพระไพศาลศิลปศาสตร์ เจ้ากรมตรวจการศึกษากระทรวงธรรมการ พร้อมคณะออกสำรวจสภาพการศึกษาเพื่อทำรายงานเสนอรัฐบาลถึงความจำเป็น และหาวิธีการจัดการศึกษาในเมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองอื่นๆ ในมณฑลภูเก็ตให้เรียบร้อย จากการสำรวจทำให้ทราบว่า สภาพภูมิศาสตร์ของเมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองต่างๆ ในมณฑลภูเก็ตตั้งอยู่ระหว่างเมืองที่เป็นอาณานิคมของอังกฤษ ทั้งพม่าและมลายู อีกทั้งยังมีการติดต่อค้าขายไปมาระหว่างกันเป็นประจำ ดังนั้นเพื่อไม่ให้เสียเปรียบหัวเมืองเหล่านั้น จำเป็นต้องจัดการศึกษาให้คนของเรามีความรู้ทัดเทียมกัน อีกทั้งชาวจีนซึ่งเป็นแรงงานสำคัญในแถบนี้ มีทั้งนายเหมือง และกรรมกร ถ้ารัฐบาลไม่ทำให้คนจีนเหล่านี้เป็นราษฎรไทยโดยสมบูรณ์ จะแก้ปัญหาการขาดแคลนแรงงานไม่ได้ ประกอบกับระยะนั้นเกิดปัญหาลูกจีนที่เกิดในไทย เมื่อเป็นชายเรียกตนเองว่า “บะบ่า” ถ้าเป็นหญิงเรียกตนเองว่า “ย่าหย่า” ทำตัวเป็นจีนแท้ก็ไม่ใช่ ไทยแท้ก็ไม่เชิง (สจช. ร.ศ.127: ร.5 ศ.12/50 ที่ 7/259) การจัดการศึกษาที่เหมาะสมจะสามารถหล่อหลอม ทำให้พวกจีนเหล่านี้กลายเป็นไทยได้อย่างสมบูรณ์ จึงมีความพยายามในการปรับปรุง และจัดตั้งโรงเรียนไทยขึ้น

การปฏิรูปการศึกษาในครั้งนี้มีอุปสรรคมากเช่นกัน ประการสำคัญเรื่องแรกคือ โรงเรียนที่ตั้งขึ้นส่วนใหญ่อยู่ในตัวเมือง ราษฎรที่อยู่ห่างไกลไม่มีโอกาสเข้าเรียนหนังสือตามระบบโรงเรียนพระไพศาลศิลปศาสตร์ จึงได้ทำโครงการศึกษาขึ้นใหม่ เช่น ตามวัดที่อยู่ห่างไกลทั่วไป ถ้าเป็นไปได้ให้จัดสอนชั้นมูลศึกษา ในเขตตัวเมืองหรืออำเภอจัดสอนชั้นประถม เขตมณฑลให้ตั้งโรงเรียนมัธยม ส่วนเงินทะนุบำรุงการศึกษาทั้งในวัด และโรงเรียนที่จัดสร้างได้จากงบประมาณที่จัดสรรและเงินบริจาคต่างๆ (สจช. ร.ศ.127: ร.5 ศ.12/50 ที่ 7/259)

การดำเนินการจัดการศึกษาครั้งนี้ รัฐบาลให้พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ และกระทรวงธรรมการปรึกษาหารือ และจัดทำตั้งแต่ปี พ.ศ.2451 (ร.ศ.127) เป็นต้นไป ผลการดำเนินงานคงเป็นไปอย่างช้าๆ เพราะประสบปัญหาการขาดแคลนเงินงบประมาณในการจัดสร้างโรงเรียน และจ้างครูสอน ดังปรากฏว่าในปี พ.ศ.2453 ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนหนังสือไทยขึ้นที่เมืองตะกั่วป่าอีก 2 โรง คือ โรงเรียนประชาบำรุง ตั้งในวัดกะปง ท้องที่อำเภอกะปง มีพระดำเจ้าอธิการเป็นครู เปิดสอนวันแรกเมื่อวันที่ 13 กรกฎาคม ร.ศ.129 มีจำนวนนักเรียน 40 คน และโรงเรียนจรูญพิทยา ตั้งอยู่ในวัดบางม่วง ท้องที่อำเภอตลาดใหญ่ พระช้อยนักเรียนโรงเรียนวัดใหญ่กำแพงเป็นครู เปิดสอนวันแรกคือ วันที่ 10 สิงหาคม ร.ศ.125 มีนักเรียน 39 คน โรงเรียนทั้งสองโรงนี้ กรมการอำเภอ และกรมการผู้อุปการะโรงเรียน พร้อมด้วยราษฎรในตำบลได้บอกบุญช่วยกันปลูกสร้างจนสำเร็จ เป็นเงินทั้งสิ้น

1,200 บาท ส่วนเงินเดือนครูโรงเรียนทั้งสองนี้ ข้าราชการ และราษฎรช่วยกันออกให้ เป็นเงินเดือนครู โรงเรียนละ 15 บาท รวมทั้งค่าเครื่องเล่าเรียนสำหรับนักเรียนด้วย (สจช. ร.ศ.129: กร.6ศ/4 ศ.4/46 ที่ 22/4249)

จะเห็นว่า การจัดตั้งโรงเรียนทั้งสองเกิดจากความร่วมมือร่วมใจกันของพ่อค้า ข้าราชการ และราษฎรในตะกั่วป่าทั้งสิ้น และโรงเรียนดำเนินกิจการต่อมาได้ด้วยเงินอุปการะจากข้าราชการ และประชาชนที่พร้อมใจกันดูแล ทางราชการมีส่วนช่วยน้อยมาก เพราะขาดแคลนงบประมาณ และกว่าที่ระบบการศึกษาไทยจะพัฒนายังต้องใช้เวลาอีกนานมาก

การจัดตั้งโรงเรียนจีน

สำหรับการศึกษาของคนจีน ก่อนที่จะมีการจัดตั้งโรงเรียนจีนนั้น บุตรหลานของคนจีนที่เกิดในหัวเมืองแถบนี้ได้เล่าเรียนหนังสือจากแหล่งต่างๆ คือ เรียนตามบ้านเรือน เรียนกันตามศาลเจ้า หรือถ้ามีฐานะดีมากจะได้ไปเรียนที่ต่างประเทศ ซึ่งส่วนมากจะไปที่ประเทศจีน หรือเมืองปีนัง ในปี พ.ศ.2455 จึงมีชาวจีนหลายคนคิดตั้งโรงเรียนสอนภาษาจีนที่หัวเมืองในมณฑลภูเก็ต (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2504: 29) แต่ปรากฏว่า ครูที่สอนโรงเรียนจีนโดยมาก ไม่มีความรู้เรื่องภาษาไทย สั่งสอนไปตามความคิดของตน ทำให้ส่งผลเสียต่อไทย ดังคำกราบบังคมทูลของพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สจช. 2459: ร.6. กร.6 ศ/4 ศ.4/19 ที่ 5/157: 1-2) ความว่า

> …ปัญหาเรื่องโรงเรียนจีน…เพราะครูที่สอนในโรงเรียนเหล่านี้มักเปนจีนสมัยใหม่ และโดยมากไม่รู้ภาษาไทยเลย การสั่งสอนเปนไปตามลัทธิของเขา ซึ่งขัดแก่นิติธรรมของบ้านเมืองเรา และเป็นภัยแก่บ้านเมืองแท้จริงดังนี้ จึงตรงกันข้ามกับความต้องการของรัฐบาล ที่จะปลูกฝังบุตรหลานจีนให้เปนไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินสยาม…

ประกอบกับ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ขณะนั้นมีปัญหาทางการเมือง ที่พวกจีนก๊กมินตั๋งในเมืองจีนกำลังปลูกฝังให้ชาวจีนในประเทศต่างๆ เลื่อมใสในลัทธิการเมืองของตน ครูโรงเรียนสอนภาษาจีนซึ่งพ่อค้า นายเหมืองในมณฑลภูเก็ตได้เรียกตัวมาจากเมืองจีนหรือปีนัง เพื่อให้เข้ามาสอนบุตรหลานของตน โดยได้มีการเรี่ยไรกันให้เงินเดือนเป็นค่าจ้าง และค่าบำรุงโรงเรียนนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นผู้นิยมพวกก๊กมินตั๋ง และไม่ได้อยู่ในการดูแลของรัฐบาล (สจช. 2459: ร.6. กร.6 ศ/4 ศ.4/19 ที่ 1/20: 5)

พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ไม่สามารถห้ามปรามได้ เพราะถ้าใช้กำลังพวกจีนจะพากันโกรธแค้นและเกลียดชังรัฐบาลได้ จึงได้ปรึกษากับสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นเหตุให้รัฐบาลได้กำหนดหลักการ ในการเปิดโรงเรียนจีนขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย โดยรัฐบาลเข้าไปควบคุม ดูแล และให้ความช่วยเหลือ (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2504: 29-30) โดยวางหลักการควบคุมโรงเรียนจีน ดังนี้

1. ให้โรงเรียนจีนที่จัดตั้งขึ้นมา ขอจดทะเบียนเหมือนกับโรงเรียนอื่นๆ ที่รัฐบาลจัดตั้ง

2. ให้คณะกรรมการโรงเรียนจีน และพ่อค้า นายเหมืองที่ออกเงินค่าใช้จ่ายให้กับโรงเรียน มีหน้าที่จัดการบริหารโรงเรียน

3. ไม่ให้โรงเรียนจีนสอนหรือใช้หนังสือเรียนที่จะทำความเสียหายให้กับประเทศ

4. การรับเด็กนักเรียนต้องรับทั้งเด็กลูกหลานจีน และเด็กไทยเข้าเรียนเหมือนกัน และการสอนต้องสอนทั้งภาษาไทย และภาษาจีน

นอกจากโรงเรียนสอนภาษาจีนแล้ว ต่อมาในปี พ.ศ.2458 ได้มีการอนุญาตให้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาต่างประเทศอื่นได้ด้วย เพื่อเป็นสาธารณประโยชน์แก่เด็กๆ และเพื่อสะดวกในการค้าขายระหว่างมณฑลภูเก็ตกับฝ่ายอังกฤษ แต่โรงเรียนสอนภาษาต่างประเทศเหล่านี้ ต้องตั้งขึ้นตามข้อบังคับ (สจช. 2458: ร.6. กร.6 ศ/4 ศ.4/19ที่ 106/7466) คือ

1. ผู้ที่จะเป็นครูสอนภาษาต่างประเทศ ต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ และมีอัธยาศัยสุภาพเรียบร้อย และได้รับความเชื่อถือรับรองจากผู้ว่าราชการเมือง

2. ต้องสอนเฉพาะนักเรียนที่พูดภาษาไทยได้แล้ว หรือถ้านักเรียนยังไม่รู้ภาษาไทย ก็ต้องให้เรียนภาษาไทยพร้อมกับภาษาต่างประเทศนั้นด้วย

3. หลักสูตร และหนังสือที่ใช้สอนต้องผ่านการตรวจจากผู้ว่าราชการเมืองก่อน

4. ทรัพย์สมบัติหรือผลประโยชน์รายได้ของโรงเรียน และหลักสูตรการสอน ต้องอยู่ในการตรวจตราของเจ้าพนักงาน ถ้าเจ้าพนักงานเห็นว่าการสอนหรือคำอธิบายใดไม่สมควรแก่กุลบุตรในพื้นที่บ้านเมือง เจ้าพนักงานจะสั่งให้เลิกการสั่งสอนนั้นๆ เฉพาะข้อที่เห็นไม่เป็นการสมควร อาจารย์ต้องทำตามคำสั่งของเจ้าพนักงาน

5. ห้ามไม่ให้อาจารย์ นักเรียน โรงเรียนภาษาต่างประเทศฝึกหัดกิริยานักเรียนอย่างทหารหรือเสือป่า และลูกเสือ ยกเว้นผู้ว่าราชการเมืองจะอนุญาตให้เจ้าพนักงานที่มีความรู้ไปฝึกหัดให้

ต่อมาในปี พ.ศ.2461 รัฐบาลได้ประกาศใช้ “พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร” เพื่อวางระเบียบการดูแลให้รัดกุมขึ้น ควบคุมและปกครองโรงเรียนเอกชนทั่วประเทศ แต่ความจริงแล้วต้องการควบคุมโรงเรียนที่ดำเนินการโดยชาวจีนเป็นพิเศษ พระราชบัญญัติฉบับนี้มีผลบังคับให้โรงเรียนจีนในหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก ต้องจัดรูปแบบการเรียนการสอนตามนโยบายของรัฐบาล ห้ามสอนภาษาต่างประเทศใดๆ เกิน 8 หรือ 10 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ (เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ, 2478: 106) ส่งผลให้โรงเรียนจีนไม่อาจสอนภาษาจีนได้มากกว่าภาษาไทย เป็นการลดความผูกพันระหว่างลูกจีนกับประเทศจีนลงได้ ทำให้ลูกหลานจีนเหล่านี้รู้สึกว่าตนเป็นคนไทย มีความจงรักภักดีต่อประเทศ และในที่สุดจะกลายเป็นคนไทยโดยสมบูรณ์ และเพื่อให้ประสบผลสำเร็จโดยเร็ว ในปี พ.ศ.2464 จึงเกิด “พระราชบัญญัติประถมศึกษา” ขึ้น ซึ่งเนื้อหาของพระราชบัญญัตินี้บังคับให้เด็กที่มีอายุตั้งแต่ 7 ปีบริบูรณ์ ต้องเรียนอยู่ชั้นประถมศึกษา จนอายุ 14 ปีบริบูรณ์ เป็นการบังคับให้ลูกจีนในประเทศไทย รวมทั้งชาวจีนในเมืองตะกั่วป่า ต้องอยู่ในการบังคับ คือเข้าเรียนหนังสือเมื่ออายุถึงเกณฑ์ ส่งผลให้ลูกจีนเหล่านี้ห่างจากการอบรมของครอบครัวเพราะเวลาส่วนใหญ่หมดไปกับการเรียนหนังสือที่โรงเรียน การรับการศึกษาแบบไทยจะหล่อหลอมให้ลูกจีนเหล่านี้มีความผูกพันกับแผ่นดินไทย พระราชบัญญัติฉบับนี้ส่งผลให้ลูกจีนในยุคต่อๆ มาไม่สามารถพูดภาษาจีนได้

การจัดการด้านสาธารณูปโภค

การขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่า ได้ส่งผลให้เกิดการพัฒนาด้านการสาธารณูปโภคเกิดขึ้น เนื่องจากมีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น จึงมีความจำเป็นต้องมีการจัดการสาธารณูปโภคให้เหมาะสม สาธารณูปโภคที่สำคัญ ได้แก่

การคมนาคมสื่อสาร

โดยสภาพทางภูมิศาสตร์ของตะกั่วป่าที่มีลักษณะเป็นภูเขา และป่าไม้ เป็นอุปสรรคสำคัญในการสร้างถนนเป็นอย่างมาก ก่อนหน้าที่จะมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจในเมืองตะกั่วป่า รัฐบาลไทยไม่ได้ใส่ใจต่อการพัฒนาเส้นทางคมนาคมในดินแดนแถบนี้ มุ่งหวังเพียงกอบโกยผลประโยชน์เข้าสู่ศูนย์กลาง เป็นเหตุให้ถูกหนังสือพิมพ์ในมลายูกล่าวโจมตี และเปรียบเทียบสภาพการสาธารณูปโภคของหัวเมืองมลายู กับหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกของไทยหลายต่อหลายครั้ง (สจช. ร.ศ.125: มร.5 ม.53/5 ที่ 51/1263) ประกอบกับ การสร้างเส้นทางคมนาคมที่ดีต้องอาศัยงบประมาณมาก รัฐบาล€ ไม่สามารถสร้างได้ทั่วถึงและรวดเร็ว จึงต้องอาศัยความสามารถของผู้ปกครองในท้องที่นั้นๆ

พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ สมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตระหว่างปี พ.ศ.2444-2456 เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างถนน ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญที่สุด ที่จะใช้ติดต่อภายในภูมิภาคนี้ทั้งๆ ที่ไม่ได้รับเงินงบประมาณจากทางราชการเท่าใดนัก แต่ก็สามารถหาทางแก้ปัญหาได้ ด้วยการหาทุนนอกงบประมาณ โดยการใช้ข้อบังคับในพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ให้เป็นประโยชน์ ซึ่งเงินเหล่านี้คือ เงินค่าทดแทน ที่นายเหมืองจ่ายให้ ชดใช้ความเสียหายที่เกิดจากการทำเหมืองแร่ เงินเหล่านี้ถูกนำไปซ่อมบำรุงถนน และทางน้ำในเขตเหมืองแร่นั้นๆ ที่เรียกว่า ค่าคอมเพนเสชั่น (Compensation) เงินเหล่านี้ส่วนใหญ่เรียกเก็บจากนายเหมืองใหญ่ โดยเฉพาะนายเหมืองชาวออสเตรเลียที่เข้ามาทำเหมืองแร่ในเมืองตะกั่วป่า และเมืองต่างๆ ในมณฑลภูเก็ตกันมาก นายเหมืองเหล่านี้ต่างพอใจที่จะเสียเงิน เพราะผลประโยชน์ของการใช้เงินจะตกอยู่กับกิจการเหมืองแร่ของตนด้วย เงินจำนวนนี้ทำให้เกิดถนนในเมืองตะกั่วป่า และเมืองอื่นๆ แถบนี้ขึ้นหลายสาย (สจช. 2455: ร.6.คค.4/12) ส่วนแรงงานที่ใช้ในการสร้างถนน และการบำรุงรักษาถนนเหล่านี้ ได้มีการเกณฑ์แรงงานราษฎรที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่นกับนักโทษที่มีอยู่ดูแล รวมทั้งได้นายช่างชาวยุโรปจากกระทรวงโยธาธิการมาช่วยควบคุมการก่อสร้าง

สาเหตุที่ต้องมีความพยายามทำนุบำรุงการคมนาคมอย่างมากนี้ เนื่องจากท่านทราบดีว่า “…การทำถนน สะพาน คลอง เพื่อเป็นการบำรุงสินค้าเป็นความสำคัญกว่าอย่างอื่น เมื่อทางไปมาสะดวกแล้ว การสินค้าบริบูรณ์ขึ้น ก็ได้ประโยชน์ทางภาษีอากรเพิ่มขึ้น…” (สจช. ร.ศ.121: ร.5. ม.2.11/10)

ส่วนการคมนาคมทางน้ำ จัดเป็นเส้นทางการคมนาคมที่สะดวก และสำคัญที่สุดอีกทางหนึ่งของเมืองตะกั่วป่า ที่สามารถใช้ติดต่อกับภูมิภาคภายนอกได้ ทั้งนี้เนื่องจากลักษณะภูมิภาคแห่งนี้เป็นพื้นที่แคบๆ ทอดยาวขนานกับทะเลอันดามันในแนวเหนือใต้ และพื้นที่ภายในก็เต็มไปด้วยป่าเขา ยากต่อการคมนาคมติดต่อกัน ดังนั้นการคมนาคมติดต่อกันทางน้ำ จึงเป็นเส้นทางที่สะดวกสบายที่สุด แต่ก็เป็นทางที่อันตรายที่สุดเช่นกัน เพราะต้องเผชิญกับการปล้นสดมภ์ของเหล่าโจรสลัดมลายูที่มีอยู่มากมาย จึงเป็นเหตุให้เจ้าเมืองตะกั่วป่าต้องเอาใจใส่ ดูแล เรื่องการปราบปรามโจรสลัดมากเป็นพิเศษ ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 รัฐบาลได้ทำการปราบปรามโจรสลัดเหล่านี้อย่างจริงจัง เพราะถือว่าเป็นภัยคุกคามต่อความปลอดภัย และกระทบกระเทือนต่อการทำมาหากินของราษฎรในหัวเมืองแถบนี้ จึงมีการร่วมมือกับอังกฤษที่ได้รับผลกระทบเช่นเดียวกัน ช่วยกันปราบปรามโจรสลัดทั้งสองฝ่าย ทำให้เส้นทางการคมนาคมทางน้ำของหัวเมืองแถบนี้มีความปลอดภัยมากขึ้น

ต่อมาพระยาดำรงสุจริต (คอซู้เจียง ณ ระนอง) ขุนนางไทยเชื้อสายจีน ได้เปิดห้างโกหงวนเพื่อประกอบกิจการในการเป็นตัวแทนรับส่งสินค้าระหว่างหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกกับเมืองปีนังและสิงคโปร์ และต่อมาได้รับส่งผู้โดยสารระหว่างเมืองต่างๆ ในภูมิภาคแห่งนี้กับหัวเมืองของพม่าและปีนัง (สจช. ร.ศ.112: ร.5 ม.11/37) นับว่าเป็นการพัฒนาการคมนาคมทางน้ำของหัวเมืองแถบนี้เป็นอย่างมาก ช่วยให้การติดต่อกับภูมิภาคอื่นๆ มีความสะดวกมากขึ้น แม้แต่การส่งจดหมายของเมืองตะกั่วป่าในเวลาต่อมาก็ได้ใช้บริการเรือกลไฟนี้ ดังใบบอกที่มายังกระทรวงโยธาธิการ เรื่องยกเลิกคนเดินหนังสือทางบกระหว่างเมืองระนอง เมืองตะกั่วป่า ให้ส่งทางเรือกลไฟแทนเพราะทางสายนี้เมื่อพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ไปตรวจราชการเมืองระนอง เมืองตะกั่วป่า เห็นว่าการเดินเมล์มักคลาดเคลื่อนเพราะน้ำท่วมขัง บางครั้งถุงเมล์ใหญ่เกินกำลังของบุรุษไปรษณีย์ ก็ต้องจัดจ้างคนพิเศษเอาถุงเมล์ไปส่งยังออฟฟิศปลายทาง บางครั้งก็ต้องทิ้งถุงเมล์ให้ตกค้างทำให้ช้า เสียเวลาของหนังสือราชการและราษฎร (สจช. ร.ศ.120: ร.5.มท.1.3.1)

นอกจากนี้ พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ยังเป็นผู้ก่อตั้งการสื่อสารทางโทรเลข โทรศัพท์ของหัวเมืองแถบนี้ ให้ติดต่อถึงกันได้ โดยติดต่อผ่านเมืองปีนัง (สจช. 2455: ร.6.คค.4/12) และต่อมาในปี พ.ศ.2456 มีการเปิดบริการธนาณัติระหว่างหัวเมืองแถบนี้กับประเทศต่างๆ ในยุโรปเป็นครั้งแรกได้สำเร็จ โดยมีที่ทำการอยู่ที่เมืองภูเก็ต (สจช. 2454: ร.6.คค.4/5)

จะเห็นได้ว่า แม้เมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองต่างๆ ในมณฑลภูเก็ตจะสร้างรายได้จำนวนมหาศาลแก่ราชสำนัก แต่การจัดการเรื่องการคมนาคมสื่อสารในหัวเมืองเหล่านี้กลับเป็นไปอย่างล่าช้ามาก มีโครงการริเริ่มตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่กว่าจะลงมือจัดทำอย่างจริงจัง และใช้งานได้กลับเกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้เนื่องจากรายได้ส่วนใหญ่มุ่งนำไปใช้ในการพัฒนาประเทศทางส่วนกลางมากกว่า

ด้านสาธารณสุข

การส่งเสริมด้านการสาธารณสุข เพื่อดูแลสุขภาพอนามัยของคนตะกั่วป่า และประชาชนในหัวเมืองแถบนี้ เป็นนโยบายสำคัญอย่างหนึ่งที่รัฐบาลให้การส่งเสริม อีกทั้งหัวเมืองแถบนี้ยังมีตัวอย่างให้เห็นคือ หัวเมืองมลายูของอังกฤษที่อยู่ใกล้ชิด ทำให้ได้รับอิทธิพลทางการแพทย์แบบตะวันตกได้อย่างรวดเร็ว แต่การส่งเสริมด้านการสาธารณสุขไม่อาจทำได้ก้าวหน้า รวดเร็วนักเช่นกัน เนื่องจากขาดงบประมาณ และแพทย์ที่ชำนาญการ การจัดการด้านสาธารณสุขจึงเป็นเช่นเดียวกับการปฏิรูปด้านอื่นๆ จะก้าวหน้ามากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับข้าหลวงเทศาภิบาลขณะนั้น

ก่อนหน้าที่จะมีการจัดตั้งโรงพยาบาลขึ้นนั้น การรักษาพยาบาลทั้งหมดเป็นแบบแผนโบราณ มีพระสงฆ์ และแพทย์แผนโบราณเป็นผู้รักษา ถ้าเป็นโรคไม่ร้ายแรงมาก พอจะรักษาได้บ้าง แต่ถ้าเป็นโรคร้ายแรง เช่น กาฬโรคหรือไข้ทรพิษแล้ว ไม่มีทางป้องกันและรักษาได้ ในปีหนึ่งๆ จึงมีคนตายด้วยโรคดังกล่าวเป็นจำนวนมาก ทางแก้ไขที่ดีที่สุดของราษฎรในขณะนั้นคือ การอพยพหนีจากแหล่งที่พักอาศัยไปอยู่ที่อื่น ดังจะเห็นได้จาก เมื่อมีการระบาดของไข้ทรพิษในปี พ.ศ.2424 ระบุว่า “…เดือนเก้าเกิดไข้ทรพิษ พวกไทยแขกถึงแก่กรรมเป็นจำนวนมาก ถึงเดือนยี่ยังป่วยอยู่ ทำให้ราษฎรหนีไปอยู่พังงา ตะกั่วทุ่ง ผู้คนจึงน้อยลงมาก…” (สจช. 2424: ร.5. ม.2.12/1) แต่อย่างไรก็ตาม สำหรับผู้ที่มีฐานะดี เมื่อเกิดการเจ็บป่วย ก็สามารเดินทางไปรักษาตัวที่โรงพยาบาลเมืองปีนังซึ่งมีการรักษาแบบการแพทย์สมัยใหม่ได้

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า การสาธารณสุขขณะนั้นมีความล้าหลังมาก โอกาสที่ผู้ป่วยจะหายจากโรคมีน้อย การอพยพหนีจากโรคภัยไข้เจ็บ เป็นวิธีการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าที่ง่ายที่สุด แต่จะกระทบกระเทือนต่อภาวะเศรษฐกิจของเมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองต่างๆ ในมณฑลภูเก็ตที่กำลังขยายตัว จึงทำให้มีความจำเป็นอย่างมากที่รัฐบาลต้องให้ความสำคัญต่อปัญหาดังกล่าว ในที่สุดจึงมีการจัดตั้งโรงพยาบาลขึ้น เพื่อรักษาโรคภัยไข้เจ็บตามแผนปัจจุบัน จากแนวความคิดของพระยา

ทิพยโกษา ข้าหลวงเทศาภิบาลของหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกระหว่างปี พ.ศ.2438-3444 โดยคิดตั้งโรงพยาบาลที่เมืองภูเก็ต (สจช. ร.ศ. 110: ร.5. ม.53/11.ที่ 2/20) ความว่า

> …ซึ่งริชิเดนเคาซิลเลอร์ มีหนังสือมาดังนี้ก็เพราะที่เมืองภูเก็ตไม่มีโรงพยาบาล ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงพยาบาลขึ้นที่เมืองภูเก็ต ก็เป็นการมีคุณประโยชน์แก่พลเมืองและทหารหลวงในพื้นบ้านเมืองทั่วไป ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แล้ว หมอสำหรับโรงพยาบาลนั้น จะโปรดเกล้าฯ ให้ออกไปจากกรุงเทพฯ หรือจะโปรดเกล้าฯ ให้จัดหาคนพื้นเมืองภูเก็ตก็สุดแต่จะโปรดเกล้าฯ แต่ในครั้งแรกนี้ คิดด้วยเกล้าฯ ว่า จะทำแต่พอสมควรก่อน ประมาณเงินที่ใช้อย่างมากที่สุดปีหนึ่งใช้เงิน 1,800 เหรียญมาเลย์ และถ้าผู้ป่วยมีอันจะกิน ก็จะต้องคิดค่าพยาบาลตามสมควร เหมือนที่เมืองปีนัง…

ในที่สุด รัฐบาลได้อนุมัติให้จัดตั้งโรงพยาบาลได้ และมีการส่งแพทย์ไปประจำอยู่ที่โรงพยาบาล แต่การจัดตั้งโรงพยาบาลในครั้งนี้เกิดปัญหาขึ้น เนื่องจากขาดเงินงบประมาณที่จะใช้ในการซื้อเครื่องมือแพทย์และยา สำหรับใช้ในโรงพยาบาล และมีปัญหาเรื่อยมาจนกระทั่งพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต และมีความคิดที่จะปรับปรุงด้านการสาธารณสุขให้ดีขึ้น เนื่องจากได้รับการร้องเรียนจากกรรมกรจีน และราษฎร ประกอบกับได้เห็นความทุกข์ยากลำบาก การล้มตายของราษฎรและกรรมกรจีนที่เกิดจากโรคภัยไข้เจ็บอยู่บ่อยๆ จึงตระหนักถึงความจำเป็นในการปรับปรุงโรงพยาบาลให้ทันสมัย และการรักษาด้วยแผนปัจจุบัน จึงได้พยายามส่งเสริมให้ราษฎรรู้จักดำเนินชีวิตอย่างถูกสุขลักษณะ และได้มีการจัดหาเงินงบประมาณจนสามารถจัดซื้อเครื่องเอกซ์-เรย์ (X-Ray) และเครื่องกำเนิดไฟฟ้ามาใช้เป็นครั้งแรกในประเทศไทย โดยนำมาไว้ที่โรงพยาบาลในมณฑลภูเก็ตได้สำเร็จในปี พ.ศ.2453 (สจช. ร.ศ. 129: ร.5.ม.53/10)

นอกจากนี้ ยังได้จัดตั้งโรงพยาบาลสำหรับกรรมกรจีนด้วย เนื่องจากกุลีจีนที่เข้ามาทำงานส่วนใหญ่ยากจน มักใช้ที่พักรวมกันเป็นที่อาศัยหลับนอน เมื่อเจ็บป่วยก็ไม่มีบ้านพักเฉพาะแยกตัวผู้ป่วย จึงจำเป็นต้องมีโรงพยาบาลเป็นที่พัก พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ จึงได้ประชุมนายเหมืองขอร้องให้ช่วยกันบริจาคออกทุนสำหรับสร้างโรงพยาบาลให้แก่กรรมกรจีนจนเป็นผลสำเร็จ โดยกรรมกรจีนต้องจ่ายเงินเป็นค่าบำรุงโรงพยาบาลเดือนละ 4 อัฐ (สจช. ร.ศ.125: ร.5.ม.53/5)

โรคร้ายแรงที่ราษฎรมักเป็นอยู่เสมอคือ โรคไข้ทรพิษ และกาฬโรค สำหรับไข้ทรพิษนั้น ในระยะนี้ทางมณฑลภูเก็ตสามารถสั่งซื้อวัคซีนป้องกันจากเมืองปีนังมาใช้ปลูกฝีเพื่อป้องกันโรคได้ แต่มีอุปสรรคคือ ขาดแพทย์ที่จะใช้ปลูกฝี (สจช. ร.ศ.119: ร.5.ม.53/5.ที่ 117/4181) รัฐบาลจึงแก้ปัญหาโดยการให้ข้าหลวงเทศาภิบาลสั่งการไปยังกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ให้ประกาศคัดเลือกผู้ที่มีความรู้ทางการแพทย์อยู่บ้าง เข้าเป็นแพทย์ประจำตำบล โดยทางรัฐบาลจะออกใบอนุญาตให้ทำการปลูกฝี และจำหน่ายยาหลวง (สุรีย์ เลียงแสงทอง, 2523: 221) เป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าไปก่อน ส่วนไข้กาฬโรคนั้นมักมีการระบาดเสมอในหมู่กรรมกรจีนที่ทำเหมืองแร่ เนื่องจากสภาพความเป็นอยู่ของพวกนี้ไม่ค่อยสะอาด บางครั้งยังเป็นพาหะนำโรคนี้มาจากเมืองจีนด้วย แม้ว่าจะมีการตรวจรักษากรรมกรจีนก่อนที่จะอนุญาตให้ขึ้นจากเรือแล้วก็ตาม โดยพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ เป็นผู้ริเริ่มจัดตั้ง ด่านกักกันโรค หรือสถานีอนามัยที่เกาะตะเภา หน้าเมืองภูเก็ต เพื่อตรวจเช็คร่างกายกรรมกรจีนที่จะเดินทางเข้ามายังหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก ซึ่งด่านกักกันนี้ได้รับเงินอุดหนุนจากหัวหน้าจีนที่ทำการขนส่งกรรมกรจีนเป็นเงินจำนวนหนึ่ง และจากกรรมกรจีนที่จะต้องจ่ายเงินเป็นค่าตรวจเช็คร่างกายอีกคนละ 1 เหรียญ 25 เซ็นต์ [7] ถ้าพบว่าใครเกิดการเจ็บป่วย ก็จะได้รับการรักษาให้หายขาด ก่อนจะปล่อยตัวไปทำงาน

สำหรับโรงพยาบาลในเมืองตะกั่วป่า มีโครงการที่จะสร้างเช่นกัน โดยได้รับเงินบริจาคจากบริษัทเหมืองแร่ แต่การดำเนินงานล่าช้า และถูกระงับไปในที่สุด เมื่อเงินงบประมาณทั้งหมดถูกกระทรวงพระคลังมหาสมบัติยึดเข้าส่วนกลาง (สจช. 2471: ร.7 กษ.4.1/72)

พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ยังมีคำสั่งบังคับให้ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบในกรณีที่คนที่อยู่ในความดูแล ป่วยเป็นโรคติดต่อร้ายแรง ต้องแจ้งต่อเจ้าหน้าที่ และนำผู้ป่วยรักษาในโรงพยาบาลโดยเร็วที่สุด มิฉะนั้นจะมีความผิด แม้จะมีความเข้มงวดในการดูแลป้องกันแล้วก็ตาม แต่มาตรการดังกล่าวไม่ค่อยได้ผลนัก เนื่องจากเจ้าหน้าที่ควบคุมดูแลไม่ทั่วถึง ดังนั้นในเวลาต่อมา จึงมีการประกาศใช้ “พระราชบัญญัติจัดการสุขาภิบาล ร.ศ.127” ขึ้นใช้ในการจัดการสุขาภิบาลทั่วประเทศ (สจช. ร.ศ.125: ร.5.ม.2.11/11)

การจัดการสุขาภิบาล

---

[7] เงินจำนวน 1 เหรียญ 25 เซ็นต์ต่อคนนี้ เป็นเงินที่นายเหมืองผู้ที่สั่งแรงงานเข้ามาจะเป็นผู้ทดลองจ่ายให้ก่อน แล้วค่อยไปหักเอากับแรงงานจีนจากค่าแรงในภายหลัง เงินจำนวนนี้แบ่งจ่ายเป็นค่าที่พัก 1 เหรียญ ส่วนอีก 25 เซ็นต์เป็นค่าธรรมเนียมแก่หมอที่ทำการตรวจรักษา (สจช. ร.ศ.120: ร.5.ม.53/5)

หลังจากที่รัฐบาลประสบความสำเร็จในการจัดตั้งสุขาภิบาลหัวเมืองที่ตลาดท่าฉลอม เมืองสมุทรสาคร ในปี พ.ศ.2448 (ร.ศ.124) ได้สามารถชักจูงประชาชนให้เห็นความสำคัญในการรักษาความสะอาด และช่วยรักษาสาธารณสมบัติ ทำให้บ้านเมืองเจริญขึ้น ในปี พ.ศ.2449 (ร.ศ.125) พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ จึงคิดเอาวิธีการดังกล่าวมาใช้ที่หัวเมืองต่างๆ ในมณฑลภูเก็ตบ้าง มีการเน้นให้เห็นความสำคัญในการรักษาความสะอาด และการรักษาสาธารณสมบัติต่างๆ โดยพยายามที่จะชักชวนนายเหมือง และพ่อค้าให้มีส่วนร่วมในการรับผิดชอบการบำรุงรักษาด้วย เช่น ทางน้ำที่ใช้บริโภคของราษฎร ได้บังคับให้ระวังมูลดินมูลแร่ ไม่ให้มาทับถมทำให้ตื้นเขิน หรือเปลี่ยนทางน้ำโดยพลการ

ในการประชุมเทศาภิบาล พ.ศ.2447 พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ได้เสนอร่างข้อบังคับสุขาภิบาลขึ้น เนื่องจากพบว่าราษฎรส่วนใหญ่ยังไม่ค่อยเอาใจใส่ต่อสุขอนามัยนัก ดังปรากฏว่า “…พ่อค้าในตลาดเมืองตะกั่วป่า เอาสิ่งสกปรกที่มีกลิ่นเหม็นตากกลางถนน พลตระเวรห้ามไม่ฟัง…” (สจช. ร.ศ.119: ร.5.มท.1.3.1/2) ซึ่งมีหลักการ คือ ให้รวมเงินกองกลางจากพ่อค้า ประชาชนในเมืองนั้นๆ เพื่อใช้สำหรับรักษาความสะอาด และสร้างสิ่งที่เป็นสาธารณประโยชน์ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเห็นดีด้วยในหลักการนั้น และได้ถูกนำไปใช้ในเมืองอื่นๆ แต่ติดขัดที่ราษฎรทั่วไปยังไม่เห็นประโยชน์ในการให้ความร่วมมือ ในที่สุดจึงต้องตราเป็นกฎหมายบังคับ ที่ประชุมเทศาภิบาลจึงรับหลักการนี้นำไปใช้ ดัดแปลงแก้ไข และต่อมาได้ออกเป็น “พระราชบัญญัติจัดการสุขาภิบาล ร.ศ.127” (สจช. ร.ศ.129: ร.5.ม.2.11/11)

จะเห็นได้ว่า การปรับปรุงทางด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง การพัฒนาทางด้านการศึกษา สาธารณูปโภค สาธารณสุขหรือการสุขาภิบาล ล้วนแล้วแต่เป็นผลมาจากแรงผลักดันให้มีการปรับเปลี่ยน เพื่อให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในเมืองตะกั่วป่าและหัวเมืองต่างๆ ในมณฑลภูเก็ต ซึ่งเกิดการขยายตัวอย่างรวดเร็วในสมัยพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต ได้พยายามริเริ่มโครงการหลายอย่างในการพัฒนาหัวเมืองแถบนี้ให้มีความเจริญ แต่น่าเสียดายที่ท่านได้ถึงแก่กรรมเสียก่อนที่โครงการเหล่านี้จะสำเร็จลุล่วง[8] ทำให้โครงการหลายอย่างชะงัก และไม่สามารถดำเนินการต่อไปได้ ประกอบกับข้าหลวง

---

[8] พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ถูกยิงในขณะไปตรวจราชการที่เมืองตรัง บาดเจ็บสาหัส หลังจากนั้นไม่นานก็ถึงแก่กรรม (รายละเอียดเพิ่มเติมใน ขุนเสนานุวงศ์ภักดี. 2513. ประวัติและงานของพระยารัษฎานุประดิษฐ์. พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช.

เทศาภิบาลคนต่อๆ มา มีความสามารถไม่เท่าพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ทั้งยังประสบกับวิกฤตการณ์เศรษฐกิจตกต่ำ จึงส่งผลให้จังหวัดตะกั่วป่าต้องถูกลดบทบาท และถูกยุบรวมเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดพังงาในท้ายที่สุด และตะกั่วป่ายังคงเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดพังงาตราบเท่าทุกวันนี้

บทที่ 6

บทสรุป

ตะโกลา ตะโกละ หรือตะกั่วป่าเป็นเมืองที่ตั้งอยู่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันตก นับว่าเป็นเมืองที่มีความสำคัญมาตั้งแต่อดีตกาลในฐานะเมืองท่าโบราณ อันมีที่ตั้งอยู่ระหว่างซีกโลกตะวันตกกับซีกโลกตะวันออก ตั้งอยู่ในเส้นทางการค้าของนานาชาติในโลกยุคโบราณที่เชื่อมระบบการค้าโลกระหว่างดินแดนตะวันออกและดินแดนตะวันตกเข้าด้วยกัน ถือเป็นเส้นทางที่เรียกว่า “เส้นทางขนส่งข้ามคาบสมุทร” หรือ “เส้นทางคาบสมุทร” (Trans-Peninsular Portage or Trans-Peninsular Routes) ซึ่งเป็นเส้นทางลัดที่ช่วยย่นระยะทางในการเดินทางให้สั้นลง อาณาจักรสำคัญๆ ในแถบนี้จึงพยายามช่วงชิงเพื่อมีอำนาจเหนือเมืองนี้ ทำให้ตะโกลาตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรต่างๆ มาโดยตลอด อันได้แก่ อาณาจักรฟูนัน อาณาจักรศรีวิชัย อาณาจักรตามพรลิงค์ และท้ายที่สุดคืออาณาจักรไทย ตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมาจนมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ในปัจจุบัน

ตะกั่วป่าตั้งอยู่ทางหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก ในระยะแรกหัวเมืองแถบนี้ทางราชธานีไม่ได้ให้ความสนใจมากนักเพราะตั้งอยู่ห่างไกลจากราชธานี อีกทั้งการคมนาคมติดต่อเต็มไปด้วยความยากลำบาก เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศที่เต็มไปด้วยป่าเขา จึงเป็นเหตุให้ได้รับการเอาใจใส่จากราชธานีน้อยกว่าภูมิภาคอื่นๆ ของไทย การปกครองเมืองตะกั่วป่าจึงกระทำผ่านเมืองนครศรีธรรมราช ส่งผลให้ตระกูล ณ นครมีบทบาทมากในหัวเมืองแถบนี้ หัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกเริ่มได้รับความสนใจอย่างจริงจังจากราชธานีภายหลังจากสงครามศึกเมืองถลาง ซึ่งพม่ายกทัพมาตีหัวเมืองภาคใต้ในปี พ.ศ.2352 สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) ตั้งแต่นั้นมาราชธานีเริ่มควบคุมดูแลหัวเมืองเหล่านี้อย่างจริงจังด้วยเล็งเห็นถึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และเพื่อความสะดวกในการป้องกันการรุกรานจากพม่า

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) เมื่อประมาณปี พ.ศ.2386 พระยาเสนานุชิต (นุช) ณ นคร ได้ถูกส่งมาดูแลและปกครองเมืองตะกั่วป่า ทำให้ในเวลานั้นเมืองตะกั่วป่ามีความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก จัดเป็นเมืองราชทรัพย์ที่สำคัญของราชธานีที่ส่งส่วยสาอากรให้กับราชธานีปีหนึ่งๆ เป็นจำนวนมหาศาล ต่อมาภัยจากการรุกรานจากพม่าได้สิ้นสุดลง แต่กลับมีภัยจากการรุกรานจากชาติตะวันตกเข้ามาแทนที่ ประกอบกับภาวะเศรษฐกิจของโลกเกิดการเปลี่ยนแปลงไป แร่ดีบุกได้กลายเป็นแร่ที่มีความสำคัญต่อตลาดโลก รัฐบาลเห็น

ความสำคัญของตะกั่วป่ามากขึ้นจึงมีการยกฐานะเมืองตะกั่วป่าขึ้นเป็นเมืองชั้นโท ดูแลควบคุมเมืองถลาง เมืองตะกั่วทุ่ง และขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ.2404

ตะกั่วป่าเป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยแร่ดีบุกและเป็นเมืองที่เป็นแหล่งผลิตดีบุกของไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณ เดิมทีราษฎรหาเลี้ยงด้วยการร่อนหาแร่ด้วยเครื่องมือง่ายๆ ไม่มีประสิทธิภาพ ปริมาณแร่ที่ได้จึงมีน้อย จนกระทั่งในเวลาต่อมาแร่ดีบุกกลายเป็นแร่ที่มีความสำคัญขึ้นเมื่อมีการปฏิวัติอุตสาหกรรม ทำให้ทวีปยุโรปและอเมริกาต้องการนำดีบุกไปใช้ในการอุตสาหกรรมมากขึ้น ส่งผลให้พื้นที่ที่มีแร่ดีบุกอุดมสมบูรณ์ได้รับการพัฒนา และเกิดการขยายตัวในกิจกรรมเหมืองแร่มากขึ้น

จากการศึกษาพบว่า อิทธิพลที่ทำให้เกิดการพัฒนาเหมืองแร่ในตะกั่วป่ามาจากหลายปัจจัย ประการแรกเกิดจากความต้องการแร่ดีบุกของตลาดโลก เหมืองแร่ในตะกั่วป่าเป็นเหมืองแร่ที่อุดมสมบูรณ์อีกแห่งหนึ่งของบริเวณหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก ทำให้รูปแบบการผลิตเกิดการพัฒนาขึ้นเพื่อเพิ่มผลผลิตให้มากขึ้น ประการต่อมาเป็นผลจากการเข้ามาของชาวจีนที่เข้ามาเป็นแรงงานในเหมือง และกลุ่มชาวตะวันตกที่นำเทคนิคการผลิตแบบใหม่มาใช้ ทำให้การทำเหมืองแร่ของไทยมีการพัฒนาก้าวเข้าสู่ยุคใหม่ ก่อนหน้าที่ชาวตะวันตกจะเข้ามา ชาวจีนมีบทบาทในการทำเหมืองแร่ในแถบนี้มาก่อน ชาวจีนดำเนินกิจการเหมืองแร่โดยใช้แรงงานคนเป็นหลัก จึงมีชาวจีนเข้ามาเป็นแรงงานในเหมืองแร่ของนายเหมืองชาวจีนเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดการรวมตัวเป็นสมาคมลับหรืออั้งยี่ขึ้น ในตะกั่วป่าจะมีอั้งยี่ 3 กลุ่มคือ ปุ้นเถ้ากั๋ง ยี่หิน และโฮ่เส็ง ทั้งสามกลุ่มมีการทะเลาะวิวาทกันบ่อยครั้ง ทำให้รัฐบาลต้องหาหนทางควบคุมดูแลให้กลุ่มคนเหล่านี้อยู่ในความสงบ ส่วนการทำเหมืองแร่ของชาวตะวันตกจะเน้นการใช้เครื่องจักรมากกว่าแรงงานคน จึงต้องลงทุนสูง แต่ก็ได้ผลผลิตเพิ่มมากขึ้น ส่งผลทำให้ในเวลาต่อมาชาวจีนต้องพัฒนาวิธีการทำเหมืองแร่ของตนให้ดีขึ้น เพื่อให้สอดคล้องกับสภาวะการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) เป็นต้นมา จากการศึกษาพบว่านโยบายหลักของรัฐบาลในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมุ่งสร้างเสถียรภาพให้กับรัฐบาล โดยให้ความสำคัญกับการดึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเข้าสู่ส่วนกลางมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อเป็นปัจจัยในการสนับสนุนการปฏิรูปประเทศในด้านต่างๆ ต่อไป ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันไม่ให้มหาอำนาจตะวันตกเข้ามาแทรกแซงได้ เมืองตะกั่วป่า และหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกมีดีบุกเป็นทรัพยากรธรรมชาติสำคัญที่ทำรายได้ให้รัฐบาลปีหนึ่งเป็นจำนวนไม่น้อย การควบคุมดูแล

หัวเมืองเหล่านี้ และจัดการเก็บภาษีดีบุกให้รัดกุมยิ่งขึ้นจึงเป็นมาตรการหนึ่งของรัฐบาลในการหาทางเพิ่มรายได้ของแผ่นดิน ในขณะนั้นชาวตะวันตกสนใจลงทุนทำเหมืองแร่ทางภาคใต้ของไทยเป็นอย่างมาก แต่ปัญหาทางด้านการเมืองการปกครอง ระเบียบการสัมปทานเหมืองแร่ รวมทั้งความไม่สะดวกในการคมนาคมเป็นอุปสรรคอย่างมากต่อชาวตะวันตก ประกอบกับทางราชธานีก็มีความต้องการควบคุมหัวเมืองแถบนี้โดยตรงด้วย เพื่อเป็นการป้องกันภัยจากการคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกที่กำลังคุกคามไทยในขณะนั้น นอกจากนี้ ยังมีเป้าหมายที่สำคัญอีกอย่างคือ ต้องการดึงผลประโยชน์เข้าสู่ส่วนกลางให้ได้มากที่สุด ดังนั้นรูปแบบการปกครองมณฑลเทศาภิบาลจึงเกิดขึ้น ตะกั่วป่าถูกรวมกับมณฑลภูเก็ตตั้งแต่ปี พ.ศ.2434 เป็นต้นมา หลังจากนั้นจึงมีการส่งข้าหลวงมากำกับดูแลหัวเมืองแถบนี้เพื่อพัฒนาเรื่องต่างๆ ให้มีระบบระเบียบมากขึ้น โดยเฉพาะในสมัยของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) ได้ทำให้ตะกั่วป่ามีการพัฒนาในหลายๆ ด้านซึ่งเอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนากิจการเหมืองแร่มากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาทางด้านการคมนาคม การออกกฎหมายเหมืองแร่เพื่อจัดระเบียบบังคับปฏิบัติในการทำเหมือง และการจัดสาธารณูปโภคเพื่อรองรับการขยายตัวของธุรกิจเหมืองแร่

อย่างไรก็ตาม ผลประโยชน์ของกิจการเหมืองแร่ส่วนใหญ่กลับตกอยู่ในมือของชาวต่างชาติ นับตั้งแต่มีการนำเรือขุดมาใช้ในปี พ.ศ.2450 ได้ทำให้ชาวต่างชาติเข้ามาในตะกั่วป่ามากขึ้น ชาวจีนซึ่งเคยมีบทบาทมาแต่เดิมต้องปรับตัวเพื่อรักษาธุรกิจของตน กิจการเหมืองแร่ได้ทำให้เกิดการขยายตัวทางการค้า ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา การเจริญเติบโตของเมือง และการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร ทำให้รัฐบาลจำเป็นต้องหาวิธีการควบคุมดูแลไม่ให้เกิดปัญหาวุ่นวายต่างๆ จนสร้างความเสียหายต่อธุรกิจเหมืองแร่ ซึ่งจัดเป็นรายได้ที่สำคัญมากของรัฐบาลในขณะนั้น

การที่ธุรกิจเหมืองแร่เจริญเติบโตได้ส่งผลทำให้รัฐบาลมีรายได้เพิ่มขึ้นในฐานะเป็นผู้ควบคุมการจัดเก็บภาษีอากร บทบาทของเจ้าเมืองถูกลิดรอนลงเป็นเพียงข้าราชการคนหนึ่งของรัฐบาล รับคำสั่งและนโยบายจากรัฐบาล การที่รัฐมีบทบาทในการควบคุมตะกั่วป่าโดยตรงภายใต้ระบบมณฑลเทศาภิบาลได้สร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจให้แก่รัฐบาลเป็นอย่างมาก ทำให้รัฐบาลต้องหันมาเอาใจใส่ต่อการพัฒนาในเรื่องต่างๆ ตามมา อาทิเช่น สาธารณูปโภค เส้นทางคมนาคม โรงพยาบาล เพราะเกิดการเปรียบเทียบกับหัวเมืองข้างเคียงกับตะกั่วป่าคือ เมืองปีนังและเมืองมะริดที่อยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ หัวเมืองเหล่านี้มีการพัฒนาทางด้านสาธารณูปโภคเป็นอย่างดี ในขณะที่เมืองตะกั่วป่าแม้จะเป็นเมืองราชทรัพย์ที่สำคัญของรัฐ แต่กลับมีการพัฒนาเรื่องการสาธารณูปโภค

น้อยมาก ส่งผลให้เมืองตะกั่วป่าได้รับการพัฒนามากขึ้น ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า การพัฒนาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในตะกั่วป่าขณะนั้น ก็เพื่อเอื้อต่อการหาผลประโยชน์ของรัฐบาลเข้าสู่ส่วนกลางนั่นเอง

อย่างไรก็ตามการที่ตะกั่วป่าให้ความสนใจในเรื่องธุรกิจเหมืองแร่จนละเลยภาคการเกษตรกรรม ได้สร้างความเสียหายต่อเมืองตะกั่วป่าเป็นอย่างมาก เพราะปรากฏหลายครั้งถึงความอดอยากและความวุ่นวายเมื่อเกิดปัญหาขาดแคลนสินค้าอุปโภคบริโภค โดยเฉพาะในครั้งเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 รัฐบาลต้องยื่นมือให้ความช่วยเหลือในครั้งนี้อย่างมาก จนกระทั่งวิกฤตการณ์ในครั้งนั้นผ่านพ้นไปได้ และเมื่อแร่ดีบุกกลับกลายเป็นที่ต้องการของตลาดโลกมากยิ่งขึ้นในฐานะยุทธปัจจัยที่สำคัญในสงคราม ส่งผลให้เกิดการผลิตแร่ดีบุกเพิ่มสูงขึ้นมาก จนกระทั่งสงครามโลกครั้งที่ 1 สิ้นสุดลง จึงเกิดปัญหาอย่างหนัก ราคาแร่ดีบุกตกต่ำลงอย่างมาก เนื่องจากความต้องการแร่ดีบุกลดลง แต่ปริมาณการผลิตมีสูง ทำให้รัฐบาลต้องจัดการแก้ไขปัญหาโดยการเข้าร่วมเป็นสมาชิกในโครงการจำกัดดีบุกเมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ.2474 จึงแก้ไขวิกฤตการณ์ในครั้งนั้นลงได้

จะเห็นได้ว่า การปฏิรูปทางด้านการเมืองการปกครอง ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม และการพัฒนาต่างๆ ในเมืองตะกั่วป่าเป็นผลมาจากการที่เมืองตะกั่วป่ามีสินทรัพย์ที่มีค่าคือ แร่ดีบุก การพัฒนาและการขยายตัวทางธุรกิจเหมืองแร่เป็นเหตุทำให้รัฐบาลต้องเอาใจใส่ในหัวเมืองนี้ และจัดการอำนวยความสะดวกในด้านต่างๆ ให้ธุรกิจเหมืองแร่ไม่เกิดปัญหา ความสนใจในการพัฒนาต่างๆ ของรัฐบาลเพราะสิ่งเหล่านี้จะส่งเสริมต่อธุรกิจเหมืองแร่ อันนำมาซึ่งเงินตราสู่ภาครัฐ ไม่ได้เป็นไปเพื่อเอื้อประโยชน์ต่อประชาชนอย่างแท้จริง ดังจะเห็นว่าเมื่อธุรกิจเหมืองแร่มีการเจริญเติบโต รัฐจึงพยายามจัดการปกครองให้รัดกุม เพื่อรองรับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและเป็นการลดช่องโหว่ที่อาจถูกชาวต่างชาติเอาเปรียบ จึงกล่าวได้ว่าผลจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ได้ส่งผลต่อการเมืองการปกครองของตะกั่วป่าเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ ยังได้ส่งผลต่อสภาพสังคมของเมืองตะกั่วป่าเช่นกัน กล่าวคือ การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจได้ทำให้เกิดการเข้ามาของกลุ่มคนหลายเชื้อชาติ ได้ส่งผลให้เกิดการหล่อหลอมจนเกิดเอกลักษณ์พิเศษขึ้นในเมืองตะกั่วป่า ทำให้ตะกั่วป่ามีความหลากหลายในเรื่องความเชื่อ ประเพณีและวัฒนธรรม แต่ทั้งหมดก็สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างผสมกลมกลืน

แต่เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า ตะกั่วป่ามีความสำคัญขึ้นมาเพราะเป็นแหล่งแร่ดีบุกที่สำคัญ อาชีพหลักของประชาชนคือการทำเหมืองแร่ แต่เมื่อเกิดปัญหาราคาแร่ตกต่ำ ย่อมส่งผลกระทบทำให้เกิดความปั่นป่วนในเมืองตะกั่วป่าอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยง ประกอบกับในขณะนั้นการคมนาคม

ในเมืองตะกั่วป่ามีการเชื่อมต่อกับโลกภายนอกสะดวกมากขึ้น ดังนั้นเมื่อเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ อันเป็นผลมาจากสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้รัฐบาลต้องหาทางลดทอนรายจ่ายลง จึงมีการยุบรวมจังหวัดตะกั่วป่าเข้ากับจังหวัดพังงาด้วยเหตุปัจจัยอันได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ส่งผลให้ตะกั่วป่าในปัจจุบันอยู่ในฐานะอำเภอหนึ่งที่ขึ้นอยู่กับจังหวัดพังงามาจนทุกวันนี้

จากการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมืองการปกครองและสังคมของเมืองตะกั่วป่า พ.ศ.2434-2475 จะเห็นได้ว่าการพัฒนาและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับเมืองนี้ล้วนแต่เป็นผลมาจากการที่เมืองตะกั่วป่า มีทรัพยากรที่มีค่าคือ แร่ดีบุก ทำให้เมืองนี้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ตามมา การดำเนินนโยบายต่างๆ ของรัฐบาลต่อเมืองตะกั่วป่า จะเห็นว่ารัฐบาลมุ่งสร้างเสถียรภาพทางเศรษฐกิจโดยคำนึงถึงการหาผลประโยชน์เข้าสู่ส่วนกลางเป็นสำคัญ (Centralization) ซึ่งเป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าที่เหมาะสมกับสภาพการณ์ของประเทศในขณะนั้น เพราะกำลังถูกคุกคามจากลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตก แต่การที่รัฐบาลเน้นแต่การควบคุมการจัดเก็บภาษีเพียงอย่างเดียว จนละเลยที่จะให้ความสำคัญในการพัฒนาในเรื่องอื่นๆ ทำให้การพัฒนาไม่เป็นไปอย่างต่อเนื่อง และขาดประสิทธิภาพ

ผลของการศึกษา สามารถนำไปเป็นแนวทางศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของเมืองตะกั่วป่าในช่วงเวลาอื่นๆ ต่อไปได้ รวมทั้งสามารถนำความรู้ที่ได้ไปศึกษาค้นคว้าเปรียบเทียบกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของหัวเมืองภาคใต้อื่นๆ เช่น เมืองภูเก็ต เมืองพังงา เมืองระนอง เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้รับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจและสังคมของเมืองตะกั่วป่า นโยบายของรัฐบาลที่มีต่อเมืองนี้ ระบบการจัดเก็บภาษี การควบคุมแรงงานจีน รวมทั้งประเพณีวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ในเมืองตะกั่วป่า ความรู้เหล่านี้เป็นบทเรียนทางประวัติศาสตร์ที่สามารถนำไปประยุกต์เป็นแนวทางบางประการในการพัฒนา และแก้ปัญหา รวมทั้งทำเข้าใจในเรื่องราวของท้องถิ่นต่อไป

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

กรมทรัพยากรธรณี. 2535. **100 ปี กรมทรัพยากรธรณี**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้งกรุ๊พ จำกัด.

กรมศิลปากร. 2504. **รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช**. พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์.

_____. 2505. **จดหมายหลวงอุดมสมบัติ**. ม.ป.ท. (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพล ทิฆัมพร โปรดให้พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระรัตนธัชมุนี (อิสสรญาณเถระ) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม 2505).

_____. 2506. **ประชุมพงศาวดารภาคที่ 2 เรื่องพงศาวดารเมืองถลาง**. กรุงเทพฯ: อักษรสัมพันธ์.

_____. 2511. **มิลินทปัญหา ฉบับพิสดารของหอสมุดแห่งชาติ**. พิมพ์ครั้งที่ 5. พระนคร: โรงพิมพ์ประจักษ์วิทยา.

_____. 2511. **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 50 เล่ม 2**. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา.

_____. 2542. **จดหมายเหตุเจมส์โลว์**. แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์. กรุงเทพ: เอดิสัน เพรส โพรดักส์ จำกัด.

_____. 2543. **รายงานโครงการอนุรักษ์และพัฒนาสถาปัตยกรรมชิโน-โปรตุกีส ในเขตจังหวัดระนอง จังหวัดพังงา จังหวัดกระบี่ จังหวัดตรัง**. ม.ป.ท.

กรมโลหกิจ. 2506. **ดีบุก**. กระทรวงอุตสาหกรรม. พระนคร: โรงพิมพ์บริการทอง จำกัด.

_____. 2506. **ประวัติกรมโลหกิจ**. ม.ป.ท. (อนุสรณ์วันสถาปนากรมโลหกิจ ครบรอบ 72 ปี ในวันที่ 1 มกราคม 2506).

_____. 2512. **หลัก 60 ปี (The Milestone) อนุสรณ์เรือขุดแร่ดีบุกลำแรกของประเทศไทย**. พระนคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การซื้อและการขาย (แห่งประเทศไทย) จำกัด.

กรมโลหกิจ และกรมภูมิวิทยา. 2468. **จดหมายเหตุว่าด้วยการทำเหมืองแร่ในประเทศสยาม**. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์.

กาญจนา โลหวัชระสันติ. 2513. **ชาวจีนกับเศรษฐกิจไทยในสมัยรัชกาลที่ 5**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เกสิค ลอเรน. 2518. "ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ของไทย (2310-2383)." **วารสารธรรมศาสตร์** แปลโดยยุพา ชุมจันทร์. 4 (ต.ค.2517-ม.ค.2518): 18-31.

คณะอนุกรรมการจัดทำโครงการกิจกรรมทางประวัติศาสตร์งาน 200 ปี วีรสตรีเมืองถลาง. 2528. **อนุสรณ์ 200 ปี วีรสตรีเมืองถลาง**. กรุงเทพฯ: วิคตอรีเพาเวอร์พอยท์.

คณะอนุกรรมการจัดทำโครงการกิจกรรมทางประวัติศาสตร์งาน 200 ปี วีรสตรีเมืองถลาง. "ประวัติท้าวเทพกระษัตรี-ท้าวศรีสุนทร." **รายงานผลการสัมมนาประวัติศาสตร์ ครั้งที่ 2**. 2539. ภูเก็ต: โรงพิมพ์กองทอง.

คณะทำงานอาสาสมัครท้องถิ่นในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรมอำเภอตะกั่วป่า (อส.มศ.). 2546. **รายงานผลการดำเนินงานโครงการสำรวจพื้นที่ประวัติศาสตร์อำเภอตะกั่วป่า**. เอกสารเย็บเล่ม.

คณิตา เลขะกุล. 2515. "พังงาในประวัติศาสตร์." **อุษาอาลัย**. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเขษม (พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพแม่อุษา บูรณะหิรัญ (เซียด ธนกิจ) ณ เมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม วันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ.2514).

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. 2507. **ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือ รอบแหลมมลายู รัตนโกสินทร์ศก 109**. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์พานิชย์.

ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์. 2512. **แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี ปีที่ 3 เล่ม 1**. พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี.

เฉลิม ยงบุญเกิด. 2515. “ธนบัตรไทย.” **อนุสรณ์ในโอกาสครบรอบ 30 ปี ธนาคารแห่งประเทศไทย**. พระนคร: โรงพิมพ์โฟโตลิคการพิมพ์.

ไชยยุทธ ปิ่นประดับ. 2531**. ฉลองครบรอบปีที่ 17 สโมสรไลออนส์ภูเก็ต ประจำปี 2531-2532**. ภูเก็ต:โรงพิมพ์เวิลด์ออฟเซ็ท ภูเก็ต.

ดรุณี แก้วม่วง. 2525. **พระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดี (คอซิมบี้ ณ ระนอง) ผู้นำการปกครองหัวเมืองไทยฝ่ายตะวันตก พ.ศ.2444-2456**. วิทยานิพนธ์การศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

_____. 2526. **ฐานะและความสำคัญของเมืองตรัง พ.ศ.2325-2440**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. 2494. **นิทานโบราณคดี**. พระนคร: คลังวิทยา.

_____. 2504. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5**. พระนคร:โรงพิมพ์คุรุสภา.

_____. 2504. **สาส์นสมเด็จ เล่มที่ 7**. พระนคร: คุรุสภา.

_____. 2505. “พงศาวดารอันเป็นมูลเหตุแห่งจดหมายหลวงอุดมสมบัติ.” **จดหมายหลวงอุดมสมบัติ**. ม.ป.ท. (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระรัตนธัชมุนี (อิสสรญาณเถระ) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม 2505).

_____. 2505. **ไทยรบพม่า**. พระนคร: คลังวิทยา.

_____. 2505. **ไทยรบพม่า เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: พิพวรรฒธนากร.

_____. 2506. **สาส์นสมเด็จ เล่มที่ 6**. พระนคร: คุรุสภา.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. 2521. **สาส์นสมเด็จ เล่มที่ 21**. กรุงเทพฯ: คุรุสภา.

_____. 2520. **เสด็จประพาสต้น**. กรุงเทพฯ: บรรณาคาร.

_____. 2533. "อธิบายเรื่องเมืองตะกั่วป่าและธรรมะ." **หนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานศพ มหาอำมาตย์โทพระยาคงคาธราธิบดี (พลอย ณ นคร)**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว. (พิมพ์แจกในงานพระราชทานศพมหาอำมาตย์โทพระยาคงคาธราธิบดี (พลอย ณ นคร) ณ เมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม วันพุธ ที่ 5 กันยายน พ.ศ.2533).

_____. 2545. "พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5". **ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ**. กรุงเทพฯ: สำนักงานพิมพ์มติชน.

ตะกั่วป่า, เทศบาลเมือง. ม.ป.ป. **ประวัติเมืองตะกั่วป่า**. ม.ป.ท .

_____. 2525. **ตะโกลา: เมืองประวัติศาสตร์**. เอกสารโรเนียวเย็บเล่ม.

_____. 2525. **สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี และงานฉลองเทวรูปพระนารายณ์พร้อมเทพบริวาร**. กรุงเทพฯ: เกษมการพิมพ์.

ทิวา ศุภจรรยา. 2525. "ความสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์และที่ตั้งชุมชนโบราณในจังหวัดภาคใต้." **รายงานการสัมมนาเรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดีศรีวิชัย**. กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร.

ทวี ทองตัน. 2531. **หนังสือที่ระลึกจุฬาฯ ภูเก็ต 2531**. ภูเก็ต: ภูเก็ตการพิมพ์.

ที.เอ.ไมล์. 2499. "เรือขุดลำแรกในประเทศไทย." **ข่าวสารโลหกิจ** 1 (เมษายน 2499): 14-17.

ที่ทำการปกครองอำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา. 2541. **บรรยายสรุปอำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา**. เอกสารเย็บเล่ม.

ธนิต อยู่โพธิ์. 2510. “ตะโกละ เมืองท่าค้าขายแหล่งใหญ่ในสมัยโบราณ.” **วารสารศิลปากร.** 11 (4): 37-39.

_____. 2510. **สุวัณณภูมิ**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากรการพิมพ์.

ธรรมทาส พานิช. 2543. **ประวัติศาสตร์ไทยสมัยศรีวิชัย**. กรุงเทพฯ: อรุณวิทยา.

ธราพงศ์ และอมรา ศรีสุชาติ. 2536. “ประวัติศาสตร์โบราณคดีตะกั่วป่า.” **หัวเมืองริมฝั่งอันดามัน**. นครนายก: โรงพิมพ์โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า.

น.ณ.ปากน้ำ, (นามแฝง). 2529. “ศิลปในอาณาจักรภาคใต้ของไทย.” **เมืองโบราณ**. 2 (ม.ค.-มี.ค.): 45-77.

นภสร ค้าขาย. 2545 “พระอร่ามสาครเขตรสู่เหมืองโชน” . **โบราณคดีและประวัติศาสตร์กระบี่ พังงา ภูเก็ต**: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.

นันทา วรเนติวงศ์ (ผู้แปล). 2542. **จดหมายเหตุเจมส์ โลว์**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

นิคม สุทธิรักษ์. 2513. “อาณาจักรโบราณคดีในภาคใต้ก่อนสมัยกรุงสุโขทัย.” **วารสารศิลปากร**. 5 (ม.ค. 2513).

นิรัชน์ บุญสูง. 2548**. สัมภาษณ์,** วันที่ 28 ตุลาคม พ.ศ.2548.

นิวัตร ตันไพศาล. 2534. **บทบาทชาวจีนในหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก พ.ศ. 2411-2475**. วิทยานิพนธ์การศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

เนติ โชติช่วงนิธิ. 2548. “1 เดือนบาดแผลในคลื่นยักษ์.” **สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์**. ปีที่ 51 ฉบับที่ 38 วันศุกร์ที่ 11-วันพฤหัสบดีที่ 17 ก.พ. 2548.

เบนเนท บรอนสัน และ พิสิฐ เจริญวงศ์. “งานขุดค้นแหล่งโบราณคดีเกาะคอเขาและแหลมโพธิ และการศึกษาเส้นทางค้าทางทะเล ของโครงการศึกษาที่ตั้งถิ่นฐานและการค้าสมัยโบราณ ในประเทศไทย.” **ศิลปากร**. ปีที่ 33 เล่มที่ 1 (มี.ค.-เม.ย. 2532).

ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์. 2523. **ตามพรลิงค์**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ประวิช วิสุภกาญจน์. 2538. **ท้องถิ่นของเรา (จังหวัดพังงา)**. โรงเรียนตะกั่วทุ่งงานทวีวิทยาคม จังหวัดพังงา. เอกสารเย็บเล่ม.

ปรีชา นุ่นสุข. 2544. **ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช:พัฒนาการของรัฐบนคาบสมุทรไทยในพุทธศตวรรษที่ 11-19**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ป๋วย อึ้งภากร และสุภาพ ยศสุนทร. 2498. **เศรษฐศาสตร์แห่งประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ประมวลมิตร.

เผดียง พัฒนพิชัย. ม.ป.ป. **เมืองพังงาในอดีต**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มิตรสยาม.

พวงร้อย กล่อมเอี้ยง. 2516. **พระบรมราโชบายเกี่ยวกับปัญหาชาวจีนในพระราชอาณาเขตรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว**. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

พณิตา เอี่ยมสุวรรณ. 2544. **ความสำคัญทางเศรษฐกิจของเมืองนครศรีธรรมราช พ.ศ. 2325-2475**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พรรณี อวนสกุล. 2521. **กิจการเหมืองแร่ดีบุกกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภาคใต้ในประเทศไทย พ.ศ. 2411-2474**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พวงทิพย์ เกียรติสหกุล. 2534. **บทบาทของชาวจีนและชาวตะวันตกต่อกิจการเหมืองแร่ดีบุกของมณฑลภูเก็ต ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 25-พ.ศ. 2474** . วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ 29. 2523. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.

พิตร์ ณ นคร. 2513. **ประวัติและงานพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง)**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.

ภูวดล ทรงประเสริฐ. 2546. **ทุนจีนปักษ์ใต้:ภูมิหลังเบื้องลึกทุนใหญ่โพ้นทะเล**. กรุงเทพ: เลิฟ แอนด์ เลิฟ.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. 2506. **จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ ร.ศ.128**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.

มัย งามปลั่ง. 2505. “การปฏิบัติเกี่ยวกับโควตาแร่ดีบุก.” **รายงานการประชุมเหมืองแร่ ครั้งที่ 4 ประจำปี 2505.** กรุงเทพฯ: กระทรวงอุตสาหกรรม กรมทรัพยากรธรณี.

มัลลิกา เรืองระพี. 2522. **บทบาทชาวจีนทางด้านเศรษฐกิจและสังคมตอนต้นรัตนโกสินทร์**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.

มานิต วัลลิโภดม. 2525. “สภาพของอาณาจักรต่างๆ ในภาคใต้ของประเทศไทยก่อนศรีวิชัยมีอำนาจ.” **รายงานการสัมมนาเรื่อง ประวัติศาสตร์และโบราณคดีศรีวิชัย**. กรุงเทพฯ: กองโบราณคดีศิลปากร.

ยอร์ช เซเดส์. 2504. **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 2 จารึกทวาราวดี ศรีวิชัย ละโว้**. พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร.

ยุพา ชุมจันทร์. 2518. “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ของไทย (2310-2383).” **วารสารธรรมศาสตร์**. 4 (ต.ค. 2517-ม.ค. 2518): 15-18.

รอง ศยามานนท์. 2511. “พระยาราชกปิตัน.” **แถลงงานเอกสารประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี**. ปีที่ 2 เล่ม1 เดือนมกราคม 2511. พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี.

ราชบัณฑิตยสถาน. 2507. **อักขรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 2**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

วชิราวรรณ ตันฑะหงษ์. 2521. **นโยบายเศรษฐกิจที่มีต่อหัวเมืองไทยฝั่งตะวันตกสมัยรัชกาลที่ 5**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วรรณชลีย์ บุญมี. 2520. **ความสัมพันธ์กับอังกฤษในบางลักษณะสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว:การป่าไม้และการเหมืองแร่**. วิทยานิพนธ์การศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

วอลเตร์ เอฟ เวลลา. 2514. **แผ่นดินพระนั่งเกล้า**. แปลโดย นิจ ทองโสภิต. พระนคร: โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์.

วัฒนา จินดาพล. 2537. **พังงา**. กรุงเทพฯ: บูรพาสาส์น.

วิจิตรมาตรา, ขุน. 2516. **ประวัติการค้าไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: บัณฑิตการพิมพ์.

วิชา เศรษฐบุตร. 2505. “ปริทัศน์การเหมืองแร่แห่งประเทศไทย.” **รายงานการประชุมเหมืองแร่ครั้งที่ 4 ประจำปี 2505**. กรุงเทพฯ: กระทรวงอุตสาหกรรม กรมทรัพยากรธรณี.

วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช. 2521. **ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช**. กรุงเทพฯ: อักษรสัมพันธ์.

_____. 2525. **รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช**. กรุงเทพฯ: กรุงสยามการพิมพ์.

วิทยาลัยครูภูเก็ต. ม.ป.ป. **ประเพณีเกาะภูเก็ต**. ภูเก็ต: ศูนย์วัฒนธรรมภูเก็ต.

วิมล โสภารัตน์. 2537. **ท้องถิ่นของเรา 1**. กระบี่: โรงพิมพ์ไชยวัฒน์.

วุฒิชัย มูลศิลป์. 2516. **การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5**. พระนคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. 2529. **สารานุกรมภาคใต้**. กรุงเทพฯ: สถาบันทักษิณคดีศึกษา. สงขลา.

ศรีศักร วัลลิโภดม. 2534. **ทักษิณฝั่งทะเลตะวันออก**. นครนายก: โรงพิมพ์โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า (กองวิชาการประวัติศาสตร์โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า จัดพิมพ์ในวโรกาส พลตรีหญิง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ ทรงนำคณาจารย์และนักเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ทัศนศึกษาภาคใต้ ฝั่งตะวันออก ระหว่างวันที่ 23-26 พฤษภาคม พ.ศ.2534).

ศิรินทร์ บุญโสธรสถิตย์. 2525. “ประวัติศาสตร์ชนบทภาคใต้.” **สัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 2**. พระนคร: กรุงสยามการพิมพ์.

ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. 2524 . **สมาคมลับอั้งยี่ในประเทศไทย พ.ศ.2367-2453**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศึกษาธิการจังหวัดพังงา, สำนักงาน. 2520. **ประวัติวัดจังหวัดพังงา**. พังงา: พังงาการพิมพ์.

สงวน อั้นคง. 2514. **สารานุกรมภูมิศาสตร์แห่งประเทศไทย เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: เกษมบรรณกิจ.

สภาเผยแผ่พาณิชย์. 2469. “การทำเหมืองแร่ในประเทศสยาม.” **จดหมายเหตุสภาเผยแผ่พาณิชย์** . ม.ป.ท.

สมบูรณ์ แก่นตะเคียน. 2515. **ประวัติเมืองภูเก็ต**. ม.ป.ท.

สมภพ จันทรประภา. 2511. **พระพุทธเจ้าหลวงในวงการเหมืองแร่**. กรุงเทพฯ กรมทรัพยากรธรณี (เนื่องในโอกาส งานเฉลิงฉวัลยราชสมบัติ ครบ 100 ปีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 1 ตุลาคม พ.ศ.2511).

สมหมาย ปิ่นพุทธศิลป์. 2529. "ภูเก็ต". **รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์ฉลาง**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์.

_____. 2545. **ประวัติศาสตร์อารยธรรมภาคใต้: แหล่งประวัติศาสตร์และอารยธรรมโบราณคดีที่สำคัญในประเทศไทย.** กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น.

สวาท เสนาณรงค์. 2516. **ภูมิศาสตร์ประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

สุนทร หิรัญวงศ์. 2518. **สถานการณ์ในช่วงสมัยการปฏิรูปการปกครองมณฑลภูเก็ตในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2434-2453**. วิทยานิพนธ์การศึกษาศาตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

สุนัย ราชภัณฑารักษ์. 2517. **ภูเก็ต**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์.

_____. 2518. **ภูเก็ต**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เฟื่องอักษร.

_____. 2525. "ตำนานเมืองตะกั่วป่า." **อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายจุติ บุญสูง**. ม. ป.ท. (จัดพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ นายจุติ บุญสูง ณ เมรุวัดคีรีเขต (วัดลุ่ม) ตำบลตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา วันพฤหัสบดี ที่ 14 พ.ศ.2525).

สุภาภรณ์ ตันศลารักษ์. 2519. **บทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ที่มีต่อรัฐบาลกลางและหัวเมืองภาคใต้ สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุรีย์ เลียงแสงทอง. 2523. **การศึกษาวิเคราะห์สภาพเศรษฐกิจเมืองภูเก็ตระหว่าง พ.ศ. 2396-2475**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เสิ่ง วิรยศิริ, พระยามหาอำมาตยาธิบดี. 2505. "การปกครองฝ่ายพลเรือน." **หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพระภักดีศรีสุพรรณภูมิ (สุด สุนทรศารทูล) พ.ศ.2505**. ม.ป.ท.

เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (ผู้รวบรวม). 2478. **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 15** . โรงพิมพ์เดลิเมล์: พระนคร.

_____. 2478. **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 31-32 พ.ศ.2461-2461** . โรงพิมพ์เดลิเมล์: พระนคร.

เสนานุวงศ์ภักดี, ขุน. 2513. **ประวัติและผลงานพระยารัษฎานุประดิษฐ์**. พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **มร.4 รล-กห/2 เอกสารรัชกาลที่ 4 หนังสือราชการกรมพระกลาโหม เล่ม 2 จ.ศ. 1214.**

_____. มร.4 รล-กห/3 เอกสารรัชกาลที่ 4 หนังสือราชการกรมพระกลาโหม เล่ม 3 จ.ศ. 1214.

_____ . มร.4 รล-กห/9 เอกสารรัชกาลที่ 4 หนังสือราชการกรมพระกลาโหม เล่ม 9 จ.ศ. 1217.

_____ . มร.4 รล-กห/11 เอกสารรัชกาลที่ 4 หนังสือราชการกรมพระกลาโหม เล่ม 11 จ.ศ. 1218.

_____ . มร.4 รล-กห/16 เอกสารรัชกาลที่ 4 หนังสือราชการกรมพระกลาโหม เล่ม 16 จ.ศ.1220.

_____ . มร4 รล.-กห/22 เอกสารรัชกาลที่ 4 หนังสือราชการกรมพระกลาโหม เล่ม 22 จ.ศ.1222-1223.

_____ . มร.4 รล-กห/23 เอกสารรัชกาลที่ 4 หนังสือราชการกรมพระกลาโหม เล่ม 23 จ.ศ. 1224.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **มร.4 รล-กห/28 เอกสารรัชกาลที่ 4 หนังสือราชการกรมพระกลาโหม เล่ม 28 จ.ศ. 1226.**

_____. มร.4 รล-กห/35 เอกสารรัชกาลที่ 4 หนังสือราชการกรมพระกลาโหม เล่ม 35 จ.ศ. 1230.

_____. มร.4 รล-กห/37 เอกสารรัชกาลที่ 4 หนังสือราชการกรมพระกลาโหม เล่ม 37 จ.ศ. 1231.

_____ . มร.5 กษ/5 กษ.6.1/6 เรื่องการทำเหมืองในมณฑลภูเก็ตและขอพนักงานแผนที่แยกไม่ออก (18 มีนาคม ร.ศ.111 – 15 มีนาคม ร.ศ.115).

_____ . มร.5 กษ/5 กษ.6.1/26 เรื่องเหมืองแร่เมืองพังงาที่วิวาทกันยังไม่มีกฎหมายจะพิพากษา (10 กันยาน-20กุมภาพันธ์ ร.ศ.119).

_____ . มร.5 กษ/6 กษ.6.1/37 ใบย่อและพระกระแสรับสั่ง เรื่องขอพระบรมราชานุญาต ตรวจบ่อแร่และทำบ่อแร่ต่างๆ (14 ก.ย.123-22 มิ.ย.125).

_____ . มร.5 กษ/8 กษ.6.5/3 เรื่องมิสเตอร์เย็มสวอด (Mr.James A. Sword) ขออนุญาตผูกขาดในการแร่ดีบุกหัวเมืองมลายู (14 ธันวาคม-10 มีนาคม 109).

_____ . มร.5 กษ/8 กษ.6.5/8 เรื่องจัดการเหมืองแร่ดีบุกทางภูเก็ต ตะกั่วป่า มีเรื่องของอินยีเนียไปตรวจสายน้ำบ่อแร่ เป็นต้น (7 พฤษภาคม ร.ศ.112-24 พฤษภาคม ร.ศ.127).

_____ . มร.5 กษ/8 กษ.6.5/18 เรื่องอนุญาตทำเหมืองแร่ในมณฑลภูเก็ต (3 พฤศจิกายน ร.ศ.121-12 มกราคม ร.ศ.126).

_____ . มร.5 กษ/15 กษ.10.2/1 ที่ 235/9575 รายงานมิสเตอกูเปรา ตรวจการปลูกต้นยางอินเดียรับเบอ (24 กันยายน 120-1 พฤษภาคม ร.ศ.121).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **มร.5 กษ/15 กษ.10.2/4 เรื่องกล้วยป่าในมณฑลภูเก็ตทำเป็นป่าน (19 เมษายน ร.ศ.128).**

_____. รัชกาลที่ 5 กส.6.1/1 ร่างพระราชบัญญัติโลหธาตุ ร.ศ.115.

_____. รัชกาลที่ 5 กส.6.1/32 เบ็ดเสร็จกรมราชโลหกิจ (13 มีนาคม ร.ศ.119).

_____. รัชกาลที่ 5 กส.13/224 เรื่องพระยารัษฎายื่นความเห็นเรื่องจัดการเพาะปลูกในมณฑลภูเก็ต (23 ตุลาคม ร.ศ.120).

_____. รัชกาลที่ 5 กส 13/273 เรื่องส่งรายงานความเห็นจัดการบำรุงการเพาะปลูกมณฑลภูเก็ต (9 ตุลาคม ร.ศ.127).

_____. รัชกาลที่ 5 กส.6/4 เรื่องออกใบอนุญาตทำเหมืองแร่ชั่วคราว (7 ธันวาคม ร.ศ.129).

_____. กร.5 ค/54 ร.5.ค.14.4 ก/11 บัญชีงบเดือนภาษีอากรเมืองภูเก็ต ปี 112 (16 กันยาน-23 ตุลาคม 112).

_____. กร.5 ค/54 ค.14.4 ค/7 เรื่องภาษีอากรเมืองตะกั่วป่า (14 พฤษภาคม-17 มกราคม ร.ศ.111).

_____. กร.5 ค/54 ค.14.4 ค/8 บัญชีภาษีอากรเมืองภูเก็ต ปี 112 (24 มิถุนายน-10 สิงหาคม 112).

_____. กร.5 ค/55 ร.5. ค.14 ก/14 เรื่องส่งรีซิดแทนเงินภาษีอากรและเรื่องต่างๆ ในระหว่างจำนวนเดือนเมษายน ร.ศ.114) (1 มกราคม 112-18 พฤษภาคม 114).

_____. กร.5 ค/56 ค.14.4 ค/24 ภาษีอากรต่างๆ เมืองภูเก็ต (1 กุมภาพันธ์ ร.ศ.114 - 11 ธันวาคม ร.ศ.115).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **กร.5 ค/56 ร.5.ค.14.4 ก/25 เรื่องภาษีอากรต่างๆ เมืองภูเก็ต (2 กันยายน-30 ธันวาคม 115).**

_____. กร.5 ค/57 ร.5 ค.14.4 /6 ภาษีอากรหัวเมืองชายทะเลตะวันตก (7 มกราคม 111-10 พฤศจิกายน 112).

_____. กร.5 ค./57 ร.5 ค.14.4 ข/8 บัญชีแผนกภาษีอากรต่างๆ ทางมณฑลตะวันตกในนี้ จำนวน ศก 115 (21 เมษายน -6 กรกฎาคม ร.ศ.115).

_____. กร.5 ค/57 ร.5.ค.14.4 ข/1 เรื่องภาษีอากรหัวเมืองชายทะเลตะวันตก (17 ธันวาคม 108-เมษายน 112).

_____ . กร.5 ค/72 ร.5 ค.22.1/23 เรื่องเงินหลวงค้าง พระยาเสนานุชิตและพระบริสุทธิ์โลหะ (31 สิงหาคม – 16 พฤศจิกายน ร.ศ.111).

_____ . มร.5 นก/10 หนังสือกรามบังคมทูล เล่ม 10 จ.ศ.1242

_____ . มร.5 นก/17 หนังสือกรามบังคมทูล เล่ม 17 จ.ศ.1243-1244 สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาฯ เรื่องการแต่งข้าหลวงออกไปช่วยผู้รักษาราชการเมืองตะกั่วป่าระงับเหตุจีนวิวาท.

_____ . รัชกาลที่ 5. ม.1.3/14 พระราชบัญญัติทำเหมืองแร่ (25 ตุลาคม ร.ศ.119-19 กันยายน ร.ศ.120).

_____ . มร.5 ม/13 ร.5. ม.2.11/1ใบบอกพระยาภูเก็ตโลหเกษตรารักษ์ถึงสมุหพระกลาโหม (31 ธันวาคม ร.ศ.100).

_____ . มร.5 ม/13 ร.5. ม.2.11/10 รายงานประชุมข้าหลวงเทศาภิบาล (27 กรกฎาคม 120-20 พฤษภาคม ร.ศ.123).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **มร.5 ม/13 ร.5. ม.2.11/11 รายงานประชุมเทศาภิบาลทางกระทรวงมหาดไทย (9 กันยายน ร.ศ.123-23 พฤศจิกายน ร.ศ.127).**

_____. รัชกาลที่ 5.ม.2.12 ก/5 กล่อง 1 ปึก 2 บอกพระอนุรักษ์โยธาข้าหลวง (กุมภาพันธ์ ร.ศ.103-พฤศจิกายน ร.ศ.105).

_____. รัชกาลที่ 5 ม.2.12ก/1 กล่อง 1 ปึก 3 ใบบอกเมืองภูเก็ต (ธันวาคม 94-มิถุนายน 102).

_____. รัชกาลที่ 5 ม.11/8 รายงานการประชุมเทศาภิบาล ร.ศ.120.

_____. รัชกาลที่ 5 ม.11/37 เรือเมล์เล็กพระยารัตนเศรษฐีเดินระหว่างภูเก็ต ตะกั่วป่า (2 กันยายน ร.ศ.112).

_____. มร.5 ม/6.2 รายชื่อมณฑลและเมืองที่แบ่งปกครอง ร.ศ.126.

_____. มร.5 ม/6 ม.2.1/23 ยกเมืองคีรีรัฐนิคมมาขึ้นเมืองไชยา ยกเมืองกระบี่ไปขึ้นเมืองภูเก็ต (30 พ.ย.-2 ธ.ค.ร.ศ.115).

_____. มร.5 ม/17 ร.5 ม.2.12 ก/18 ใบบอกหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ตะกั่วป่า ตรัง ไทรบุรี ปีนัง (เกาะหมาก) พังงา ภูเก็ต (ธันวาคม ร.ศ.104- มิถุนายน ร.ศ.107).

_____. มร.5 ม/29/1 ม.2.14/50 พระยาศรีสหเทพกับมิสเตอร์เวทเตนกาดไปตรวจราชการมณฑลภูเก็ต มณฑลไทรบุรี และมณฑลนครศรีธรรมราช (6-7 กันยายน 125).

_____. มร.5 ม/45/1 ขอพระบรมราชานุญาตยกเว้นค่าราชการแก่พวกชาวน้ำในมณฑลภูเก็ต (24 สิงหาคม ร.ศ.122).

_____. มร.5 ม/50/2 ม.47/18 ส่วยหัวเมืองฝั่งตะวันตก (16 ธ.ค.-28 มี.ค.ร.ศ.111).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **มร.5 ม/56 ม.53/3 เบ็ดเสร็จราชการต่างๆ มณฑลภูเก็ต (3 กรกฎาคม-13 กรกฎาคม 111).**

_____. มร.5 ม/56. ม.53/5 ขออนุญาตเรือกรมตำรวจภูธรให้พลตระเวนมณฑลภูเก็ต (22 พฤศจิกายน ร.ศ.112-24 ตุลาคม ร.ศ.125).

_____. มร.5 ม/57 ม.53/6 เลิกเก็บค่าธรรมเนียม และเรียกประกันแก่หญิงที่ออกจากเมืองในมณฑลภูเก็ต (22 มิถุนายน-25 ตุลาคม ร.ศ.112).

_____. มร.5 ม/57 ม.53/10 ปึก 2 รายงานราชการมณฑลภูเก็ต (6 พฤศจิกายน-11 สิงหาคม 129).

_____. มร.5 ม/56. ม.53/11 พระยาทิพยโกษาเป็นข้าหลวงรักษาการเมืองชายทะเลตะวันตกขึ้นกับกลาโหม (17 ตุลาคม ร.ศ.110-15 กรกฎาคม ร.ศ.111).

_____. มร.5 ม/57. ม.53/28 ราชการเมืองพังงา (มกราคม 112-12 มกราคม 116).

_____. รัชกาลที่ 5.มท.1.3.1 รายงานการตรวจราชการมณฑลภูเก็ตของข้าหลวงเทศาภิบาล (20 ธันวาคม ร.ศ.120).

_____. มร.5 ย/3 ย.8/7 เรื่องจัดตั้งศาลหัวเมืองมีข้าหลวงยุติธรรมและผู้พิพากษา (14 กันยายน-23 ธันวาคม 119).

_____. มร.5 ย/8 ยธ.5.1/24 ความเห็นเรื่องการสร้างทางรถไฟในพระราชอาณาเขตร (29 มิถุนายน 118-24 กรกฎาคม 133).

_____. กร.5 ยธ.1/25 จัดการโยธาหัวเมือง (17 มีนาคม ร.ศ.121-13 มิถุนายน ร.ศ.126).

_____. กร.5 ยธ.1/24 ยธ.5.5/25 รายงานตรวจทางรถไฟแหลมมลายูของ มร.กิตตินส์ เลขานุการกระทรวงโยธาธิการ (24 กันยายน 125).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **มร.5 รล-กห/2 เอกสารเย็บเล่มกรมพระกลาโหม เล่ม 2 จ.ศ.1231-1232.**

_____. มร.5 5.รล-กห/4 เอกสารเย็บเล่มกรมพระกลาโหม เล่ม 4 จ.ศ.1232-1233.

_____. มร.5.รล-กห/5 เอกสารเย็บเล่มกรมพระกลาโหม เล่ม 5 จ.ศ.1233.

_____. มร.5. รล-กห/7 เอกสารเย็บเล่มกรมพระกลาโหม เล่ม 8 จ.ศ.1234.

_____. มร.5 รล.-กห/11 เอกสารเย็บเล่มกรมพระกลาโหม เล่ม 12 จ.ศ.1236-1237.

_____. มร.5 รล-กห/18 เอกสารเย็บเล่มกรมพระกลาโหม เล่ม 20 จ.ศ.1241-1242.

_____. มร.5 รล-กห/24 เอกสารเย็บเล่มกรมพระกลาโหม เล่ม 30 จ.ศ.1243.

_____. มร.5 รล.-กห./27 เอกสารเย็บเล่มกรมพระกลาโหม เล่ม 34 จ.ศ.1243-1244.

_____. มร.5 รล-กห/39 เอกสารเย็บเล่มกรมพระกลาโหม เล่ม 46 จ.ศ.1247.

_____. มร.5 รล-กห/43 เอกสารเย็บเล่มกรมพระกลาโหม เล่ม 50 (จ.ศ.1247-1248).

_____. มร.5 รล-พ.ศ./4 สารบาญสมุดพิเศษ จ.ศ.1240-1241 เล่ม 4 คดีจีนผู้ร้ายฆ่าพระอิศราธิไชย ผู้ว่าราชการเมืองกระบี่ เมษายน จ.ศ.1240.

_____. มร.5 รล-พศ/20 สารบาญสมุดพิเศษ จ.ศ.1241-1242 เล่ม 20 พระยาอัษฎงคตทิศรักษา รายงานเรื่องภาษีหัวเมืองตะวันตก.

_____. รัชกาลที่ 5 ศ.12/50 รายงานการจัดการศึกษาในมณฑลภูเก็ต ร.ศ.126 ของพระไพศาลศิลปศาสตร์ ที่ 7/259 (10 เมษายน ร.ศ.127).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **รัชกาลที่ 5. ศธ.42/4 ร่างพระราชบัญญัติลูกจ้างเหมืองแร่มณฑลนครศรีธรรมราช ร.ศ.123.**

_____. มร.6 กษ/5 กษ.6.1/1 อนุญาตให้ทำบ่อแร่ในจังหวัดต่างๆ มณฑลภูเก็ต (19 ตุลาคม 2453-2454).

_____. มร.6 กษ/5 กษ.6.1/2 อนุญาตให้คนในบังคับสยามและคนในบังคับต่างประเทศทำเหมืองแร่รวมหลายจังหวัด (7 พฤศจิกายน พ.ศ.2453- 5 มิถุนายน พ.ศ.2463).

_____. มร.6 กษ/9 กษ.6.2/5 มิสเตอร์ยูลซ์ แอม. ปาวิตต์ ผู้แทนบริษัทเอเชียติค ออยล์ฟิลด์ ซินดิเกต ขออนุญาตตรวจหาน้ำมันดิน (1-9 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2453).

_____. มร.6 กษ/9 กษ.6.2/43 ที่ 310/6350 เรื่องบริษัทตะกั่วป่า แวลเลย์โนไลอมิลิตี (27 มีนาคม 2467-29 เมษายน 2468).

_____. มร.6 กษ/9 กษ.6/10 เรื่องอนุญาตให้บริษัทอีสต์ เอเชียติค กำปะนีและบริษัทติน ไมน์ ออฟไซแอมกับบริษัทอีสต์ เอเชียติค อินดัสทรี ตรวจหาแร่ พ.ศ.2454-2468.

_____. มร.6 กษ/9 กษ.6/11 เรื่องปัญหากฎหมายเกี่ยวกับผู้ขอทำเหมืองแร่เกินพระราชบัญญัติ (20 ธันวาคม 2462-26 มีนาคม 2467).

_____. รัชกาลที่ 6 เอกสาร กส.ใหม่ แผนกสารบรรณ ส่วนรายงาน แฟ้ม 93/1633 เรื่องกรมราชโลหกิจเสนอรายงาน ประจำปี 2464.

_____. รัชกาลที่ 6 เอกสาร กส.ใหม่ แผนกรายงาน แฟ้ม 2/140 เรื่องกรมราชโลหกิจยื่นรายงานราคาโลหกิจต่างๆ ในตลาดยุโรป ประจำปี 2464-2465.

_____. รัชกาลที่ 6 กส.2/22 ออกประกาศเปิดเหมืองแร่ อ.บ้านนา จ.สุราษฎร์ธานี (23 มีนาคม 2465-20 เมษายน 2466).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **รัชกาลที่ 6 กส.6/2 รักษาที่ดินสองข้างทางรถไฟสายใต้ เพื่อประโยชน์การทำเหมืองแร่ และเรื่องราโชบายแห่งรัฐบาลในการที่คนต่างประเทศขอทำเหมืองแร่ในกรุงสยาม (11 สิงหาคม 2452-10 กรกฎาคม 2455).**

_____. รัชกาลที่ 6 กส.6/3 ให้ผู้ว่าราชการเมืองและข้าหลวงเกษตรออกอาชญาบัตรให้แก่คนในบังคับคราวหนึ่งไม่เกิน 1 ปี (พ.ศ.2452-2454).

_____. มร.6 ค/1 ค1/26 เรื่องจ่ายเงินรับจำนำดีบุกของพ่อค้าในมณฑลภูเก็ต และมณฑลปัตตานี (1 ก.ย.2457-15 มี.ค. 2466).

_____. รัชกาลที่ 6.คค.4/5 ใช้ไปรษณีย์และโทรเลขธนาณัติในที่ต่างๆ (8 ธ.ค. 2454).

_____. รัชกาลที่ 6.คค.4/12 เรื่องเห็นควรจะให้มีกลไฟหรือเรือยนต์วิ่งส่งไปรษณีย์โทรเลขและคนโดยสาร (17 พ.ค.-8 พ.ย.2455).

_____. รัชกาลที่ 6 น.20/1 โทรเลขพระยาสุรินทราชา ทูลเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย (4 สิงหาคม พ.ศ. 2457).

_____. รัชกาลที่ 6. ร.6/1 น.20.3/20 กรุงเทพฯเดลิเมล์ (14 สิงหาคม 2457).

_____. รัชกาลที่ 6. ร.6/1 น.20.3 ค/11 ท้องที่ต่างๆ ที่อยู่ใกล้ชิดติดต่อกับทางรถไฟสายใต้ (1 เมษายน-3 พฤษภาคม 2460).

_____. รัชกาลที่ 6.ร.6/1 น.20.3/54 เบ็ดเตล็ดที่เกี่ยวกับกระทรวงเกษตราธิการ (6 มกราคม 2465-7 เมษายน พ.ศ.2467).

_____. รัชกาลที่ 6.น.31.1/37 เอกสารโต้ตอบกระทรวงการเกษตร ราชการทั่วไป พ.ศ.2471.

_____. มร.6 ม/12 ม.15.1/35 สะพานในมณฑลภูเก็ต (16 สิงหาคม 2456-17 สิงหาคม 2461).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **มร.6 ม/14 ม.25/2 รายงานพระยารัษฎา ตรวจราชการหัวเมืองมณฑลภูเก็ต (9 มกราคม-1 กุมภาพันธ์ 2453).**

_____. มร.6 ม/14 ม.25/3 รายงานราชการมณฑลภูเก็ต (18 มีนาคม 2453-6 มีนาคม 2464).

_____. กร.6 ม/4 ม.3.2/18 เปลี่ยนนามอำเภอเกาะคอเขาเป็นอำเภอปากน้ำ (30 ธันวาคม-16 มกราคม 2456).

_____. กร.6 ม/10 ร.6 9/1 ป้องกันการจลาจลมณฑลปัตตานี ภูเก็ต นครศรีธรรมราช ระหว่างเกิดสงครามในประเทศยุโรป (8 สิงหาคม 2457-27 พฤษภาคม 2458).

_____. รัชกาลที่ 6. มท.1.2.3/14 ให้สำรวจทำบัญชีสัตว์พาหนะที่มีประจำท้องที่ (3 กุมภาพันธ์ 2457-13 สิงหาคม 2458).

_____. รัชกาลที่ 6.มท.1.2.5/31 สินค้าเมืองตะกั่วป่าขึ้นราคา (27 พฤศจิกายน 2458).

_____. รัชกาลที่ 6. มท.1.3.1/1รายงานตรวจการพระอาคมคุติกร ปลัดมณฑลภูเก็ต (22 มกราคม 2466).

_____. รัชกาลที่ 6 มท.1.3.1 ผู้ว่าราชการจังหวัดตะกั่วป่ากราบเรียนพระยาสุรินทราชา (28 พฤศจิกายน 2464).

_____. รัชกาลที่ 6 .มท.1.3.1/21 บริษัทซื้อแร่ขอหยุดกิจการชั่วคราว (31 พฤษภาคม 2465).

_____. รัชกาลที่ 6 มท.1.3.1/22 พวกพ่อค้าขอให้รัฐบาลจัดให้มีเรือเมล์บริษัทอื่นมาเดินเมืองตะกั่วป่าอีกหนึ่งลำ (24 กันยายน-31 ตุลาคม 2457).

_____. รัชกาลที่ 6. มท.1.3.1/37 ประชุมผู้ว่าราชการจังหวัด พ.ศ.2466 (4 กันยายน-18 กุมภาพันธ์ 2466).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **รัชกาลที่ 6 มท.1.3.1/43 ตะกั่วป่า (3 สิงหาคม - 12 ตุลาคม พ.ศ.2458).**

_____. รัชกาลที่ 6.มท.1.3.4/16 รายงานผลการสำรวจถนนของจังหวัดต่างๆ ในมณฑลภูเก็ต (24 พฤศจิกายน 2463-กรกฎาคม 2468).

_____. รัชกาลที่ 6. มท.1.3.4/93 รายงานตรวจการของอำเภอ ออกตรวจตามท้องที่ (16 ธันวาคม – 9 มีนาคม พ.ศ.2465).

_____. รัชกาลที่ 6.มท.1.3.4/147 พระเสนานุชิต กราบเรียน พระยาสุรินทราชา สมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต (4 ธันวาคม 2465).

_____. รัชกาลที่ 6.มท.1.4.3/17 เรื่องผู้แทนไวซ์กงสุลอังกฤษ ภูเก็ต ขอให้สืบสวนเรื่อง ฟายาลา คาร คนในบังคับอังกฤษชี้แจงว่า แขกยุมากุลเที่ยวขายผ้าในจังหวัดตะกั่วป่าถูกผู้ร้ายยิงตาย และว่าผู้ร้ายได้เอาผ้าต่างออกจำหน่าย พ.ศ.2462 (23 พฤศจิกายน-21 มกราคม 2462).

_____. รัชกาลที่ 6.มท.1.4.4/146 เรื่องการป้องกันรักษาความสงบเรียบร้อย (16 สิงหาคม 2457).

_____. รัชกาลที่ 6. มท.1.5/13 มณฑลภูเก็ต (28 พฤษภาคม-15 กรกฎาคม พ.ศ.2468).

_____. กร.6 ศ/4 ศ.4/46 ร.ร.ประชาบำรุง,ร.ร.จรูญพิทยา มณฑลภูเก็ต ที่ 22/4249 (12-20 ธันวาคม 2453).

_____. รัชกาลที่ 6. กร.6 ศ/4 ศ.4/19 ปัญหาเรื่องโรงเรียนจีนมณฑลภูเก็ต ที่ 5/157 (5-22 เมษายน2459).

_____. มร.7 กษ/1 กษ.2/20 ประกาศงดการอนุญาตสิทธิเหมืองแร่ไว้ชั่วคราว ที่ 81/1957 (21 มิถุนายน-13 สิงหาคม 2473).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **มร.7 กษ/2 กษ.4/2 วางระเบียบปิด เปิดการทำเหมืองแร่ในพระราชอาณาจักร (6 ธันวาคม 2471-9 มกราคม พ.ศ.2472).**

_____. มร.7 กษ/2 กษ 4/5 เรื่องสมาคมผู้บังเกิดดีบุก ขอให้กรุงสยามเข้าเป็นภาคีแห่งโครงการจำกัดดีบุก ที่ 78/757 (19 พฤษภาคม 2474).

_____. มร.7 กษ/2 กษ 4/7 ปึก 2 สมาคมจัดการดีบุกและพระราชบัญญัติจำกัดแร่ดีบุกแก้ไขเพิ่มเติม (25 มิถุนายน 2474-30 พฤษภาคม 2475).

_____. มร.7 กษ/2 กษ 4/8 สมาคมจัดการดีบุกและพระราชบัญญัติจำกัดแร่ดีบุก พระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่แก้ไขเพิ่มเติม (5 สิงหาคม 2474).

_____. มร.7 กษ/3 กษ 4.1/1 บริษัททุ่งคาฮาเบอร์ตินเดรดยิงโนไลเอมิลิตี ทำบ่อแร่ (11 ธันวาคม 2467-4 กุมภาพันธ์ 2474).

_____. รัชกาลที่ 7.กษ.4.1/71 รายงานตรวจการของเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการกล่าวถึงกิจการแผนกโลหกิจและภูมิวิทยา (28 กุมภาพันธ์ –22 มีนาคม 2470).

_____. มร.7 กษ.4.1/72 ฎีกานายลิ่มฮกเซ่งขอพระมหากรุณาธิคุณเรื่องเหมืองในมณฑลภูเก็ต (24 มิถุนายน-4 ตุลาคม 2471).

_____. รัชกาลที่ 7 เอกสาร กส.ใหม่ แผนกกองเลขานุการ ส่วนสภาเผยแผ่พาณิชย์ แฟ้ม 3/3 รายงานการประชุมสภาเผยแผ่พาณิชย์ ประจำปี 2472.

_____. รัชกาลที่ 7 เอกสาร กส.ใหม่ แผนกกองเลขานุการ ส่วนสภาเผยแผ่พาณิชย์ แฟ้ม 3/11, ประชุมสภาเผยแผ่พาณิชย์ พ.ศ.2474.

_____. รัชกาลที่ 7.เอกสาร กส.ใหม่ แผนกกองเลขานุการ ส่วนสภาเผยแผ่พาณิชย์ แฟ้ม 4/15 บันทึกเรื่องการเรียกเงินพิเศษ (22 มีนาคม 2472).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **รัชกาลที่ 7 เอกสาร กส. แผนกสารบรรณ ส่วนคำสั่ง แฟ้ม 122/12631 คำสั่งให้ถือว่าการสร้างเรือขุดสำหรับขุดแร่ให้ถือว่าได้ทำเหมืองแร่แล้ว พ.ศ.2471.**

_____. รัชกาลที่ 7 กส.4.1/70 รายงานตรวจราชการของเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการกล่าวถึงกิจการแผนกโลหกิจ (28 กุมภาพันธ์-22 มีนาคม 2470).

_____. รัชกาลที่ 7 กส.4.1/75 เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการแจ้งหลักการที่จะปฏิบัติต่อไปการให้สิทธิทำเหมืองแร่ (22 กันยายน-26 ธันวาคม 2471).

_____. รัชกาลที่ 7 กส.4/2 วางระเบียบปิดเปิดและทำเหมืองแร่ในพระราชอาณาจักร (6 ธันวาคม 2471-9 มกราคม 2472).

_____. รัชกาลที่ 7. กส.4/3 ร่างพระราชบัญญัติเพื่อป้องกันอันตรายอันเกิดแก่คนงาน (20 ธันวาคม 2472).

_____. รัชกาลที่ 7. ม.26.5 ก/47 “ข่าวจังหวัดภูเก็ต” บางกอก (7 มีนาคม 2471).

_____. มร.7 ม/7 ม.3/1 ที่ 9/11454 ตั้งย้ายตำแหน่งข้าราชการกระทรวงมหาดไทย (4 พฤศจิกายน 2468-2 มีนาคม 2470).

_____. มร.7 ม/9 ร.7. ม.4.3/1 ปันแขวงปกครองและยุบย้ายที่ว่าการต่างๆ (18 ธันวาคม 2468-9 กรกฎาคม 2475).

_____. มร.7 ม/9 ม.4.3/2 นามเมือง นามอำเภอ นามจังหวัด (28 มิถุนายน 2470-21 เมษายน 2475).

_____ .มร.7 ม/9 ม.4.3/3 ประกาศเรื่องการยุบรวมเขตท้องที่จังหวัด มณฑล (2 พฤษภาคม 2475).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **รัชกาลที่ 7 มท.1.3.4/148 ทางราชการต้องการสอบสวนเรื่องที่ดิน (20 กรกฎาคม 2470).**

_____. รัชกาลที่ 7.มท.1.5.1 สมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต กราบบังคมทูลจอมพลสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย (17 มีนาคม 2471).

_____. รัชกาลที่ 7.มท.1.5.1/4 ทะเบียนศาลจ้าวจังหวัดต่างๆ พ.ศ.2475.

_____. มร.7 รล/33 รล.20/154 ฎีการ้องทุกข์ว่าการรวมจังหวัดตะกั่วป่าขึ้นจังหวัดพังงาทำให้เกิดความเสียหาย (29 เมษายน-2 มีนาคม 2474).

_____. มร.7 รล/35 รล.20.2/5 ฎีกาหลวงอร่ามฯ กับบริษัทอีสต์เอเชียติกขอรับประทานบัตร์ทำเหมืองแร่คลองปง จังหวัดตะกั่วป่า (26 ตุลาคม-14 มกราคม พ.ศ.2469).

_____. มร.7 รล/35 รล.20.2/15 ฎีกานายขอเตียวหลิม ถวายความเห็นให้มีโรงถลุงแร่ที่ภูเก็ต (5 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2472-16 กันยายน พ.ศ.2474).

_____. มร.7 รล/35 รล.20.2/19 เรื่องเกษตรขอพระบรมราชานุญาตเรียกเงินพิเศษในการขอทำเหมืองแร่ทับทางน้ำในที่ซึ่งออกประทานบัตรให้บริษัทสะตูปูโล (1 พฤศจิกายน-31 มกราคม 2473).

_____. มร.7 รล/40 รล.20.6/89 ที่ 91/189 กระทรวงเกษตราธิการขอพระบรมราชานุญาตประกาศเลิกสงวนที่สาธารณประโยชน์ในจังวัดตะกั่วป่าแปลงหนึ่ง ซึ่งนายจวน ต่างจิตร์เคยจับจอง (1 มีนาคม 2471-28 สิงหาคม 2472).

_____. มร.7 รล/40 รล 20.6/94 ฎีกานายกั่ว แก้วกำเนิด เรื่องที่ดินเหมืองแร่จังหวัดตะกั่วป่า (16 พฤษภาคม 2472-14 มกราคม 2473).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **มร.7 รล-กห/35 รล.20.2/15 ฎีกานายขอเตียวหลิม ถวายความเห็นให้มีโรงถลุงแร่ที่ภูเก็ต (5 กุมภาพันธ์ 2472-16 กันยายน 2474).**

_____. รัชกาลที่ 7. สบ.2.28/29 บันทึกความทรงจำเนื่องแต่การสนทนากับพ่อค้ามณฑลภูเก็ต จอมพลสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต มกราคม 2473.

หอสมุดแห่งชาติ. 2506. **ประชุมพงศาวดารเล่ม 2 (ประชุมพงศาวดารภาค 1 ตอนปลายและภาค 2)**. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์พานิชย์.

หนังสือที่ระลึกการแข่งขันกีฬาเยาวชนแห่งชาติครั้งที่ 6 จังหวัดภูเก็ต 25-31 มีนาคม พ.ศ.2533. **ภูเก็ต 33**. ภูเก็ต: เอดิสัน เพรสโปรดักส์.

อ้วน สุระกุล. **ประวัติและผลงานพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ในฝั่งทะเลตะวันตก**. เอกสารเย็บเล่ม ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูภูเก็ต. (จัดพิมพ์ในโอกาสจัดงาน “นิทรรศการชีวิตไทยฝั่งทะเลตะวันตก ครั้งที่ 2 .10-14 พฤศจิกายน 2521).

อัครา บุญทิพย์. 2535. **ภาษาถิ่นใต้**. กรุงเทพ: สหมิตรออฟเซ็ท บางลำพู.

อารียา เสถียรสุต. 2529. **เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชสมัยการปกครองแบบเก่าแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2393- 2436**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อุดมสมบัติ, หลวง (จัน). 2530. **จดหมายหลวงอุดมสมบัติ**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

อุษณีย์ ฉวีกุลรัตน์. 2529. **ระบบเหมาเมืองในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก พ.ศ. 2393-2436**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2510. **รวมเอกสารเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองถลาง**. พระนคร: โรงพิมพ์ศิวพร.

เฮนรี่ เบอร์นี่. 2518. **เอกสารของเฮนรี่เบอร์นี่ เล่ม 2 ตอน 1**. แปลโดย สาวิตรี สุวรรณสถิตย์. กรุงเทพ: กรมศิลปากร.

Bowring, Sir John. 1857. **The Kingdom and People of Siam**. London: Oxford University Press.

British Parliamentary Paper, Diplomatic and Consular Report 1906, 1907, 1910, 1911

Bunnag, Tej. 1977. **The Provincial Administration of Siam 1892-1915**. London: Oxford University Press.

Chai Hon-Chan. 1967. The Development of British Malaya 1896-1909. 2d ed. Kuala Lumpur: Oxford University Press.

Dixon, Chris. 1999. **The Thai Economy**. London: Routledge.

Donner, Wolf. 1978. **The five Faces of Thailand: An Economic Geography**. St.Lucia: University of Queensland Press.

Gerini, G.E., Carrington, John and Burke, W Walter. 1986. **Old Phuket: Historical Retrospect of Junkceylon Island**. Bangkok:The Siam Society.

Hall, D.G.E. 1974. **Henry Burney: A Political Biography**. London: Oxford University Press.

_____. 1955. **A History of South-East Asia**. London:Macmillan.

Ingram, J.C. 1857. **Economic Chang in Thailand 1850-1970**. California: Standford University Press.

Landon, K.P. 1941. **The Chinese in Thailand**. London: Oxford University Press.

Lamb, Alastair. 1967. “Takuapa: The Probable Site of A Premalaccan Entrepot in The Malay Peninsular”. **Malaya and Indonesian Studies**. London: Oxford University Press.

Suthy Prasartset. 1976. **The Tin Industry As a Non-Peasant Export Production of Thailand** : present at the Conference on Emergence of Modern States: Thailand and Japan, Chulalongkorn University, Bangkok Thailand, 19-20 March 1976.

Tarling, Nicholas (ed.). 1992. **The Cambridge History of Southeast Asia**, Vol.I New York: Cambridge Univers Press.

Thompson Vergini. 1967. **Thailand:The New Siam**. New York: Paragon Book Reprint Coperation.

Vella, Walter.F . 1957. **Siam Under Rama 3 , 1824-1851**. New York: Augustin.

Wyatt, David K. 2002. **Thailand: A Short History**. Chiang Mai: Silkworm Books.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

แผนที่รอบอ่าวบ้านดอน และเส้นทางข้ามแหลมจากตะกั่วป่ามายังไชยา

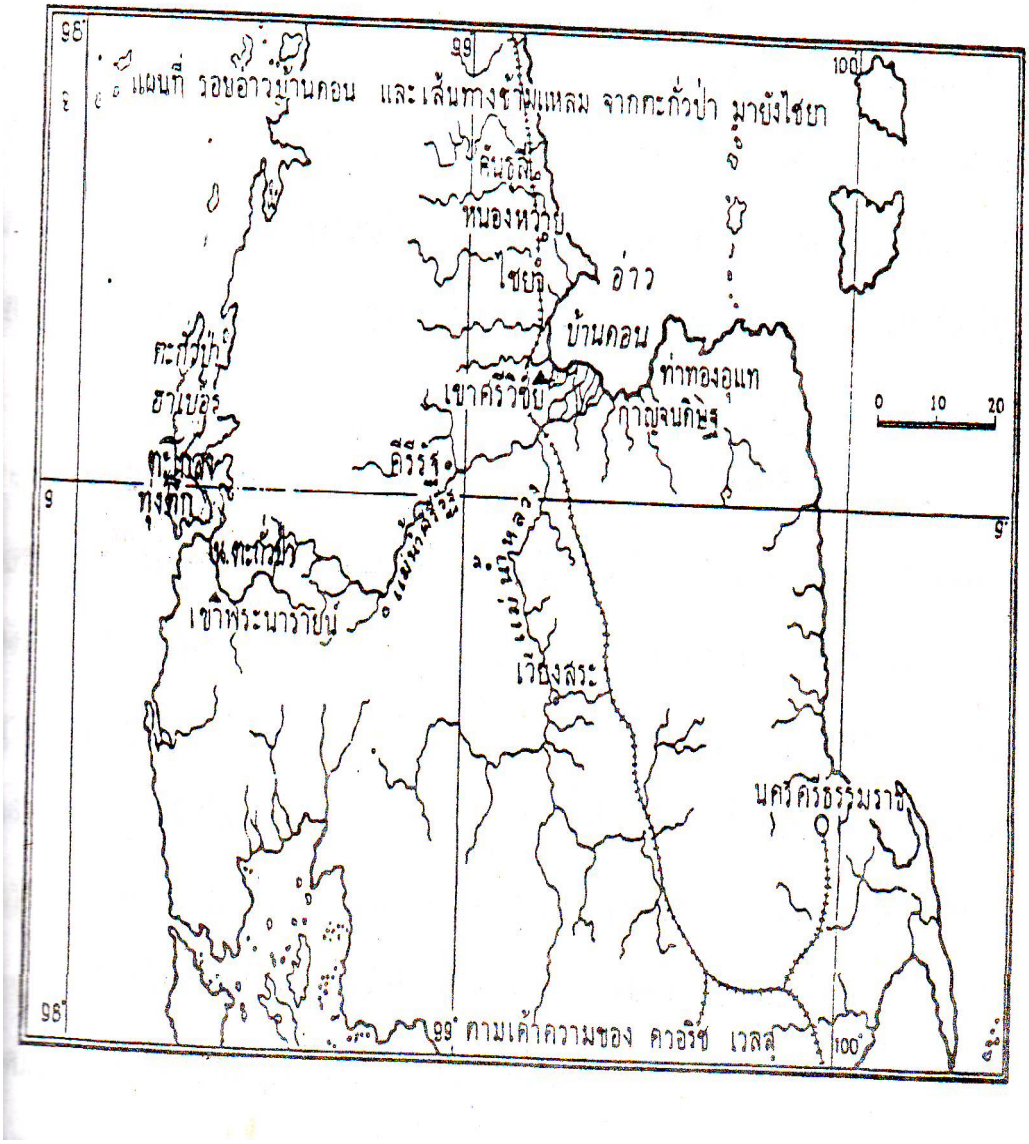

ที่มา: สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอตะกั่วป่า (2527: 9)

ภาคผนวก ข

ภาพพระนารายณ์และเทพบริวารที่บ้านเหล อำเภอกะปง จังหวัดพังงา

ที่มา: เทศบาลเมืองตะกั่วป่า (2525: 1)

ภาคผนวก ค

แผนที่อำเภอตะกั่วป่า

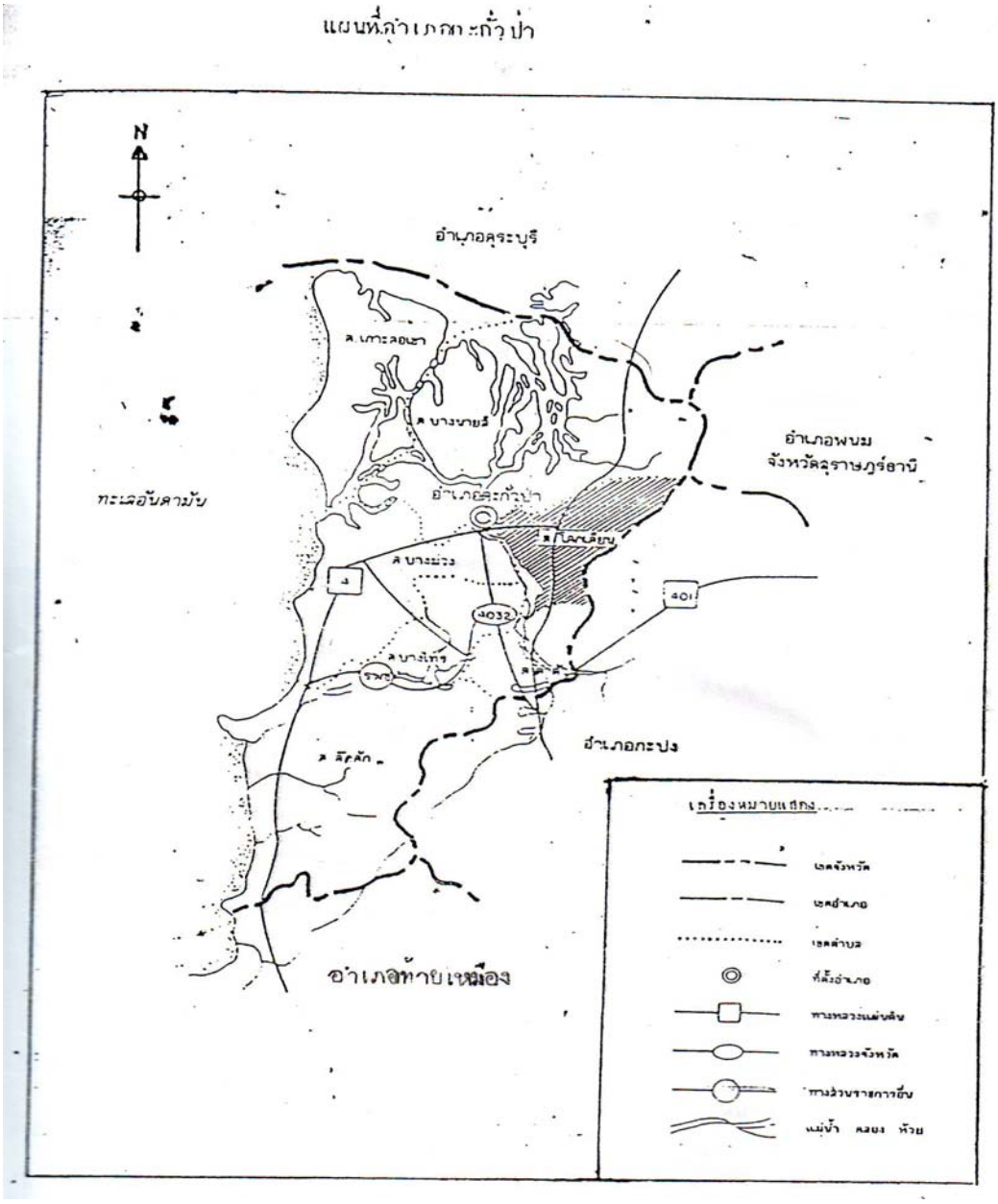

ที่มา: ที่ทำการปกครองอำเภอตะกั่วป่า, ม.ป.ป.: 1)

ภาคผนวก ง

แผนที่แหล่งเหมืองแร่ในจังหวัดตะกั่วป่าและแผนที่จังหวัดพังงา

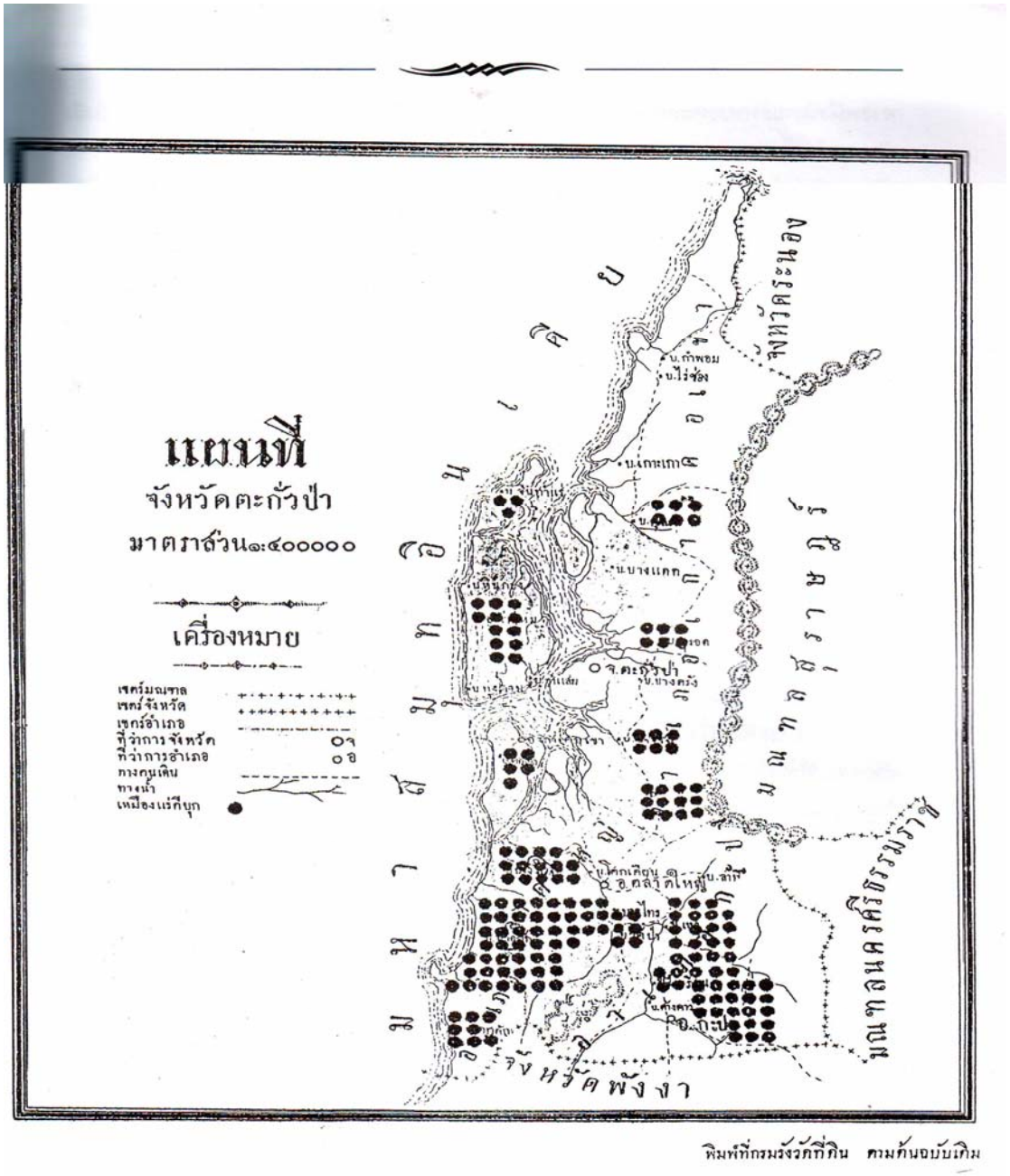

ที่มา: มูลนิธิดิศกุล. 2542. สมเด็จพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับงานเหมืองแร่และธรณีวิทยา. ม.ป.ท. (พิมพ์เนื่องในวันคล้ายวันประสูติสมเด็จพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 21มิถุนายน พ.ศ.2542) หน้า 77

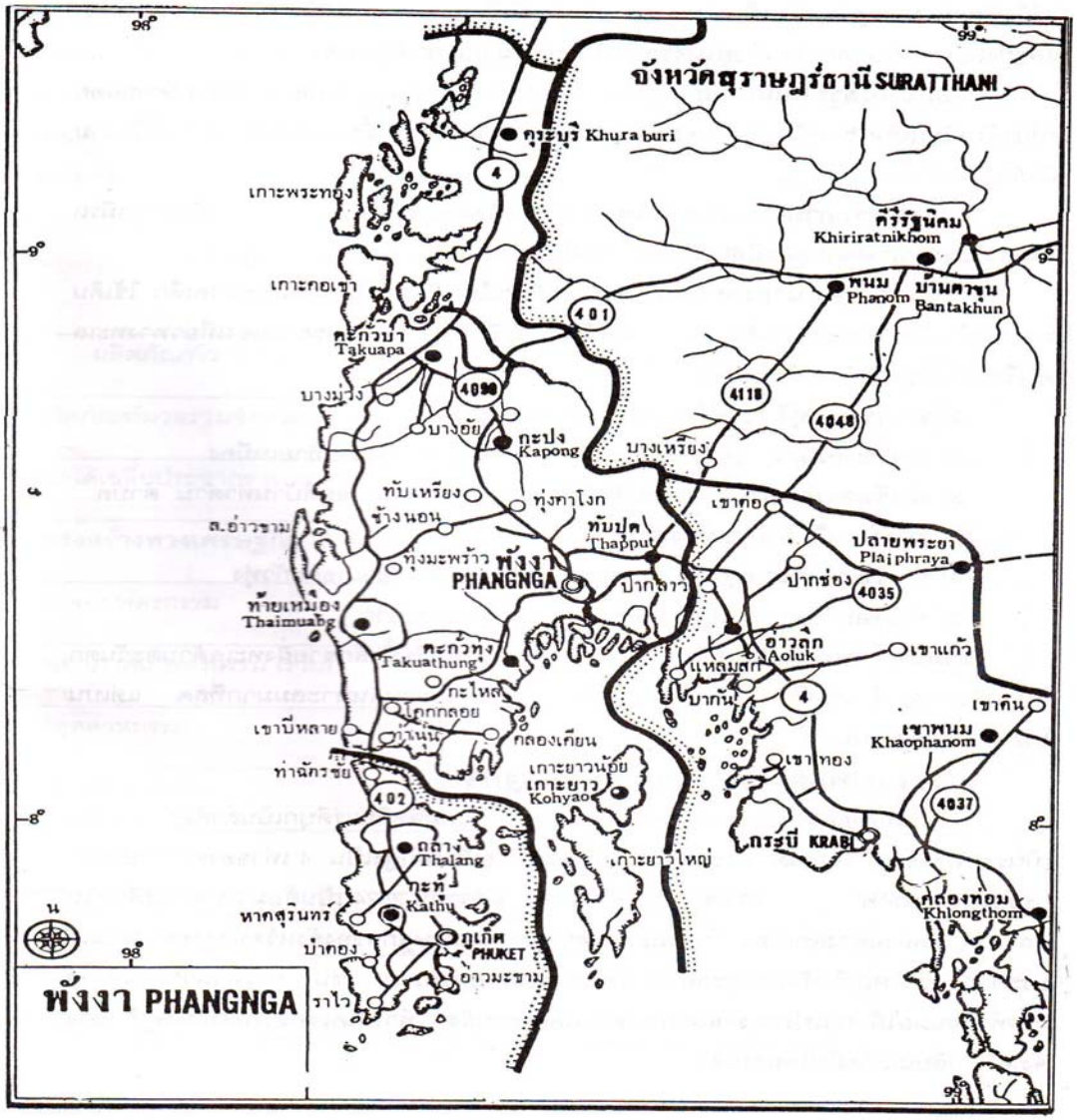

ที่มา: วิมล โสภารัตน์ (2540: 85)

ภาคผนวก จ

หนังสือกราบบังคมทูลของ เจ้าฟ้ามหามาลาฯ กราบบังคมทูล เรื่องการพระราชทานยศข้าราชการ
และยกเมืองพังงา ตะกั่วป่า และอื่นๆที่เกี่ยวข้องให้สูงขึ้น

หนังสือกราบบังคมทูลของ เจ้าฟ้ามหามาลาฯ กราบบังคมทูล เรื่องการพระราชทานยศข้าราชการ และยกเมืองพังงา ตะกั่วป่า และอื่นๆที่เกี่ยวข้องให้สูงขึ้น

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับใส่เกล้าฯ ถามพระนรินทรราชเสนีแจ้งความว่า พระยาเสนานุชิตนี้เป็นบุตรภรรยาน้อยน้องพระยาบริรักษ์แสงเจ้าเมืองพังงา ได้รับพระราชทานพานทองยกเปนเมืองโท เมืองตกั่วป่าเปนเมืองขึ้น

พระยาบริรักษ์แสงถึงแก่กรรมแล้วจึงยกเมืองตกั่วป่าขึ้นเปนเมืองโท ศพพระยาบริรักษ์แสงก็พระราชทานหีบ

ในวงษนี้ได้พระราชทานโกฎแต่เจ้าพระยามหาศิริธรรมเจ้าพระยาน้อยกลาง บิดาพระยานครน้อยกลาง พระยาเสน่หามนตรีเท่านั้น ทั้งสามนี้เปนบุตรท่านผู้หญิงอิน ได้ความดังนี้...

ควรมิควรสุดแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้าทูลเกล้าฯ ถวาย ณ วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๑๒
ศักราช ๑๒๔๒

ที่มา: สจช. มร.5 นก/10 (159): 383

ภาคผนวก ฉ

กงสุลสยาม ณ เมืองปีนัง แจ้งความมายังเจ้าพระยาภานุวงษ์ เรื่องการสิ้นชีวิตของเจ้าเมืองตะกั่วป่า

หนังสือหลวงทวีปสยามกิจกงสุลสยามที่เมืองปีนัง มายังท่านเจ้าพระยาภานุวงษ์มหาโกษาธิบดีที่พระคลังเสนาบดี ว่าการต่างประเทศ ณ กรุงเทพมหานคร

ด้วยข้าพเจ้าขอให้ท่านทราบว่า ข้าพเจ้าได้ทราบความแต่กัปตันปีเอเยเอเบอร์ เปนนายโปลิสที่เมืองภูเกศว่าด้วยเจ้าเมืองตะกั่วป่าได้ป่วยถึงแก่กรรม ณ วันที่ ๑๗ เดือนออกโตเบอร์ คริสต์ศักราช ๑๘๘๐ ปี เวลาดึกประมาณ ๗ ทุ่ม ข่าวอันนี้ข้าพเจ้าได้ทราบว่าท่านเจ้าพระยามนตรีสุริยวงษ์ข้าหลวงของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามที่ออกไปอยู่ ณ หัวเมืองตะวันตกก็ทราบความอยู่แล้ว ข้าพเจ้าไม่สงไสยว่าคงจะมีหนังสือแจ้งความเข้ามาทุกประการในเรื่องนี้แล้ว

ความเรื่องนี้นายห้างเซงเจียงกำปันนีที่เมืองปีนังซึ่งเปนเอเยนเจ้าเมืองภูเกศนั้นก็ได้แจ้งความกับข้าพเจ้าเหมือนกัน

หนังสือเขียนที่ว่าการกงสุลสยามที่เมืองปีนัง ลงวันที่ ๒๘ เดือนออกโตเบอร์ คริสต์ศักราช ๑๘๘๐ ตรงกับวันพฤหัสบดี แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๑๑

ที่มา: สจช. มร.5 นก/10 (170): 414

ประวัติการศึกษาและการทำงาน

ชื่อ นามสกุล	นางสาวนันทยา ศรีวารินทร์
วันเดือนปีเกิด	16 กรกฎาคม พ.ศ.2522
สถานที่เกิด	จังหวัดนครศรีธรรมราช
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. 2544 ศิลปศาสตรบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) เกียรตินิยมอันดับ 2 จากคณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ
ประวัติการทำงาน	เป็นกรรมการฝ่ายวิชาการองค์การนิสิต บัณฑิตวิทยาลัย
ทุนการศึกษาที่ได้รับ	ทุนสนับสนุนงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา ประจำปีงบประมาณ 2548 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (บางเขน)